

T U D O M Á N Y T Á R.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM. — HETEDIK ÉV.

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŪIVEL.

1 8 4 3.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

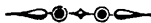
1843.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

JULIUS, 1843.

A' m. tud. társaság elhatározá kjs és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' T u d o m á n y t á r' olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik. —

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

Papay Péter
1843. 7. 12.

STUDY ON THE HISTORY OF THE CHINESE

CHINESE HISTORY

É R T E K E Z É S E K.

I.

NÉPNEVELÉS

I. NÉPNEVELÉS' FOGALMA.

A' millyen világosnak látszhatik mindjárt első tekintettel, hogy a' népnevelés ügye egyik legfőbb tárgya tartozik lenni minden közigazgatásnak, és ha a' nép vad-ságban, miveletlenségben, butaságban marad, akkor és mind addig semmiféle előmenetelről, miveltségről, jólét-ről szót sem lehet ejteni; nem különben szembetűnőnek sőt épen visszásnak tetszhetik, hogy miután ezen tárgy honi irodalmakban is nem ritkán felkerült, az eddigi fejte-getésekben alig vagyunk bővebben felvilágosítva mint sem annak szükséges voltáról, a' mit soha senki sem tagadott, a' mit kétségbe vonni soha senkinek eszébe sem jött, sőt a' mit minden emberi társulatok eleitől fogva legma-gasabb törekvéseik elérhetésének céljául tűztek ki. Mert hiszen hol van nemzet, ha nem áll is a' miveltség felsőbb fokozatán, hanem inkább miveltsége kezdetének első lépé-

seit kisértgeti, hogy épen ezen olly annyira szükségesnek vitatott alapra ne kívánta volna további előmenetelét alapítani? Már maga a' társas életbe alakulás, nem egyéb mint a' népnevelés legelső eszméje, annak tetteles gyakorlatba vétele, 's a' társas élet maga a' nevelés gyakorlati iskolája. A' társas élet kötelekei olvasztják össze az emberi nemnek egyes tagjait népekké, nemzetekké, társas életi viszonyok nélkül a' népnevelés képzelhető sem volna. Hanem épen ezért nincs ok reá, miért a' népnevelés akár hasznos akár szükséges voltát bizonyítgassuk, felőle másokat meggyőzni vagy annak eszközlésére serkenteni iparkodjunk.

Valóban a' társas élet egész szerkezete, mint egyik legfőbb célnak elérésére a' népnevelésre van intézve. A' fenálló törvények akárminéműiek legyenek azok, legalább a' törvényhozók eredeti szándéka és belátása szerint, az igazság, méltányosság, köreinek meghatározására, a' vétkek fékezésére, a' szilaj indulatok korlátozására hozattak, törvényhozás a' melly ellenkező szempontból indult volna, nem létezhetett, és ha létezhetett volna tartósan fenálló társulatot nem alapíthatott, mert az, magában hordta a' szétbomlás magvát, annak kevés idők multával végső romlásra kellett jutni. Szintén ez igaz a' különféle vallásokról is; mert bármi nagy eltérések legyenek e' részben a' hitágazatok között, a' mi legalább az emberiségnek erkölcsi kifejlődését illeti, abban hogy a' nép erkölcsi nevelését tűzik ki célul mindnyájan össze egyeznek. De még azt sem vethetjük ellen, mintha mind ezek, mind a' törvény mind a' vallás csupán a' nép erkölcsi nevelését tárgyazzák, e' pedig csak egy része a' népnevelésnek, ellenben annak másik szint ollyan nagy kiterjedésű, szintolly érdekes részéről a' hasznos és szükséges ismeretek 's tudományok terjesztéséről hallgattunk. Mert egy az, hogy a' tudományok és hasznos ismeretek bölcsői, már magok a' törvény és vallás kötelekeivel összekapcsolt emberi társulatok, mellyeken kívül azok

meg nem fogamzhatnak, nem tápláltathatnak, nem ápol-
tatnak, elébbre nem mehetnek. Más az, hogy tagadha-
tatlanul minden nemzeteknél léteznek közönséges nevelő
intézetek, melyek a' népnek mind erkölcsi mind tudomá-
nyos nevelését tárgyazzák, léteznek társulatok, melyek-
nek kitűzött célja a' tudományok és mesterségek egyik
vagy másik ágát előmozdítani, magánosok, kiknek elke-
rülhetetlen szükségük van reá, önismereteiket másokkal
kiknek öszvemunkálásával 's egyesített erejével foglalko-
zásukat foganatosabb sikerrel üzhetik közleni, másokat
azokra megtanítani, a' hasznos ismereteket terjeszteni.
Mind ezeknek következtében a' népnevelés fogalma szo-
ros kapcsolatban áll a' társas életével, egyiket a' másik-
tól el nem választhatjuk, az emberi társaság egyszersmind
a' népnevelés iskolája, a' hol emberi társaság létezik, ott
együtt és egyszersmind létezik a' népnevelés, 's a' tár-
saséleti kifejlődés kisebb nagyobb előmenetelével a' nép-
nevelés mindenkor aránylagos lépést tart.

Mit teszünk tehát, és mit tegyünk? midőn a' nép-
nevelés szükséges voltát általánosan elismerjük és sür-
getjük. Mi szempontból tekintjük azt? úgy-e mint ki-
tűzött célját minden emberi társulatoknak sőt az egész
emberiség további kifejlődésének? mert ekkor ugyan,
nem annak hasznos és szükséges voltáról kellene elmél-
kednünk, hanem inkább a' feltett nagy cél elérhetésére
szolgáló legfoganatosabb eszközökről gondoskodnunk. Úgy-
e mint eszközt a' társas élet céljainak elérésére? mert
ekkor valljon mint mutathatunk fel valami magasabb célt,
mint épen azt a' mit céljaink elérésére akarunk eszkö-
zül használni. Általános értelemben vesszük-e azt? kiter-
jesztvén a' nép minden osztályaira, a' társulat minden
egy tagaira, vagy szűkebb korlátok között egyes osz-
tályokra szorítkozunk, 's kik lesznek a' nevelendő nép,
kik a' nevelők? a' felsőbb igazgatás-e mint annak az el-
sőbb értelemben szükségképen lenni kell, vagy a' neve-

lendőket mint alsóbb műveltségűeket a' felsőbb műveltségű nevelőktől megkülönböztetjük? hol fogjuk húzni ezen elválasztó vonalt? bizonyos lévén, hogy a' műveltség végtelen fokozatai láncolatában nem csak az hogy a' mint egyik a' másik felett áll, nevelője lehet az alá rendezettnek, de ugyan ez nevelendő a' felette álló felsőbb kifejtettségűre nézve; hanem egyszersmind az emberi tehetségek végtelen különbözőése miatt még ezen fokozatokat sem lehet egymástól elválasztva szorosan meghatározni.

Általánosságban maradva igen világosnak, kétségbevonhatlanak, eszközrendőnek 's eszközölhetőnek látszik valami, még kisebb érdekű 's kiterjedésű tárgyokban is, a' minnek nehézségeit csak a' részletekbe bocsátkozás után tanuljuk meg voltaképen ismerni. Annyival inkább úgy vagyunk a' népnevelés körüli fogalmainkkal, mellyek a' mint már csak az eddig mondottakból is kitetszhetett, végtelen sokféle ágazók 's ezeknek a' népnevelés általános kitétele alatt egy szempont alá foglalása a' támadható nehézségeket a' mélyebben nem vizsgálódónak szeméi előtt ugyan elrejti, de sem nem kevesbíti, nem fogyasztja, sem felül nem mulja el nem háritja. Innét ha bár a' felállított általános elvet ezerek elfogadnák is, a' minthogy aligha valami okos lény a' népnevelés hasznos és szükséges voltát tagadhatná avagy kétségbe hozhatná, kérdenők meg bár mindegyiket azok közül különkülön, minden bizonynyal csak nem mindegyik a' másiktól annak tárgyában 's elérhetése eszközeiben egymástól felette eltérő értelemben nyilatkoznék, egyik a' másikat hiányosnak hibásnak tévelygőnek mondaná, az ellenkező vélemény megczáfolására a' magáénak támogatására talán mindegyik tudna alapos okokat felhordani. Lássuk ezeknek egynehány árnyékait.

Némellyek a' nép nevezetét csak alsóbb miveletlenebb tudatlanabb osztályra kívánják kiterjeszteni 's népnevelési eszméjük ezen alsóbb osztály nevelését tárgyazza. Mivel úgy mondanak ezen osztály a' legszamosabb,

ennek műveltségi miben léte van a' legelhagyatottabb állapotban, ezeknek van nevelésre leginkább szükségök, ezeknek műveltségi magasabb kifejlődésök elmulthatatlanul a' felsőbb osztályokat is előbbmenetelre kényszeríti. Ezeknek véleményük szerint a' népnevelést alólról kell a' felvilágosodást hasznos ismereteket tudományokat terjeszteni, hogy onnét a' felsőbb osztályokba felhassanak és összpontosuljanak. Nevelendő a' néptömeg, nevelői lehetnek a' felsőbb műveltségű osztályok.

Mások ezen véleménnyel éppen ellenkezőleg az alsóbb néposztály különösebb nevelésére intézett gondoskodást veszedelmesnek tartják. Nem a' lesz belőle úgy vélekednek, mintha az alsóbb néposztály nevelésével felvilágosodásával az egész nemzeti életben nagyobb felvilágosodás értelmiség tudományosság terjedeznék, hanem az, hogy eddig létező értelmiség viszonyai zavarba hozatván félelmes megrázkodtatások következhetnek be. Éppen azért mivel a' néptömeg a' legnagyobb számot teszi, az anyagi nyers erő annak kezében van, ezt féken kell tartani, mely csupán értelmi felsőbbség által válik lehetővé. Hogy a' felsőbb osztályok az alsóbb néptömeg műveltségi felsőbb kifejlődése által kényszeríttessenek előre, veszedelmes játék, 's elébb utóbb az erőszak kitöréseinek horzasztó jeleneteivel végződik. E' hozta elő mindenütt a' forradalmakat. De különben is az alsóbb néposztállyal közöltethető tudományosság igen csekély. Az alsóbb néposztálynak sem ideje sem vagyonsága sem felfogása nincsen elegendő arra, hogy közöttök alapos tudományosságot és akár erkölcsi akár szellemi műveltséget lehetne terjeszteni. A' népnevelés azon értelemben, ha az alsóbb néposztály műveltségi kifejlődése tüzetik célul, szükségképen a' mindennapi, alljas, közönséges de nem közhasznu hanem könnyen terjedhető felületes tudományosság és ismeretek szétözönlését feltételezi. Ezen célú az úgy nevezett népoktatók tanítók könnyen és igen hamar visszaélésekre használják. Részint azért hogy ön magok is az

alaposabb tanulás terheitől szabaduljanak, részint hogy nevelési munkájoknak némi látszatos jelenségeivel a' mennyire lehet meglepőleg állhassanak elő, számúzik a' komoly ismereteket, a' népszerűség színe alatt a' valóságos tudományok helyét tudományos szint mutató felületességgel foglaltatják el. Az illy értelemben vett népneveléstől egészen más eredményeket várjunk mint a' melyeknek elérésére törekedünk. Nem a' lesz következése mintha a' nép felvilágosultával az egész nemzeti kifejlődés elébb haladásra kényszerítettnek, hanem vagy az, hogy a' félig meddig felvilágosított néptömeg, az elébbi megállapodott társadalmi rendszer korlátait szétrombolja, vagy az, hogy az elébbeni tudományos műveltség maga is, mindig alább fog szállani, magát a' nép fogalmaihoz alkalmazva, népszerűség színe alatt a' legalsóbb állásra a' nép körébe lealacsonyítani.

Még nagyobb tévedésbe esünk, ha a' szorgalom feléledését az illyen értelemben vett népnevelésétől 's a' tudományok és hasznos ismeretek népszerűsítésétől várjuk. Ezen tévelygés nem máshonnet hanem a' szorgalmi munkásság összefüggésének által nem látásából ered. Nem a' néptömegben megnyerhető néhány száz ezer munkás kéz az a' mi a' szorgalmi kifejlődést előmozdíthatja, nem is azon néhány száz ezereknek értelmi kifejletlensége tartóztatja azt hátra, mert mind ez a' szorgalmi munkásság végetlen terjedelmű körében észre sem vétethető. Nem is a' népszerűsített tudományoknak köszönhetjük a' szorgalmi kifejlődés azon bámulásra ragadó tüneményeit, melyek ma minden alkalommal szemünkbe ötlenek. Népszerű tudományok mellett örökké népszerűek az az a' nép felfogásához mindenben hasonlók maradandának belátásaink, okoskodásaink, következtetéseink, 's minden munkálataink vég eredménye leszen a' közpszerűségeen sokkal alantabb megállapodás. Ámbár mind ez, a' szorgalom mi-
ben létét gondosabban vizsgálónak nem lehet titok, azon számtalan meg nem czáfolható erősségek helyett miket

e' részben fellehetne hordani, legalább egy két szembe ötlő példával világosítsuk.

Néhány gőzhajóink már ma honunkban is a' Duna-hátán uszkálnak. Valljon hány száz ezer emberi kéz kívántatnék azon útazók és árucikkek ide 's tova szállítására, melyeket azok szünetleni gyors forgásban tartanak Bécestől a' fekete tengerig. Ezen roppant hatásu munkás erővel nem a' népnevelés ajándékozott meg bennünket, sem nem a' tudományok népszerűsítése, nem ezen az úton nyerte szorgalmi munkásságunk ezen tetemes pótolékot, hanem épen ellenkezőleg ezen nagyszerű vállalat egyszerűs mind újabb elevenséget adott a' hozzá multhatlanul megkívántató kézi mertségeknak, kiterjedett a' kereskedésre, könnyítette a' közlekedést, alkalmat nyújtott a' hon messze fekvő mind eddig alig ismert vidékeinek szorosabb gyakoribb öszveköttetésére, sőt ingerül szolgált még a' külföldnek is, hogy eddig mintegy elszigetelt hazánkat idegenek sűrűbben látogassák. Itéljünk menten minden elfogultságoktól, előítéleteinket letéve mikor miképen hozhatott volna elő ennyi eredményeket népnevelésünk, tudományosságunk népszerűsítése? Holott ellenben felhozott példánknak kétségen kívül tagadhatatlanul hathatós befolyása volt honunk megismertetésére, a' kölcsönös érintkezés előmozdítására, a' köszén bányák használatára, sokféle mesterségek elébb vitelére 'stb. ezeknél fogva a' népnevelésre 's a' hasznos ismeretek' terjesztésére.

A' tudományokat a' mi illeti, azok nem lehetnek, nem voltak soha nem is lesznek a' nép tulajdonaivá, a' tudományok a' nép fogalmain felül emelkedett ismeretek, 's ha ezen ellenmondást létesíteni akarjuk, vagy a' mi mind egy 's a' mint mondani szokás a' tudományokat népszerűsíteni, akkor a' népszerű tudományok nevezete alatt a' tudományok legalsóbb fogalmait, a' tudományos tökélyig ki nem képzett fel nem világosított homályos eszméket, 's zavart ismeretek tömegét kell értenünk, melyekből az

emberi társulatokra semmi haszon nem háromolhatik. Világosítsuk fel néhány példákban ezt is.

A' magnestü természete hogy az éjszak és délközötti irányt mutassa 's ezen tulajdonságánál fogva a' tengeri hajózásnál megbecsülhetetlen, nélkülözhetetlen eszköz. Ez eddig népszerű ismeret, de épen azért még eddig semmi haszonvételre nem alkalmazható. A' hajós tudhatja hogy mages töje éjszakot mutat, igen de a' világ minden részei nem feküsznek egyenes vonalban éjszak és dél között. Tudnia kell tehát, hogy a' hely a' hova szándékozik mennyire tér el éjszaktól hogy útazásának irányát a' szerint intézze, honnan tudja meg ezt? a' térképekből. Hát azok hogy készülnek? miképen lehet hasznokat venni? Azután ha már ezeken át esett még akkor sem folytathatja útját mindenkor ugyanazon egyenes irányban, majd egy felé majd más felé kell tartania, sőt a' tengeri szélveszek által utjából egészen kizavartathatik miképen tájékozza magát újra meg újra? mind ezen ismereteket lehetetlen népszerűsíteni, 's a' mit belőlök népszerűsíteni lehet, csak azon alsóbb fogalmak mellyek magokban véve használhatatlanok.

A' testeknek nehézségük van, földfelé esnek, népszerű ismeret, mindenki tudja. 'S mi hasznát vesszük egyebet hanem ha őrizkedünk tőle, hogy a' leejtett kő fejünkre ne essék agyon ne zuzzon. A' népszerűségen felül emelkedett tudományok ennél tovább mentek, felfedezték a' szabad eset törvényeit 's ezekből már csak az is, mennyi legyen a' szabad eset sebessége az első másod perczen, nem megy mindenek fejébe, pedig még erre számtalan felsőbb meg felsőbb tudományos ismeretek következnek, és azokat kell igazán hasznos közhasznú ismereteknek tartanunk, nem pedig az előrebocsátott népszerű ismeretet, amazokat népszerűsíteni aligha lehet valaha, sőt inkább mindig messzebb távoznak a' népszerű együgyűségtől: emezeket felsőbb tudományos ismeretek

nélkül lehetetlen igazán hasznosokká közhasznúakká tenni.

A' víz lefelé foly az esethez képest kisebb nagyobb sebességgel, az állóviznek esete nincs és magát víz szinti fekvésbe helyezi. Ez is eddig együgyü népszerű ismeret 's ha tovább nem megyünk, ki fog belőle valami haszonvehetőt kihozni? Pedig a' vizek a' hasznos emberi munkára fordítható természeti erőknél legnagyobb részét teszik, 's nem csak azért érdemlik a' természet vizsgálónak legfőbb figyelmét, hogy azok munkálatainak törvényét kitanulja, mivel általok a' szállítás legkönnyebb 's legolcsóbb eszköze nyílik fel, általok számtalan műkönyök tartatnak forgásban, általok a' gyári munkák megkönnyítettnek 's munkára fordított erejük sok millió ember kezek hiányát pótolják: hanem azért is; mert magokra hagyatva, vagy tudományos elvek nélkül 's azok ellenére használva nem csak minden jótékonyaságukat tőlünk teljesen megvonják, hanem egyszersmind dülő pusztító 's a' tudományok hatalma nélkül csupán anyagi erővel soha le nem győzhető ellenségeinké válnak.

A' meleg szét feszíti a' testeket, a' hideg öszvevonja, ennélfogva melegség által a' víz gőzzé terjeszkedvén feszítő erővel bír, ha pedig meghűtetik előbbeni víz alakját visszanyervén kisebb tömegbe öszvevonul és feszítő erejét elveszti. Ez is eddig népszerű ismeret 's ezt a' tudományosság a' mai bámulatos gőzműkönyök készítésére alkalmazta. De valamint ezen népszerű ismerettel még nem igen mehattünk volna messzire az alkalmazásban, úgy a' műkönyök haszonvételének 's öszveszerkesztésének leírásában mihelyest némi felvilágosítást akarunk előadni, azonnal a' népszerűeknél felsőbb ismeretekhez kell folyamodnunk.

A' súlymérő a' légnyomása, a' hőmérő a' meleg és hideg változásainak fokozatait mutatja. Ennyit népszerűleg mondhatunk a' népnek, 's azon természet tudósnak ki az időváltozás jövendölgetéseivel beéri 's tudomá-

nya a' légmérséklet változásainak észrevételénél tovább nem terjed. De ezen eszközöknek hasznvétele nem ezen népszerű ismereteknél határozottatik, hanem azoknak valószínűségi hasznvétele a' különböző légnyomások viszonyainak meghatározásaiban, 's a' földszíne felemelkedéseinek kitanulásában nem a' népszerű ismeretekből, hanem ezeknél felsőbb tudományos vizsgálatokból meríthetjük. stb.

Végig mehetnénk számtalan egyebeken 's egyenként kimutogathatnók, hogy nem a' tudományok népszerűsítése igazabban szólván elalljasítása, hanem azoknak felemelése, gyakorlata, elébb vitele teszi a' nemzeti műveltséget, ezen az úton haladott előre az emberiség eleitől fogva, amazon hanyatlott alá mindenkor, a' népet fel kell emelni a' tudományokhoz, nem pedig a' tudományokat a' néphez lealacsonítani, mert mivel a' népszerűség a' tudományokkal öszve nem férhet a' lehetetlenségre törekvésnek soha kitűzött várt eredménye nem lehet. Illyetén módon alljasíthatnak el a' tudományok minden nemei a' népszerűsítéssel, így vállhatik a' történetírásból, kihagyatván belőle a' nem népszerű *kritika*, az igazság szorgos nyomozásának fáradtsággal járó 's nem népszerű tehetségeket kívánó nehéz munkája, kihagyatván a' *pragmatika* az okok okozatok következtetések egybefüggésének a' népszerűséget felmuló kimutogatása, a' lett események öszve hasonlítása 's a' bekövetkezendők előre sejtésének mély behatást igénylő felsőbb elméleti tehetségek kifejtése, csupán mulattató gyönyörködtető elbeszélések, vagy hogy az ellentét annál hathatósbab legyen borzasztó vérengzések harczok háborúk rémítő jelenetek előadásainak raktáraivá; így a' földleírás a' világ részeinek, országok tartományok városok neveinek pusztá lajstromozásává, melly ha igen száraz tanulmánynak látszanék legfeljebb népek szokásainak, épületek nagyságának szépségének 'stb. leírásával fűszereztetik; így a' természet tudomány, haszonra nem alkalmazható alsóbb ismeretek, vagy inkább a' képzeletet játszódó mint az ész tehet-

ségeket kifejtő és foglalataskodtató természeti tünemények üres rendszerévé; 's mind ez — népnevelés ürügye alatt a' népszerűsítés elvének következtében.

Hanem ezen fogalomnak, mely szerint a' népnevelésnek vagy csak az alsóbb néposztályra kellene kiterjeszkedni, vagy mely szerint legfelebb állittatik, hogy az alsóbb néposztály nevelése kényszeríti a' felsőbb osztályokat is magasabb műveltségi kifejlődésre, van még egy másik gyenge oldala. A' nevelés nem csak nevelendőt hanem egyszersemind nevelőt is feltételez. Állapodjunk meg benne, hogy az alsóbb néposztályt akarjuk nevelni. Hát a' nevelők kik lesznek? hol vagynak? Talán mindenki alkalmatos leszen reá a' ki iskoláit imigy amugy elvégzette, azokban némi töredékes ismereteket szerevén, magát az alsóbb néposztálynál felsőbb műveltségi fokozaton állónak képzeli? vagy talán az alapos ismeretekkel bíró, mély felfogásaul, előítéletektől ment, férjfiak száma olly nagy, hogy keresetlenül, jószerencsére, önmaga ajánlkozására vagy mások ajánlatára, mindenkire a' ki magát a' nevelői szerep elvállalására rá szánta e' tisztet bátran reá bizhatjuk? Mert ha ellenkezőképen áll a' dolog, ha még elébb neveltetnünk kell mielőtt másokat nevelhetnénk, tanulnunk mielőtt tanítanánk, okulnunk, hogy másoknak oktatására lehessünk; és ha igaz, hogy a' nevelés kellékeivel fel nem ruházott oktató, tanító, nevelő, nem járhat el sikeresen díszes tisztében, a' tévelygő tévelygést tanít, a' fel nem világosult nem világosíthat fel másokat, a' ki maga tévúton jár, nem lehet biztos kalauiz, minden bizonnyal illyetén nevelők nem létében népe neveléséhez kezdeni hirtelenkedési merény, kétes kimenetű vállalat.

Azért is a' népnevelést más értelemben vegyük, tárgitsuk külebb a' népnevelés eszméjét nem csak az alsóbb néposztályt foglalván bele, 's ne kezdjük az alsóbb néposztályon, hanem a' hivatásuknál fogva különösebben tudományokkal foglalkozókon, ezeket készítsük elébb el.

úgy, hogy viszont ezek az alsóbb néposztályra nézve kifogás nélküli alkalmas nevelők lehessenek. Így szólnak azok kik a' fentebb kifejtett nézeteket méltó figyelemre vévén az alsóbb néposztály közvetlen nevelését sem kivihetőnek, sem czélszerűnek nem tartják. Ezek szerint a' népnevelést tágasabb értelemben vévén a' népnevezetet, az ugyan azon alkotmányyszerű igazgatás alá tartozó minden egyes tagokra egyiránt kihat, 's annak felülről, az igazgató hatalomtól kellestven származni, aláfelé a' nép minden osztályain 's egyes tagain keresztül, szerte szét terjedezni.

Ugy de, ezen vélemény szerint is nem hátrítatik el a' fentebb felhozott nehézségek egyik legfőbbike. Jelöljük ki kik lesznek a' nevelők. A' felsőbb hatalom, a' törvényhozás, hát a' felsőbb hatalom honnét szerzend magának tiszta belátást a' nép nevelés ügyébe? hát a' törvényhozás mi elemekből van öszve alkotva, kedvező-e az, akármilyen értelemben vett népnevelésnek vagy nem?

Talán legjobb volna mindent a' maga útján bekövetkező természetes kifejlődésre bízni, mely a' maga idejében felhossa a' nemzetekre a' felvilágosodás időszakát, 's ezt sem siettetni sem hátráltatni n'ncsen emberi hatalomnak tehetségében. Ne felejtjük el midőn így okoskodunk, hogy a' természet munkásságának törvényei közé befoglaltatik az emberi okosság, és midőn a' természet a' maga útján a' felvilágosodás időszakát a' nemzetekre elébb vagy utóbb felhossa, azt egyszersmind az emberi okosság hozzá járultával hozza fel, némelyekre elébb némelyekre későbbben, 's nem csak az, hogy azt siettetni vagy feltartóztatni semmi emberi hatalomnak tehetségében ne volna, sőt inkább annak sebesebb vagy lassúbb kifejlődését a' világon semmi más természeti erő nem eszközölheti, hanem egyedül az emberi okosság munkássága.

Még több nehézségekkel találkozandunk, ha a' népnevelés eszméjének fejtegetésében 's eszközölésében további lépésében továbbá lépéseket akarunk tenni. Mi ala-

pokra építsük azt? Erkölciségre, vallásos érzelemre, szellemi, anyagi kifejlődésre, az emberiség általános nevelését tűzzük - e célul, vagy polgári nevelést? mind ezek részint régóta vitatkozás tárgyai, részint különböző nemzeteknél, a' népnevelési rendszerek, ezeknek sokféleképen változó árnyékait teszik.

Minden tudományok egyenlő gondoskodással ápol-tassanak-e, egyenlő kedvezésbe részesüljenek? Ez lehetetlen. Mert azt talán senki sem fogja tagadni, hogy egyik tudományból számosabban kívántatnak a' társulat belszerkezetéhez 's egyéb körülményeihez képest a' véle foglalkozók, mint a' másiktól; ezenkívül mindenféle tudományos ismeretek sem lehetnek válogatás nélkül egyiránt hasznosok és szükségesek, némellyek gyönyörködtetők, némellyek hasznosok, némellyek elmulthatlanul szükségesek; a' lelki nemes tehetségek közül egyiknek egyik, másiknak másik hathatósabb kifejtője és gyakorlója. De még ezen tehetségek között is vannak felsőbb és alsóbb tehetségek, vannak ritkébbak és gyakoribbak, különféle az izlés, hajlam, vonzalom felfogás. Mellyeknek adjunk közülök elsőbbséget, miképen rendezzük egymás felibe vagy egymás alá? Tudva lévők a' tudományoknak egymás közti versengéseik ezen elsőbbség felett, és midőn azokat egy részről korlátozott elmetehetségeink szűkköréhez képest egymástól elválogatni kénytelenítetünk, más részről a' közöttök lévő természeti szoros egybeköttetés örökre felmaradván e' szövevényeken keresztül a' tiszta belátásnak áttörhetetlen akadály szegül ellene, ki lesz közöttök a' mélytanyos igaz bíró, ki ejthet részrehajlatlan ítéletet?

Ezen természeti szoros egybeköttetés a' feladat megoldásának nehézségeit ismét ujabbakkal szaporítja. Véges elme tehetségeink erőtelenek reá, hogy minden ismereteket és tudományokat magokba befoghassanak; ennél fogva azokat külön nemekre osztottuk. De ezek a' magok

körében ismét újabb megújabb ismeretekkel felfedezésekkel végnélkül gazdagodnak 's nem csak az, hogy egyeseknek egészen reájok fordítandó elmetehetségeit megkivánják, hanem időnkint mindinkább nagyobb kiterjedést nyervén, mindinkább érezhető szükségé válik azokat ismét apróbb osztályokra szagatni. Ez által könnyítették ugyan az egyes tudományok tanulása, 's lehetővé válik, hogy egyes tudományok mindinkább elébbre vitessenek, de midőn ez egyfelől hasznos is, szükséges is szintűgy tagadhatatlan más felől, hogy épen ez, egy oldalú felfogásokat, félreértéseket, zavart eszméket és nézeteket szakadásokat hoz bé a' tudományok körébe. Ennek eleit kellene venni az által, hogy a' tudományok öszvesége bizonyos határig együtt és egyszersmind taníttassék, melly tettelesen gyakorlatban van, de alig kell említenünk, milly különbséggel a' tudományok mind tartalmára mind terjedelmére nézve. Különféle nemzeteknél egészen más meg más tudományok tartatnak szükségeseeknek, mint a' felsőbb tudományos kimivelődésre szolgáló előkészületek, 's minden bizonyval a' nemzeti miveltség különféle fokozatainak egyik főoka inét származik, 's ezen előkészületek rendszerének hiányos volta vagy elsőbbségei az egészre nézve elhatározó befolyással bírnak.

Valamint tehát az eddig mondottakból nyilvános lehet, hogy a' népnevelés sehol sem azért marad hátra mintha annak szükséges voltát és hasznait mindenki el ne ismerné, sőt inkább a' népnevelés mindenütt, minden időben a' nemzetek gondjainak egyik legfőbbike volt; azonképen következik az is, hogy ezen hiányon nem a' nép nevelés szükséges voltának bizonyítgatásaival, de még nem is buzgó törekvéssel, vagy első tekintettel fogatosoknak mutatózó eszközök elővételével lehet segíteni. A' népnevelés minden annyira mennyire jólrendezett nemzeti életben eleitől fogva a' közgondoskodás tárgya volt, és az lenni soha meg nem szűnt, egyedül annak fogatatlansága vagy visszás elvei okozták ha a' nép nevelés előre nem

ment, 's a' nemzeti általános műveltség hátra maradt. Minek okáért mielőtt a' népnevelést sikeresen előmozdító eszközökről szollanánk, elsőben a' tárgyról magunknak világosabb fogalmat szereznünk igyekezzünk. Ezt pedig nem érhetjük el másképen hanem ha azt oly fogalomban terjesztjük elő, mellynél fogva a' fentebbiekben elősorozott nehézségek elháríttassanak 's a' népnevelés eszméje úgy határozottassék meg hogy az, gyakorlatiképen is eszközölthető lehessen. Ezekhez képest

1) A' népnevelést általános értelemben kell vennünk kiterjesztvén azt kivétel nélkül mind az alsóbb mind a' felsőbb osztályokra 's az emberi foglalkozások minden nemeire. Ez világos lehet onnét, mivel az állodalmi társulatok feladata az általános műveltség előmozdítása, 's ezt összhangzó rendszerben nem másképen lehet elérni, hanem ha a' nevelés jótéteményei mindenkire kivétel nélkül kiterjesztetnek. A' szűkebb értelemben vett népnevelés akár a' nép alsóbb osztályaira, akár az élet nemei különösebb ágaira értsük azt, nem felelhet meg ezen legfelsőbb általános czélnak, mert ellent állván minden fentebb bővebben kifejtett nehézségek, mellyek közül főképen a' népnevelők iránt előadott észrevételeink nem könnyen mellőzhető tekintetet érdemelnek, ezeknek multhatlanul szükséges előkészületeik hiányában a' nevelés megkezdett munkájának, vagy elébb utóbb félbe kell szakadni, vagy a' mi még ennél is rosszabb ártalmas irányt venni.

2) Noha a' népnevelést különféle szempontokból lehet tekinteni, 's alapjául vallást, erkölcsiséget, értelmi, szellemi kifejlődést anyagi jólétet 'stb. állítani, mindazonáltal a' mi a' vallást és erkölcsiséget illeti, ezek közül az egyik isteni lévén egészen körünkön kívül fekszik, a' másokra nézve pedig egyenesen a' törvényhozás ad irányt. A' mi még fennmarad mind az a' tudományokba befoglaltatik 's így körünkhöz képest kirekesztőleg csak a' tudományok terjesztéséről szólhatunk.

3) A' népnevelés egyenesen mindenütt és mindenkor a' felsőbb igazgatás a' kormány és törvényhozás gondoskodásai közé tartozik ugyan, mindazáltal mivel ez, minden emberi társulatoknak egyik legmagasabb elérendő nemes célja, midőn a' felsőbb igazgatás ezen céljának elérhetésiben egyesek által, vagy magános társulatok igyekezetével gyámolítatik, nem csak az, hogy ezek munkálatának akadályokat nem vet, hanem inkább igyekezeteket elősegíti, 's annak elérhetésire kivihető segedelmezzel járul.

4) Mindezeknek folytában a' nép nevelők¹ azok lesznek a' kiket vagy a' felsőbb igazgatás ezen hivatásra kiválaszt és megbíz, vagy pedig a' mennyiben magánosok és társulatok e' célra munkálkodnak emezeknek választottjai és megbízottjai.

5) A' népnevelés ilyen értelemben véve az állodalmak jólétének, virágzásának, előmenetelének, erejének, hatalmának alpját teszi, e' céloknak elérhetését egyedül közigatás alatt egyesült emberi társulat tűzheti ki magának, 's annak elérhetésire eszközt másutt magának nem kereshet, hanem egyedül magában, azaz belső erejének munkásságának a' népnevelése által eszközzendő kifejtésében. Valamint tehát a' népnevelés fogalmában a' társas élet minden céljai 's egész iránya öszpontosulnak, szinté úgy viszont azon céloknak elérhetése végett a' társas élet minden munkásságának, minden intézményeinek a' népnevelés tárgyában szükség egyesülniök.

Lássuk most miképen lehet és kell a' népnevelés ezen kifejtett fogalmához képest a' fentebb előadott nehézségeket elhárítani.

Az általános népnevelés lévén szemléletünk tárgya, válogatás nélkül minden egyesekre és minden egyes osztályokra kiterjesztve, már ennélfogva a' felhozott nehézségeknek nagy része magában elenyészik. Ugyan is sem attól nem lehet tartani, hogy a' népkora előtti felvilágosításával a' közbátorság veszedelmeztessék az, előbbi suly

egyen felbomoljon, mert az aránylagos mindenekre egyiránt kiterjedő népnevelés következtében az alsóbb néposztály értelmi kifejlődése akármeddig haladjon is, a' felsőbb osztályokétól mindig egyenlő távolságban áll, 's ugyan ezen értelmi felsőbbség az alsóbb felett mindenkor az elébbi tiszteletet, tekintélyt, engedelmességet és hódolatot vivja ki magának és azt folytonosan továbbra megtartja. A' nevelők és nevelendők közötti viszonyból származandó aggodalmak is, nem különben ugyan ezen oknál fogva magoktól megszűnnek; mert az eddigi népnevelők illetőleg a' maguk köréhez képest továbbra is azok maradván 's abban mindinkább magasabb képzettségi fokozatra emelkedvén, nem-ők szállandanak alá az alsóbb néposztályhoz, hanem ők fogják azokat magokhoz fel-emelni, melly közben egyszersmind a' tudományok történhető elaljasodásának is eleje vétetik.

Egyedül a' nevelés alapelvei 's a' tudományok és hasznos ismeretek rendezése, maradnak fel világosíthatlanul. De ezt, biztosabb kezekbe nem ajánlhatjuk hanemha a' felsőbb igazgatás gondjai alá, valamint annak sikerteli eszközlését sem várhatjuk másunnét, hanem ha az egész állodalmi, társaséleti, nemzeti munkásság e' legfőbb tárgyra fordítandó intézkedéseitől. Nem tagadjuk ugyan, hogy mind ezek mellett, ha talán sem kormány sem alkotmány sem a' nemzeti hajlam és törvényhozás, a' népnevelés iránt illő figyelemmel olly mértékben millyet a' tárgy nagyszerűsége megkíván nem viseltetnék, a' népnevelés szentügyének elhagyattatásban kell sinyleni, melly, nemzeti elaljasodást és végső veszélyt vonhat maga után, mindazáltal illy körülmények között a' rosznak eleit vevő eszközök, bent a' nemzeti életben magában nem létezhetnek, és ha másunnét kell várni szomorú kilátás!

Illy esetben egyesek erőtelen igyekezetei részint tehetetlenek, részint nem hogy a' rosznak eleit vennék hanem inkább nevelik azt, és siettetik. A' nép nevelés elhagyatott állapotja, elmaradása hátra menetele, mindig

ugyanazon egy legfőbb okból veszi eredetét, midőn egyes osztályok, szakok, tudományok, a' többiek felibe kerülnek és a' lépcsőnkinti aránylagos egyetemes kifejlődés helyett részletes felemelkedések állanak elő, azok a' többieket alá nyomják, ezeknek elnyomattatása viszont az egész nemzeti műveltségre káros hatással lévén, azt, magokkal együtt süllyedésbe alá vonják. Már ilyenkor minden bizonytalansággal a' megerősöbbsült osztályok valamint eddig elé erőt vettek, úgy ezentúl is nem csak tehetősök lesznek magokat feltartani, felebb emelkedni, hanem egyszerűsége magoknak hova tovább túlnyomó súlyt szerezni, és magános nézetek törekvései mindig ezen irányban lesznek intézve mind addig, míg nem ezen ártalmas súlytévésztésnek vagy az alkotmányos törvényhozás eleit nem veszi 's a' lealázott hasznos ismeretek, és összhangzó egyetemes közre munkálkodás leghathatósabb kifejlődésének helyre állítását eszközli, vagy talán, a' mi mindig kétséges kimenetelű, bizonytalan alapokon nyugvó remény színét viseli, végtire a' megunt sikertelen próba tételek után magok az egyes osztályok is önérdéküknek a' közjóléttel szoros egybe kapcsolatáról voltaképen felvilágosodván, figyelmüket a' bajnakátalános gyökeres orvoslására fordítják.

Sokkal kedvezőbb színben mutatkoznak mind ezek ha a' nevelés munkáját kormány- és törvényhozás a' magok felsőbb gondjai közé számlálják. A' felsőbb igazgatás világos ismerettel bírhat, mert minden idetartozó segéd adatokat csak ő gyűjthet együvé, ő nyomozhat ki, sőt világos ismerettel kell bírnia, mert önérdéke 's további nem csak felvirágzása, hanem fentmaradása hozza magával, az egész nemzeti élet külső belső viszonyairól. Nem másképen, hanem csupán ezen viszonyok minél tökéletesebb ismeretéből határozhatni el mind azt, a' kifejlődés mellyik fokozatán áll valamely nemzet, külnezetekhez képest, mind azt, mi eszközöknek köszönhetik ezek előbb menetelüket vagy hátra maradásukat, 's vé-

gezetre mi hiányoknak pótlásától 's mi eszközöknek fogathatva vételétől várhatni a' nevelés sikeres előmozdítását. Minden felvilágosodásnak azonban legelső lépcsője a' tudományok lévén, mivel az erkölcsi és vallásos neveléstárgyalását különben is körünkön kívül valónak tartjuk, következőkben a' tudományok és hasznos ismeretek terjesztésének eszközeiről fogunk szólni.

GYÖRY SÁNDOR.

II.

AZ ÉSZJOGTUDOMÁNY

FEJLŐDÉSE 'S JELEN ÁLLAPOTJA.

Harmadik czikkely.

Si ius omne aut solis principum magistratumque imperiis formetur, aut nescio, quo naturae stimulo plantarum lapidumque more oriatur, ut nihil in eo necessarium nihil commune omnibus gentibus ac populis, nihil firmum ac stabile — — — vix dignum totius vitae studio putaverim.

Wenck.

(Oratio de iuris nat. usu 11. l.)

I.

Míg Francziában a' 18-ik század végszakában, a' forradalom megrendíté a' századok óta fennálló politicalai szerkezetet, 's a' mult korhagyományait feldulta az újítás óriáserejű szelleme; — a' komoly tudományok hazája, Németben az elmélet mezején egy ép olly gyökeres, habár természeténél fogva békés, átalakulásnak tanúja volt, mellyre az „elmélet Herculesének“ nevével tiszteltetett königsbergi bölcs *Kant Immanuel* (sz. 1724 †

1804.) jelt ada ¹⁾, ki saját szerü elveit, mellyek' csirája már ifjuságában írt értekezéseiben rejlik, ²⁾ — a' „tisztá“ 's „gyakorlati észcriticája“ címü munkáiban ³⁾, kifejtvén, az első, eleinte kevés figyelemre méltott, iratban az emberi észismerőtehetségének határait kijelölé, az eddig divatozott metaphysica aaptalanságát kimutató, 's a' dogmatismus scepticismus közt ingadozó elméleti bölcselkedést biztosabb alapra vezette vissza; — a' másodikban kiegészítvén az „erkölcsök metaphysicájában ⁴⁾, nyilvánított nézeteit, a' boldogság 's tökéletesség elvein alapuló morálbölcsészet hiányait bébizonyítá, és az anyagi alapelvek mellözésével, formalis elvekre alapította: 's ezen két munkája, 's a' később megjelent „ítélőtehetség criticája“ ⁵⁾ által, új, az előbbiektől lényegesen különböző rendszerének talpkövétevé le, főelvül a' szellem' szabadságát az elmélet 's gyakorlat körében, a' tudománynak, a' tekintély 's iskolai fesz szülte korlátoktól felszabadítását, főczélül a' gyakorlati érdekek' a' szemlélődés' fölötti elsőbbségének kivívását tűzvén ki; 's ezen irányban a' bölcselkedés egyes részeit kidolgozván, a' bölcselkedési jogtant is művelé. ⁶⁾ — Kant szerint a'

¹⁾ Külső viszonyairól lsd. *Wasianski* über Im. Kant Königsb. 1804. Staatslexicon IX. köt. 169. l. 's *Fries* Geschichte der Philos. II. k. (Halle 1840). 493. lap.

²⁾ „Ihr Fundament ist eine Grundanschauung des Lebens welche schon von 22. Jahre an so frisch und lebendig in Kants Adern pulsirte, als nur der gleichzeitige Klopstock von seinen poetischen Idealen als Triebfedern des innesten Lebensblut seinerseits in Bewegung gesetzt seyn mochte“ *Fortlage* Die Stellung Kants zur Philos. 'stb. Deutsche Vierteljahr-Schrift 1838. IV. 103. l.

³⁾ Kritik der reinen Vernunft, Riga 1781. — Kritik der practischen Vernunft. Riga 1788. —

⁴⁾ Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Riga, 1785.

⁵⁾ Kritik der Urtheilskraft Berlin, 1790.

⁶⁾ Metaphys. Anfangsgründe der Rechtslehre. Königsberg, 1797. Zum ewigen Frieden Königsb. 1796. — Über

a' gyakorlati észfőtörvénye „akard az erkölcsi jót“ mert csak ezt, föltételetlen általános szabály gyanánt követeli parancsolja az ész; 's ezen parancs lételeből az emberi szabadság valóságát, mint a' gyakorlati ész postulatumat következtetvén, erre mind az erkölcs-mind jogtant alapítja. — Az ember mint szabad eszes lény más szabad 's eszes lényekkel többféle viszonyokban állván, ezeket magához hasonlóknak elismerni tartózik, 's az erkölcsstan' föltételetlen észparancsa, „cselekedjél olly öntörvény szerint, melly általános szabályúl szolgálhat“¹⁾ a' jogtanban ekkép nyilvánul: „úgy cselekedjél külsőleg hogy szabad akarated használata, mindenki' szabadságával egy általános törvény szerint összeegyeztethető legyen;“²⁾ minden ezen alapelvnek megfelelő cselekvény jogos, és a' jog azon föltételek öszege, mellyek szerint mindenkinek szabadsága a' többiekével egy közös törvény szerint összeegyeztethető. — A' jogtan feladata törvényt szabni a' külső cselekvényeknek tekintet nélkül a' belső érzeményekre, célja a' törvényesség meghatározása; az erkölcsstan figyelemmel a' cselekvények' indítóokaira, az észfőtörvényeinek, tiszta erkölcsiségből eredt, szoros megtartását követeli, és a' belső érzemények minémiségét körébe vonja; — a' joggal a' kényszerítés szabadalma össze van kötve, midőn ennek használatát jogaink fenntartása megkívánja³⁾; az erkölcsiség kényszerítést nem tűr, és ezzel össze nem egyeztethető. — A' jog' alapja a' szabadság; ez az egyenlőséget magában foglalja, 's az ember egyedüli eredeti joga, mellyből minden jogai

den Gemeinspruch das mag in der Theorie richtig seyn taugt aber nicht für die Praxis 1739. 1793. Berl. Monatschrift Sept. 201 — 284. l.

¹⁾ RL. Einleit. IV.

²⁾ RL. Einl. §. B. C.

³⁾ Utt. §. D. E.

következtethetők ¹⁾ még a' tulajdonjog is, ámbár ez, a' természeti állapotban csak ideiglenes 's az állodalom által tartóssá biztossá válik ²⁾; a' szerződések' érvényessége a' gyakorlati ész postulatumán alapszik 's védokokkali bébizonyítása lehetetlen ³⁾; a' házasságban csak az egynőség jogszerinti, mivel ezen társaságban az ember másnak eszközévé válván személyességének méltóságát sértené, ha viszont társának személyére egyenlő jogot nem nyervén, elidegenített személyessége mintegy vissza nem szerezné. A' természeti állapot nem ugyan a' teljes jogtalanság, hanem a' joghiánynak állapotja, 's ezért az álladalom észparancson alapul, melyből a' polgári főhatalom jogalapját is következtethetni, minthogy mindenki az igazság törvényeinek létesítésére természetszülte kötelességénél fogva szorítottatik, ez pedig álladalom 's álladalmi főhatalom nélkül nem történhetik ⁴⁾, a' mint tehát az ész ellen cselekednék ki a' jogtörvényeknek ellenszegülne, ép úgy az ésszel ellenkezik a' polgári főhatalmat el nem ismerni ⁵⁾, vagy ennek történeti eredetét vizsgálni ⁶⁾; mihelyt létezik az észparancs teljesült, neki engedelmeskedni kell, a' vonakodókat elismerésére szorítani lehet, mert csak ez uton léphet életbe az igazság észszabta eszménye. A' fejdelemnek tehát csak jogai vannak, szorosán vett tartózásai nincsenek, és azért törvénytelen tettei sérelmeknek alkalmúl szolgálhatnak, de ellenállásra az alattvalók soha sem jogosít-

¹⁾ RL. Einl. Anhang §. B.

²⁾ RL. §. 8. 9. 15.

³⁾ RL. §. 19.

⁴⁾ RL. §. 25. 26.

⁵⁾ RL. §. 8. 44. 15. 41. Zum ewigen Frieden II. Abschnitt.
Lsd. *Maurenbrecher* Grundsätze des heutigen deutschen Staatsrechts Frankfurt, 1837. 45. l.

⁶⁾ RL. §. 49. Anm. A.

vák. ¹⁾ A' polgári főhatalomnak három sarkalatos joga van t. i. a' törvényhozási, ítélő 's végrehajtó hatalom; a' törvényhozás a' nemzetet illeti, 's ezen jog gyakorlásában részesülő tagok statuspolgároknak nevezhetők; lényeges jogaikhoz tartozik a' törvényes szabadság, polgári egyenlőség, 's politicai függetlenség ²⁾; az álladalm végczélja a' jogbiztosság ³⁾; a' büntetés jogalapja föltételeetlen észparancsban található, mert akármily cél elérése végett büntetni annyi volna mind az embert eszközül használni, mi a' személyes méltósággal összeütközik; a' büntetés mérsabálya az egyenlőség alapelvénél fogva a' vizsatorlási jog, melly azonban részrehajlatlan bírák által gyakorlandó, nehogy egyesek' önkénye a' kiszabott határt szenvedélyességből túlhágja. ⁴⁾ Ezen elvek felállítása által Kant az általános büntetőjogi elmélet alapítója lön. ⁵⁾ Az uralkodó személyt tekintve az álladalmak autocratiak, aristocratiak vagy democratiak; a' kormány módjára nézve respublicák vagy despotiák; az első ott létezik, hol a' törvényhozó hatalom a' végrehajtótól elválaszttatott, egyébiránt a' második divatozik miért is a' democratia természeténél fogva mindig despotia; — csak az illy értelemben vett respublicai kormányalak észszerű, 's ezért a' képviselői rendszer mindenhol szükséges, nélküle egy kormányalak sem, felelhet meg az eszközvetelményeinek. ⁶⁾ A' nemzetek egymás

¹⁾ Uslt. (Lsd. *Stahl* Philos. des Rechts I. 145.) 's Über den Gemeinspruch 'stb. II.

²⁾ RL. §. 45. 46. Über den Gemeinspruch 'stb. II. Gegen Hobbes.

³⁾ RL. §. 43. Lsd. *Maurenbröcher* Grundsätze 28. I.

⁴⁾ RL. §. 49. Anmerk. E.

⁵⁾ Kant ezen nézete is számos követőkre talált ámbár Feuerbach ezen elméletet az aggkor szülte elmegegység' szüleményének hívé Lsd. *Hepp* krit. Darstellung der Strafrechtstheorien Heidelb. 1879. 23—35 l. —

⁶⁾ RL. §. 51. 52. Zum ewigen Frieden II. Altch. Ente Defi-r

íránt jogtalan állapotban lévén, ebből kilépni, 's egy nemzetszövetség alkotása által a' jogeszméjét viszonyaikban is létesíteni kötelesek, miért az örök béke nem pusztá képzeménynek, hanem egy, habár csak közelítőleg, életbe léptetendő feladványnak tekintendő. ¹⁾ Végre Kant az észjogtudományt egy új „világpolgárjog“ című részszel öregbíté, mellyben az egyesek magányviszonyai más állományokkal tárgyalatnak. ²⁾ Kantig a' jog főelve a' tapasztalásból származtatott, ő az első a' jogot az ész parancsaira alapulván, és ebből a' jog 's jogtalanság közti különbséget előleg meghatározván, a' bölceleti jogtant észjoggá emelé 's az *alanyi észlegesség* (rationalismus) alapítója lön ³⁾; ő a' jogok 's köteleességek, az erkölcsiég 's törvényesség határvonalait szorosabban kijelölte, 's a' jogtudomány alapelveinek határozottabb értelmezésére eldöntő befolyással volt; de a' jog- 's erkölcsan különbségét végkép ki nem fejté, mi kelletinél tágasb 's parancsoló főelvéből, és a' jogköteleességek Ulpian szerinti felosztásából is kitészik. ⁴⁾ Kant befolyását az összes bölcsészetre tárgyalni, értekezésünk célján túl esik ⁵⁾, de még ellenei is elismerik a' gyakorlati bölcelet kö-

nitio Artikel. Ezen felosztás hiányairól Lsd. *Rotteck* Lehrbuch des Vernunftrechts II. 179. l.

¹⁾ RL. §. 54. 61. Zum ewigen Friden. Beschluss.

²⁾ RL. §. 62. Zum ewigen Frieden II. Abt. 3. Art. Lsd. ezen résztől *Bauer* Lehrbuch des Naturrechts 20. l.

³⁾ Eine blos empirische Rechtslehre ist ein Kopf der schön seyn mag, nur schade dasz er kein Gehirn hat“ RL. Einl. §. B. Miért is Stahl joggal mondhatá „Kant brachte den rationalistischen Character des Naturrechts zur Entschiedenheit und führte ihm mit Bewusstseyn durch.“ Phil. des Rechts I. 140. l.) Lsd. *Fischer* Über den gegenwärtigen Stand der NR. 1837. Basel. 20. l.

⁴⁾ RL. Eintheil. der RL. A. Lsd. *Rotteck* Lehrbuch des Vernunftrechts I. 117. l. Staatslexicon XI. köt. 210. 211. l.

⁵⁾ Lsd. *Stahl* Philos. des Rechts I. 124—149. l. *Warnkönig* Rechtsphilosophie 130—134. l. *Raumer* über die letzten

riüli érdemeit; Ő Humboldt jellemző mondása szerint a' bölcsekedést az emberi kebel mélyébe vezeté vissza 's igyekezeteinek, mellyeket ritka lelki tehetségek 's vallásos erkölcsi character vezéreltek" hatása nem csak kortársaira hanem az utókorra is tagadhatatlan ¹⁾, nyomaira a' tudományok majd nem minden ágában akadhatni ²⁾. A' jog- 's erkölcsan határvonalát szorosabban meghatározá *Fichte János Theophil* ³⁾, (sz. 1762 † 1814.) ki mint a' kanti bölcsezet elméleti részét kiegészíteni iparkodék ⁴⁾; úgy az említett lényeges kérdést is kísérlette megoldáni ⁵⁾. Tana szerint az én mint erkölcsi lény magának szükségkép szabad cselekvőséget tulajdonítván, ugyan ezt más erkölcsi lényekben is elismerni kénytelenítettik, sőt ezeket magának csak bizonyos viszonyosságban enmagával képzelheti, melly természeti egyenlőségük tekintetéből abban áll, hogy minden szabad eszes lény

Entwicklung stb. 116—122. *Balogh* Philos. pályamunkák 80—82. *Friesz* Geschichte der Philos. II. 615.—623. 's *Schubert* Kant u. seine Stellung zur Politik in *Rauers* histor. Taschenbuch 1838. 534. I. Staatslexicon IX. 205—207. XI. 209.

- ¹⁾ „Einiges was er zertrümmert hat wird sich nie wieder erheben, einiges was er begründet hat wird nie wieder untergehen, und was das wichtigste ist, so hat er eine Reform gestiftet, wie die gesammte Geschichte der Philosophie wenig ähnliche aufweist.“ *Humboldt Vilmos*. (Briefwechsel mit Schiller 37. I.).
- ²⁾ „Man kann sich kaum eine Vorstellung davon machen welchen Einfluss Kant auf die deutschen Gelehrten Meister und Schüler geübt. Fernow rief begeistert aus es werde Licht, und es ward Kantische Philosophie.“ *Weitzel*. (Staatslexicon V. 515. I.
- ³⁾ *Fries* II. 660. I. Staatslexicon V. 510. I.
- ⁴⁾ „Ámbár Kant Wissenschaftslehre“ című munkáját „alaptalannak mondá Aug. Litt. Zeit. 1799. Nro. 109.
- ⁵⁾ Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. II. Th. Jona u. I. pig. 1796. 7. Staatslehre Berlin 1820. System der Rechtslehre Bonn 1834.

szabadsága, a' többiek szabadsága által korlátoztatik ¹⁾; minek létesítésére azonban az egyesek szabadságát meghatározó, törvény, erre pedig szerződések által alkotandó, társaságok szükségesek ²⁾; ezen előzvényekből kiindulván a' magány- 's közjog elvei éleselmű de egyoldalú tárgyalatása folytában több kifogásokra alkalmat nyujta főkép a' házasság- 's családróli fejtegetésben, hol a' házasságtörés szabadnak állítatik, és az atyának gyermekei irántszeretete az anya iránti szerelemből származtatik ³⁾; az álladalom végczélja a' közjó, jogalapja az összerződés ⁴⁾; a' főhatalom birtokában lévőknek felelőseknek lenni kell, 's azért ephorok szükségesek, kik a' főhatalmat felfüggeszthetik 's a' népközönséget összehívják, ennek ítélete elhatározó, 's a' vesztes fél kormány vagy ephorok felségsértőnek tekintendő; a' népnek, mellynél az istenen kívül nagyobb felsőbbseg e' világon nem létezik, csak igennel vagy nemmel szabazni szabad; az alkotmányt fölforgatni a' lelki ismerettel ellenkezik, ha csak a' közönség ezt nem kívánná, mert ekkor ezt tenni nem véték, azon megszorítással hogy az észszerű alkotmány csak a' nemzet egyértelmű akarata által megváltoztatható ⁵⁾; mivel azonban jogok csak azokat illetnek, kik mások jogkörét tiszteletben tartják, a' mennyire ez utóbbít valaki elmulasztaná annyira saját jogigényei is elenyésznek, 's az olly egyén a' polgári társasághól kizárandó volna; minek elkerülésére egy úgy nevezett bünhödési szerződés által mindnyáján magukat önkényt az állomány büntető hatalmának alá vetik, melly ezen jogalpnál fogva a' vétkek megtorlására büntetéseket szab, és ezeket végrehajtván mint saját, mind az

¹⁾ Grundt. des NR. 1—49. l.

²⁾ Ugyt. 94. 165—169. 175. 177. 178. l.

³⁾ II. 201. l.

⁴⁾ *Maurenbrecher* Grunsätze 30. 44. l.

⁵⁾ GL. des NR. I. 190—229.

egyesek érdekének megfelel, minthogy a' polgárok száma nem annyira ritkúl, ezek pedig a' számkivetést elkerülik. 1). Fichte főérdeme abban áll hogy a' jogtant egy az erkölcsstudománytól független föelvre alapítván, a' Kanttól elmulasztott szoros megkülönböztetést létesíté 2); de mint elméleti munkáiban, ugy jogtanában is, a' fellengző idealismus elveinél fogva az én bölcsészet homályos ösvényén indulván kevés követőkre talált; statustanában pedig az intézetek olly részletes taglatatába bocsajtközék, 's ezeket olly elvont elvek zserint fejtegeté, hogy a' gyakorlatban részint kivihetetlenek részint létesítve a' polgári szabadság végóráját előidéznek, minek bébizonyítására „kereskedési álladalom“ czímű munkájára utalni elégséges 3); és azért szerzője lángeszűsége is nemes jelleme daczára, a' fichtei bölcsészet ezen része is, Bachmann mondása szerint nem egyéb „mint az emberi lélek egy merész költeménye,“ 's mint féloldalú tanítmány, melly egyedül a' speculatiónak kedvez, 's minden való ismereteket megvett, sokáig fenn nem maradhatott. 4)

Mint Kant bölcseselete általában, ugy jogtana is Némethonban élénk viszhangra talált, és a' mint elvei kortársai' gondolkozása modjának teljesen megfeleltek, úgy erre tetemes befolyással is valának 5); szellemében, már

1) II. 99. l. Lsd. *Hepp* krit. Darstellung 49—57. 's *Preuschen* Die Gerechtigkeitstheorie Giesen 1839. 55—59. l.

2) Kant 's Fichte rendszerének különbségétől 's a' francia forradalom 's természetjog fejlődése közti hasonlatosságtól lsd. *Stahl* Philos. des Rechts. I. 158—171. l.

3) Der geschlossene Handelsstaat. Lsd. *Raumer* 132. l.

4) „Ich halte Fichte für einen kräftigen Redner aber für gar keinen Philosophen“ mondá *Fries* (II. 636. l.) Lsd. *Rottek* Lehrbuch des VR. I. 118. l. *Raumer* 124—140. l. *Warnkönig* 135—137. l. főkép *Stahl* éleseszű elmelkedését I. 158—171. l. *Balogh* Philos. Pályamunk. 83. l.

5) Lsd. *Fischer* Über den gegenw. Stand der NR. 14. lap. Kant befolyásától a' tevéleges jogtudományra 's törvényhozásra *Warnkönig* 147. 148. l.

jogtaná' megjelenése előtt, többen a' természeti jogot művelni kezdék, minekutána pedig maga a' nagy mester bölcsészetének alapelveit a' társas viszonyokra alkalmazván munkáját közrebocsájtá, a' tudomány' ezen ágában is számos követőkre talált, kik ámbár mind a' főelv' kitételeiben ¹⁾, mind a' következmények több pontjaiban egymástól eltérnek, még is a' criticali bölcsészet szülte *alanyi észlegesség* rendszeréhez tartozván abban megegyeznek, hogy a' jog az emberi szabadság szükséges következménye, 's egy az észszabályai szerint kifejtendő alapelvből származtandó; hogy az álladalom nem teremti a' jogokat, hanem ezeket csak biztosítja, hogy a' személyesség ősjoga minden jogigények 's köteleességek' kuforrása, a' mult korintézményei csak annyira jogosak, a' mennyire az ész örökös változhatlan törvényeivel megegyeznek ²⁾, és azoknak az ész' elvei szerinti átalakulása a' törvényhozások' főfeladványa; abban viszont egymástól különböznek, hogy míg némelleyek Fichtével a' jogtant az erkölcstudománytól végkép elválasztják, mások az észjogot az ember' társas viszonyaira alkalmazott erkölcsi törvénynek állítván, a' jog' főelvét vagy a' jogositott vagy ezzel visszönosságban álló egyének köteleességéből származtatják; vagy a' jogot a' külső határkör' erkölcsi eszményének, vagy az erkölcsi törvény létesülése' föltételének mondják; — a' közjogban pedig a' jogászok majd mindnyáján Kant' rendszerétől eltérvén, az álladalmat szerződésekre alapítják, 's azok is kik elveihez hívek az álladalom eszményét ész-törvényből következtetik, valódi életbe léptetéséhez a'

¹⁾ A' leghíresbb Kantianusok' főelvei olvashatók *Raumernél* 123. l. 's *Warnkönignél* 123. 's 146.

²⁾ Das positive ist heilig weil auf den Grund des Naturrechts gebaut, es ist ehrwürdig im Maase seiner Übereinstimmung mit dem ewigen Recht der Vernunft.“ *Rotteck* I. 2. l.

társak szabad megegyezését kívánják ¹⁾, 's az ideiglenes 's tartós jog közü különbséget elhagyák. Ezen jelenleg is virágzó iskola követői között a' legnevezetesebbek: *Hufeland Theophil* (sz. 1760 1817.) jeni jogtanító, ő az első ki a' közönséget Kant rendszere gyakorlati nyomosságára figyelmeztetvén, Feder elveitől elpártolván ²⁾, határozottan a' criticalai bölcsészet irányához szegődött ³⁾; az észjogtudományt a' közönséges polgári joggal bővíté 's a' jogfölvét Kantnál szorosabban kifejté ⁴⁾; a' criticalai bölcselkedés terjesztésében 's népszerűsítésében ép oly buzgó mint szerencsés *Reinhold Károly Leonard* (sz. 1758 † 1823.) jeni egyetemi tanító ⁵⁾; *Schaumann Keresztely János* (sz. 1768 † 1821.) gieszeni bölcsészettanító ⁶⁾; *Schmalz Tivadar* (sz. 1760 † 1731.) ki a' jogfogalom határozottabb értelmezése által a' tudományt jóval előmozdítá ⁷⁾, *Hoffbauer Keresztely János* (sz. 1766 † 1827.) ki a' jogot másnak kötelezéséből származtatá ⁸⁾; a' mély tudományú 's szelíd erköl-

¹⁾ Ld. *Maurenbrecher*, Grundsätze 45. l. not. a.

²⁾ Über den Grundsatz des NR. Leipzig, 1785. 226. l.

³⁾ Lehrsätze des Naturrechts. Jena, 1790. Második kiadás 1795.

⁴⁾ Lsd. *Bauer*. Lehrbuch des NR. 19. l. *Albályi*, Praecognita Philos. Juris, Comaromi, 1831. 10. l. *Schnabel*, Das nat. Privatrecht. Wien, 1842. 4. l.

⁵⁾ Ehrenstellung des NR. a' német Mercurban 1791. 's Briefe über die Kantische Philos. Lpzig, 1792.

⁶⁾ Wissenschaftlich. Naturrecht. Halle, 1792. Versuch eines neuen Systems des nat. Rechts. Halle, 1795.

⁷⁾ Das Recht der Natur. Königsb., 1790. Handbuch der Rechtsphilosophie. Halle, 1807. Die Wissenschaft des natürlichen Rechts. Leipzig, 1831. (Lsd. *Rotteck* I. 12. l.) Das natürl. Staatsrecht königl. 1794. 2. kiad. 1804.

⁸⁾ NR. aus dem Begriff des Rechts entwickelt. Halle, 1793. Untersuchungen über die wichtigsten Gegenstände des NR. Halle 1795. Allg. Staatsrecht. Halle, 1797. Das allgemeine oder NR. und die Moral 'stb. Halle, 1816.

csü *Schmidt Erhard Keresztely Károly* (sz. 1761 † 1812.) ki a' bölcsészet elhomályosítása ellen férfias elszántsággal küzde ¹⁾; *Heidenreich Henrik Károly* ²⁾, (sz. 1764 † 1801.); a' nemzeti gazdaság 's statustudományok művelésében kitünő *Jakob Henrik Lajos* (sz. 1756 † 1827.) ³⁾; a' nagyszerű *Feuerbach Anselm János* ⁴⁾, (sz. 1775 † 1833.) ki a' jog 's erkölcsiség közti határvonalat Fichtével egy időben 's ennél sokkal világosabban kijelölé, a' polgári szabadságot álokoskodások ellen védelmezé, 's az igazság szent tűzétől illetve, az észjog elveit a' gyakorlati élet feladványaira főkép a' büntető törvényhozásra alkalmazván' korunk elvharczában mint a' bölcséleti irány előbajnokainak egyike' örök emlékét maga után hagyá, mind a' bölcséleti mind tevélegesen bűnjog évkönyveiben ⁵⁾; az elemi oktatás körül lelkesen fáradozott *Stephani Henrik* ⁶⁾; a' württembergi belső tanácsos *Gros Henrik Károly*, ki jeles még mindig közkedvességü kézikönyvében ⁷⁾, a' legnagyobb világosságot, kellő szabatossággal párosítá, — az ausztriai törvénykönyv élelméjü commentatora *Zeiller Ferencz*

¹⁾ Grundriesz des NR. Jena, 1793. Lsd. *Friesz*, II. 664. *Balogh* 95. Staatslexicon V. 524. l.

²⁾ System des NR. Leipzig, 1794. II. Thle. Grundsätze des nat. Staatsrechtes. Lpzig, 1795. II. Thle.

³⁾ Philos. Rechtslehre oder NR. Leipzig, 1794. (2 köt. 1802.) Antimachiavel. Halle, 1794.

⁴⁾ Kritik des nat. Rechts. Altona, 1796. Anti-Hobbes. Erfurt, 1798.

⁵⁾ Lsd. *Scheidler*, Deutsches Juristenspiegel. Jena, 1842. *Bauer* NR. 29. l. *Stahl* Philos. des Rechts I. 90—98. 187. 188. l. *Egger* nat. Priv. Recht 48—53. l.

⁶⁾ Anmerk. zu Kants met. Anfangs gr. der RL. Erlangen, 1797. Grundlinien der Rechtswissenschaft. Erlang, 1797.

⁷⁾ Lehrbuch der philos. Rechtswissenschaft oder der NR. Tübing, 1802. (6 köt. 1841. Lsd. *Virozsil*, Jur. nat. Priv. I. 317. l.

(sz. 1751 † 1828.) bécsi egyetemi jogtanító ¹⁾, *Fries Fridrik Jakab* ²⁾; (sz. 1773.) a' criticalai bölcsészet legkitünőbb védnökeinek egyike; *Zackariae Salamon Károly* (sz. 1769 † 1843.) heidelbergi professor, ki Kant bünjog elméletét szorosabban meghatározni iparkodék ³⁾, az álladalomról írt terjedelmes munkájában pedig több nevezetes kérdésekre nézve a' divatozó elvektől eltérvén, az álladalom eszménye' 's valósága' megkülönböztetését legelső állítá fel ⁴⁾; *Behr József Vilmos* ⁵⁾; (sz. 1775.) volt würzburgi egyetemi tanító 's polgármester, a' bölcséleti büntetőjog' tökéletesítésében fáradhatatlan *Bauer Antal* kinek munkája a' tankönyvek között Groséval az elsőbbségért vetélkedik ⁶⁾; a' ritka szorgalmú *Pölitz Lajos Henrik Károly* (sz. 1772 † 1838.) ⁷⁾; ki a' bölcséleti jogtant a' külső hatáskör' eszményének tekinté, 's számos kellemetes modorban írt munkái által a' mérsékelt józan elvek terjesztésére sokat tön, *Meister Fridrik Keresztely János* (sz. 1758 † 1828.) borszlói jogtanító ⁸⁾; az erkölcsi főelvek különbségének éleseszű magya-

¹⁾ Das nat. Privatrecht. Wien, 1802. (3 k. 1819).

²⁾ Philos. Rechtslehre und kritik aller positiven Gesetzgeb. Jena, 1803.

³⁾ Anfangsgründe der Philos. Privatrechts. Leipz., 1804.

⁴⁾ Vierzig Bücher von Staate. Stuttg. 1820—32 (2 k. 1842). V. köt. Lsd. *Wenk*, oratio de iuris nat. usu. Lips. 1821. 92—96 l. *Maurenbrecher* 44. 45. l. Staatslexicon VII. 235. l.

⁵⁾ System der allg. Staatslehre. Bamb. 1803. System der angewandten allg. Staatslehre. Frankfurt, 1810. Neuer Abrisz der Staatswissenschaftslehre. Bamb. u. Würtzb. 1816.

⁶⁾ Lehrbuch der NR. Marb. 1808. (3 k. Gött. 1825.) Die Warnungstheorie. Götting, 1830.

⁷⁾ Staatslehre. Leipz., 1808. Staatswissenschaften I. B. Natur- u. Völcker Staats- u. Staatenrecht. Leipz. 1823. (2 köt. 1827.) Lsd. *Raumer* 214. l.

⁸⁾ Lehrbuch des NR. Frankf. a. d. O. 1809. Ld. *Egger*, nat. Priv. Recht. 471. l.

rázója; *Dresch Leonárd* ¹⁾); (sz. 1786 † 1837.) müncheni professor; *Schulze Ernest* ²⁾); (sz. 1761 † 1832.) göttingai tanító az Aenesidemus híres írója, ki a jogtant az erkölcsstudománnyal föelveire nézve egy tudománynak állítván, csak tárgyára nézve különbözteté meg, minthogy az észjog feladványa az erkölcsi szabályokat az ember társas 's polgári viszonyaira alkalmazni; *Krug Traugott Vilmos* (sz. 1770 † 1842.) világos, könnyen érthető előadása által a német bölcsészek többségét jóval felülhaladván ³⁾); *Drose-Hülshoff Ágoston Kelemen* († 1833.) bonni jogtanító ⁴⁾), ki Hermes a kanti bölcséleten alapuló rendszerét az észjogra alkalmazván a jogeszme' psychikai kifejtését megkíséré; a mély tudományú *Jordan Sylvester* (sz. 1792.) marburgi jogtanító ⁵⁾); az egyetemes történet híres írója *Rotteck Károly* (sz. 1775 † 1840.) freiburgi jogtanító, ki a jogfogalmat a külső szabadságból, erkölcstani elvek mellőzésével származtatá, 's az észjog tanait népszerűsíteni törekedett, több részeire éleleszű taglalása által nagyobb fényt derítvén ⁶⁾); *Reinhold Ernest* (sz. 1793.) jeni tanító ⁷⁾); a szellendüzs *Pfizer Pál* ⁸⁾); 's *Welcker Tivadar*

¹⁾ System. Entwikelung der Grundbegriffe u. Grundw. der gesamten Privatrechts Heidelb. 1810. Naturrecht. Tübing, 1822.

²⁾ Leitfaden der Entwikelung der philos. Principien der bürgerlichen und peinlichen Rechtes. Götting., 1813. Lsd. *Bauer* NR. 30. I. Wenck Oratio 43—46. l.

³⁾ Dikeologie oder philosophi. Rechtslehre. Königsb., 1817. (új kiad. 1830.) Dikäopolitik oder Restauration der Staatswissenschaft mittelst des Rechtsgesetzes. Leipz., 1814. 's több értekezésekben Lsd. *Balogh* Philos. Pályam. 20. l. *Raumer*, 200. l.

⁵⁾ Lehrbuch des Naturrechts. Bonn, 1823. (2 k. 1831.)

⁶⁾ Versuche über allg. Staatsrecht. Marburg, 1828. Lehrbuch der allg. und deutschen Staatsrechts. Cassel, 1831.

⁷⁾ Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaft 4. köt. Stutt. 1829—1835. (3 k. 1840).

⁸⁾ Philos Rechtslehre. Jena, 1837.

Károly ¹⁾; (sz. 1790.) ki azonban újabb időben egy saját rendszer alapítója lön, melly szerint a' jog az ész örök szabályain alapul, de csak az emberiség általános elismerése, vagy több együtt létező 's jogviszonyban álló egyének béke-szerződése által külsőleg érvényesítettik, 's azért nem előleg, hanem alagivá vált észből, bém bizonyítandó. ²⁾ Végre *Herbart Frídrik János* ³⁾; (sz. 1776 † 1837. az észjog' történetére nézve nagy hecsü munkájában ⁴⁾; több pontokban Kant' rendszerétől eltérven, még is ehhez legközelebben áll, 's ugyan ezt tudós *Schmittenner Fr.* gieseni jogtanító' munkájáról is mondhatni. ⁵⁾

Schelling József Vilmos Frídrik (sz. 1775.) Fichte' tanítványa 's egy ideig követője, az általános ugyanazon-ság' elvét fölállítván, egy külön „*természetbölcészet*“ nevével czimzett rendszernek alapítója lön, mellőzvé az elméleti bölcészet körüli fáradozásait ⁶⁾, a' bölcészeti

¹⁾ Gedanken über Recht, Staat- und Kirche. Stuttg, 1842.

²⁾ Die letzten Gründe von Recht Staat und Strafe. Giesen, 1813.

³⁾ System des Rechts-Staats- und Gesetzgebungslehre. Stuttg. 1829. 's a' Staatslexicon több czikkeiben ugm. Allgm. encyclop. Übersicht I. 13—19. l. VI. 571. VII. 235 X. 735. Lsd. azonban Staatslexicon XI. 179. l. 's *Reyscher* Grundriss zu vorlesungen über das Naturrecht Tüb. 1831. előszó VIII—XI. l.

⁴⁾ Analistische Beleuchtung der NR. und der Moral. Götting. 1836. Lsd. Staatslexicon X. 14. l.

⁵⁾ Zwölf Bücher vom Staatsg. Gieszen, 1839. 1-ső köt.

⁶⁾ Míg ezekről *Baloghunk* (84) azt állítja: „Schelling genialis rendszere, melly a' nézelődő észnek is elegendő játszterét enged, de a' kultárgyakkal is összeköttetésben marad, 's így egyenlőkép foglalatoskodtatja az elmét, 's képzelődő tehetőséget nagy számú követőkre talált 's a' leggenialisabb fok hódoltak annak“ *Friesz* (II. 667.) ekkép nyilatkozik: „Entkleiden wir nun den 'Traum der totalen Indifferenz von der armseligen Logik der speculativen Physik, so

jogtanban eltérven az eddig követett ösvénytől ¹⁾, ezt a' történetek' bölcelete alkalmazásának mondá, és azon alaptételből kiindulván, hogy a' valóságnak alapja az élet 's szabadság, az állományt az általános élet' látható képeinek, a' szabadság' létezetének, az eszményinek kifejlését a' valóságban, a' természet művének tekinti, melly utóbbi mint a' physical világbán a' nemeket, különféle fajokat 'stb. előteremté, ugy az erkölcsi világbán a' kiképezés ösztön-szülte útján a' család' egyház', álladalom alakzatait létesité ²⁾. Schelling jog- 's állományrólí nézeteit részlete-
sebben ki nem fejtven, rendszeres munkát e' tárgyról nem készített, sőt újabb időkben elveit megváltoztatván a' jog- 's álladalomtant vallásos alapra visszavezetni ipar-
kodék ³⁾; követői közül azonban többen főelveit a' jogtudományra alkalmazván, a' részletes kifejtésben' egymástól különböznek mindazonáltal abban megegyeznek, hogy a' physical és erkölcsi természet törvényeinek ugyanazonságát vitatván, az álladalmat a' természet alkotó ösztönéből származtatják, mellynél fogva az emberek mint alkotó élő elemek a' társaságok és állományok' alkotására ösztönszerűleg készítetnek, 's a' netalán támadó ellenkező irányok a' rekonszeny hatalmas ereje által legyőztetnek, a' részletekre nézve pedig a' természet-től vett hasonlóságnál fogva részint a' mindenség létezetét, az ember testalkotását veszik föl mintául. ⁴⁾

finden wir leicht das wir nur in die alten neoplatonischen Träume zurückgetaumelt sind.“

¹⁾ Neue Deduction des NR. im philos. Journal v. Fichte und Niehthammer, 1797. 1. füzet. Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums. 1803.

²⁾ Acad. Studium. 226. l. 229—232. l.

³⁾ Lsd. *Schilling* bevezetését az 1834. megjelent „Über die Philosophie von Cousin über. v. Becker“ czímű munkájához.

⁴⁾ Lsd. *Krug* Dicäopolitik 96—99. l. Staatslexicon XI. 204.

Ezen iskolához tartozik *Thanner Ignác* ¹⁾; (sz. 1770.) salzburgi professor, *Nibler Iván* ²⁾, *Wagner II.* ³⁾; *Troxler Pál Ignác* (sz. 1780.) herni egyetemi tanító ⁴⁾; *Lönnk Arnold* (sz. 1838.) bajor kerületi kormányzó elnöke ⁵⁾; *Bernhard L. F.* ⁶⁾; *Jochims* ⁷⁾; 's némely tekintetben *Busz F. I.* ⁸⁾; a' statustudományok friburgi tanítója; kik azonban nagy viszhangra nem találtak, mert habár mind a' két természetet szabályozó törvények ugyanazon egy forrásból, a' teremő isten lényegéből veszik eredetöket, még is közvetlen alkalmazásukat tekintve fölötte különbözök, a' physical világban a' szükség változhatlan törvénye, az erkölcsiben a' szabadság uralkodik; — az ember nem csak a' vak szükségnek hódol, hanem keble benső sugallatát követhetvén szabadon cselekszik, — az ellenkező tan előli az erkölcsiséget, az embert mozgonyyá alacsonyítja, a' társas öszlét alapzatait megrendíti, szóval lelkületlen materialismusra, vak szabadságtagadásra vezet, mellytől a' jobb ember' belső önérzelve visszaborzad; a' részletek pedig költészeti hasonlatosságokra alapittatván az ész' igényeit, melly világos szó özüntől ment férjfiás hangot követel, olly tudományban mint az észjog még kevesbé kielégíthetik. ⁹⁾.

¹⁾ Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der NR. Landshut, 1801.

²⁾ Der Staat aus dem Begriff des Universums. Landshut, 1805.

³⁾ Grundriss der Staatswissenschaft. Leipzig, 1805. Der Staat. Würzburg, 1815.

⁴⁾ Philos. Rechtslehre der Natur u. des Gesetzes. Zürich, 1820. Lsd. *Quaumer* 208. l.

⁵⁾ Über das Naturrecht unserer Zeit. München, 1830.

⁶⁾ Über die Restauration des deutschen Rechts, 1829.

⁷⁾ Aphorismen als Materialien vom Bau einer neuen Systems des absol. NR. Itzehoe 1835.

⁸⁾ Geschichte und System der Staatswissenschaften. Freiburg u. Karlsruhe, 1839.

⁹⁾ Lsd. *Krug* Dicäopolitik 99. l. Staatslexicon XI. 207.

Más ösvényt választta *Hegel Fridrik Vilmos György*¹⁾; (sz. 1777 † 1831.) a' bölcselkedés híres tanítója Berlinben, ki eleinte Fichte 's Schelling' nyomdokait követvén később, egy ezekétől lényegesen különböző bölcselkedési rendszernek alkotója lett, mellynek alapelvétül a' gondolat és létel, az okos és való ugyanazonságát tüztvén ki, ezt több rendbeli munkáiban terjedelmesen kifejté²⁾; 's a' bölcselkedési jogtant is mint „a' szellem bölcsészettének“ alkotó részét taglalván³⁾, ezen tudományban az úgy nevezett „*alagi észlegesség*“ iskoláját alapítá. — Véleménye szerint a' gyakorlati bölcselkedés célja nem annak minék lenni kell, hanem „a' mi van“ kellő felfogása 's megfejtése, mert a' bölcselkedés az észszerintinek vizsgálódása 's mind „a' mi van az észszerinti, 's az észszerinti van“⁴⁾; a' jog-erkölcsiség-'s álladalomról igazság ép olly régi mint a' köztörvényekben, közerkölcsökben 's vallásban létüket elismerve találjuk⁵⁾; a' bölcselkedő feladványa a' jelennek, a' létezőnek, nem pedig valamelly fellengző eszmék' megfogása.⁶⁾ A' jog' alap-

¹⁾ Lsd. *Friesz* II. 671. *Balogh* Pályam. 87. *Stahl* Philos. des Rechts I. 270—320 's *Scheidler* a' Staatslexicon VII. köt. 607. lap.

²⁾ Összes munkáinak második kiadása 10 kötetben most jelenik meg.

³⁾ Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, 1821. (Összes munkái' VIII. kötete bevezetéssel *Dr. Ganstól*).

⁴⁾ Hegel a' szellem bölcsészettét három részre osztja t. i. az alanyi, alagi, 's általános szellem bölcselkedésére az elsőben a' lélektani, a' másodikban a' jog-politici a' harmadikban a' vallástani elveket fejtegetvén.

⁵⁾ Grundlin. der Rphil. Vorrede 17. 18. l. (1840-iki kiadás) Ezen kifejezést módosítani kívánták *Gans* bevezetésében X. l. *Magar* Briefe an eine Dame über die Hegelsche Philos. Berlin, 1837: 14. l. *Fischer* über den gegenwärtigen Stand der NR. 21. l. lsd. azonban *Scheidler* Staatslexicon VII. 635. l.

⁶⁾ Phil. des Rechts Vorrede 7. b.

⁶⁾ Uslt. 16. l.

ja a' szellem, mely gyakorlatilag tekintve az akarat, mellynek a' szabadság ép olly szükséges tulajdonsága, mint a' suly az anyagé ¹⁾; a' szabadság azonban különbözik az önkénytől, mellynél fogva az egyének több czélok 's ösztönök közt öncselekvőleg választhatnak ²⁾, mert a' szabadság a' „maga magát elhatározó általánosság“ ebben a' természeti 's egyéni tekintet teljesen megszűnik, 's az akarat mint gondolkozó értelmesség szabaddá válik ³⁾; a' szabad akarat létele a' jog, melly általában a' szabadság mint eszme. ⁴⁾. Kant' fogalma leginkább azért hiányos, minthogy alapja az egyesek' akaratja saját önkényében, nem pedig a' magában 's magától létező akarat, a' szellem mint igazi szellem. ⁵⁾. A' szabad akarat fejlődése három szempontból tekinthető: közvetlenül 's általánosan az alaki v. elvont jog köre; vagy mint alanyi az egyes emberek' akaratját elhatározó nyomadék, a' moralitás' köre; vagy végre mint az emberek' 's nemzetek' történeteit rendező nyomadék, az erkölcsiség' köre. ⁶⁾. Az általános jog rovata alatt a' tiszta észjogban tárgyalni szokott tanokat saját modorában előadván, főelvül ezen tételt állítja fel: „légy személy 's tiszteld a' többi személyeket ⁷⁾, 's minekutána a' római jogból Kant által kölcsönözött felosztást mint allítólag hibást megczáfolná ⁸⁾, a' tulajdonjogról értekezik, minek észszerintisége nem az emberi szükségek' kielégítésében, hanem abban áll, hogy

¹⁾ Philos. des Rechts §. 4. Nézetei az akaratról bővebben olvashatók §. 5—14.

²⁾ Pd. R. §. 15.

³⁾ Uslt. §. 21.

⁴⁾ §. 29.

⁵⁾ Uslt.

⁶⁾ §. 33.

⁷⁾ §. 35. 36.

⁸⁾ §. 40.

általa „a' személyesség' tiszta alanyisága“ megszűnik; — a' magánybirtok szükséges, a' birtok' közössége a' szabadság' szellemével, a' jogtermészetével ellenkezik, a' birtoknak egyenlősége pedig az ember különböző tehetségéinél fogva általában lehetetlen ¹⁾); személy elfoglalás' tárgya nem lehet, a' rabszolgaság jogelleni, a' személyek szabadsága a' keresztyén vallás elveinél fogva közösen elismertetik, de a' tulajdonjog' szabadsága csak nem rég, és most sem mindenhol találhatott közelismérésre. ²⁾). Ámbár az elévülés a' birtokszerzés' módjaihoz tartozik, még is a' személyesség, vallás, erkölcsiség, 's általános akaratszabadság mint elidegeníthetlenség tárgyai soha sem lehetnek. ³⁾). A' jognak ellentéte a' jogtalan-ság, ennek elkövetése bűn tett, mely csak a' büntetés által megsemmisíthető; minek folytában a' moral' rovata alatt az erkölcsi jó és rossz elméletét fejtegetvén, azt az észjog részévé teszi. ⁴⁾). Az erkölcsiség című harmadik részben a' családról, polgári társaságról, 's álladalomról értekezik; — a' család rendeltetése a' szeretet, alapja a' házasság mert „a' jogos erkölcsi szeretet szerződési viszonynak hibásan tekintetik, 's ámbár magában feloldhatatlan még is „minthogy az érzelem' nyomadékát magában foglalja nem általános, hanem ingadozó 's a' felbontás' lehetőségét magában hordja“; a' házasság lényegesen monogamia; — a' rokonok közti egybekelés az észkövetelményeivel ellenkezik. ⁵⁾). Több családok képezik a' polgári társaságot, mely a' család 's álladalom közti

¹⁾ §. 41. 46. 49. 52. 54.

²⁾ §. 48. 57. 62. „Ein Beispiel aus der Weltgeschichte über die Länge der Zeit, die der Geist braucht, in deinem Selbstbewusstseyn fortzuschreiten und gegen die Ungeduld des Meinens.“

³⁾ §. 64. 65. 66.

⁴⁾ §. 82—142.

⁵⁾ §. 161—169.

különbség; — a' szükségek' kielégítése, a' jogok' biztosítása 's a' külön érdekek' köztárgyak gyanánti kezelése ezen állapot' főnyomadékai; minél fogva a' nemzeti gazdaság' alapelveinek kifejtése után a' törvénykezést taglalván nyilvánosság 's esküszékek mellett nyilatkozik; — a' testület (corporation) az álladalomnak egyik főgyökere 's a' családdal együtt főtekintetű. ¹⁾ Az álladalom az „erkölcsi eszmének valósága“ „az erkölcsi mindenség,“ „a' testesült szabadságnak valósága;“ czélja az erkölcsi törvény' létesítése; a' statushatalom jogalapja az egyéni akaratnak egy közakarat' alárendeltetésének szükségében keresendő; — a' külön kormányalakok között az alkotmányos monarchia a' legtökéletesebb; — a' népfelség' eszméje a' nép' hibás fogalmán alapszik 's az ésszel ellenkezik; — a' közvélemény tiszteletre méltó, tekintve lényeges alapját, de testesült kinyilatkoztatásában megvetendő. ²⁾ Végre a' világtörténet czímezete alatt ³⁾, az észjogot a' világ történetével összefüggésbe hozván, megmutatni iparkodik hogy a' természetjog az alanyi szellemből eredvén a' történetek' világ-folyamába szakad. ⁴⁾ Hegel' rendszere, melly követői által majd nem egekig magasztalva ⁵⁾, más részről élesen meg-

¹⁾ §. 182. 188. 224. 227. 255.

²⁾ §. 257. 260. 's közök. 272. 273. 279. közök. 318.

³⁾ §. 341—359.

⁴⁾ Lsd. Gans Bevezetését IX. l. (1840. kiadás).

⁵⁾ Perfectio ipsa et absolutio sane relicta est vero nostri temporis summo, maximoque philosopho G. Guilielmo Frid. Hegelio, qui non modo tres Kantianas partes, sed etiam physicorum veterum simplicitatem, Platonis artem dialecticam et amplitudinem Aristotelis notionum connexionem et distinctionem Spinozae excelsitatem, et denique Leibnitzii et Fichtii spiritualitatem, nec non Schellingii naturae cognitionem omnes sane in se uno colligat coniungitque. *Muszmann* de Idealismo Lsd. *Raumer* Über geschichtl. Entwicklung. 218. l.

támadtatva, egy még folyvást tartó elmeharczra alkalmúl szolgált; a' jogbölcseészetet tekintve csekély befolyással volt, mit tanítványai is elismertek ¹⁾); Hegel a' gyakorlati bölcselet a' legrégebb idők óta divatozó fogalmától 's czéljának meghatározásától eltérvén, a' valódilag létező, 's az ész' szabályai szerint létesítendő közti különbséget mellőzvé, feladatát a' fennálló intézmények vizsgálatába helyezé, sőt annak minek lenni kell, vizsgálatára a' bölcselkedést, mint saját kora' magzatját, képtelennek mondá ²⁾); az egyes tanok' kifejtésében a' kanti iskolánál tovább nem haladott, sőt az elvek' alkalmazásában ettől csak sajátosságos előadása által különbözik, minélfogva Scheidler kijelenté, hogy munkájában élet 's szívvidámító eredeti igazságra sem akadhatni ³⁾); a' már megalapított 's korunkban meggyőződéssé vált elveket pedig olly homályos darabos modorban 's önkényes terminológiával sorolta elő, hogy nem átallunk Friessel kezét fogni, ki a' jogtan fogalmát, munkája szerint, felfogni lehetetlennek tartá. ⁴⁾ Annyira dicsőített következetessége' daczára, tanai a' mostan az észjogtudományban uralkodó fogalomzavar' elosztatására mit sem tőnek, sőt a' bölcselkedést az értelemmel 's benső meggyőződéssel összeütkezésbe hozván, tudományunk' hivatásával ellenkezőleg,

¹⁾ Das ungemeine Mitverhältnisz welches zwischen den substantiellen Werth des vorliegenden Buches und seiner Anerkennung und verbreitung liegt 'stb. *Gans* említett bévezetése V. l.

²⁾ Was das Individuum betrifft, so ist jedes ein Sohn seiner Zeit, so ist es auch die Philosophie ihrer Zeit in Gedanken erfasst, geht eine Theorie in der That darüber hinaus, baut sie sich eine Welt wie sie seyn soll, so existirt sie wohl aber nur in seinen meinen, — einem weichen Elemente dem sich alles beliebige anbinden lässt 18. lap.

³⁾ Lsd. *Scheidlers'* Hegelsche Philosophie. Staatslexicon VII. 607. lap

⁴⁾ *Friész*, Geschichte der Philosophie. II. 696. l.

hatását az életre, az igazság-szeretet' elevenítésére fölötte csökkenték, 's a' bölcselkedési irány' védnökei közt a' meghasonlás' magvát elhinték ¹⁾; miért is bizton reménylhetni, hogy főkép a' jogtudomány' körében nem sokára visszatérend azon idő, mellyben az igazi bölcsészeti szellem, a' czéhes kifejezések' homályosságába burkolt iskolai rendszerek fölött, diadalmaskodandik. ²⁾ Tanítványai között, kik részint elveit védelmezni, részint népszerűsíteni igyekeznek az észjog' történetében említendő *Gans Eduard* (sz. 1792 † 1838.) berlini jogtanító ³⁾, ki Hegel' elveit a' tevőleges jogtanra alkalmazá, és korunk' elvharczában a' berlini egyetemnél mint a' bölcsészeti irány' hő 's szellemdus védelmezője tündöklött, a' nagy reményü *Gärtnér Frídrik Gustáv* († 1841.) honi törvénytánító ⁴⁾, *Michelet* berlini egyetemi professor ⁵⁾, *Eiselen* ⁶⁾, *Schwarz* ⁷⁾, *Besser M. K.* ⁸⁾, *Göschel Frídrik Károly* kir. porosz főtörvényszéki tanácsos ⁹⁾, *Buhl* ¹⁰⁾ 'stb. némelly tekintetben a' borosz-

¹⁾ Lsd. *Bachmann* Über Hegels System 1833. *Fichte* Über Gegensatz und Wendepunct der deutschen Philosophie. 1832. Staatslexicon VII. 607. lap. *Warnkönig*. 150. l. 's következők.

²⁾ *Wachler* Über Werden und Wirken der Litteratur. Breslau, 1827. 24. lap.

³⁾ Vorrede zu Hegels Philosophi des Rechts 's a' hegeli bölcsészet' szellemében dolgozott munka: Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwikelung 1824—1835. IV. köt.

⁴⁾ De summo iuris naturalis problemate. Bonn., 1838. Rechts- u. Staatslehre. Bonn, 1839.

⁵⁾ Geschichte der letzten Systeme der Philosophie II. Theil. 774. l. System der philosophischen Moral 1829.

⁶⁾ Handbuch des Systems der Staatswissenschaften. Breslau, 1820.

⁷⁾ Der Staat. Erlangen, 1828.

⁸⁾ System des Naturrechts. Halle, Lpzig., 1820.

⁹⁾ Zerstreute Blätter aus der Hand- und Hülfacten eines Juristen I. Abth. 1833.

¹⁰⁾ Hegels Lehre von Staat. Berlin, 1837. Ezen munkáról

lói professor *Schön* († 1839) ki a' multat a' jelennel, a' történet' tanait a' bölcseletkedésével összhangba hozni kívánta ¹⁾, 's a' hallei történettanító *Leo Henrik* ²⁾, (sz. 1799.) ki azonban újabb időben Hegel' iskolájától elpártolván, ezt az elkeseredés' éles fegyvereivel szenvedélyesen megtámadá, 's elfojtására a' statushatalmat szolitá fel. ⁵⁾

maga a' szerző mondja „das sie nur eine Übersetzung aus der Sprache der Götter in die der übertägigen Menschen seyn soll.“

- ¹⁾ Die Staatswissenschaft geschichtlich-philosophisch begründet. Berlin, 1833. Lsd. ezen munkáról *Raumer* 212—214. l.
- ²⁾ Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staates. Halle, 1833.
- ³⁾ Lsd. die Hegelingen v. *Dr. Heinrich Leo*, Halle. 1838. 's *Krug* Der hallischen Löve und die moralischen Philosophen unserer Zeit. Leipzig, 1838. *Meyer* Heinrich Leo, der verhallerte Pietist. Lpzig, 1839.

Dr. PAULER TIVADAR.

(Folytatása következik.)

III.

C S E P E L.

Előszó.

Honunk vármegyéinek helybeli, statistikai, földleirási, és történeti tekintetben rendszeres leírása egyik legkivánatosabb irodalmi vállalat lenne hazánkat a' bel-'s külfölddel megismertetni. Illy munka bár mely nemzetnek, díszére szolgálna, 's azt a' haladás jótékony gyümölcsei közé méltán számíthatná. — Ezen meggyőződés indíthatta a' mivelődés pályáján mindinkább előreható népeket is, jelesen a' cseheket olly nagyszerű munka' létrehozására, mellyben országuknak minden helyei környülállásosan leírvák, sőt a' nevezetesebb várak és városok rajzolatjai a' leíráshoz csatoltattak, igen czélirányosan: mert mit eddig hazájokról sok keresgélés után ide 's tova elszórva találhattak csak meg, azt most nagyobb gyönyörűséggel olvassák, 's egybefoglalva elméjükben is könnyebben megtarthatják. A' régi várak, romok, és városok rajzai minden csak valamennyire mivelte lélekre meglepően hatnak, a' leírást elevenítik, a' hajdankor emlékeit, mellyek között annyi dicsők, buzdítók, és tiszteletre méltók találtnak felmelegítik, az idő fogai ellen és a' feledékenységtől megőrzik 'stb.

Bell Mátyás már ez előtt 100 évvel iparkodott hazánk' minden helyeit a' vármegyék sora szerint földleirási és történeti tekintetben, az akkori időhöz képest kimerítőleg leírni, 's a' nevezetesebb helyeket rajzaikkal együtt kiadni. Nem is sajnált a' dicsó férfiú semmi fáradságot gyalog járva be nagyobbára a' leírt helyeket, nem semmi költséget, csak az kár, hogy ezen hasznos — mint mondják 62 kötetnyi munka — az esztergami érseki könyvtárba letéve a' feledékenység és enyészetnek adták át. Tudtomra legalább néhány vármegyét kivéve, a' nagyobb rész nem jött közönség elébe, mert a' hazája dicsőítésére áldozatokkal törekedő 's azért milliók birtokára érdemes, de szegény Bellnek nem volt értéke munkája kiadását eszközölhetni, a' vármegyék pedig nem pártolták, 's így nagy fáradsággal szerzett munkájának sem maga, sem hazafiai nem vehették méltó hasznát.

A' későbbben megjelent illy nemű munkák közül, említést érdemel: Szirmay Ádám-tól, Zemplénavármegyének igen érdekes leírása, nem különben: Fényes Elek földírási, és statistikai munkája; a' mult 1840-ik évben Pestvármegyének leírását talán e' modorban akarta eszközölni Barra, mellynek első kötetét kiis adta. „Donau Ansichten“ című német munkában is számos a' Dunapartján fekvő város, és váraink rajzaikkal együtt 's érdekes leirással kísérve foglaltatnak.

De mind ezek csak vázolatai annak, mit e' részben Bell Mátyás igyekezetei után kívánhatunk. Miután tagadhatatlan, hogy egy két magányos embernek sem ideje, sem tehetsége hasonló munkát előállítani; véleményem szerint egyedül a' törvényhatóságok' hazafiai buzgóságától várhatni, hogy kiki tulajdon megyéjének helybeli, földleirási, történeti, és statistikai tekintetben kimerítő leírását Bell igyekezetei után, a' nevezetesebb tárgyak rajzaival együtt köz költségen, vagy aláírás útján eszközölhesse. Addig is még e' pium desiderium teljesülend előkészület gyanánt, mint cseppet a' tengerbe, jónak láttam Csepel

szigete' leírását földleirási, helybéli, statistikai, és történeli tekintetben egész terjedelmében a' közönség elébe terjeszteni.

Csepel' fekvése.

Csepel kiterjedése, fővárosink közelében kies fekvése, úgy nem különben régi történeteinek érdekessége miatt figyelemre érdemes; jelenleg igen sokszor megragadó látványok' helye, midőn gőzhajóink partjai mellett hasítják a' szöke Dunának habjait. Kezdődik e' sziget Pestmegyének pilisi járásában Budán alul egy negyed-órányi távolságra, hol a' Duna két ágra szakadván, a' nagyobbik Promontoriumnak magyarul Dunafoknak ¹⁾, a' másik kisebb ág Soroksárnak, Ráczkevének 'stb. tart.

Elein csúcsos és keskeny kiterjedésű, de jobban távozván egymástól Dunánk' ágai, mindinkább tágul annyira, hogy Promontoriumon alul $\frac{1}{2}$, alább pedig Tököle és szent Miklós falvak között csaknem egy mértföldnyi tért foglal magában, 's ez a' legszélesebb pontja Csepelnek. E' ponton alul szemlátomást összébb szorúl, nevezetesen: Ujfalu és szent Márton falvaknál, hol szinte csak $\frac{1}{2}$ mértföld szélességű, Továbbá ugyan ismét kiterül, Ráczkevénel $\frac{3}{4}$ mértföldnyi szélességre, de ezután csak hamar keskenyedek, Rácz-Almásnál végre egyesülvén a' Duna két ágai, olly hegyes csucscsal végződik, mint kezdeténél mutatkozik.

¹⁾ Sió, és Dráva folyóinktól: Sió-foknak és Dráva-foknak elnevezett helységek példájára, ezen latin 's azért a' néptől különfélekep elcsavart értetlen Promontor nevet, magyarul legalább hivatalosan Dunafoknak elneveztetni a' jelen magyarosodási időben helyén volna. L. eről az ismeretek tárá. —

Szélessége és hossza.

A' fenebbi leírásból kitetszik Csepel sziget szélessége, mely is néhol $\frac{1}{2}$ néhol csak $\frac{1}{4}$ mértföldnyi. Oláh Miklós ugyan 3 — 4 mtf. szélesnek írja, azonban tekintve mostani helyzetét e' szigetnek, ítélete épen nem áll, ha csak olasz mértékkal nem élt, de még akkor sem.

Hosszuságára nézve is különböznek az írók' véleményekben :

Így a' már említett Oláh Miklós 9 mértföldnyi hosszúnak tartja Csepel szigetét, Csalóköz után említvén meg azt Magyarországról irt munkájában ¹⁾: *A' másik szigetnek melly Budán atul nem messze kezdődik Csepel a' neve, hosszúsága délnek mint egy 9 szélessége pedig 3 — 4 mtf. lehet 'stb.* Oláh Miklósnak a' sziget szélességét és hosszúságát illető adatain azonban méltán kételkedhetni 's azokat nagyítottaknak állíthatni.

De még kevesbé érdemel hitelt a' topographia Hungariae című munka szerzője ²⁾, midőn 11 mf. hosszúságunak mondja Csepel szigetét, ha csak ezt is némiképp nem menti és pedig még alaposabban mint Oláh Miklóst ama' környülállás, hogy olasz létére talán olasz mfdeket számlált.

Istvánfy a' Buda felmentésére sietett török hajós sereg jövetelét irván le, ugyan ott e' szigetről is emlékezik munkájában, annak 8 panponiai mtföldekre terjedő hosszúságot tulajdonítván, mindazonáltal adata hibás és nagyított. — Végre

Bell Mátyás ítélete ez: maga az öreg sziget (Csepel) a' számlált szigetecekkék közt több kanyarulatokkal

¹⁾ Nicolaus Oláhus, Descriptio Hungariae l. 1. c. 4. 1. §.

²⁾ Bombardi, Topographia Hung. 1718.

hosszában mint egy 5 magyar mfnyi tért foglal ¹⁾. Ám-
bár Bell mint olly férfi, ki tulajdon állítása' szerint — az
egész szigetet gyalog bejárta — minden hitelt érdemel,
de a' sziget hosszúságáról való véleményét úgy tetszik
csak gondolom formán tette fel, úgy mint melly a' legutóbbi
hivatalos uradalmi felméréssel nem egyezik meg, melly
szerint: Csepel szigete 7. magyar mfidet tesz hosszasa-
gában. ²⁾.

A szigetnek elneveztetése.

Mikép hiták régen a' rómaiak vagy egyéb nem-
zetek e' szigetet midőn t. i. Budával együtt benne ural-
kodtak is, ki nem nyomozhatni.

Árpád alatt Ásiából ide jött magyar eleinknél Béla
névtelen jegyzőjeként eleinte általánosan csak a' Duna
nagy szigetének, *insula magna Danubii* neve alatt volt
ismeretes ³⁾, később ugyan a' nevezett író, és a' sziget-
ben maig fenálló vélemény után, Árpádnak' Chepel nevű
kedves fölovászatól, egy serény kún férjfiutól, ki feje-
delme lovait a' mostani Csepel falu határán legeltette, és
ott állandó tanyát ütött, neveztetett el Csepelnek előbb
csak a' falu, utóbb pedig róla az egész sziget.

¹⁾ Mathiae Bell, Notitia Hungariae novae historico-geographi-
ca. Sect. 5. act. II. pag. 515.

²⁾ Némellyeknek azon észrevételeikre, hogy ez előtt a' sziget
hosszabb volt, és csak nem a' rácz-almási szigetcskéig
terjedett azt mondom: ha ezt feltennők is, az egészre
nézve még ez sem tenne nagy különbséget, mivel az imígy
hozzá férczölendő darabocská alig adna $\frac{1}{4}$ hosszúságu tol-
dalékot. — Ugyan a' kimondott hosszúsági tér szerint Is-
meretek Tárában Csepelt 6 mf. nyújtó adata is igazí-
tást kíván.

³⁾ *Árpád azon részekről, hol később Budrug-vára épült a'
Duna mellet felfelé mennén érkezett a' Duna nagy szige-
téhez 's ott táborba szállott népével 'stb.*

Istvánfy azonban kétféle nevét is említi érdeklött szigetünknek. — *A' török hajós sereg (úgymond ő) szent Margit szigeténél, melly Cepeliának mondatik megérkezett.* 'stb). Az elsőt vagy is a' szent Márgit nevet egy kolostorról, mellyet véleménye szerint e' szigetben hazánk' egyik fejedelme épített szent Margit apáczáinak és romjai még most is láthatók — tulajdonítja Istvánfy e' szigetnek, de hibásan. Igaz ugyan, hogy Csepel szigetében valaha három zárdá virágzott. Egy a' szigetfői, második a' harosi; harmadik az ujfalusi, vagy ercsénynyel szemközti. De az elsöben soha sem voltak apácák, hanem barátok, kiknek apáturjokat Pázmán cardinal jegyzése szerint az esztergami érsek nevezte ¹⁾. Ugyan ezt állíthatni az Ercsénynyel szemközt fekvő kolostorról, mellyet a' már idézett székes-fejérvári papi névköny után 1260-ik körül Tamás nádor alapított, és pedig nem apácák hanem zirczi barátok számára, mint ezt alább bővebben meglátjuk. A' harmadik vagy is a' Haros szigetében hajdan létezett zárdáról semmi írásbeli adatunk nem lévén ²⁾, pusztán a' néprégeből merített vélemény szerint ha feltennénk is, hogy abban valaha apácák laktak, és talán sz. Margit szüz, mint fejedelem asszonya Buda vidékén épült több kolostoroknak ezt is meglátogatta, de hogy benne rendesen nem lakott 's azért (egyébiránt is mint romjai mutatják csak csekély lévén a' kolostor) róla bizonytal nem nevezhették el az egész szigetet, ezt reményem nem szükség soká vitatni. Ugy látszik Istvánfy e' szigetet a' valódi „Buda-Pest közti szent Margit szigettel zavarta össze 's nem is jó elő illy elnevezése e' szigetnek egyéb föld- vagy történet leírónál sőt, hogy már Istvánfy idejében is e' szigetet tulajdon-

¹⁾ Schematismus Ven. Cleri Dioecesis Alba-Regalensis 1838.

²⁾ Egy régiségek' barátja véleménye szerint ez is a' zirczi papoké volt.

képen Csepelnek hiták, kitetszik felhozott szavaiból: a' *török hajós sereg Margit szigeténél, melly Cepeliának mondatik* 'stb.

Leopold császár egedelmével a' XVIII-ik század végefelé Eugen sabaudiai herczeg bírván e' szigetet, némmely írók Eugen szigetének nevezték azt. Budán és szent Gellért hegyén alul emelkedő 's mint egy 11 mtf. terjedő szigetet eddig Csepelnek, lassanként pedig Eugén szigetének híják, mivel annak művelését, és felvirágzását ama' dicső herczeg bőkezűséggel leginkább mozdította elő. — Egy másik tudós író pedig azt mondja, „A' Buda-Pestet megháladó Duna, szokása szerint több szigetet képez, mellyek közül legnevezeteseb ama' mellyet Csepelnek mások Ráczkvéének, a' németek Raczenmarkt'nak most pedig Eugen szigetének neveznek Eugen' herczegről kinek ujra születését köszöni. ¹⁾).

Halhatatlanok ugyan a' tisztelt herczeg érdemei édes hazánkra nézve legalább annyiból, hogy a' törököt innét kiverni fényes diadalaival segítette 's azért méltó hogy dicső neve a' késő maradéknak is átadassék hólta után, azonban másokra szállván e' sziget' birtoka előbbi uráról megfelejtkezett a' többség, és így most e' szigetet felváltva leginkább csepeli, sokan főhelyétől Ráczkve szabados mező várossától raczkvi szigetnek is nevezik. ²⁾.

¹⁾ Cerographia Hungariae.

²⁾ Csepely szigetének kiterjedéséről, és elneveztetéséről a' fentebb' elő számlált különböző véleményeket felhozni és megfontolni szükségesnek gondoltam, hogy ezen tárgyakra nézve minden ellenvetés vagy kétség előre elháríttassék, mellyet netalán amaz íróknak olly annyira változó ítéleteikből származtathatni, láthatni ezekből egyszersmind mi csoda elővigyázattal kell hinnünk hasonló régi adatoknak, midőn egyedül Csepel szigete kiterjedéséről tizféle véleményt olvasunk.

A' körüle lévő kisebb szigetekék és pedig a' bal oldalon.

Csepel vagy Ráczeve nagy szigetét, mind két felől számos nagyobb 's kisebb szigetekék övedzik, és pedig a' bal oldalon magán 10-et számlálhatni.

Az 1-ső Pesthez egy mértföldnyire, alább Soroksár irányában látható; róla mindazáltal igen csekély lévén, egyebet nem mondhatunk. Nagyobb ennél:

A' 2-dik Takson és Haraszi falukkal szemközt hosszában nyulik, és mind szénával, mind szép gyümölcsökkel bővelkedőbb lehetne, ha a' birtokosok mivelési tekintetben fáradságokat nem sajnálnák. Ezután nem messze átelleni partja felé a' Duna ágának következnek:

A' 3-dik és szent miklósi szigetnek hívják a' faluról, mellynek határára dől, és ugyan annak tulajdona, valamint az előbbit a' harasziak és taksoniak ¹⁾, használják.

4-dik melly kevésbé alább szemlélhető tökölytek szigetének neveztetik, ámbár Csép faluhoz közelebb esik. Ez bozótosabb az előbbieneknél, 's több benne a' nád és csalit mint fa, jelenleg azonban tisztítani és mivelni kezdek az:

5-ik mindjárt a' leirt szigeten alul ugyan Csépnek irányában van, és az csak kised terjedelmű, a'

6-dik szent Márton és Laczháza ²⁾ faluk közt fekszik. Ugy tartja erről a' rege, hogy mostani „angyali

¹⁾ Ezen helység érdekes nevezetét Takson magyar vezérünktől vette, ki a' vélemény részint ott is fekszik eltemetve, egy a' falu felső részén látható épület alatt, mostani birtokosa a' religio fundusa, lakosai pedig svábok.

²⁾ Laczháza kis kún kerületi nagy helység, monda szerint nevét 4 László (kún Lászlónak is mondatik) királytól vette, ki az ezen falu régi helyén tanyázó kunokat igen is gyak-

sziget nevezetét Angelino, vagy Bell Mátyás szerint Angelino nevű aszonytól vette, ki némellyek beszéde után a' hajdani királyaink egyikének kedvese lévén, e' szigetben fogadta annak látogatásait, utóbb gyermekének ugyan ott vízbe fulladtát gyakran siratván a' partokon, róla maradt volna az Angelino elneveztetés. Többen úgy tartják hogy az említett személy ráczkevi görög asszony volt, ki a' leírt sziget mellett Dunába esett gyermekét sokáig siratván, ez által a' lakosoknak eszmét adott e' szigetnek róla való elneveztetésére. De ez mind vélemény, és rege, ámbár mások a' felhozott történetet igaznak állítják. Annyi bizonyos, hogy a' lakosok már emlékezetet felülmuló időktől fogva csak angyali szigetnek nevezik, — kiről? 's micsoda oknál, vagy esetnél fogva? ezekről a' régi irások halgatnak. Egyébiránt e' keskeny és nem igen hosszú szigetcske szép gyümölcsöket természet, és hajdan a' ráczkeveieknek — kik azt mind ekkorig birják — menedékiül szolgált, midőn napjaik bátorságtalanok valának, mint ezt alább fogjuk látni, ama' gyászos időktől több sirdombokat szinte maig mutogatnak benne az emberek, néha pedig még régi pénzdarabokat is ásnak fel.

A' peregieknek is volt ezelőtt, és pedig mindjárt falujok szomszédságában Ráczkevének épen szemközt egy szigetjük, melly tehát a'

7-ik lenne, de e' szigetet a' Duna már nem keríti, régi víz árkanak helye is csak alig lévén látható, azért most már előbbi nevezetét nem érdemli ¹⁾, helyette egy

ran meglátogatta miért (ugyan ott megölettvén) később róla neveztek az épülő falut Laczkóházának most röviden Laczkóházának. Ezelőtt 100 évvel a' Duna partján feküdt szemközt az angyali szigetcskével még a' gyakor árvizek nevezetesen az 1744. miatt belebb költözni kényszerítettek, mint most a' csepeliek.

¹⁾ E' szigetcske hajdan azon számos királyi mulató berkek egyike volt, hol' fejedelmink Csepelre rándulván mulatni

zátonyt hordott össze a' Duna épen egy arányban az érintett szigettel, alább pedig mindjárt Ráczeke' végén kerék zátony nevü 's meglehetősen nagyságu szigetcskét, melly a' megszűnt peregi sziget számát kipótolja, annál inkább, mivel amannál terjedelmesebb, és a' benne feltalálható gyümölcsökre nézve kisebb is, a'

8-ik szigetcske, melly Ráczeke' alatt 's Becsének épen átellenében, ettől csak a' kis Duna egyik kifolyása által választatik el, közönségesen becsei szigetnek nevezetik a' lakosoktól, ámbár a' becseiek kisebb, nagyobb részét ellenben a' ráczeveiek bírják. Csalitok, kaszálók gyümölcs és egyéb fákkal borítva lévén, messzéről szép tekintetet és birtokosainak hasznót ad. Hozzá minéműségre és használatra hasonló a'

9-ik sziget somlyói név alatt, az előbbtől a' kis Duna egyik ága (melly Dabnak és Dömsödnek tart) különzi el. Mondhatni hogy minden eddig előszámlál szigetcskék közt ez a' legtágosabb 's hosszúságát némelyek egy, szélességét $\frac{1}{4}$ mföldnyinek itélik; kövér fütől, szelid és erdei fáktól sűrűsített berkeiben hajdan ama' háborus idők alkalmával számos falukból kibujdosottak kerestek menedéket. Ugymondják, hogy egyszer 17. helység lakosi bujkáltak vala itt; nevezetesen, midőn Buda vára több ízben ostromoltatván, mindenféle ellenség török, német, lengyel 'stb. zsarolta e' boldogtalan vidéket, mit az ekko-

szoktak, az akkori irások szerint: floridus „magyarul“ virágos bereknek neveztetett, a' virágokról, mellyeket benne a' királyok gyönyörködtetésökre tenyésztettek. Utóbb e' helyen is falu támadt, 's a' régi név után a' később itt megtelepedő idegen ajku németek és tótok (nem tudván szokásoknál fogva a' *b* betüt jól kimondani) Peregnek keresztelték. Így nevezik most is ezen már egészen megmagyarosodott falut, de régi helyét az 1771. árvíz után megváltoztatták 's mint egy $\frac{1}{2}$ órányira belebb költöztek. Volt templomok, és házhelyek nyomai maig láthatók Ráczeke'nc' épen általellenében.

koráig fennmaradt sirdombok, kereszték 's egyéb épületek némelly mohosult romjai (valamint előbb az Angelina szigetnél említettük) hihetővé tesznek. Legalább a' ráczkevi lakosoknak benne való tartózkodásokról nem hágy kételkedni egy régi jegyzet, mely ugyan a' ráczkevi régi napló-könyvben így szóla' 16-lapon: 1686-ban *Gács István Takács Gergelyel az sovány szükségben az bíróságot Somlyóban viselték.* — Szép kaszálóinak, és gyümölcsöseinek alsó részét a' dömsödiek, felső nagyobb részét pedig a' ráczkeveiek használják, — végső szigetcske ezen folyam ágón a' dabi szám szerint a':

10-dik, fákkal, füvel mint amazok ellátva, de sokkal csekélyebb. — Vannak még e' nagy sziget' csucsán alább itt ott néhány vízfordások, és zátonyok, de melyek különös említést nem érdemlenek. Mindazonáltal el nem mulaszthatom, hogy ne szóljak ama' romokról, melyek néhány évek előtt a' nagy sziget alsó csucsánál Rác-Almás irányában láthatók valának. Ezeket a' lakosok néhai kolostor maradványinak tartják és hogy azt, szigetfőinek nevezték, mivel épen a' szigetfejénél épült szent Pantaleon vértanu tiszteletére. Ezen szentről „Pentel“ névhangja szerint, neveztetett el bizonyosan a' fejevári Dunaparton nem messze alább az említett romokhoz fekvő „Duna-Petele“ mezőváras, melyet hajdani római telepítvénynek mondanak. Azonban valamint eredete környülállási, úgy későbbi viszontagsági is (legalább előttem) homályba enyésznek. A' székesfejevári papi névkönyvből ugyan tudjuk, hogy 1261. körül szerzetesek lakták, kiknek apátjokat Pázmán Péter kardinál jegyzése szerint az esztergami érsek nevezte ki, de mikor szüntek meg? bizonytalan. — 1730 — 40. tájban már tökéletesen elpusztultak, mert Bell Mátyás e' vidéket ugyan az említett időtájban megjárván, és leírván, ezen kolostorról nem emlékezik. Ma pedig a' néhány évek előtt még látható csekély maradványok is elenyészvén, már csak az apátsági

cím van még fenn, de nem szigetfői mint hajdan, hanem Csepel szigetének mostani főhelyéről Ráczeve mezővárosáról: Abbatia S. Pantaleonis de Insula Ráczeve név alatt, melyet előbb néhai Vallenstein Schmidt János ráczevi plébános és esperes birt, jelenleg pedig ugyan ő felsége kinevezéséből Kratoquila István pozsonyi kanonok csupán tiszteletből visel.

Szigetcskék a' jobb oldalon.

A' Duna jobb és erősebb ágán fekvő szigetcskék közül figyelemre méltó:

1-ör Ama' fáczányos liget vagy máskép' hárosi sziget, melly Tétény felett kezdődvén, mint egy ezer lépésnyire tart. Szép erdejében a' különféle gyümölcsfák, és egyéb viritó ligetek, mivel a' madaraknak nem-csak enyhelyet szolgáltatnak, hanem bő eledelt is, e' felett mivel partjai a' többiekénél kissé emelkedetebbek, 's azért a' víz sem öntheti el olly könnyen — ha csak az áradás nem rendkívüli — e' tekinteteknél fogva a' szárnyas állatok szaporítására igen alkalmas, valóban a' nemesb fajtu madaraknak, nevezetesen a' fáczányoknak sokszor bővségében van, innét nyerte fáczányos liget czímét is; közepe táján egy régi épület romjai szinte' napig láthatók. Regélik hogy valaha apácza-kolostor és templom volt, de e' hiedelem alapságát valamint a' rom előbbeni viszontaságait sem lehet kitanulni bizonyosan. Falaiból nem rég vadászlakot építettek — 's így belőle most csak néhány csonka darab falak állanak még 's egy fa kereszt, melly a' régi templom sanctuariuma helyét tudatja az utazóval 's hogy minden romlandó. ¹⁾

¹⁾ E' leírt szigetcskével szemközt a' nagy szigetben feküdt hajdan ugyan Háros nevü falu, mellynek nyomai sem látszanak már, emlékezetét azonban mindekkoráig fentartotta a' hagyomány.

2-or Tétényhez közel ismét van egy liget hajdan b. Száraz birtoka és fáczányos kertje, most pedig más nevezetű uraságok birják. E' liget azonban alig érdemli meg a' sziget nevét, mivel csak ha' a' Duna kiönt veszi azt a' víz körül.

BOGNÁR JÓZSEF.

(Folytatása következik.)

IV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Robert Károly király' 1317-ről költ oklevele, mellyel II-ik András király' 1233-ban kell 's ismét a' ciszterciáket illető oklevelét megerősíti.

Karolus dei gracia' Hungarie' Dalmacie' Croacie' Ser-
vie, Gallicie Lodomerie Cumanie, Bulgarieque rex' om-
nibus christi fidelibus' presencium noticiam habituris' salu-
tem in omnium salvatore. Ad universorum tam presencium'
quam futurorum noticiam' harum serie volumus pervenire.
Quod vir religiosus' frater fredmannus' Abbas de monte
sancte marie de Kedhel ordinis Cisterciensis' ad nostram
accedens presenciam' exhibuit nobis litteras privilegiales
domini Andree felicitis recordacionis quondam illustris re-
gis Hungarie' progenitoris nostri carissimi' super quibus-
dam terris seu villis' prout in tenore eiusdem inferius ex-
primitur confectas! petens a nobis humili cum instancia' ut
easdem ratas habere' et nostro privilegio dignaremur confir-
mare. Quarum tenor talis est. Nos Andreas dei gracia rex

Hungarie omnibus christiane (christianae) professionis hominibus salutem in vero salutari. Ad universorum pervenire volumus noticiam! quod lis que vertebatur' inter magistrum pous ex una parte' et priscos¹⁾ monachos monasterii dominici bani sancte marie de monte ex altera super terra Sumuld Stanch' et Dunazel, cum insula' in presentia nostri' nostrorumque baronum' sic fuit determinata. veniens Bors comes' affirmavit se possessionem illam' pro qua agebatur vendidisse iuste empionis et vendicionis titulo' et ut ipse fratribus contraagentibus teneretur' sive in precio' seu in concambio! magistrum vero pous' omnino a tali controversia absolvit' et possessionem prefatam' ut irrevocabiliter possideret permisit. Bors igitur comes' cum fratribus eisdem paciscens' dedit eis villas duas' myhcha scilicet' que est iuxta monasterium' eorundem fratrum et aliam flechyndorph' que est iuxta danubium versus poson! et istas duas ad presens! post decessum vero eiusdem Bors' concessit idem-ipse dimidiam partem ville cuiusdam' nomine Hetezer' vicinam supradicte ville in perpetuum! absque ullo contradictore possidendam pro concambio. Nos igitur ne hujusmodi federis paccio²⁾, deductione temporum possit deduci in irritum' et calumpnie filiam introducere' presentem concessimus paginam' duplicis sigilli nostri munimine roboratam. presentibus nobilibus' nobili viro ugrino Colocensi Archiepiscopo' Dyonisio palatino' Nicolao filio Borz' Demetrio iudice Curie nostre.

¹⁾ Il-ik András' eredeti adomány oklevelében, melly szinte kéznél van a' „priscos“ helyett „religiosos“ áll.

²⁾ Áll „pactatio.“

Nicolao magistro Tavernarum (így) nostrorum' Ladislao comite musuniensi et aliis quam pluribus existentibus. Datum per manus venerabilis domini ugrini Colocensis Archiepiscopi' et aule nostre. Cancellarii. Anno gracie' MCCXXXIII. Nos igitur qui ex suscepti regiminis officio ecclesiarum commodis' et coservationi iurium earundem invigilare debemus' maxime ob devocionem' quam erga predictam ecclesiam beate virginis' cuius nos sumus tutores legitimi et patronus gerimus specialem' petitionibus dicti Abbatis regio inclinati cum favore' tenorem dictarum litterarum domini regis Andree' de verbo ad verbum presentibus inseri facientes' ratificamus' approbamus innovamus' et auctoritate presencium confirmamus. In cuius rei memoriam' firmitatemque perpetuam' presentes concessimus litteras' duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri' magistri Johannis Albensis ecclesie prepositi' aule nostre vicecancellarii et Archidiaconi Kukulliensis' dilecti et fidelis nostri. Anno domini MCCC° decimo septimo. XII. kalendas Novembris. Regni autem nostri' anno similiter decimo septimo.

A' pannonhalmi oklevéltárnak, jelenleg a' bakonybéli oklevéltani székhez gyakorlat végett kapcsolt, eredeti példányából. Az oklevél, melly másfél lábnyi széles, 's egy lábnyi magas, íróhártyán egyenlő, könnyen olvasható, folyó betűkkel van írva, minden szokatlanabb rövidítések nélkül, 's azon írásbeli jelekkel ellátva, mellyeket a' textuson át megtartottunk, azon megjegyzéssel mindazonált: hogy az i betű néhány helyen hosszú vonallal van megjelelve, többnyire pedig

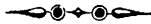
minden pont, és vonás nélkül fordul elő. Alsó közepéről vörösselyem fonnadékkal fejdelmi, vagy is felségi kettős (maiestaticum duplex) viaszpecsét függ, melly kiadatásakor legalább is öt, hat hüvelknyi nagyságu lehetett; de az idő' viszontagságai felényire megemésztek, 's rongálák azt annyira: hogy most, habár az előlapon a' thronon ülő király diszköntöseiben, 's, a' hátlapon a' kettős kereszt jól kivehető is; a' fölírásból mindazonált csupán e' bétük: „S DEI GRACIA HUNGARIE“ olvashatók az előlapon.

BRIEDL FIDÉL.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

AUGUSTUS, 1843.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetek illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőinél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóirat mellett függetlenül veszik. —

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŪIVEL.

Papai Casinó

V.

KOLOZSVÁRI RÉGISÉGEK.

Kolozsvár' belvárosának egy része hajdan két várfallal volt körülvéve. A' belső' magassága sokkal felül haladta a' külsőt, 's a' kettő közötti tér, mint városi köztulajdon, temető gyanánt használtatott. Sírok itt egyik vagy másik falsor közelében ásattak, 's végeikhez emlékek nem állítottak; hanem felettök a' várfalban alkalmasabbnak látszott, kövek' küllapjai megfaragtattak, simítottak, 's ezekre metszettek fel emlékezetül az oda temettek' nevei, elhalálkozásuk' év- és napszámaival.

Utósó felében a' 17-ik századnak e' várfalak közé temetkezés megszűnt. Végtizedében a' 18-iknak a' halomtalan sírokkal tele tér eladatott magányosoknak, 's mellette a' külső falsor nagyobb részint lebontatván, kertekké, laktelkekké változott által, 's lassanként feledésbe ment, hogy valaha holtak' nyughelyévé szenteltetett volt. Ki néha várfali iratott pillantott meg történetesen, azt hitte: az iratos kő rendszerinti temetőből hurczoltatott el, 's mint már volt sírkő tétetett várfalba, ennek építetésekor.

1805-ben megkezdették a' belső várfalak' lebontását is, négy tized alatt sokat lerontottak belőlök. Fennállnak egy részben még is mind e' mai napig; fenn néhány

bástyák, kapu feletti tornyok, és e' vár-, bástya- 's toronyfalakon magyar királyaink', nemzeti fejedelmeink' czímerei láthatók, több rendbeli feliratokkal.

Kivánván ezen czímer- és feliratrégiségeinknek legalább emlékezetét fenntartani; mult évi májusban Paget János angollal a' „*Hungary and Transylvania*“ írójával a' várkört figyelmesen megvizsgáltam; a' feliratokat, mellyek várfalak, - bástyák - és kaputornyokon akkor találtattak, lemásoltam, 's vizsgálódásink' eredményét „*Vándorlások Kolozsvár' várfalai körül*“ czim alatt a' Nemzeti Társalkodóban augusztus- és szeptemberben közrebocsátottam — egy köiratos melléklappal, mellyen Paget úr' rajza után némelly királyi 's fejedelmi czímerek, és 15-ik századias alaku arab számok közölvék ¹⁾).

Vándorlásink előtt csak három várfali síriratot ismertem; de azok' folytában sokat fedeztem fel, és mind 16-ik, 17-ik századbelit — egyen kívül. Ez 1482-ik évbelinek látszott. 'S képzelvén, egy 15-ik századból származó magyar sírirat' kiadásával a' magyar olvasó közönségnek millyen erdekes közleményt nyujtanék; ohajtam azt már tavaly kiadni. Azonban keletkezése' kora iránt bővebb vizsgálódásokat láttam szükségeseknek; azokba hamar bocsátkoznom pedig más foglalatosságim nem engedték, 's ezért „*Vándorlások Kolozsvár' várfalai körül*“ czimű czikkelyemben várfali legrégebbs magyar síriratul egy 1514-ik esztendőbelit közlöttem ²⁾; eltökélve csakugyan amaz 1482-ikbelinek látszótat majdan illő fontolás alá venni.

Hamarább kellett ezt tennem mint előre gondoltam. Czikkelyem, az emlegetett, alig jelent meg Társalkodónkban, 's Kolozsvárott a' közkívánat élénken oda nyi-

¹⁾ N. Társalkodó 1840. II. félév. 6., 7., 8., 9. és 10-ik szám.

²⁾ Társalkodó 1840. II. félév. 9. szám 68. l.

latkozott: venném érdemlett figyelemre egész fővárosunkat, 's mindennemű, de kivált régi, feltünőbb nevezetességeivel együtt ismertetném meg. A' nyilatkozók' sorában olyanok is találtattak, kiknek kívánata' teljesítését nem lehetett meg nem kísértenem. Mult 1840. esztendő' szeptember' és october' hónapjaiban tehát Kolozsvár' városát, 's az ezzel kapcsolatban álló Kolozs-Monostor' falvát — ismét Paget urral — egészen el-béjártam és megvizsgáltam. Ezen alkalommal az 1482-ikbeli siriratot is Paget urral lerajzoltattam; azon czéllal: hogy vizsgálat alá vegyem, köre irassam, 's Kolozsvár' ismertetésében világ' elébe bocsássam.

Mihelyt kolozsvári 's kolozsmonostori vándorlásinkat elvégeztük; szüreti néhány napra kirándultam Gerendre gróf Kemény József úrhoz. Magammal vittem a' siriratnak Paget úr készítette rajzát, 's ekkor ismerkedt meg a' tisztett gróf úr azzal és annak körülményivel. Reméltem, a' gerendi grófi könyv- és kéziratgyűjtemény nem kevés adatott nyujtand nékem a' sirirat' keletkezése évének biztosabb meghatározására; de csalatkoztam. Gerendről a' nélkül jöttem vissza, hogy valamit e' tekintetben nyertem volna.

Eleinte csak néhány, Társalkodónkba iktatandó ívet akartam Kolozsvárról és Kolozs - Monostorról írni „*Vándorlások Kolozsvárban és Kolozs - Monostoron*“ czim alatt; de dolgozásom' folytában mind inkább általláttam, mikép munkámból — az ismertetendő tárgyak' sokasága 's nevezetessége, adatim' bőssége 's fontossága miatt — akaratom' ellenére is könyv válik. Később tehát elhatározottam magamban, Társalkodónkban csupán két vagy három cikkelyt adni ki belőle. Egyet — a' kolozsmonostori apátságról — jelen évi aprilis' havában már ki is adtam ¹⁾; másikat, mellyben többek közt az 1482-ik év-

¹⁾ N. Társalkodó. 1811. I. félév. 16. 17. és 18-dik szám.

beli siriratról értekezem, épen folyó junlusban valék adandó. Azonban már aprilis' végével vevém a' m. t. társaság' titoknoka' levelét, mellyben felszólítatám: hogy azon siriratos körül készítessenek hű hasonmást a' tisztelt társaság' számára, 's iránta adjak bővebb felvilágosítást. És e' felszólítás' következtében másik cikkelyemnek, 's következőleg a' siriratnak Társalkodónkban szándéklott kiadását — ámbár elérkezék junius, elmellőzém; tovább is elmellőzendem 's ime' jelentésem után világosításomat odább folytatom.

Szóban forgó siriratos kövünk várfali kő. A' maig fennálló tornyos Monostorkapu 's volt bástyás szénutczai várajtó között is kettős várfal vonult el régen. A' belső, magasabb földig lerontatott és építésekre széthordatott; a' külső törpebb részint megtartatott, de nem mint vár, — hanem csak mint közfal a' rajta belől és kívül eső telkek között. Mellette belől, a' belváros felől párhuzamosan nyúlik Monostorkaputól délszakra egy keskeny telek, Jánosi Ferencz városi tanácsos tulajdona, 's ennek udvarán látható az 1482-ik évi siriratos kő, a' hajdani várfalban, melly nyugotról e' teleknek is most közfalul szolgál.

A' várfalak közti helyek miután temetők lenni megszűntek, 's kivált magányosak' birtokába átmentek, néhol feltöltettek; innen némelly várfali siriratos kő ma nagyon közel esik a' földszínhez: az 1482-ikbeli két lábnyi magaságban attól.

Hű képmása' készítésére Herczeg Lajos tartományi mérnököt kértem meg. A' hozzám intézett titoknoki levél scala szerintit kívánt ugyan; de tán csak azért, mert a' t. társaság kövünköt nagyobbnak gondolta, hogysem egész nagyságában könnyen másoltathatnék; ez azonban máskép van. A' kő kicsiny; ezért mind Herczeg úr' mind én czélszerűbbnek vélvén azt saját mekkoraságában tüntetni a' t. társaság elébe: nevezett mérnök úr valóságos nagyságában mutató hű hasonmást készí-

tett róla két lapon. Az I. lap ólomvonalival azt láttatja: mekkora és milyen alakú kövünk. A' II. kövünk' küllapját, 's rajta a' siriratot tükrözi hüven előnkbe. Két lapra a' hasonmás csak azon okból készítettet, mert a' siriratos kő körül levő várfali kövek egyenetlen fekte miatt mérnök hüvebben másolható külön egyikre annak mekkoraságát és alakját, másakra magát a' siriratot.

Kövünk várfalban levén, küllapja épen úgy ki volt és van jelenleg is téve idő' viszontagságinak, mint a' többi köveké; úgy látszik, nem kevés rongálást is állott ki. A' sirirat' hasonmásában mutatkozó feketés foltok mind meg annyi kitöredezést ábrázolnak. Mindezek mellett az egész irat könnyen kiolvasható. Én ekképen olvasom:

IT. FE(K)ZIK. ZAKMARY FAZAKAS JAKAB:
MELY. MEGY. HOLT. AZ: 15. NAP. FEBRVARI:
ANNO — 0

(1. 4. 8. 2.)

Az ANNO után következő zerust csak helypótló czifrának veszem; mert az előtte látszó kitörés' helye 's minősége teljességgel nem engedi hinnem, hogy ott valaha D. 's tehát együtt Do volt volna — e' szó helyett: DOMINI.

Az évjelentő jegyek között is a' százas' helyén állót 4-es arab számnak, 's annálfogva a' siratot 15-ik századbelinek tekintem. Azonban midőn ezt cselekszem, őszintén megvallom: több illy alakú 4-es számot nem is-

merek. Úgy vélem még is, azt itt 4-nek nem csak lehet, hanem kell is venni, 's hizelgek magamnak, hogy véleményemet nem kis hihetőségre emelendem, mihelyt el fogom mondani az okokat, mellyek mellette vának.

Várfalban a' siriratos kö. Legelőször azon kérdést látom megfejtendőnek: Voltak-e Kolozsvárnak várfalai már 1482 előtt; következésképen vésethetett-e sirirat 1482ben várfali köre?

1405-ben tétetett Kolozsvár szabad királyi városá. Zsigmond király' ezt bizonyító eredeti levele a' városi levéltárban őriztetik ¹⁾, 's benne a' király egy helyen így szól: Kolozsvár' Polkyscher Jakab és Mwn Miklós követei előtte megjelenvén esedeztek: „Vt ipsis et eorum statui *dicteque civitatis fortificationi* tuicioni et conseruacioni regium remedium adhibere dignaremur.“ 's alább más helyen: „*Ciuitatem nostram Kolozsvár vocatam in partibus nostris Transiluanis habitam per nos iam murari murisque turibus menys fossatis ac alys fortalicys et propugnaculis fortificari et circumdari dispositam.*“ Innen világos, mikép Kolozsvárnak várfalakkal és árkokkal, tornyokkal és bástyákkal körülkerítetése 's megerősítetése már 1405-ben megparancsoltatott; a' maig fennmaradt emlékekből úgy látszik, 1482 előtt egészen béis végeztetett. A' belváros' keleti oldalán levő közép-utcza várkapu feletti torony' falán V. László czimere 's góthbetűs felirat' folytában MCCCCXLIX. év szám szemlélhető. Az északi oldalán álló bástyás hidkapu előtt volt előkapu, melly nem régen bontatott le, homlokzatában 1477-et viselt. Monostorkapunak a' város' nyugoti részén létezőnek, tornya' falköribe Zsigmond' király' czimere 's 1476. vésvek ²⁾. Az említett czimerek - és

¹⁾ J. jegyü leveles vonóban 13-ik szám alatt.

²⁾ N. Társalkodó 1840. II. félév. 6. és 8. szám 's köiratos melléklapja' 1., 2., 4. és 5-ik sz.

évszámokból gondolatom szerint azt lehet, 's alaposan következtetni, hogy a' középkapu' építetése V. László idejében 1449ben, hidkapu' előkapujáé Hunyady Mátyáséban 1477-ben végeztetett bé. Monostorkapué pedig Zsigmond' korában kezdetett el, és Mátyáséban, jelesen 1476-ban vitetett tökéletességre. 'S mivel egy egész város' okosságát hoznám kétség alá, ha csak fel is tenném, hogy a' kolozsváriak magoknak előbb magas tornyu 's bástyáju kapukat építettek 's azután melléjük várfalakat; hasonlólag alapossággal vélem következtethetni azt, miszerint kolozsvárt hanem előbb, legalább egyszersmind emeltettek várfalak a' várkapukkal. Már a' várfal, mellynek oldalában siriratos kövünk befoglalva, épen Monostorkapuvál állván kapcsolatban; sőt azon része, hol a' siriratos kö fekszik, ezen kaputól csak néhány ölnyi távolságra levén; kétségkívül ha nem előbb, legalább 1476-ban megvult, mint maga a' tornyos kapu; következésképen 1482-ben oldalába vésethetett sirirat.

De ennek évjelentő jegyei arab számok; itt tehát előlegesen még azon kérdés eldöntendő: használtattak-e azok Kolozsvárat a' 15-ik században, nevezetesen 1482. körül?

A' Monostorkapu' tornya' falán arab számokkal írva 1476. Hidkapu' előkapuja' homlokzatába hasonlólag azokkal volt vésvé 1477. ¹⁾ A' r. catholicus paplak' egyik ajtaja felett imez irat olvasható góthbetűkkel és arab számokkal:

MEMENTO MEI DOMINE G. S. 1477.

Ugyanazon lak' udvarán a' mostani konyha' falán egy régi napóra' körében hasonló nemű betűkkel és számokkal ez:

¹⁾ N. Társalkodó 1840. II. félév. 6. sz. és köiratos mellék-lapja 1. 4. sz.

Anno d. 1481.

'S im' ezen adatok csalhatatlanul bizonyítják, mikép Kolozsvárott 1482 körül valósággal divatozott az arab számokkal élés.

Mit eddig mondtam, azzal csak annyit kívántam megmutatni: siriratunkat mind a' mellett, hogy várfali kövön létezik, 's évjelentő jegyei arab számok, lehet 15-ik századbelinek venni. Most tovább menve bátorkodom állítani: azt azon századbelinek is kell venni.

Ki a' kolozsvári várfalakon különböző időszakokból fennmaradt siriratokat figyelemmel vizsgálja, 's betűik' alakjait egymással összehasonlítja; annak lehetetlen által nem látnia: hogy kérdéses siriratunk' keletkezése — betűalakjainak gyarlósága', határozatlansága' 's különössége' tekintetéből — régibb korszakba helyzendő mint a' többié, 's mint a' fenn idézett 1514-ik évbelié' is. És e' korszak nem lehet más mint a' 15-ik század; régibb teljességgel nem: mert abban kezdettek Kolozsvár falai építeni, 's míg a' fal nem létezett, rajta addig írni nem lehetett.

De siriratunkat betűalakjai' minőségén kívül évszáma is 15-ik századból származtatandónak javallják. Régibb siriratot azon századbelinek kolozsvári várfalon nem kereshetünk, mert várfal az előtt nem volt; újabbat 17-ik századbelinek ismét nem, mert újabb korbeltiek a' várfalokon nem találhatunk, 's még ez utóbbi század' végső felől is kevés számuak. Siriratunknak tehát a' 17., 16. és 15-ik századok' valamelyikében kellett iratnia; következképen évszámái között a' százas' helyét elfoglalónak vagy 6-nak, vagy 5-nek vagy 4-nek kell lennie. Már falainkon a' 6 és 5 sokszor fordul elő; igen néhányszor azon falsoron és udvaron is, mellyen siriratunk; sőt az 5 magában siriratunkban is; mindazáltal a' kérdéses számjegy egyikhez sem hasonlít. Ezért azt

6-nak vagy 5-nek a' síriratot 17-ik vagy 16-ik századbelinek nem tarthatom.

Ellenben vannak Kolozsváratt köbevésett 4-es arab számok is mind a' 15-ik mind 16-ik századból ¹⁾. 'S azokban én részemről a' vitatás alatti százas számjegy' alkatrészeit avvagy vonalait leginkább feltalálom; azokhoz ezt minden különös alakusága mellett leghasonlóbbnak látom, 's ugyan azért a' számjegyet magát 4-esnek, a' síriratot 15-ik századbelinek állítom.

Ha valaki ellenvetés képen azt hozná fel: 4-em az 1482-ben alakjára nézve nagyon elüt a' kolozsvári többi 4-esektől; felelném: ezek is mindnyájan elütnek egymástól, 's azért még sem fogja senki tagadni hogy 4-esek. Az alakban elütés tehát nem elegendő ok állításom' feldöntésére.

'S ha még tovább ellenvetné: nem csak a' Kolozsváriaktól, hanem talán minden eddig elő napfényre került 4-es arab számok' alakjaitól különbözik 4-emé; bátorkodnám kérdeni: avvagy napfényre hozvák-e már minden különböző alakú 4-es arab számok, mellyek a' 15-ik században itt ott irattak? 'S valljon azokra nézve mellyekhez alakban hasonlókat nem ismerünk, csak ezen okból állíthatjuk-e alaposan, hogy 4-esek? Valljon — — — De véget vetek kérdéseimnek.

Véleményem' támogatásául mint láthatni, csupán helybeli körülményeket és adatokat említék; szántsán-

¹⁾ A' 15-dik századból kettőt már tavaly felmutattam. N. Társalkodó 1840. II. félév 6. szám 42. 45. l.

A' 16-ik századból most valóságos nagyságban készített hű hasonmásban ismét bemutatok kettőt, két, 1574-ik évbeli síriratról. Egyik sírirat Szigyártó Jánosé, 's találatik a' szénuczai várajtótól úgy nevezett Bogdánfi-bástyaig vagy házig nyuló várfalban, özvegy Gálistel Károlyné' kertjében; másik Szőlősi Lukácsé, 's hasonlólag várfalban, a' most említett Bogdánfi-ház' udvarán.

dékkal cselekvém azt, 's azért, mert az azokon kívüllek a' tudós társaság előtt tudva levén, rájuk hivatkozni szükségfelettinek tartottam. Véleménymondásra pedig, mi tölem épen nem kivántatott, ismét csak azon okból bocsátkoztam, mivel folytában a' világosításul szolgálható körülményeket és adatokat rendszeresebben és kimerítőbbleg felhordhatandóknak gondoltam; és világosításadásra felvalék szólítva.

Nagyajtai Kovács István.

VI.

AZ ÉSZJOGTUDOMÁNY⁹

FEJLŐDÉSE 'S JELEN ÁLLAPOTJA.

Harmadik czikkely.

II.

Míg Kant az észjogtudományt előleg, az észből származtatott főelvek által biztosabb alapra helyezni, 's ekkép dicső elődei által megkezdett tudományos rendszerezését kiegészíteni iparkodék, követői pedig 's Hegel iskolája minden vélemény árnyéklat daczára a' bölcséleti irányt szem előtt tarták, mintegy viszhatásúl az észlegesség tanai ellen több iskolák támadtak; úgy a' római jogtudomány történetében halhatatlan *Hugo Gusztáv* (sz. 1764) göttingai jogtanító, Leibnitz azon tételét, hogy az bölcséleti jogtan, csak mint a' tevőleges törvények' bölcsészete, tudományos és gyakorlati nyomossággal bírhat, bővebben kifejtván ¹⁾, „*historiai iskola*“ előbajnoka lön. — Hugo egy határozott, az észből származtatható, az erkölcsstan 's tevőleges törvényektől különböző, észjog'

¹⁾ Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts. Berlin, 1798. (Utolsó kiadás 1819).

lételeét kétségbe vonván, a' jogbölcse'szet' feladványául a' fennálló törvényes intézmények czélszerűségének, 's valódi értelmének vizsgálatát tűzé ki. Véleménye szerint, a' körülmények 's sors hatalma, vagy felsőbb szempontból tekintvén a' dolgot, a' gondviselés rendezi az emberek közti társas köröket, és ezekben mind az jognak tartatik, mit vagy az ősöktől öröklött szokás szentesített, vagy a' felsőbbség jogosnak lenni állított, vagy végre a' jogtudósok annak tartanak, miért is külön társaságokban és időkben a' legellenkezőbb rendelmények jogosak lehetnek; — a' jognak valódi bélyege nem a' kényszerítés általában, hanem csak az álladalomban az álladalom által 's az álladalomtól elismert szabályok szerint: — történt kényszerítés, azon kérdés: mikor lehet valakit saját lelkiismerete szerint, kényszeríteni az erkölcs tan köréhez tartozik, és feloldására, a' tudományok összegét új tannal az „ölés moraljával“ szaporítani fölösleges. — A' római jogászok ismeretes felosztása szerint az embert mind állati mind erkölcsi természetére nézve, végre mint társasági tagot tekintvén, nemünk iuridicai jellemét az állatiaságha helyezi 's a' személyességi jog meghatározhatóságát kétségbe vonja ¹⁾; — a' rabszolgaság' jogszerűségét védelmezi, minthogy ez évezredek óta divatozott, a' szegénységénél türethetőbb, a' rabszolgát az álladalom terheitől mentesíti üdvezítőnk által sincs kárhozható, végre mivel bizonyos körülményekben az ellenkezőnél üdvösebb t. i. „midőn valamely álladalom tevőleges törvényeinek lényeges része;“ ²⁾ a' házasság' alapja a' kormány', előjárók', szülék' parancsában található, nem pedig szabad megegyezkedésben, mert minden szerződés e' tárgyról elégtelen sőt lehetetlen; az egynősség természetelleni, 's a' nemi ösztön kielégítését, vagy a' barátság 's meghitt-

¹⁾ Lehrbuch des Naturrechts §. 40.

²⁾ Lehrbuch des NR. §. 188.

ség gyanánt, mindenki lelkiismeretére bízhatni, vagy pedig, a' nyilvánjog elvei szerint, közintézetek által az emberiség fenntartását biztosítani kellene; — a' tulajdonjog mint a' szegénység kútfeje kárhoztatandó. Végre a' magányjog elveit a' közjognak teljességgel alárendeli, az egyházat 's vallást tiszta statusintézményeknek tekintti, a' szerződési tant alapnélkülinek állítja ¹⁾, az alattvalókat föltételetlen engedelmességre szorítja és az egyes álladalmak' egy nagy közállománybai egyesülését kívánatos sótt szükségesnek, és csak ebben valódi határozott jogállapotot létesíthetőnek mondja. ²⁾ Elveit ámbár több módosítással követték *Zachariae Miksa Tivadar* ³⁾; a' római jog híres tanítója *Marezol Tivadar*, ki a' bölcsészeti irányhoz némelly pontban közelítvén a' rabszolgaság ellen nyilatkozik, de egy általános álladalom eszméjét mint az erkölcsi törekvés végcélját szükségesnek állítja ⁴⁾, *Warnkönig Ágoston Leopold* (sz. 1749.) jelenleg freiburgi jogtanító, ki ámbár elismeré, hogy a' jog az emberi természetben gyökerézik, ezt még is az idővel változónak tartván, valóságos jognak csak azt tekinti, mi valamely társaságban annak elismertetett 's köztörvények által védelmeztetik ⁵⁾; *Baumbach Sándor I. K.* ⁶⁾, ki Hugó elveit azzal igazolni kívánta, hogy a' bölcsészet főfeladványainak egyike, az emberi természetben található ellentéteket kifejteni 's az általános tanok gyengeségeit békibizonyítani. —

¹⁾ §. 368—371.

²⁾ Lsd. *Warnkönig* 16. 157. 158. l *Raumer* 142. l.

³⁾ Philosophische Rechtslehre oder NR. und Staatslehre. Breslau, 1819. (2 k. 1825).

⁴⁾ Lehrbuch des Naturrechts. Giesen, 1819.

⁵⁾ Versuch einer Begründung des Rechts durch eine Vernunftidee. Bonn, 1819. Doctrina iuris philosophica. Aquisgrani 1830. Lsd. *Raumer* 206. l.

⁶⁾ Einleitung in das Naturr. als eine volksthümliche Rechtsphilosophie. Leipzig, 1823.

Ezen nézetekkel szoros kapcsolatban vannak az újabb *joghistoriai iskola*' elvei, mely *Niebuhr György Barth.* (sz. 1777 † 1831.), *Savigny Fridrik Károly,* (sz. 1779.), *Fächhorn Károly Fridrik* (sz. 1781.) 's *Göschen Lajos Fr. János,* (sz. 1778 † 1837.), vezérlése alatt eddig csak leginkább tevőleges jogtudomány művelésére fordítá figyelmét; ezen iskola tanai szerint a' jog a' nemzetek életéből növény gyanánt fejlődik ¹⁾, mellynek gyökere a' nép meggyőződésén alapszik szoros összefüggésben a' vallásos hittel, szokások által képezetik ki, 's főpolczát a' tudományos művelésben éri el, — a' jog tehát hibásan a' törvényhozói akarat eredményének tekintetik 's törvénykönyvek által nem csak nem mozdítatik elő, hanem természetes kifejlésében gátoltatik; — a' szokás minden jog főforrása; — az idő szülte intézményeket, és az ezekben rejlő jogeszméket, kölcsönös összeköttetésökben vizsgálni, a' jogtan' főfeladványa; — tisztelet minden magától eredt jogállapot iránt ezen iskola főbélége; — bölcsészeti elvei azonban teljesen még ki nem fejtettek. ²⁾

Hugo alapelveit elegendőleg jellemzik a' levont következtetések; — tanát a' bölcsészeti irány fő bajnokainak egyike minden igazságróli kételkedő kétségbeesés címével bélyegzé, — a' bölcsészeti iskola legújabb ellene pedig olyannak állítá, mely minden ítéletet a' jog- 's áldadalomról megsemmisít, korunk jelesebb fiai habár ellenkező véleményűek, még is összhangzólag ellene nyilatkoz-

¹⁾ „Es ist eine stille geheimnisvolle Entfaltung in aller menschlichen Vorstellungsweise und allen Umständen dem unfaszbaren Wachstum der Pflanze ähnlich“ — so entstehen und entfalten sich im Volke wieder die einzelnen Lebensrichtungen so entsteht und ändert sich das Recht.“ *Stahl* Philos. des Rechts II. 12. l.

²⁾ *Stahl* Philos. des Rechts II. 14. l. *Fischer* 28. l. *Warnkönig* 8. 160. l.

nak, ítélete tehát határozottabban, v̄an kimondva mint sem, hogy valamit hozzáadni szükséges volna; 's a' nézeteikben olly annyira elágazó Rotteck, Hegel, Welcker 's Stahl ¹⁾; e' tekintetben egymással kezét fogván, fényes bizonyágnal szolgálnak Hepp abbéli állításának hogy napjainkban tudományunk körében Hugonál tüzesebben ki sem támadhaték meg ²⁾; hogy pedig ezen tevőleges jogtudományban olly jeles érdemekkel tündöklő férfi, napjainkban egy honát mélyen érdeklő esemény alkalmával elveivel ellenkező cselekvőséget fejtett ki, tagadhatatlan bizonyága annak, hogy az „élet gyakran kineveti a' logicát“, 's lelke jobb sugallatának, kimondott elveivel ellenkezőleg is, engedni kész vala. — A' historiai jogiskola nézetein alapuló bölcséleti jogtan, csak akkor felelne meg az igazság követelményeinek, ha azon szép, de fájdalom gyakran alaptalan tétel megvalósodnék, hogy a' tevőleges törvények mindenkor a' nemzetek' jogérzelmeinek eredményei, 's ezek' belső meggyőződésének következményei; — de míg ez be nem bizonyítható, sőt míg ezen feltétel igazságát a' történetnek majd nem minden lapja győzhetetlen okokkal czáfolja, addig csak a' bölcsészet fejtheti meg a' jogtan 's törvényhozás alapelveit; 's mind az, mi az ész követelményeivel összeütközik, habár valamelly nép szokásaiból politicájából 'stb. eredt volna is, még sem igazolható az örök igazság' törvényszéke előtt ³⁾; minden törvényhozás

¹⁾ *Rotteck* Lehrbuch des V.-Rechts I. 80. 144. l. 'stb. *Hegel* Philos. des Rechts 28. l. kvzö. *Welcker*, Über Staat Recht und Strafe 63. l. *Stahl* II. 15. l.

²⁾ Kritische Darstellung der Strafrechtstheorien. Heidelberg, 1829. 127. l.

³⁾ Jus naturae contemnere, novos codices disuadere tamquam importunae temeritatis conamina, antiquas autem leges admirari tamquam aeternae cuiusdam sapientiae monumenta, praesertim forma et argumento mancas superstitione et barbarie quibusdam in partibus plenas, sermone peregrino scriptas — — — id mihi ut ingenue fatear a

Feuerbach velős mondása szerint csak egy kísérlet az igazság észparancsának tökéletesebb létesítésére; — a tapasztalás testet kölcsönöz, a jogtudománynak, szellemet csak a bölcsészet nyújthat. ¹⁾

A' historiai iskola' követőin kívül még mások is az észlegesség elveitől eltérvén, mind Német- mind Franciaországban a' jog 's álladalomtan alapjául a' kinyilatkoztatott pozitív vallást tűzék ki, és ezen főelvöknél fogva a' „*theologiai jogiskola*“ nevével czimeztettek. ²⁾ Némethonban ezen irányú jogbölcsészek között legnagyobb befolyással volt *Haller Lajos Károly*, (sz. 1768.) ki a' francia forradalom szülte mozgalmak' főökát a' Rousseau nézetein alapuló rendszereknek, főkép pedig a' szerződési elméletnek tulajdonítván, ezen utóbbi tan megdöntését is a' fejedelmi hatalom biztosabb alaprai visszavezetését vevé feladványul ³⁾. Véleménye szerint az álladalom 's ennek intézményei hibásan származtatnak az emberek szabad egyezkedéseikből, hanem maguktól, az isten „természeti rendje“ szerint fejlődnek; — a' fejedelmek hatalma is eredetileg az isten akaratján alapszik, 's mivel az az isten örökös változhatatlan rendje, hogy a' hatalmasabb uralkodjék, természeti erő által megszerzhető ⁴⁾; a' polgári főhatalom főbélyege a' független-

Jurisconsulti, veram non simulatam philosophiam affectant, persona atque ab huius aetatis luce alienum esse videtur. *Wenck* Oratio de iuris naturae usu etc. 89. 90. l.

¹⁾ Über Philosophie und Empirie in ihren Verhältnisse zur positiven Rechtswissenschaft. Landshut, 1804. 26. l.

²⁾ Lsd. *Maurenbrecher* Grundzüge eines Systems des NR. Bonn. 1839. *Warnkönig* 160. l. *Balogh* 101. l.

³⁾ Über die Nothwendigkeit einer andern obersten Begründung des allg. Staatsrechts. Bonn 1807. Handbuch der allg. Staatenkunde Winterthur 1808. de főkép Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich geselligen zustandes der Chimäre des künstlich bürgerlichen entgegengesetzt. Winterthur, 1816—1834. V. köt.

⁴⁾ Handbuch §. 10. Restauration I. 360. l.

ség, mely az isten ajándéka; megszerzésére kiki jogosítva, ámbár, mint a' szerencse rendkívüli adományai általában, úgy ez is, kevesek által elérhető; — még is az első emberek tulajdona volt, és jelenleg mind azokat illeti, kik pusztá földet szerezvén független, minden személy- 's vagyoni tartozásoktól ment önállóságot vívhatnak ki. ¹⁾ Mivel azonban ezen előzményekből minden erőszakos bitorlás igazolásátkönnyen megkísérhetni, Haller a' közjogot a' magányjoggal ugyanazonosítván, ama munkáját leginkább jellemző tételhez folyamodott, hogy az egyszer megszerzett főhatalom a' fejedelem' magányjogává tulajdonává válik, 's azért jogsértés nélkül ép oly kevéssé foszthatni meg őt attól, mint akármi más elfoglalás által szerzett birtokjogától; — az álladalmak tehát magányuradalmak, czéljaikról szólani képtelenség, mivel a' fejedelmeknek ugyan lehetnek végczéljai, de nem álladalmaknak ²⁾; a' fejedelem a' főhatalmat saját birtoka gyanánt elidegenítheti, utódainak örökségül hagyhatja, a' földet ketté szakaszthatja 's róla szabadon rendelkezhetik; — a' kormány magányjoga, a' köztisztviselők nem az álladalmat, hanem személyét szolgálják; a' törvénykezés nem egyéb mint az erősebb részre hajlatlan segedelmezése, a' törvényszékek' függetlensége kárhoyztandó, minthogy a' ítélőszékek felségének eszméjét, magokban foglalják. ³⁾ Azonban az alattvalók jogai is, mint mind annyi magányjogok sérthetetlenek, és valamint a' tulajdonosnak haszonhérlője' zálagosa' jogait tisztelnie kell, úgy szinte a' fejedelmeknek is alattvalóik' jogkörét sérteni tilalmas. Az alattvalók kötelességei a' fejedelemmel kötött magányszerződésekből erednek ⁴⁾, 's azért

¹⁾ Handbuch §. 15. Restauration I. 469. I. közök.

²⁾ Handbuch §. 13. Restauration I. 453. I.

³⁾ Restauration II. 222. I.

⁴⁾ Lsd. *Maurenbrecher*, Grundsätze des heut. deutsch. Staatsrechts. 43. 44. I.

fegyverviselésre, adózásra csak akkor szoríthatók, ha arra önmagukat kötelezék, mert a' háború a' fejedelem magányügye, a' főhatalom az ő sajátja, alattvalóinak ezekhez semmi köze; az alattvalók' jogai a' fejedelmiektől nem annyira lényegökre mint tárgyaikra 's fokozatokra nézve különböznek, 's minden család fő háborút párviadal utján indíthat, követet küld, birói hatalmat gyakorol; ők ugyan azon kötelességekkel tartoznak fejedelmeik iránt, mellyekkel más embereknek, miért is a' közjog külön tudománynak nem tekintendő 's a' fejedelem 's alattvalók jogviszonyai a' magányjog' czikkeinek egyikében tanítandók. ¹⁾ A' képviselői rendszer végczélja, a' monarchiákat köztársaságokká alacsonyítani; — a' rendek általi részvét igazságos 's természetes ²⁾, de a' rendek korán sem a' népet, hanem csak enmagukat képviselik; megegyezésük a' törvényhozásban csak akkor szükséges, ha egyesek magányjogairól rendelkezések tételnek, az adó megajánlásához pedig csak akkor járulhatnak, ha valamely adónemet a' fejedelem magányjogilag meg nem szerzett, volna. — Mivel a' polgári főhatalom korlátozása majd nem lehetetlen, a' népek jogai védelmére csak azon eszközökkel lehet élni, mellyek egyes személyeket illetnek, 's azért főhatalmi visszaélések alkalmával vagy az isteni gondviselésbe bizván, ezeket béketüréssel viselni vagy fegyveres erővel ellenállani, vagy a' sértetteknek honi földjüket odahagyni kell; az alattvalóknak tehát mind a' kiköltözési, mind ellenállási jogot tulajdonítja. ³⁾ Ezen alapelveit terjedelmes munkájában bővebben kifejtvén, ebben buzgó vallásossága, gazdag történeti ismereteinek, 's öngondolkozás szülte belső meggyőződésének számtalan tanújeleire akadhatni; — a' gyakorlati élet

¹⁾ Restauration II. 57—59. 93—104. 399. 404—413. l.

²⁾ Handbuch §. 16. Restauration I. 486. III. 308—330.

³⁾ Restauration I. 401—412. II. 415—446. l.

szemléléséből ered védokai gyakran meglepők, összehasonlítva némely homályba burkolt érthetetlen fellengző rendszerek eredményeivel, de mind alpnézetei, mind ezek részletes kifejtése az ész 's történet szava által czáfoltatnak meg ¹⁾; ő a' polgári alapszerződés' leghevesebb ellene, ezen tanhoz közelítőleg az álladalmat számtalan magányszerződésekből származtatja; — közjogi viszonyokat magányjogi követelményekkel ugyanazonosítván, a' jogtan sarkelveit kétségbe vonja; a' fejedelmi jogokat biztosítani kívánja, 's azokat erőre alapítván, minden mérenyletnek kiteszi ²⁾, az álladalom közczéjját tagadván ezt önálló társaságból több magánytársulatok tömegévé alacsonyítja, 's ez által a' legmagasztosabb polgári eredményeket a' haza szeretetét mintegy megsemmisíti; majd összeütközőleg a' történetek számtalan tanubizonyosságaival a' fejedelmi jogok' korlátolhatását közszerződések által lehetetlennek mondja, majd az ellenállási jogot nyilvános szavakkal elismeri, úgy annyira, hogy biztosan állíthatni Hegellel, miszerint Haller semiben, mint következetlenségeiben, következetes ³⁾; Stahllal pedig hogy munkája sem azon magasztas dicsőítést, sem azon keserű meg-

¹⁾ „Es wird die ganze Geschichte freyer civilisirter Völker und Staaten todtgeschlagen“ *Welcker*, Staatslexicon III. 187. Lsd. *Virozsil*, Epitome Juris Naturae. Pestini, 1839. 398. l. not. 6.

²⁾ Joggal mondhatá *Wenck*: „Atque hanc doctrinam quam ratio, quam annalium monumenta aversantur, cui qui civis actiones suas accomodat, is nefarius reipublicae proditor, ordinisque civilis eversor indicatur, quam qui principes sunt secuti ii vitam perpetuae mortis imaginem post mortem vero damnatam memoriam habuere, hanc inquam doctrinam firmare principum potestatem cum Hallero statuamus?“ Oratio de usu etc. 28. l.

³⁾ Consequent ist seine Darstellung, aber die Consequenz besteht in der völligen Inconsequenz seiner Gedankenlosigkeit. *Hegel* Philos. des Rechts 309. 310. l.

támadást, mellyekben részesült, nem érdemlé. ¹⁾ Tanai közönségesítését az egynéhány év óta megszűnt „berlini politicala heti lap“ kísérté meg; befolyása több a „theologiai iskolához“ tartozó írókra szembetünő, és elveire mind *Schürer Tivadar* ²⁾, mind a prágai észjogtanító *Schnabel Norbert György* ³⁾; (sz. 1791.) legközelebb megjelent munkáikban akadhatnak. — A’ theologiai jogbölcsek közt, Némethonban: kitünő említésre méltók; *Müller Ádám* ⁴⁾; (sz. 1779 † 1829.) ki a’ jogok ’s kötelességek a’ szoros jog ’s eszély, a’ haladási ’s megállapodási elv közti ellentétek kiegyenlítését sem a’ alkotmányoktól, sem a’ bölcseleti jogtantól, hanem egyedül csak az isten kinyilatkoztatott törvényétől várja; a’ theologia ennél fogva a’ jog- ’s statustannal legszorosabb összekötetésben van, ’s korunk görcsös mozgalmai, szabadság ’s alkotmányosság utáni vágyai, végre csak a’ vallásra és ezen nyugvó keresztyén alkotmányra, mellynek eszménye a’ szentháromság mysteriuma, vezetnek; munkája Stahl szerint a’ középkor legnemesb apologiaihoz tartozik, de jelen viszonyainkra alig alkalmazható ⁵⁾; *Schlegel Frídrik*, (sz. 1772 † 1829.) kinek véleménye szerint az álladalom valódi talpköve a’ vallás ’s isten félelme; — szeretet ’s szelidség nélkül a’ szoros jog betüje csak öli; — az egyház egysége a’ legnagyobb kincs; a’ jelenleg divatozó képvisélet meg nem felel a’ népek szük-

¹⁾ Philos. des Rechts II. 7. I. Lsd. *Krug* Die Staatswissenschaft im Restaurationsproces 1817. *Raumer* 108. lap. *Wenck* Oratio etc. Excursus I. 24—39. I *Warnkönig* 159. 160. I. *Jordan* Versuche über allgem. Staatsrechts. Marb., 1828. 104. I.

²⁾ Revolution und Restaur. der Staatwiss. Luzern, 1842.

³⁾ Die Wissenschaft des Rechts. Das nat. Privatr. Wien, 1842.

⁴⁾ Die Elemente der Staatskunst. Berlin, 1809. Von der Nothwendigkeit einer theologischen Grundlage der Staatswissenschaft und Staatswirthschaft. Leipzig, 1819.

⁵⁾ Philos. des Rechts II. 5—7 I. *Raumer* 186. I.

ségeinek, 's a' testületek alapjára visszavezetendő ¹⁾; *Jarche Erneszt Károly*, (sz. 1801.) cs. kir. osztrák tanácsos ²⁾, *Leo Henrik* ki Hegel rendszerétől elállván Haller tanának hódolt ³⁾; *Krausz Emanuel József Antal*, (sz. 1777.) a' cs. kir. egyetemes udvari kamará elbado tanácsosa, ki a' statustudományt, nemes 's megható szellemenben írt munkájában, a' szeretet parancsára építé ⁴⁾; *herczeg Löwenstein-Wertheim-Rosenberg József Konstantin* (sz. 1802 † 1838.) ⁵⁾; ki a' jogot az emberi kötelességek összegének mondá, mint ezeket a' lelkiismeret 's erkölcsi jó iránti érzelem nyilvánítja; — a' jogbölcsészet forrásait pedig a' szent írásban, az egyház atyái, régi bölcsészek 's kanoni jog írtaiban találá ⁶⁾; *Baader Ferencz* ⁷⁾; müncheni egyetemi tanító (sz. 1765 † 1841.); *Steffens Henrik* berlini professor, (sz. 1773.) ki a' megváltás 's szeretet eszméjére alapítja az álladalomtant ⁸⁾, az „eleven phantaziájú 's nagy lelki erejű“ *Görres József János*, (sz. 1776.) 's szerkesztő társa *Philipps* ⁹⁾; 's újabb munkáiban a' fennemlített Gö-

¹⁾ Philosophie des Lebens. Wien, 1810. Concordia 1821. Philosophie der Geschichte. Wien, 1829.

²⁾ Vermischte Schrift. München, 1839. Ausgewählte Schriften. Leipzig, 1838.

³⁾ Lsd. a' fentebb idézett iratokat, 's a' berlini „Litterarische Zeitung“ 1838. évi 41. 's 50. számát.

⁴⁾ Versuch die Staatswissensch. auf eine unwandelbare Grundlage festzustellen. Wien, 1835. Das christliche Staatsprincip. Wien, 1842. Lsd. Bülau Staatslexicon X. köt. 25. lap.

⁵⁾ Beiträge zur Philosophie des Rechts. Heidelberg, 1836. (név nélkül).

⁶⁾ Lsd. *Claus* Forschungen Erfahrungen u. s. w. für Philos. des Rechts. Frankfurt, 1837. 178. 179. l.

⁷⁾ Grundzüge der Societätsphilosophie. Würzburg, 1837.

⁸⁾ Caricaturen des Heiligsten II. k. Lpzig. 1819—21.

⁹⁾ Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland 1838—1842.

schel. ¹⁾). Tagadhatatlan hogy a' vallás minden álladalom alapja, hogy a' keresztyénség az álladalomról tisztább nézeteknek egyik főforrása, 's a' vallás 's erkölcsiség elvei, természetök szerint, habár közvetve, lényeges befolyással vannak a' political intézmények fejlődésére, — tagadhatatlan, hogy társas viszonyaink a' keresztyén vallás üdvhozó tanain alapulnak, 's hogy az emberi természet' méltóságának közelismérését, a' monogamiát, a' rabszolgaság eltörlését azon isteni ajándék hatásának főkép tulajdoníthatni, sőt hogy észjogi elveink' nagy része a' keresztyén nevelés szülte érzemények eredménye, — de mint-hogy ezen vallás végcélja, isteni szerzőjének nyilvánítása szerint ²⁾, a' lelki üdvösség előmozdítása, 's ő minden political befolyás arnyékát is kerülvén, határozottan kimondá, miként országa nem e' világról való, és a' political hatalmat tárgyazó mondásaiban, ezt csak erkölcsi szempontból tevő, mellőzvén a' kérdés jogpolitical oldalát, úgy hogy vallásunk elvei minden kormányalakkal összeegyeztethetők; — könnyen megmagyarázható, miként minden ezen igazságról megfelelkező rendszerek kitűzött céljoknak meg nem felelhetnek, 's a' legkülönb eredményekre alkalmat szolgáltatnak, 's némellyek valásunk tanáiból a' fejedelmek korlátlan hatalmát, mások a' szabadság 's egyenlőség jelszavait következtethetni vélik. ³⁾).

A' történeti irányt a' theologiaival összeegyeztetni 's Schelling újabb nézetei szerint, a' jog - 's álladalomtant keresztyén - történeti szempontból felfogni iparkodék a' berlini jogtanító *Stahl Gyula Fridrik*, kinek rendsze-

¹⁾ Zerstreute Blätter III. 1837. 1842.

²⁾ Máté XX. 25. Lukács XII. 13. XVII. 20. XXII. 25. János I. 17. VIII. 10. 17. 18. 'stb.

³⁾ Lsd alantabb a' francia jogbölcészetet 's Staatslexicon III. 461. *Warnkönig* 166. l.

re ¹⁾, mint észjogi irodalmunk legujabb szüleményeinek egyike, annál inkább igényli figyelmünket, minél nagyobb részvételre talált Némethonban, és minél inkább még ellenei is munkája' fényoldalait elismerik. Ő, minekutána az észjog eddig divatozott rendszereit éleseszüleg taglalta volna, Schelling azon elvénél fogva, hogy előleg mit sem tudhatni, hogy mint csak „teremtés“ történet az istenség szabad tette 's a' teremtmények szabad öszmunkálása,“ az álladalom - 's jogtant biztosan csak a' tevőleges, történeti, az az keresztény elvekre alapíthatónak állítja ²⁾; 's azért munkája' kezdetén isten személyességéről 's az emberi nem ez iránti viszonyairól értekezvén, a' világnak végeczélját az isteni dicsőség' nyilvánításába helyezi. — Az emberiség az isten' örökös országa, 's hivatása teljesítésére a' történet által vezéreltetik ³⁾; a' történet' testét a' jogviszonyok képezik, ezeknek alkotó részei: a' szabadság 's vagyon — mint az isten' szabadsága' 's az anyag fölötti hatalmának jelképe, — a' család, — az isteni teremtői szeretet hasonképe, 's végre az álladalom 's egyház, — az isteni, minden teremtmény fölött, önállólag uralkodó szellem utánzata; — ezen három alkotó rész azonban csak egy testet képez ⁴⁾, mellynek köteteje a' jog; — ennek értelme az egész emberiségre vonatkozik 's két osztályra szakad magány- 's közjogra; — azon viszonyok, mellyekben az ember áll mivel az isten hasonképe a' magány, — azok pedig mellyekben áll mivel az isten teremtméye a' közjog' köréhez tartoznak, — a' magányjog előképe az isten lényege,

¹⁾ Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht. Heidelb., I. 1830. II. 1833. III. 1837. még egy harmadik az egyház jogviszonyait tárgyaló rész ígértetik III. k. előszav. III. lapj.

²⁾ II. 1. 17. l.

³⁾ II. 18—109. l.

⁴⁾ II. 111—114. l.

a' közjogé az isten uralkodása; — az elsőhöz a' szabadság, vágyon 's család, a' másodikhoz az álladalom 's mellékletei számitandók. ¹⁾). Az ember' személyessége az istennek képmása; — a' család' lényege csak az isten fija örökös nemzódéséből megmagyarázható ²⁾); a' házasság, két az istenben egyesült de az emberben elkülönözött természetnek egyesítése; — a' gyermekek nevelése jog 's erkölcsök által tartóssabbá vált nemzés; úr 's szolga közti viszonyok az eredeti bünből származnak 's az isteniséghez nem hasonlítanak. ³⁾). Az álladalom történetileg az isteni gondviselés, nem pedig az emberek szabad egyesülése által ered; 's a' fejedelem 's nép közötti jogviszonyok ha szerződések utján is léptek volna életbe, 's felsőbb tekintély' eredményeinek tekintendők ⁴⁾); az álladalomban, a' sz. háromsághoz hasonlítólá, három hatalom úgymint a' kormány, népképvisélet 's közvélemény szükséges; az első uralkodik, a' másik a' nép érdekeit a' kormánynál képviseli, a' harmadik hathatós befolyása által a' két első a' néppel összeköti. ⁵⁾). A' kormány főnöke a' király, mert az uralkodás a' hatalom egységét kívánja, hivatala örökös, jogait az istenség nevében gyakorolja, mert ennek a' rendelése, hogy az emberek fölött közhatalom uralkodjék ⁶⁾); az isten akaratja mind a' sz. írásban, mind az emberi kebel sugallatában nyilatkozik. — Mivel csak felsőbb lény határtalan hatalmat gyakorolhat, királynak a' történetileg megalapított törvényeket megszegni, vagy a' népiképviselők 's hivatalnokok befolyása nélkül kormányozni nem szabad. ⁷⁾). A' népképvisélet ille-

¹⁾ II. 119. 1.

²⁾ II. 240. 1.

³⁾ II. 246—270. 1.

⁴⁾ III. 26—28.

⁵⁾ III. 68. 1.

⁶⁾ III. 69—77. 1.

⁷⁾ III. 88. 89. 90. 1.

tóségeihez az adó megajánlása, felosztásának ellenörködése, a' törvényhozásban részesülés, a' nép sérelmei- 's kívánatainak előterjesztése, 's a' hűtelen hivatalnokok' vádoltatása tartozik; — a' képviselendő rendek' a' nemesség, papság, polgári, paraszt 's tanítói rend; gyüléseik két kamrában nyilvánosan tartandók. ¹⁾ A' közvélemény erkölcsi nyomossággal bír, 's mintegy probaköül szolgál a' király' kormányának, mert ámbár a' közvéleményt mindenkor követnie nem szabad, még is hasznos utmutatóul lehet. ²⁾ Az embernek olly jogai is vannak mellyeket nem álladalomtól nyert, 's miket ennek védelmeznie kell; — magányjogainak köre szent, ezeket tekintve statuspolgár egyébiránt csak alattvaló, 's a' népfelség dogmája a' legvészteljesebb tanok egyike; — a' tevéleges ellenállás mindenkor tilos, a' szenvedőleges azonban némelly körülményekben szabad, minthogy, az istennek inkább engedelmeskedni kell mint az embereknek. ³⁾ Statusvallás szükséges, de a' többi vallások is gyakorolhatók. ⁴⁾ A' bírák elmozdíthatlanok, — a' büntetés az igazság eszméjén alapszik, a' viszonyos bünjogelméletek az emberi méltósággal ellenkeznek. ⁴⁾ Stahl munkájában Savigny', Schelling 's Hegel' egyes elveire akadhatni, de mind ezek, egy, az eredetiség bélyegét tanúsító egészszé összeolvasztvák; — vallásos ihletése is éles eszü ítélőtehetsége' számtalan tanújeleire találunk, de a' jogtudomány ismeretét költői modoránál 's merész hasonlatosságainál fogva kevésbé mozdítá elő ⁵⁾; gondolata elragadó, de ki nem elégitők; — 's ámbár

¹⁾ III. 143—180. 197. 204. l.

²⁾ III. 236. l.

³⁾ 266. 273. l.

⁴⁾ III. 347. 377. l.

⁵⁾ Lsd. *Fischer* Über den gegenwärtigen Stand des Naturrechts 28—33. l.

az észleges irányt, mint vallástalant 's forradalmit a' polemia' legélesebb fegyverével megtámadni készült munkája folytatában ehhez annyira közelít, hogy majd nem csak a' modorra nézve különbözik; miért is joggal mondható Liebe, hogy Stahl rendszerében az egyes adatok a' képzelő tehetség ereje által egy egészszé alkotvák, míg az észleges irányú iratokban ugyan azon következmények logicailag bizonyos alaptételekből származtatnak. ¹⁾

Végre Némethonban az *ecclecticai rendszernek* is akadtak követői, kik közül, a' szellemduzs *Ancillon Friderik* (sz. 1766 † 1840.) ²⁾, a' Hohenstauffenek története híres írója, *Raumer Friderik* (sz. 1781.) ³⁾, említendők.

— *Cousin* ⁴⁾; elveit Némethonban a' jogbölcészetre alkalmazá, *Warkönig A. L.* ki legújabb észjogi munkájában ⁵⁾ az ecclecticismusnak hódolván, a' jogbölcészeti feladását a' jog' alapelveinek, szükséges feltételeinek 's természetének taglalásában találá. — Azon alapelvől indulván ki, hogy világtörténel' bizonyítványa szerint, az igazság 's igazságtalanság közti különbség mindenhol létezett, ezen lettdolog okait vizsgálja 's megmagyarázni iparkodik, mit jognak elismerni lehet? mit elismerni

¹⁾ Lsd. *Dr. Liebe* Moderne Rechtsphilosophie című cikkelyét; az 1842-ik Blätter für litterarische Unterhaltung 198—202. sz. Staatslexicon XI. 200. l. *Gärtner* de summo iuris naturalis problemate 32—38. l. *Wolf* kritischer Bericht über des Prof. Stahl zwölf erste Vorlesungen. Berlin, 1841. *Woeninger* Die Rechtsphilosophie Stahls und die historische Juristenschule. Berlin, 1841.

²⁾ Über Staatswissenschaft, 1820. Über Souverainität, 1815. Über den Geist der Staatsverfassungen, 1823. Zur Vermittelung die Extreme in den Meinungen, 1823. 1. köt. 1831. 2. köt.

³⁾ Über geschichtliche Entwicklung der Begriffe von Recht Staat und Politik. Leipzig, 1826. (2 köt. 1832).

⁴⁾ Lsd. alantabb III. sz. alatt.

⁵⁾ Rechtsphilosophie als Naturlehre des Rechts. Freiburg, 1839.

szükséges? 's mit az emberiség legmagasb végcéljait tekintve annak elismerni kellene? — ezen kérdések megoldását mind a' szemlélődés' mind tapasztalás' forrásaiból, mind isteni mind emberi tekintély által megkísérti; kevés viszhangra találván, rendszeres következetességhez szokott honosainál. ¹⁾ Némethonban tehát, melly ezen időszakban legtöbbet tön az észjogtudomány' fejlődésére, 's tanainak elméleti közönségesítésére, még mind eddig, a' múlt század' végéveiben támadt iskolákat folytatni látjuk a' véleménykülönbség szülte eszmeharczot, mellynek első csirája már a' görög bölcsészek' két évezred előtt irt munkáiban rejlik; — folytatni látjuk a' meggyőződés', tudomány', sőt fájdalom néha az ingerültség' 's szenvedély' fegyvereivel; — 's míg a' Kant által alapított észleges rendszer követői, a' jog' 's igazság' forrását az ész' örökös szabályaiban találják. Hegel a' természetbölcsészet szülte történeti 's theologiai iskolához közeledik; ezeknek hívei pedig több árnyéklatokra szakadozván, az észleges irányt mint elégtelent, sőt veszedelmest legyőzni törekednek; — addig ezen tudományos vita' eredményeit a' gyakorlati élet' mezején, a' törvényhozás', igazságkiszolgáltatás' stb. fejlődési stadiumaiban is szemléljük, mert az elméletek' tusája többé nem csak az iskolák' vételkedése, hanem gyakorlati nyomossággal bír; — mind inkább azonban tisztulnak a' fogalmak, mind inkább meggyőződésé válik azon igazság: hogy fenállóról elmélkedni, a' jog' 's jogosság' alapelveit az ember' természetéből megfejteni, a' szellem' legnemesb foglalatosságai közé számítható; — hogy nem a' tapasztaláson tuli emelkedés, hanem ennek végképeni megvetése tévutakra vezet, — 's míg egy részről az eszmének érvényessége az életben is kellő elismerésre talál, más

¹⁾ I. s. *Liebe* Moderne Rechtsphilosophie című fennidézett cikkelyét 202. sz. 's Staatslexicon XI. 199. l.

részről a' mult példáin okult jelenkor a' történetnek, tapasztalásnak, 's historiai előzményeknek, figyelembe vételét, mint a' józan haladás elkerülhetetlen föltételelet' mindenkor elismeri szükségesnek, valahányszor elmélet' alkalmazása az élet' kérdéseire, szóban forog. ¹⁾

¹⁾ Lsd. Pfizer Erfahrung című czikkelyét a' Staatslexicon V. köt. 253. 's kvző. lapjain.

Dr. PAULER TIVADAR.

(Folytatása következik).

VII.

KÖZLEMÉNYEK

AZ ERDÉLYBEN TALÁLTATOTT FAKÖNYVEKRŐL.

Miután Massmann János Ferdinand' müncheni tanárnak az Erdélyben találtatott fakönyvekről megfejtése 1841. világot láta, Letronne és De Vailly francia tudósok fontos kétségeket gördítének a' viaszos táblák' hitelessége ellen, jelesül, az egyik diptychát határozottan koholmányynak vallván. Ezek folytában alulírott némi észrevételeket nyilvánítá a' Tudománytár' 1842-iki XI-ik füzetében, mikben a' latin iratu fenyőfábolí diptychát hiteles emlékeknek, a' görög és ismeretlen iratut, vagyis a' bikkfábolit ellenben álkészítménynek hirdeté, alapos és be is bizonyított okainál fogva. Hiányzának azonban észrevételeiből a' fakönyvek' találását kellőleg világosító adatok, millyeket egyedül Erdély' fiaitól várhatunk. Nem maradt érintetlen' s részvét nélkül e' tárgy is, mert Rákosi Székely Sándor, kolozsvári unitar. collegiumi tanító, két darab okiratot közle academiánkkal az unitar. egyházi főtanács' levéltarából, az egyik fakönyv' találtatása helyét, korát és módját fölvilágosítót, hozzámellékelvén a' másik fakönyv' ismeretlen iratának általi magyarázatát;

melly közlemény e' becses hajdanságot minden oldalról megismerni vágyó tudósok előtt nem marad érdek nélküli.

A' f. évi junius' 12-ikén tartatott academiái kisgyűlésen a' végett adattak ki a' mondott irományok alulirotnak, hogy azokat a' kérdéses tárgyhoz illesztve, a' beküldő' külön magyarázatának épségben hagyása mellett véleményével együtt terjeszsze elő.

Az *első* okirat, verespataki birtokos és bányász, az ottanni unitar. egyház' első gondnoka Kovács Lőrincz Pál' levele, mellyben az általa 1788- vagy 1789-ben a' kolozsvári unitar. főiskola' könyvtára' számára Lázár István unitar. püspökhöz beküldött fakönyv iránt némi fölvilágosítást küld. Kelt Verespatakon, május 20-ikán, 1798. A' levél, előre bocsátott és végül írott némi magány- 's házi dolgok' mellőztével szóról szóra így hangzik:

„Tiszteletes Püspök uram, kedves sógor uram! — Tiszteletes sógor uram környülállásos leírását kívánván a' bibliothecába általam küldetett fakönyvnek, hogy abban némünémüképen világosítást tehetek, tartom szerencsémnek; azt én ohajtva ohajtottam, de épen nem merem hozzá fogni. Hanem reménységem felett csak ez előtt kevés hetekkel az ide való plebanus úr által küldvén nekem szent írást magyarázó doctor Kalmet Ágostonnak a' károlyvári káptalan' prépostja Szeredai Antal úr által magyarra fordított szentirásbeli Beszélgetéseit, azokból vettem világosságot; méltó ezen könyv a' megolvasásra, melly ha másutt nem találtatnék, úgy gondolom hogy juris professor Vinkler János úrnál leszen mivel Verespatakba is az irt professor úr' testvére Vinkler Ignác úr küldötte; azért csekély leírást tévén, és hasonlatosságot a' régi és a' bibliothecában lévő fakönyvek között, elküldöttem ezen levélbe zárva Tiszteletes Sógor uramnak, mellyet ha érdemesnek itél tiszteletes Sógor' uram a' prof. Moger Károly urral léjendő közlésre, nyertesnek tartom magamat: — maradok Tiszteletes Püspök urnak kedves

sógor uramnak Verespatak, 20-a may, 1798. alázatos szolgája Kovács Lőrincz Pál s. k.“

„Reverendissimo ac Eruditissimo Domino Stephano Lázár, Ecclesiarum Unitariarum in magno Transylvaniae Principatu collectarum Superintendententi vigilantissimo, Domino mihi affini colendissimo. Claudiopoli.“

„N. Püspök Lázár István írása: *NB. A' fakönyvről való magyarázatot magában foglaló írása Lőrincz Pál úrnak.*“

A' másik okirat, az előbbinek melléklete a' kérdéses fakönyv' régisége, taláztatása helye' módja' 's idejének ugyancsak Kovács Lőrincz Pál általi körülményes leírását foglalja magában, 's így van ígről igre:

„A' fakönyvről. Ha ki tudni kévan a' régi fatábláknak, fakönyveknek és írásoknak formájairól, módjáról és materiájáról illő, hogy megolvassa szentírást magyarázó doctornak Kalmet Ágostonnak a' szentírásbeli dolgokról való Beszélgetéseinek első részének negyedik beszélgetését, mellyet is magyarul kiadott 1791. az erdélyi károlyvári káptalannak prépostja Szeredai Antal úr, és abból mindenekről egész tudósítást veszen.“

„Énnékem pedig nem lévén más czélom, hanem csak a' kolozsvári nemes unitarium collegium bibliothecájába általam ajándékozott fakönyv' régiségének, feltalálása helyének 's módjának körülállásos leírása, mindazokról e' következőket jegyzem meg:“

„A' fatáblákról és fakönyvekről így ír Kalmet Ágoston doctor; Plutarchus' és mások' bizonyítása szerint a' Solon' törvényei fatáblákra voltak írva. A' rómaiak' XII. táblákból álló törvényei tölgyfa táblákra voltak írva, a' mint Scaliger írja, vagy a' mint Pomponius, elefántcsont táblákra. Homerus' bizonyítása szerint éltek a' régiek vékonyon faragott kiseded sima 's megviaszozott fatáblákkal is, még a' trójai veszedelem előtt is; azokra pedig írtak vashól vagy csontból készült olyan vesszőcs-

késsel, melyeknek egyik vége hegyes, a' másik lapos volt, az elsővel irtak a' viaszra, a' másikkal eltörlötték és simították az írást, ha kellett. Az illetén fatáblácskákat, mikor többek voltak, könyvnek nevezték, és ruha zacskóba szorítván, 's valamely enyves vagy ragadós földdel avvagy ázsiai viaszszal elpecsételvén, úgy küldötték egymásnak, az ilyen táblák pedig puszpáng fából készítették. Isaiásnak is azt parancsolta az Isten, hogy a' zsidókra kimondott fenyegetéseket szorgalmatosan írja puszpángra (abból készült táblára) és a' könyvbe. Ezekiel pedig az Efraim és Juda nemzetségeitől táblácskákat vétén, azokból könyvet készített, és azokat fakönyvnek nevezte. Habakuknak is megparancsolta az Isten, hogy a' látást táblákra írja. Az uralkodó fejedelmek' parancsolati is afféle táblákra írva és pecsétekkel 's egyebekkel megerősítve küldettek ide 's tova. Az adásról, vevésről 's egyebekről szólott levelek is és contractusok afféle táblákra irattak a' régi időben, a' melynek az ó testamentomban is elég példái vagynak. Mivel pedig az emberi gonoszság idővel annyira vetemedett, hogy az afféle táblákra írott és ruhába vagy zacskóba berekesztett könyvek is meghamisítottak, azért rendeltetett a' rómaiaknál Nero császár alatt, hogy minden afféle táblán lyukacska legyen, és azon lyukon három renddel dugattassék által a' kötő spárga vagy kötelecske, és annak két végei körül pecsételtessenek le, hogy hamisító kéz az íráshoz, az elvakarásra vagy elsimítására a' szóknak és betűknek ne férhessen."

„Efféle rómaiak' idejébéli fakönyvnek lenni állítom a' kolozsvári nemes unitarium collegium bibliothecájába általam küldetett fakönyvet e' következő jelekből: *Előszóben*; Valamint a' régi fatáblák és azokból csinált fakönyvek különös de jól összetehető három fatáblákból egy egész különös fakönyv volt, ez is szintén olyan fakönyv. *Másodszor*: Ez is szintén olyan viaszos, és az írása vas vagy csont veszőcskével iratott a' viaszozásra. *Harmadszor*: Az írás az ő régisége miatt kétséges, hogy

micsoda nyelven íratott legyen, ámbár jól kitetszik az írás: *Negyedszer*: Ezen fakönyv is a' Nero császárnak, a' rómaiak' idejében lett parancsolatja szerint által van furatva, a' melly is nyilván a' Nero parancsolatja szerint hármas és a' lyukon által huzott kötökkel megpecsételtetve küldetett ezen helységbe. *Ötödször*: Ezen bányász helységben és hegyben találtatott, a' mellyet azon időben a' rómaiak birtak és miveltek, és azon időtől fogva, (ámbar mivelésben volt is azon hegy) az 1788-ik esztendeig azon hegynek azon részibe senki is nem juthatott, a' holott ezen fakönyv, ugyan más két hasonló könyvekkel egymáson lévén megtaláltattak. Ezen helység pedig, melly ma Abrudbányának hívattatik, a' rómaiak' idejében *Auraria major* volt, minden itt körülette volt bányászságoknak anyavárosa és számkivetésnek helye, a' hová is mindenféle bünösök, kik a' római birodalomban voltak, büneiknek mértéke szerint kevesebb vagy több esztendőkre, a' nagy bünösök pedig holtokig tartott bányászi munkára íteltetvén küldettettek."

„Ezen környülalásokból hihető, hogy ezen fakönyv a' rómaiak' idejebeli és a' bányákban dolgozott rabok' gondviselőjének vagy pallérjainak instructioit foglalta magában; mert ha fővebb rendü tisztekhez szóló lett volna, a' cancellariákon tétetett volna le, és nem benn a' bányákban, a' holott a' palléroknak volt szüntelen szükségek azokra; és ezen állításomnak bizonyítására szolgál az is: hogy 1786-ban a' Lőrincz Igrenben is találtattak afféle két fatáblák a' hegy' aljában lévő bányájában *Jánki Györgynek* az aprósok közt, mellyeknek egyikét a' tüzzel való melegítés által elrontották, a' másikat pediglen *Gombos Dániel* úr' vette magához."

„A' mint felebb is megírák, három fakönyvek egy arányu nagyságuak, vastagságuak, egy formáju írásaik, úgy a' mint oda tétettek volt, egymáson találtattak az írt Letty nevezetü hegyben, így bányában, a' rómaiak által kimivelt, de mind eddig vízzel teli állott üreg-

ben, egy padmolyon, mellynek megtaláltatásnak módja 's környülállása ez:

„Böven megirtam a' *Bányászati beszélgetés*ben, miképen állott azon Letty nevezetü hegy miveletlen az igen nehéz szagu, felette meleg és a' gyertyák égését akadályoztatott gőz miatt. Megvagyon ottan az is írva, melly nagy költséggel és minémü ujmódi mérés nemének feltalálásával vittük végbe a' testvéremmel azon hegynek a' meleg és ártalmas gőztől lett megszabadítását, és az abban volt régi bányáknak akadály nélkül miveltethetését; és abból lett azután, hogy mi Letty szent Józsefi társak, egybe ereszkedvén bizonyos határban a' Tzura és Trovas nevezetü bányákbeli társakkal, igyekeztünk és siettünk azon hegynek belső részeiben a' rómaiakról maradt aprósoknak kihordattatására, melly idő alatt 's az előtt is jóval Bölöni Mikó Lőrincz és Fikker Ferencz urak ugyanazon helyben, de minden bányáknál alább vitetvén Katharina nevezet alatt egy jó, mély stolyos bányát, azzal helyukasztattanak a' rómaiak miveléseinek alsó részébe, és azzal igen sok vizet szűrtenek el; a' többi között azon üreghől is, a' mellyben a' könyvek valának elszűrődött a' víz, és azután nem sokára egy munkásunk akadván reájok, az igen jó áldomásért adta nekem az egyik könyvet; a' többit hová tette, ki nem nyomozhatam, ámbár ugyan tudakozódtam, 's tudakozódom irántok; csak hamar elbujdosván helységünkől azon bányász.“

„Itt már az a' kérdés: hogy maradhattak meg azok a' fakönyvek olly régi időtől fogva magok épségeken, holott az ottan, azon bányászságban találtatott régi fák többnyire elrothadva, vagy a' száraz helyeken megrevesedve 's megevődve talátnak, és a' mostani fák is alig maradnak épségben kilencz-tiz esztendőig? Ezen kérdés megfejtésére illő ezeket megjegyezmem: hogy ezen Letty nevü bányászságban ollyan hővséges a' gálicz, hogy abból egész stufákat lehet találni; attól pedig a' víz annyira meggáliczosodik, hogy csaknem hasonló ereje vagyon

a' választó vízhez; és megpróbáltatott, hogy egy bányában a' víz csepegése 24. órák alatt általyukasztotta az ujadon új kapát. Az igaz, hogy a' melly régi fák szüntelen gáliczos vízben állottak, 's úgy találtatnak; úgy megkeményedtenek, hogy csaknem csont' keménységűek, és alig lehet fejszével faragni. Az azon üregekben pedig olyan, hosszasan állott víz, midőn kibocsátott, zöld színű és igen nehéz szagu és erejű volt, elannyira, hogy ámbár Verespatakban lefolytában a' Stompok' vizeivel, azon alúl pedig az Abrudbánya vizeivel, is megelegyített, mégis, mindazokban, mindazoknak az Aranyosba szakadások után, az Aranyosban is, csaknem Bisztra nevű faluig a' halak annak nagy erejétől eldőglöttek. Nem csuda hát, hogy azon fakönyvek is annyi idő alatt azon vízben állván, megedződtenek 's épségben megmaradtanak."

„Hogy ezen két oklevél saját eredetiből minden elvétel, hozzáadás vagy változtatás nélkül íratott le, igaz hitem szerint bizonyítom. Kolozsvárt, majus' 4-ikén, 1843. Ar. Rákosi Székely Sándor m. k. az unitar. e. fő tanács levéltára' egyik örje.“

Mi jeles körülményeket deríte föl a' Székely Sándor' hazafi buzgóságából birtokunkba jött közlemény? arról, vagy csak a' francia tudósoknak a' föltalálás körüli ellenvetéseit 's a' fakönyvek' hitelességének azokból vont okokkal gyanuba hozatalát megtekintvén, mindenki könnyen meggyőződhetik (*Tudománytár. 1842. XI. 304, 305. l.*) — Nyilvánásra jó ugyan is ezek nyomán, miként:

I. A' három táblából álló fakönyvet, azt tudniillik, mellyet Kovács Lőrincz Pál a' kolozsvári unitar. collegium könyvtárába küldött, Abrudbányán Letty, nevű hegy' bányája üregében egy padmolyon 1788-ik évben találta bizonyos bányász munkás, más két hasonló könyvekkel együtt, egymáson fekvő helyzetben, miután a' római időkben mivel, de rég elhagyatott 's a' nehéz szagu meleg gőz miatt hozzáférhetlen üreg nagy fáradsággal újab-

ban mivelhetővé tétetett, és a' benne lévő sok víz lecsapoltatott volna; — mellyet is némi jutalomért (igen jó áldomásért) a' találó átengedé Kovács Lőrincz Pálnak; a' másik két könyv azonban találónak Abrudbányáról nem sokára történt elköltözése miatt, ki nem nyomoztathatván.

II. A' Letty nevű bányászhegy gáliczczal bővelkedvén, az üregébeni víz ollyas részekkel annyira terhelt, hogy a' benne állott régi fák megedződve 's csak nem csont keménységűeknek találtattak; miből a' fakönyv' épségben maradása könnyen megfejtethető; 's ekként magyaráztaték már föltaláltatásakor. Tisztába jöhetünk e' szerint azon pont iránt is, miként a' fakönyv' viaszok mázzára tapadt idegen rész nem kén- vagy bűdöskő, hanem gálicz, vagy mint a' köznép színéről nevezi, kékkő anyagból áll.

III. Szinte Abrudbányán, 1786-ban a' Lőrinczi Igenben Jánki Györgynek a' hegy aljábani bányájában az aprósok között is találtatott hasonló két könyv, minek egyikét melegítéssel elronták, másikat pedig Gömbös Dániel vette magához; következőleg birtokunkban lévőkön kívül még *négy* látott Erdélyben egykor napvilágot.

IV. Már negyvenöt év előtt, véleményző Kovács Lőrincz Pál, jóllehet iratát olvasni nem tudá, nyomós hozzávetésekből római bányászokat érdeklő hivatalos emlékek hívé a' fakönyvet: mihezképest igen közel járt a' valósághoz.

Egybevétvén már főnebbi adatokkal mindazokat, mik De Vailly' nehézségeinek elhárítására alulírott által (*Tudománytár. 1842, XI. 308, 309. l.*) fölhordattak, nem maradhat fön többé semmi kétség az egyik, vagy is a' Kolozsvárról került római iratu három táblás fenyőfa könyvnek hitelessége iránt; de ha majd egykor jelen értesítés a' francziák' ismeretére jutand, (mit azonban a' tudományosság' illy ágának honunkbani elhanyaglása 's hidedeg megvetése tekintetéből hiányzó organumnál fogva elég hiútlan alulírott kétségbe hozni) kénytelenek lesznek

illy oldalrólí ostromaikat visszahúzni, a' hasonlíthatlan ritkaságu kincs' valódi hitelességét elismerendők. Ezenkül más kedvező eredmény is mutatkozik az előterjesztetekből, tudós kutatásokra, a' fakönyv' újabb egybehasonlítására alkalmat nyújtó; azon meggyőződés tudniillik, hogy számosabb illy fakönyvek fődöztettek föl a' testvérhoni bányákban. Valljon nem jöhetne-e még ezek' valamelyikének nyomára egy lelkes buvár? — Alúlirott bizony reméli és hiszi hasonlók' föltalálhatását, csak Erdély' tudósai illy drága kincsek' fölfürkészésére élénk figyelmet 's gondos fáradságot fordítsanak. Ugy látszik, a' gondviselés a' régi Dákia' bérceit jelölé ki olly becses római hajdanságok' védhelyéül, minők Róma' anyaországában az Olaszföldön már többé föl nem lelhetők. Az ismerteken kívül Magyarhonunk is bir egy másik fakönyvet, tudós vizsgálatot várót, Bártfa városa' levéltárában, mint alúlirotnak értésére juta, őriztetik egy hasonlókép viaszkos táblára írott 's így kéttelenül római régiség. Elég okunk van remélni, hogy a' tudományok' haladását szíven hordó városi nemes tanács academiánk' közbevetése 's megkeresésére annak legalább ideigleni velünk közlését megengedné; minek is eszközléseért alúlirott ezennel indítványozó kérelmét nyújtja. Még csak egy fa könyv vizsgáltassék meg olly alaposan, mint Massmann által az abrudbányai, bizonyára minden kétségek szétoszlandnak az illynemű írott régiségek fölött.

Kovács Lőrincz Pál' iratit kíséző észrevételei 's magyarázata Rákosi Székely Sándornak im' ezekben foglaltatnak:

„Jelenleg, midőn az említett bükfa könyvről olly sokféle vélemények kezdettek terjengeni a' külföldi és honi tudósok között, a' fenlemásolt két oklevélből indulva ki, én is bátor vagyok némelly észrevételeimet közrebocsátani:

1) Ezen oklevelekből nyilván van azon bükfakönyv' találatása' helye, melly Verespatakban Letty nevű régi

római bánya, mely Lőrincz Kovács Pál által 1786. tájatt megnyitván, ottan egy névtelen bányamunkás által találtatott egy padmajban még más 3. darab illy nemű római könyvekkel: de a' mellyeket azon munkás hova tett, ki nem nyomoztathatott; ezt pedig irt Lőrincz Pál áldomással megváltván, a' kolozsvári unitaria fő iskola' számára n. unitar. püspök Lázár Istvánhoz bevitte 1788. vagy 1789. tájatt; azután pedig később ezen ide mellékelt felvilágosítást írta róla Lázár Istvántól lett felszólítása következtéül; és hogy több illynemű könyvek is találtattak ottan akkoron, de ma hol létök kinyomozandó volna.

2) Bizonyos az is, hogy azon könyv 3. falevéllal találtatott, tehát egyik nem Abrudbányán, a' másik pedig nem Thoroczkon, mint ezt hibáson antiquarius Nemes Samuel adja elő: — egy könyvet tesz tehát a' három levél, és így egykori ha szintén egyik bükk, a' másik fenyőfa is. Nem emésztődhetett pedig meg a' gálicz miatt, mely azon bányában olly bővnek iratik. — És így, ha egyik hiteles, hitelesnek kell lenni a' másikkal is.

3) Nyilvános az is, hogy Kovács Lőrincz Pál által a' kolozsvári unitaria főiskolának ajándékozott, hová n. Lázár püspök által be is tétetett; de fia Sámuel által később titkon kihozatott, ki azzal 1821-ben Bécsben egész nyereséget akart üzni, de nem kelvén el, visszahozatott, 's fia István által 1835ben Nemes Sámuelnek 50. vcz. ftkon eladatott; mit nyomoztatott is akkor az unitar. e. tanács, de nyomába nem akadhatott, — birtokosi jogától e' szerint megfosztatott.

4) Ezen oklevelekből felvilágosítást lehet vonni a' müncheni prof. Massmann által e' tárgyban irt és 1841-ben kiadott munkájára is, mellyben tudósan ír ezen bükkfakönyvről, és helyesebben, mint ama' francia tudósok Letronne és De Vailly, kik közül De Vailly kétségeket hordván fel a' latin iratu fenyőfa táblákra, egyenesen ugyan koholmánynak nem állítja, de Letronne a' görög

iratu második vagy bükfa táblát elhatározottan álkészítménynek mondja (Lsd. Tudománytár. 1842, XI. 303. 's köz. lap.).

Jerney János tudós honfink is a' magyar academia előtt tartott értekezésében az első, u. m. *fenyőfa táblák'* latin irata hitelességében noha nem láttatik kételkedni, de a' *bükfa táblát* alkoholmánynak véli, 's mint láttuk, nem is egy idejűnek az abrudbányai táblákkal, hanem Thoroczkóról valamely paptól kerültnek és álköztéménynek; de minthogy bizonyos az, hogy mind a' három tábla egyszerre egy helyen, egy bányában, egy ember által találtatott, egyszerre adatott be kolozsvári unitar. főiskola könyvtárába, a' thoroczkairól semmit nem tudni, 's az tán csak Nemes Sámuel' mondája; annál fogva a' *bükfa tábla* is azon hitelességű, mint a' *fenyő tábla*.

Jerneynek egyébiránt a' fenyőtábla iránti magyarázata, melly szerint a' három felső görög sort Massmannal egyezve értelmesen megfejti, méltánylandó, — úgy a' táblának *hünbetűkkel* irt 8. sorait is helyesen betűzi; valamint a' tábla alján találtató két rend hün írást is: de minthogy az azokból meritett értelem olly töredékes, és ennél fogva olly homályos, hogy szinte semmit jelentenek, ennél fogva író is a' hün betűkkel némi ismerettségéhez képest, mellyet még gyermek korában a' sz. keresztúri közép iskolában némelly székely földi tanulóktól folyvást iratni látott, 's maga is irt, 's azután is néha gyakorlott, megpróbálja azok' lehető, ha nem is teljes bizonyosságú magyarázatát adni:

Jerney a' fenyőtábláni két alsort így betűzi:

1) magyar. *zikelysgl. egybjz.* — *ks - n.* — *elő. rekbelely. ikdeiőj.*

a z - a z: magyar székelységgel egybejősz, (o) kosan elő rekbelely ikdejőj (idejőjj).

2) *ilbigye mdig ilő. agu. ijek. ökllym. sr.* —

a z - a z: elvige mindig elő agu (ágyú?) ijek (ijjak) élelmszert.

Ez tehát, (azt mondja) hadi parancs volna, melyben meghagyatik a' magyar és székely hadnak, hogy egybejövén korán reggel, magával álgút, ijjakat, azaz tegzes nyilakat és élelemszert vigyen.

Én ezeket így értem:

1) Magyar, székelységgel, egyben. Köszönetünk! előrészeliek, erdélyiek!!

2) elvigye, mindenik, előágheliek, ő kegyelmeknek serényen.

Ez tehát a' kerülő táblára irt hadra felszólítás' czime lehetett.

A' fenyő táblabeli hún betűkkel irt 8. sorok pedig, mellyek a' három rend görög imádság után (mellyben az kéretik hogy: *Isten! adj nekünk jót, kérjük vagy nem; távoztasd el a' gonoszt, habár kérnök is*) következnek, így magyarázhatók:

1-sor: „ — — stnek plygylye azaz *kiegészítve*: Erdélynek fölgye

2-sor: ne szea -- ly iste-nk „ „ „ ne szolgálj Istvánnak,

3-sor: — — — skne sz-gy „ „ „ senkinek se; csak egy

4-sor: nagy rjót - ez gylyer „ „ „ nagy urat, ez Gyula úr.

5-sor: magyar nép ly lysa „ „ „ magyar nép lám lássa,

6-sor: rtj orsage saktjly „ „ „ mert országá' csak új
vagy csekély.

7-sor: etalyöször magyar „ „ „ ött először (van) magyar

8-sor: ri gyraj i-tk.“ „ „ „ ri királytok.“

Ha ezen sorok értelme ez, úgy ezeket II-dik Gyula bocsáthatta ki I. István király ellen, midőn Erdélyországot elfoglalandó vala 1001. vagy 1002-ben, mellyben a' székely- és Erdélyben lakó magyarokat szólítja hadra. Ha ez így van, mondom, úgy egy hasonlíthatatlan becsü régiség áll előttünk az erdélyi hajdankorból, millyent még nem látánk eddig szemeinkkel. Helyesen magyarázám-e, a' nagy tudós világ ítélje meg. Örvendeni fogok, ha más helyesebb magyarázatot adandja. Engem

az *István* és *Gyula* vagy *Gyla* hangu szók ejtének ezen gyanúba, hogy valami illyesnek kell rejleni ezen titkos iratban.

Azt kérhetné itten valaki: ha római táblák ezek, és római felirat találtatik a' *fenyőtáblán*, hogy találtatik hunbetűkkel irt magyarítás azon könyvnek, melly egyet tett, más tábláján? Én e' részben így vélekedem: a' római bányákban ha fennmaradott ezen római könyv, majd később II. Gyula alatt is, midőn azon bányák még műveltethettek, valamelly bányászház a' II. Gyula ezen felszólítását leirhatta a' még tisztán álló bükfa táblára, az eredeti kerülő felszólításból, 's Gyula' megbukta után a' bányába, rejtek helyre tétette szent István király idejében.

Ennyi a' mit írhaték azon nevezetes tárgyban, melly több európai, külföldi és honi tudósainkat foglalatoskodtatja. „Ha ezzel is bármi keveset tehettem honni irodalmunk' nevedezésére, örömmel tekintem; a' tudósok balul nem fognak itélni észrevételeimről, midőn a' legtudósabb észrevételek is ki vannak téve a' bírálók' szigorú ítéleteinek, mellyek néha nem legkedvezőbbek.“

„Ar. Rákosi Székely Sándor m. k.
professor Kolozsvárt az unitar. kolegiumban.“

Eddig terjed a' beküldő' észrevétele 's új magyarázata.

Miután alúlirott az academia' junius' 12-ikén tartott kisgyűlésén, jelen iromány' fölolvassásakor kijelenté: miként Székely' magyarázatát, mint merő tévedésen alapulót, maga alakjában közzé tenni nem lehetne; a' beküldött két oklevelet azonban méltányolva: — odajárult a' tek. társaság' határozata, mint már főnebb is érintett, hogy az észrevételek' mint kiegészítő rész' épségben hagyása mellett, szükséges fölvilágosítással látat-

nék el alúlirott által; minek is folytában keletkezett a következő függelék:

Székely Sándor, ki ugylátszik, sem a' fakönyvet, se Massmann mánkáját nem látta, de alúlirotnak a' Tudománytárban észrevételeit is épen nem vizsga figyelemmel olvasá: azon zavaros eszmét táplálja, mintha a' bikk- és fenyőfa táblák azonegy könyvhöz tartóznának; és így, iszonyu hibából a' göröggel párosított ismeretlen (hún) iratu táblát a' római iratuakkal egybe tartozóknak hiszi. Ebbeli csalódása tántorítá el a' hun betűjü tábla' hitelességéről oly határozottan szólnia. Hozzuk csak rövid szavakkal tisztába a' dolgot — mi egyébiránt már alúlirotnak észrevételeiben többször kijelenteték. A' Kolozsvárról került római iratu diptychon, minek fölfödözését Kovács Lőrincz Pál' irati világosítják, három táblából és pedig mind fenyőfából áll; következőleg a' bikkfa táblákkal semmi áron egybe nem zavarható. Mihezképest Székely' észrevételeinek 2-ik pontjában mondtak, valótlanak, 's abból vont következtetései hiúk. A' görög, és annak alattai ismeretlen vagy hún betűjü írást viselő tábla, mellynek hasonmását a' sokszor idézett Tudománytár' XI. füzete közli, egyik tábláját vagy is levelét alkotja azon másik fakönyvnek, a' mi bikkfából készült. Erről sem Kovács Lőrincz Pál, sem mások Kolozváron ismerettel nem bírtak, hanem Toroczkón találtak mondatott néhai L. Nemes Sámuel által, ki azt a' másikkal együtt adá el Jankovich Miklósnak. És épen ez az, melly alúlirottól a' hun betűkből 's némi szavából ítélve, Letronne által pedig görög iratánál fogva koholmánynek lenni hirdettetett. De mig nagyobb tévedésbe süllyedt Székely Sándor, midőn a' görög szövetü bikkfa könyv' egyik lapja közlésénél, 2-ik számmal jelelve előmutatott (*Tudományt.* 1842, XI. *könyomat.*) másfél hüvelknyi széles és egy arasztnyi hosszú pergamenra írott székely betűjü két magyar sor írást, mit alúlirott, értekezéséből láthatólag, összehasonlításul hozott föl, a' fakönyv ira-

tához tartózonak hiszi, és akként magyarázza is, olly fejtegetésében, minőnek helyt adni a' palaeographia tudomány' eddigi rendszerének fölforgatása és a' régi magyar nyelv belső történeteit világosító alapos ismeretek' félre-
vetése nélkül nem lehet. Ám legyen Székelynek találgatása önhite szerint: a' tudomány örökké óvakodni fog ábrándos találgatástól, nem engedendi elfogadni, magyar vagy székely elődinknél Róma hajdani szokásaként viasz-
kos táblákra írás' divatát. Sz. István korabeli körlevel, hadra szólító, 's illy táblákra írva: több mint merész gondolat? — A' magyarázat' részleteibe bocsátkozás vagy csak ez okból a' leghálátlanabb működés lenne. —
Ismétli ezennel is alúlirott, hogy a' görög 's hún iratu bikkfa könyv merő koholmány'; 's mint illyent, a' tudós ivadék' híralata alá is terjeszti, ha majd egykoron nemzeti museumnak rendeltetésének megfelelően a' most elzárt kincsek közszemléletre tárva állandnak. — Ujabb meg-
ujabb kísérleteket téve fejtegezzük homályos régiségeinket, de óvakodjunk az alapos ismeret 's előkészültség nélküli szólástól; ezt kívánja a' tudomány' érdeke és méltósága.

JERNEY JÁNOS.

VIII.

C S E P E L.

(Folytatás).

3-or Hamza, vagy Handsa-bég másképp Érd mellet 3. szigecskéket számlálhatunk. Az elsőt egy kis ág választja el a' helységtől, 's mivel többnyire ez is áradáson kívül kiszárad, inkább posvány és kákás ér gyanánt tekinthető. A' töle kerített föld ha víz nem borítja meglehetősen legelőt ad, egyik szeglete pedig sudár nyárfákkal benövesztve lévén, mind tüzelőt mind oltalmat szerez jég torlások ellen a' mellette fekvő házaknak. ¹⁾

¹⁾ Ezen mezőváros helyén hajdan „Potentiána nevű római telep épült. A' háta megett emelkedő dombokon egy régi erősség árkai, és ugyan ezeken keresztül a' Dunapartján messze lefutó római országutnak nyomai most is észre vehetők. Régente magyar falu volt 's Érdnek nevezetett, és illy nevű ns. család birtoka. Utóbb a' török megfészkelvén magát rendesen egy bég lakott itt többek közt Hamza-bég; kirül azután hívogatták; a' benne települt ráczok, a' németek pedig Hanzl-pek- nek csavarták. Alsó részén a' mezővárosnak szinte maig áll egy csonka török torony a' domb oldalán pedig regényes tekintetű kastély mely ez előtt gróf Illyésházy most herczeg Batthányi'

Ide nem messze belebb Duna medre felé látszanak:

4-er Két kisebb szigetecskék, nádas és veszős alakokban. Egyébiránt csekély jelentésűek ¹⁾, és a' tökölyiek, kik határa szélére dülnek használják. Szinte $\frac{3}{4}$ órányira ezekután következnek:

5-ör Az újfalusi szigetecske, elnevezettve a' falutól, melly alatt fekszik 's attól csak egy kis csatornácska által különöztetik; kiterjedésére nézve minden jobb oldali szigetecskék közt ez legnagyobb és szép fákkal, berkekkel, fűvel, gyümölcsessel megáldatott; gyakran nevezetes fajzások esnek. Ez előtt szarvasok, őzek 'stb. lappangottak benne, most ritkaság csak egyet is látni. Azon a' részen

tulajdona az uradalommal együtt. Az alatt fekvő házokat elpusztítván az 1838. árvíz, most az ország-út mellé épültek és csinos rendes telepedéseket Új-Handsa -bégnek nevezgetik.

¹⁾ Csekély jelentésűek ugyan kiterjedésökre nézve, de vidékők mind a' két felől érdekes. A' nagy sziget felül ugyan is: belől látható nem messze a' miregyházi kápolna, melly körül hajdan falu volt mint beszélük. A' fejevári avagy a' Duna jobb oldalán pedig velök által ellenben fekszik: Batta helység s' e' felett emelkedő dombokon ama' nevezetes száz halmok“ mellyek az ide nem messze lévő tárnok-völgyi csatában Attila alatt elesett hunnások tetemei nyugosznak. Mindenik halom alá ezer temettetett, és így a' száz halomba fekvő elesettek száma 100 ezerre menne, midőn a' római veszteséget Detrik és Karman vezérek alatt 120 ezerre teszik. Ezen csatában esett el Keve vagy hunnus vezér is, kit azután régi íróink szerint (mint ezt Jerney, Podhradczky Chronicon Budense című munka' kiadásnak taglalatában velösen megmutatta) Kewcszára az az Keveházára vagy is a' mostan elforgatott név szerint: Kajászó szent Péterre temettek. — Ama' sirhalmok közül némellyeket Horvát István felnyitattott, de benne csontokon 's néhány vasdarabokon kívül egyebet nem talált. Abbeli véleményit ezen tudós férjfiúnak mintha e' száz halom helyett száz halmat kellene érteni, elég világosan megczáfolják, a' régi írók, kik ama' halmokat: centum collesnek nevezik, innét talán a' nem messze fekvő Czikola pusztá' neve is.

melly az öreg Dunára néz Ercsénynek szemközt épen a' mostani révpárnál hevernek ismét egy épület nagyságra mutató — massiv maradványai. Hogy hajdan keresztformára négyszegű kövekből készült lakás és erős alkotású templom volt, Bel Mátyás írja, és pedig hitelesen úgy mint ki e' vidéket 1730-dik év táján személyesen beutazta. Ennek idejében még (mivel hihetőleg a' budai ostrom alkalmával romboltatott össze) falai 's néhány bolthajtások olly állapotban valának, hogy ezeken több szentek képeit, 's egyéb festvényeket látni lehet. Ma e' régi maradványból egy két csekély, de mint már fellebb említettem nagyság, és fejedelmi építőre mutató vastag fal darabok feküsznek épen a' part aljában nem sokára az őket nyalogató Duna árhajtóitól a' feledékenység' örvényébe sodrandók.

Előbbi viszontagságáról e' romnak ennyit mondhatok; és pedig egy író, hajdani magyar királyi vadász ebek tartására emelt épületnek véli ¹⁾, melly balgatagul, kitetszik Bell Mátyás leírásából, ki mint szemmel látott író természetesen több hitelt érdemel, mint amaz olasz külföldi talán valamely tudatlan értesetőjétől koholt mende mondája, Tehát hogy kolostor, és templom volt annyi bizonyos, mert erre mutattak a' még Bell Mátyás idejében 1730 — 40. fenálló falak, boltozatok 's az ezeken látható képek és festvények. ²⁾.

¹⁾ Bombardi, Topograph. Hungariae, és ezután Bel munkájának rövid kivonatban kiadója illy cím alatt „Compendium Hung. Geograph. ad exemplar. Notitiae Hungariae Mathiae Bell editi. 4. 1792. pag. 120.“

²⁾ Ha Bellnek ezen leírását a' fennemlített Compendium 'stb. írója figyelmesben olvassa, e' szerint Dombardinak véleményit nem pusztán említeni, hanem megczáfolni is kellett volna.

Ezt erősíték a' székesfejérvári papi név könyvben, e' romokról feljegyzett adatok, mellyek szerint 1260. év táján, itt Tamás magyar nádor a' zirczi barátoknak apátságot alapított.

Később ugyan azt 1499. körül szent Ágoston rendét tartó szerzetesek birták mint perjelséget — prioratus — végre nem ugyan mindjárt a' mohácsi veszély után hanem Bell Mátyásnak fenemlített utazási leírása szerint a' XVII-dik században pusztult el, most már csak néhány faldarabok tartván fel emlékét, 's amaz apátsági czím, mellyet az apostoli felség mindig osztogatni szokott 's véle az utóbbiak közül gróf Stárenberg győri, azután Spetykó Ferencz székesfejérvári kanonok éltek, jelenleg Farkas Ferencz ugyan székesfejérvári kanonok és nagy prépost él. A' leirt szigetnek által ellenében fekszik Eracsény, nagy ráczfalu, 's alatta mindjárt egy szép gyümölcsös szigetcske.

Ezután alább jön a' besnyői, mellyet azonban csak nagy víz járaskor kerit 's akkor egészen előnt a' Duna. Másképp nádas és posványos ligetein a' ráczkevei csordák legelnek, az árvizektől fennmaradt vizenyős helyein pedig halat, csikot, nadályt foghatni, 's mindenféle szárnyas állatokat vadászhatni. Ezzel szemközt vannak.

Az adonyi 2. szigetcskék — tovább lorei, makádi és végre rácz-almásiak. Mind ezek többnyire sudár vad és szeléd gyümölcsfákkal borítvák; de különösen az adonyi szigetcskében található gyümölcsfáknak szaporítására és nemesebbítésökre néhai gf. Lángi Zychy János részvétellel ügyelt.

Földének minéműsége.

Mi e' szigetben a' föld minéműségét illeti általában: sovány az, és homokos, minélfogva tiszta buzát csak kevés helyeken vetnek, de egyéb magot is ugy terem

meg haszonnal, ha állhatatos szorgalom járul hozzá, azaz ha gyakran trágyázzák és háromszor megforgatják. Kivételt egyedül a' makádi föld érdemel, melly fekete 's buzát is, de különösen híres burgonyát terem. Egyébiránt róna itt, és egyenes minden, csak ide 's tova leginkább Ráczeve Tökölye és Szent-Miklós mellett lát az ember néhány ölnyi magosságu homok buczkákat emelkedni, azért 's mivel a' fejevári sokkal magosb partok, a' szigeti alacsonyabbakra által vetik a' Dunát, gyakran kiöntések és veszedelmes árvizek járnak vidékét, mellyek nem csak hogy a' lakosoknak szántóföldei siralmasan rongálják, hanem alantabb helyeken a' hátra maradt vizek számos elgözlögő és levegőt rontó mocsárokat képeznek. — De vannak több rendes tavak is.

Illyen a) Szent-Miklós falu allatti, melly sárca és vadkacsákkal bővelkedő vadászatot 's néhány kéve nádat is nyújt:

b) a' Becsével szemközt lévő holt Duna ág. Ez hajdan ugyan a' kis Duna' medre volt, de mivel a' falunak dülvén ereje, azt nagyon mosta, néhány évek előtt elzárták felülről a' lakosok befolyását, és így jelenleg halászatra igen alkalmas tavat alkottak; mellyet a' pesti halászok bírnak haszonbérben, és benne évenként sokszor 200 mázsa halat, e' felett jókora nagyságu rákokat is bőven fognak. Ugyan Becse alatt az úgy nevezett Királyréten is van egy tó, melly Király-tónak mondatik. Valaha gyakran le szoktak e' vidékre járni magyar fejedelmek multság okáért, olyankor a' réten sátorokat ütven vadásztak, a' közelévő tóban halásztak, innét maradt ezen vidékre a' királyréti és királytói nevezett. Az elsőnek egy részével, az utóbbival pedig egészen 1503-dik évben költ, 's a' város levéltárában most is látható oklevél szerint Anna királyné II. Ulaszlo neje kegyeskedett megajándékozni Ráczeve mezővárosát mint a' hagyomány tartja olly czélból, hogy a' ráczeveiek jobb lovakat

tartsanak, 's a' fejedelem kocsija előtt, ha ide néha lerándult, gyorsabban nyargalhassanak.

Ezen leírt úgy nem különben az ezzel csak nem egy folytában találtató *gyalai* és makádi tavak, fenekök kiterjedésére nézve nem megvetendők, nevezetesen a' ferdői, melly csak nem egy mértföldnyi tért foglal. Víz ugyan nem borítja medröket mindíg, tökéletesen azonban igen ritkán száradnak ki, 's azért midőn zsonbékes részeiről évenként számos kocsi nádat, kákát sokszor szénát is takarítanak, másfelől mély közepeikben még most is szép halaszatok esnek, és több fontnyi nehézségű halakat fognak.

Erdők sem hibáznak Csepel szigetében, a' Dunának mind a' két partjait jókora vastagságu tölgy, nyár, jegegye, szilfa, eger 's több nemű fák borítván. Belebb ugyan csak fűzfákon akad meg a' szem, mert a' jobbára vízenyős helyeken ezek vigabban tenyésznek. Ez előtt Ráczkeve felett kellemes látásu és hasznu fenyves zöldellet, ezt a' könyelmtű lakosok többül kivágták, most itt ott lát már a' boszonzkodó utas néhány tengődő bokrot. ¹⁾ Az akác és nyárfának e' szigetben is kezdik által látni különösen homok fogásra alkalmas voltát; 's azért ezen fák nemével számos homok bnczkákat elhintve örömmel szemléltük. Egyébiránt ama' méltó panasszal kísért általános észrevétel t. i. hogy az erdökre illő figyelem és kiméllet hazánkban nincs, gondolom ide is alkalmazható. A' most nem rég' Holicsból leküldetett erdész és fővadász mester ugyan (mint hallottam) e' régi bajt orvosolni, és a' megritkult erdöket új ültetvényekkel szaporítani, egy szóval mivelni szándékozik, 's minden jó érzésű ohajt-

¹⁾ Az 1830-diki nagy tél alkalmával következett tüzelői fa szükség leginkább szülte az említett fenyves bitangolását, mellyet helyre állítani annál könnyebb volna, mivel az ide való földet a' fenyő kedveli, mint az uraság erdejében most is vigan tenyésző szép sudár fenyves mutatja.

ja, hogy ezen szándék igaz legyen, és dícséretes feltétele sikert mutasson. ¹⁾

Különös említést érdemelnek e' pont alatt még a' *gyümölcsfák*, melyeket nem annyira házi kertjeikben, mint a' Duna szigeteiben szorgalommal és haszonnal nevelnek: itt a' cseresnyét és egyéb nyári gyümölcsöt ugyan kevés helyeken termesztik, gondjokat leginkább a' télire fordítván, 's ebből valóban főkép az almára nézve többféle nemes fajtákkal bírnak ²⁾. Hegyeik nem lévén, az ugy nevezett szőlőskertekben természetnek szőlőt a' lakosok, 's ámbár ezen szőlős kertek földje homokos, ha mégis munkáját illendően megteszik, olly szép gerezdeket érlelnek mint egyébhol. Bort mindazonáltal csak nem egy általában vöröset, és a' házi szükségben felül nem sok eladni valót szürnek. Vadászatra nézve Csepel szigetének igen alkalmas fekvése vagyon. Kétfelül ugyan is keríti a' Duna, ennek partjait többnyire erdők szegik, belébb ismét mindenféle neműfák, szőlők, berkek, a' vadak kedvükért szorgalommal ápolt ligetek, csalitok borítják,

¹⁾ A' ráczkevi uradalomban ide számlálván a' szigeten kívüli peszéri erdőt is, mindössze több 1000 hold erdőség vagyon, melyben a' sok hézag haszontalan hever. Egyik esztendő a' másikba vévén, évenként az erdei jövedelem most is szembetűnő, hát ha ama' hézagok kipótoltatnának: az 1813-ki évben 1660-ól kemény, és 1000 öl puha hasább vágattatott, és több ezer kéve rözse, melynek árából közép számmal legalább 30,000 ft. tiszta jövedelmet számíthatni. Az említett szép haszon onnét magyarázható hogy a' fák csak nem minden esztendőben az árvizek által megiszapoltatván, igen hirtelen tenyésznek földjökben; e' felett a' pesti részen fa szükében lévő pusztaságok kapóssá teszik a' fát, végre a' Duna partjain lerakott fának Pest-Budára vizen való szállítása könnyen megeshetik.

²⁾ Előbb említett 1830-diki fagy, és az 1838 nagy jég és árvíz, sok százezer gyümölcsfát megrongált vagy végkép elölt; csak magában a' ráczkevi szigetekben, hát a' többi helyeken? de ezen káron új nemes fajuk ültetése által segíteni némelyek dícséretesen törekszenek.

mlkre nézve hajdan számos vad, szarvas, űz, vad disznó fogoly 'stb. tanyáztak, e' vadakra nézve már a' természetlől is igen kedves helyeken, hol azért magyar fejedelmek mint királyi mulató és különösen vadász kertjekben gyakran megfordultak és vadászathban gyönyörködtek. Nem csak az emberek emlegetik ezt szinte maig, hanem beszélük a' régi oklevelek és több hiteles hazai földleirók, jelesen Bel Mátyás, legbövebben pedig Oláh Miklós, kinek ide vágó szavait fehozni nem épen érdektelen. „A' másik szigetnek u. m. melly Búdán alul kezdődik Csepel a' neve. Ezt a' benne lévő udvari lakással és Chepel, Thekel, sz. Márton ugy nem különben Kevy mezővárosokkal, és néhány falukkal együtt a' magyar királynék birják jegy adományképen.

„Fáczyányok, foglyok, gerliczék, vadludak, vadkácsák 's egyéb némű madarakkal, ezekfelett vaddisznók számosak, őzek, és nyulakkal legbövelkedőbb, végre erdők, berkek szőlők legelők szántóföldek 's mindenféle veteményekkel annyira megáldatott e' sziget, hogy benne semmi az élelemre vagy mulatságra és élet gyönyörűségére megkívánható nem hibázik. Mire nézve II. Lajos és Mária királyi fejedelmek, ha egyébiránt terhes foglalatosságai engedik, ide gyakran kirándulván vadászattal, madarászattal mulatják magokat.“ Kitészik ezekből a' szigetek kellemetessége, melly Thessalia kies tempe völgyének nem sokat enged. ¹⁾ Megegyez Oláh leirásával Bel Mátyás, ki Csepel szigetjét kétszáz évvel később meglátogatván, ugyan azt a' vadászatra nézve kedvező fekvésüinek, és a' fenszámlált vad-neműekkel bőven ellátottnak beszéli. ²⁾

De azóta nagyon megváltozott itt a' dolog. Csepel nem királyi mulató vadász kert többé. Fejedelmek épen nem, Eugen és Albert herczegek idejétől fogva egyéb

¹⁾ Oláh, Descriptio Hungariae. cap. 4. §. 3.

²⁾ Mathiae Bel, notia Hung. 'stb.

magas helyzetű vendégek sem látogatják. Azért a' nagy vadnak hire is alig van. Csép mellett egy szűk fáczányos kertben tenyésztett néhány fáczányt, ezeken felül őszszel ha a' vizek kiöntenek, meglehetősen számszerű sárca, és vad kácsa, szárazabb években pedig fogoly, róka, és nyulak szolgáltatnak néha bő vadászati tárgyakat. Az utóbbiak különösen szaporodnak e' szigeten, 's tagadhatatlan, hogy a' sok bozót, berek 's ligetekben igen alkalmas helyök van, a' gyakor kiöntések azonban sokszor pusztítják annyira, hogy alig maradna hirmondójok, mint a' múlt gyászos emlékű 1838. rendkívüli nagy árvizkor mellynek alkalmával e' szigetbéli nyulak teméntelen serege a' hirtelen tolatkodó árvizek, részint a' lakosok által (kik a' buczkákra és magasabb helyekre menekvőket többnyire botokkal verték agyon) úgy megkevesbedett, hogy midőn az előtt majd nem minden lépéssel nyulra bukkant az ember, most alig láthani az egész szigeten néhányat.¹⁾ Meglehet: hogy a' Duna jégen mint egyébkor is szoktak, ismét jövendnek be a' Duna tulsó partiról 's fajokat hirtelen elszaporítandják, e' felett hallatszik mint ha az uraság' részéről is többeket tenyésztés végett ide hozni szándékoznának, és így nem sokára, szaporá lévén az állat, elég, talán sok is lesz majd Csepel szigetében a' nyul, minek a' vadászat baráti ugyan örülni fognak, de nem a' szegény lakosok, kiknek gyengébb gyümölcs fáikat sokszor annál érzékenyebb kárral rágják meg, mivel a' gyümölcs nem megvetendő élelmi

¹⁾ A' múlt év tized végéféle nem türhetvén már Ráczeke mezővárosa egykedvűleg a' nyulak által okozott kárt gyümölcsfákban, ebbéli panaszokat Pestvármegyec 's innét a' n. m. helytartó tanácshoz olly kedvező sikerrel mozdította elő, hogy az uradalom kárpottlás fejében igen tetemes somma pénz lefizetésében marasztaltatnék, melly azután mivel 1830. sok gyümölcsfák nem annyira a' nyulak, mint a' nagy hideg miatt veszték el alább szállítattott.

források az ide való embereknek, egyébiránt homokos mostoha határokon nem sok eladni valójok teremvén. Néhány évekig Majerfy Ferencz birta egész Csepel szigetében a' vadászatot 4400. forintokért, de jelenleg 1838-ismét az uraságra szállott vissza e' jog, mellyre az egész szigetben 6 köz 1. fő vadász ügyelnek négy segédjeikkel.

Helységek száma hajdan, és most.

Midőn a' rómaiak hunnus, goth, longobard, avar 's egyéb nemzetek e' vidéken megfordultak, Csepel szigetében, alig ha voltak rendes szerkezetű faluk, én legalább ezeknek ama' homályos idők leíróinál nem akadtam nyomára. De egyébiránt is megfontolván azon idő kor-szemléjét, nagyon hihető, hogy olly zavaros környülállások közt, millyenek a' nemzetek vándorlási alkalmával előfordultak, bizonyára tanácsosabbnak vélték azok összepontosulva sátorokba lakni, 's úgy hozván a' szükség, felszedvén sátorfáikat tömegesen odább állani; mint az elszórt faluk építésére drága idejüket fordítani, mellyet a' harcz annyira elfoglalt a' kétes hazában. És így Csepel szigete az ideiglen itt letelepedett népeknek talán csak igen alkalmas legelőül szolgált, mint Árpád fejedelem idejében, eleinte ugyan főképp illy végre is használtatott.

Árpád t. i. azon részéről, holazután Budrog vára épült a' Duna mellett felfelé menvén, érkezett a' nagy szigethez (Csepelhez) hol táborba szállott népével, és bémenvén Árpád, és az ő nemesei a' szigetbe, midőn látá annak termékenységét, és a' Duna' vizétől való megerősítettését, nagyon megszereté azt. — Elvégezik tehát, hogy az a' sziget a' fejedelem szigete legyen, és minden fő embernek legyen benne udvara és tanyája. Árpád fejedelem legottan építőket fogadott, jeles fejedelmi lakházokat csináltatott, a' hosszú utazásban megfáradt lovait is mind bevitettvén

ott legeltette. A főemberek is megmaradtak ott feleségeikkel, szolgálóikkal és szolgálóikkal tavasztól fogva őszig ¹⁾. 'stb.

Béla névtelen jegyzőjének e' szavaiként tehát Csepel szigetének rendes megszállása, mellyről írásbeli kutfő után valami bizonyosat tudhatni, Árpád fejedelem és nemesinek e' tájékon történt letelepedésekkor még faluk nem állottak; mert ezeket vagy nyomaikat Béla' jegyzője bizonynyára említette volna. De különösen az említett író előadásából következtethetni hogy:

Az első helységinek alapját e' szigetben még nemzetünknek ős elei vetették meg; a' fenebb említett osztályban ugyan is Árpádnak esvén a' sziget felső része, ott azonnal megkezdé az építést és a' mostani Csepel falu mellett fejedelmi lakházat csináltatott magának ²⁾, Példája követőkre talált, és csak hamar egész helység állott össze, mellyet Árpád Béla névtelen jegyzője, és a' nép-nél ekkoráig fenmaradt monda szerint — Csepelnek nevezett ugyan illy nevű kedvelt fő lovász mesterétől, mert ezen férfiú volt leginkább ki a' mostani Csepel falu határán épült fejedelmi lakház körül urának lovait legeltetvén, maga 's emberi számára urától vett példa után lakhelyeket, 's egyéb tanyákat kezdett állítani. Ennyit Csepel szigetének legrégebb és ugyan Csepel nevű helysége' eredetéről.

Mikor? és kik által jöttek létre a' többi szigetek, faluk 's hány számmal lehettek Árpád véréből származott

¹⁾ Anonymus szavai rövid kivonatban magyarul: Cseresnyés Sándor Dentu — Mogerek című munkája szerint.

²⁾ Már erre nézve is valóban érdekes épületnek még a' barbár pusztításai daczára' is szinte a' mult század végével még látható kőmaradványai, tisztas kimélettel érdemelték volna, de ezeket a' mi időnkben annyira elhagyták a' csepeli német és ráczfalubéliek által romboltatni, hogy most már csak régi helyének nyomait mutogatják.

magyar fejedelmek alatt? a' felvilágosító adatok hiánya miatt kikeresni nem tudtam.

A' különféle házakból eredett királyok idejébeli írásra sem találtam, melly a' szigeti helységek akkori száma felől bizonyosat foglalna — Ráczkeve levéltárában őrzött régi oklevelek ugyan egész Zsigmond királyig felhatnak, de belőlök is csak annyi tetszik ki, hogy Zsigmond alatt kezdett felvirágozni Csepel szigete úgy mint: mellyet meglátogatott vadászat és egyéb multság kedviért a' közelérő budai lakásából leggyakrabban, és ajándékozta meg a' szigetség főhelyét azaz Ráczkevét hecses szabdalmakkal. Kinek példáját ugyan a' budai várban dicsón országló Mátyás, ezután pedig II. Ulászló és ennek fia II. Lajos királyok követvén, Csepel lakosait több rendű szabadalmakkal bőkezűen ellátván, ezen fejedelmek alatt volt legszebb virágjában, miből tehát az is következnek, hogy ugyan akkor lehetett legnépesebb, és lehettek helységei is legszámosabban. De különösen a' helységek számát ezekből sem tudjuk kivenni, Egyéb az érintett időközbe illő írot sem olvashattam, ki után valami határozott szám Csepel falaira nézve előtűnnék. A' későbbiek közül pedig tudtomra Oláh Miklós mint szemmel látó tanu írta le Csepel szigetét, annak minéműségét és helységei' számát még leghitelesebben és körülállásosabban. Ennek szavai szerint tehát az ő idejében vagy is 1500 — 40-dikéig fényes udvari lakás és egyéb fejedelmi mulató házak, 4 mezőváros u. m. Chepel, Thekel, Szent-Márton és Kevy diszlettek itt; faluk számát és neveit ez sem említti, de hagyomány szerint 11 találatott illy nevezetekkel: Csép, Szent-Miklós, Szent-István, Lak, Haris, Méregyház, Ujfalu, Lórév, Becse, Gyalja és Makád. Mindössze 15 helységek — mi 7 mtf. hosszú és 1 ½, ¼ mtf. szélyes térségű szigeten csak ugyan szép népeségre mutat.

Állítják ugyan, hogy a' 15 század elein Csepelben a' számláltakon felül még e' következő faluk is

u. m. Telek, Csereviz, Simonfa, Szent-László és Szigetfő fenállottak volna, 's nevezesen Telek és Csereviz falunak hajdani határain még a' régi házhely árkokat és sirdombokat is láthatóknak beszélük némelly ráczkeveiek. De I-ör a' 4 elsőik iránt való véleményt kéteessé teszi azon körülmény hogy a) Bel Mátyás ki e' vidéket 1730 — 40. körül látta, és leírta a' nevezett faluknak még nyomát de híróket sem említi. b) Első Mátyás király oklevele, mellynél fogva Ráczkeve határát Szen-Márton, Ujfalu, Becse és Lórév közt királyi embere által, per regium hominem, megjáratta és eligazította. — Ha tehát Szent-László, Csereviz, Telek és Simonfa faluk (mint mondatik) már akkor Ráczkeve vidéken állottak, bizonyára azokat is mint Ráczkevéhez legközelebb eső helységekét említeni kellett volna. c) Ráczkevének határa és kiterjedése a' város nagyságához képest most is olly csekély, és szűk a' szigetben, hogy alig van több egy jó négyszök mértföldnyi kerülete, hát ha még ezen térre 4 falukat adunk; 's ekkor még Ráczkevének akkori kiterjedését gondoljuk. d) Ha azon helyeket, mellyeken az említett faluk valaha feküdni mondatnak megtekintjük, alig tesznek azok mindössze csak egy kis falu határához megkivántató térséget, honnét vesszük ugyan a' többi faluk határához szükséges földeket?

II-or. Szigetfőn, vagy a' csepeli sziget csucsán csak kolostor volt, mellynek romjai néhány évek előtt még láthatók valának, de hogy az érintett zárda körül falu is létezett volna mint beszélük, nem hihető; mert a) ez ismét a' hely igen szűk voltával ellenkezik, mingjárt a' kolostorhoz nem messze hajdani Gyalla falu és Makád határodjai emelkedvén.

III. Szent-László falu létezését, ugyan az említett oknál fogva hozhatni kétségbe t. i. mivel azon hely, mellyen hajdan feküdni mondatik épen nem elegendő, hogy egy helységhez megkivántató tért foglalna magában. Ezen észrevételeknél fogva tehát az utóbb számlált 5 faluk valahai

lételők felől való mondák némükép kétséget szenvednek. Egyébiránt bár ki mit tartson eme' hagyományi hírekről, annyi bizonyos, hogy a' 16 század elein II. Lajossal hazánknak gyászos elhunytáig Csepel igen népes volt, és területéhez képest igen is számos lakó helyeket számlált; mellyek azután a' nem sokára bekövetkezett török háboruk és egyéb számtalan viszontagságok miatt elpusztultak annyira, hogy midőn Bell Mátyás 1730 — 40-dik évek táján Csepel szigetét személyesen bejárta az egészben csak egy nemesebb épület dülledék maradványit ¹⁾, 1. mezővárost és 9. nyomorult falukat talált, minélfogva 3 népes mező-városok falukká silányultak u. Chepel Thekel, azaz (Tökölye) és Szent-Márton; 5 faluk pedig: Szent-István, Lak, Háros, Méregyháza és Gyalla elenyészvén, határaik részszerint a' nagyobb, és hamarabb felidülő helységekéhez számláltattak, részszerint pusztai birtok gyanánt az uraság allodiumává lettek, most előbbeni fekvésök helyét régi templomaik' néhány darab kövei az itt ott előbukkant sirdombok, vagy íráshéli 's egyéb nép mondák tartván még fel valamennyire. Emez 5. elpusztult régi falukat az első számból kihagyván, Csepel szigetében.

Jelenleg 1. mező-város 9. falu és 3 pusztai rész találhatóik, mellyekről alább névszerint külön fog lenni emlékezet.

Lakosi a) összes számban, hajdan és ma.

A' régi népösszeírásoknak — ha voltak is — minden nyomait eltörülvén a' háborus idők emésztő lángja,

¹⁾ Ugyanaz, mellyről felebb szóllottam. Ennek Bel Mátyás még meglehetősen romjait látta, és leírásában említette, ma a' dombon, mellyen állott csak helyét láthatni.

erre nézve Csepel szigete hajdani lakosai számát sem adhatjuk elő pontosan időszakok szerint.

A' fenmaradt irományokból csak annyit lehet itélni, hogy Zsigmond, Mátyás és második Lajos fejedelmek alatt legszebb virágjában lévén e' vidék, akkor lehettek legszámosabban lakosai is. Midőn t. i. Ráczeve mező-városa maga 10 ezernél több lelket számlált, ennyire mutat legalább Ráczevének amaz időkbeli a) eleven kereskedése, melly az oklevelek és hagyományként tagadhatatlanul nevezetes volt. b) Terjedt fekvése, melly máig is néhol látható, kerthelyek, árkok, és csatornák nyomait tekintvén a' mostaninál még kétszer annyi lehetett, és Skaricza Máté 1600-dik év körül ráczevi prédikátornak leírása szerint 7. piaczból és 14 utczából állott. — Ezeket meggondolván, valóban Ráczevének hajdani állapotjában 10 ezernyi lélek számát nem tekinthetjük nagyított-nak. ¹⁾ — A' többi három mező-városok lakosait egyenként ismét bizvást tehetjük 2 ezernél többre; és így az egészset 6 ezerre, mivel a' most már falukká alacsonyultakban is csak nem annyit találunk. Végre az akkori 11 falukra mindössze legalább 6 ezeret, és így külön egyre 500 és egynéhány számot teszünk, ezen számolásból az egész szigetre, midőn hajdani magyar fejedelmeink alatt virágzásban volt, vagy is 1400-tól 1526. 23,000-nyi lélek szám esnék, a' mohácsi veszély után e' vidéknek lakosai szélyel futottak a' közelgő barbár ellenségtől félelem miatt, melly a' pusztán hagyott helységeket égette prédálta, és a' hátra maradtokat rablánczra fűzte. Később ugyan csendesedvén valamennyire a' háboruk' dühe, Zápolya' János idejében egy kis időre ismét visszatértek az elbujdosottak, de azután még nyughatatlanabbak és

¹⁾ Némellyek épen 20 ezerre teszik ezen véleményt azonban mint kissé túlzót nem követvén, csak a' bizonytalanság több számot vettük.

ezer veszályteljesek valának napjaik, mint alább Ráczeke történetiből ki fog tetszeni, el is fogytak itt a lakosok annyira, hogy midőn Eugen herceg e' szigetnek birtokába lépett, vagyis 1698-dik év táján csak néhány ezer, Bel Mátyás leírása szerint pedig 1730-dik után az egész szigeten alig volt több lélek 3ezernél, Eugen és Albert hercegek mint birtokosai Csepelnek atyailag kormányozván azt, szemlátomást szaporoktak benne és gyarapodtak az emberek úgy, hogy a' mult 18-ik század vége felé azaz:

1790 mintegy 7000.

1814 10,947.

vége 1842 14,310. lélek található, az első szám egy régi uradalmi tisztviselő ítélete szerinti, a' két utóbbiak pedig a' székes-fejérvári *parti névkönyv után van feltéve.*

b) *Lakosok' minősége.*

Ha igaz Béla névtelen jegyzőjének elbeszélése, hogy Árpád fejedelem, és nemesei e' szigeten állandóan megtelepedtek, igen hihető e' szerint, hogy azon időkben és Árpád véreből származott fejedelmek alatt Csepel szigetét magyarok lakták. Később Zsigmond király uralkodásakor kezdtek itt a' török által hazájokból távozni kényszerített rácok számosan megtelepedni nevezetesen: Ráczeke, Csepel Lórév helységeiben mint ezt alább bővebben meglátjuk. Végre hogy Mátyás és II. Lajos idejökben midőn t. i. Csepel szigete leginkább virágzott, a' kereskedelem nézve akkor igen fontos, Ráczekeben németek 's olaszok is tartózkodtak legyen kereskedelem végett, ezt a' máig fennmaradt hagyományon kívül néhány oklevelek és Skaricza Máté versei bizonyítják.

De mind ezen idegen nemzetek a' magyarságot elnyomással épen nem fenyegették, hanem inkább mint kis-

sebb rész annak nyelvét, szokásait, tulajdonaikká tették, és így Csepelnek nemzeti állapotja 1526-káig magyar nemzetiségünkre nézve kedvezőleg állott. A' mohácsi gyásznapot követő török háborúk alatt rész szerint a' pogány ellenség fegyvere, valamint a' gyakori éhség és dög halál miatt, úgy nem különben mivel a' mindenfelől üldöztek más erősb helyeket menedékül keresni kénytelenítetnének, mind ennyi okokra nézve legfőképp a' budai ostrom' alkalmával felettébb megrikultak Csepelnek eredeti magyar lakosai, miért e' táj' urai a' 17-dik század vég felé és 18-dik század elején rácz, franczia, svecia és bajor idegen ajku nemzeteket telepítvén, megtörtént, hogy a' török háborúk után e' szigetben újonnan felállított helységek közül csak háromban u. m. Ráczeve mező-városában, sziget Szent-Miklós, és Makád falukban találatnának tiszta törzsökös magyarok, a' többi hét helységet pedig a' svábok és ráczok bírnák.

Azonban a' kisebb számra összeolvadt magyarok nemzetiségöket elszánt lélekkel védelmezvén, csak hamar terjeszteni kezdték nyelvöket, nevezetesen Ráczevében, hol a' mindenholnan összegyűlt idegen ajkúak annyira megmagyarosodtak, hogy jelenleg az ötödfél ezernyi lakos közt alig találatnék 10—20 ki nem értene magyarul, sőt a' ráczok és németek nyelvöket elfelejtve csak magyarul beszélnének, nemzeti eredetöket már ma idegen származatu neveik, de még ezek sem tartván fel egészen, úgymint mellyek jobbára magyarra által fordítottak, vagy legalább megmagyarosították. — Nem különben a' szentmiklósi és makádi magyarok mint bésánczolván magokat az öket körülvevő helységek idegen lakosaihoz világ kedviért sem beszélnének egyébként mint magyarul, az utóbbiak tehát mivel amazokkal gyakran érintésbe jönni kénytelenek (miképp 's mikor, ennek okát alább ha a' falukról egyenként szó leszen adandom) leginkább a' becsei németek és lórévi ráczok már úgy megtanulták a' magyar nyelvet, hogy e' két falukban igen számosan beszélnék azt.

Ezeknél fogva nemzetiségünkre nézve kedvezőleg Csepel szigetében nemzeti különbség szerint a' szám így áll:

magyar	5952.
német	3163.
rác	3075.

Ha az első sorban lévő született magyar ajkúakhoz még a' hecsei, lórévi 'stb. idegen ajkú helységekben magyarul értő, beszélő lakosokat is számláljuk, kiknek számát legalábbis ezerre tehetni, ebből kiviláglik, hogy a' Csepel szigeti lakosság tetemesbb része beszél vagy ért magyarul.

J e g y z e t.

A' néhány évektől fogva divatos vágy, Magyarország' minden idegen ajkú lakosát magyarokká rövid időn átvarázsolni, Csepel szigetébe is csak hamar elhatott, sőt ide annál hamarabb; mivel Pest-vármegye a' mint többnyire minden jóban, úgy a' magyarosodást érdeklő ötletekben is középponti igényleténél fogva elsőbb tűzte ki a' haladás szent zászlóját. — Megszülemlett tehát még 1832-ben a' népnevelésre vagy is leginkább a' magyar nemzetiség terjesztésére ügyelő választmány, mellynek főhatározati valának mennyire emlékezem: a) hogy az iskola mestereknek a' magyar nyelv tanítása kötelességül tétessék, b) hogy a' tisztviselők évenként a' szokott vizgálatokon megjelenjenek c), hogy a' szorgalmas tanítók 12, 8 darab arannyal jutalmaztassanak 'stb. — De ez mind többnyire nemzeti szokás szerint sokszor perzselő lángokkal égő szalmatűz gyanánt fellobbant, kevés jó gyümölcs nélkül, a' választmány ugyan is tudomra legalább, semmi élet jelét nem adta tovább, rendelése is csak papiroson maradt, mert sok tisztviselő a' vizgálatokon

nem jelent meg, ha pedig néhányan elmentek, vagy anyag volt fellépésük, mások ellenben olly követeléseket tettek p. o. hogy a' tiszta német, vagy rácz helységeekben a' gyermekek magyarul tanulják a' hittudományt, miből semmit sem értettek, sőt még a' szent beszédeket is magyarul tartatni kívánták, miből természetesen csak gyűlölet, surlódás és idegenkedés könnyen származhatott, az aranyok egészen kimaradtak, én legalább messze vidéken nem hallottam, hogy egy tanító is jutalmat nyert volna, vagy csak egyetlen könyvis jutalomul a' gyermekeknek kiosztatott volna, hanem azt igen, miként egy mesternek szőlejét, melly reá örökségül maradt 's mellyből vette mindennapi kenyerét, mert mesterei fizetése garasonként nem ment 200 váltó forintokra, jutalomul és ösztönözésül adó alá vetették, arra, hogy a' szülék, gyermekeiket szorgalmasan küldjék az iskolába, annyi intézvény daczára semmi ügyelet, semmi foganat, és így minden a' régi szokott céliránytalan lábon mendegelvén valami hasznot, valami előmenetelt kívánni a' magyar nyelv terjesztésére nézve illy rendszabályok után csak gúny volna és zsarnokság, azonban elég ennyit itt ad vocem magyar nemzetiség futólag említeni. Reményelnünk kell, hogy az annyira pengetett nevelés ügye a' jelen országgyűlésen talán sikeresb és szerencsésebb alapokra fog építetni, mit ohajtva elvárván, többi észrevételünket akkora halasztjuk.

c) *Hitfelekezés.*

Kivévéen azon rácz jövevényeket, kik Zsigmond király alatt Csepelnek néhány helyein megtelepedtek, az egész szigetet szinte a' reformációig egyedül római katolikusok lakták, és hitők, virágzását számos templomaik és zárdák maradványi bizonyítják. Későbbben a' török szerte rombolván itt is csak nem minden religiói intézeteket, a'

bujdosó lakosok ama' zavaros időkben rendesen vallásukat nem gyakorolhatták, sem épületeik sem állandó lelki pásztoraik nem lévén, az egész szigeten csak a' ráczkevi templomok maradtak épségben, de papjok ezeknek sem volt, hanem kántorok vagy egyéb írástudó jámbor férfiak tartották fen a' csekély számra olvadt, 's mind egyre üldöztetett hívek közt az ősi isteni szolgálatot, midőn 1530-dik év' táján a' reformatio ide is elérkezett, és mivel a' mohácsi veszélykor püspökeink többnyire elesvén, 's papokat nem szentelvén, ezek annyira megfogytak, hogy a' vácz-megyében alig találtak több 3 főplébániánál, erre nézve a' pásztor nélkül maradt ráczkeveiek is az új tudományt csak hamar elvállalták a' református papoktól, kiknek serény munkálódások által nem sokára történt, hogy 1572. táján Skaricza Máté akkori prédikátor írása szerint, ráczkevében és hihetőleg a' szeget egész alsó részében megszűnnének lenni a' katolikusok. — A' sziget felső részében ugyan nevezetesen Csepel és Tökölye ráczajku népek közt Capistrán János rendét tartó barátok (kik a' papi névkönyvek szerint Budáról a' török miatt elbujdosván és a' nevezett helységekben egy darabig lapangván) valamennyire fentartották a' római vallást, de katolikus plébániát vagy egyházi jegyző könyvet 1740. előtt e' szigeten nem mutathatni.

Mi a' református atyafiakat illeti 1836. Egyházi almanakjok vagy papi névkönyvek szerint a' Duna melletti superintendentiában legelőször Grinaeus Simon, és Vitus Vinschemius budai tudós professorok, Conradus Cordatus ugyan oda való pap tanították a' reformált vallást 1522-dik körül. Budán tanított két ízben Dévai Biró Mátyás, és innen a' fővárosból terjedt ki a' reformatio a' környékre, nevezetesen Pest-Fejér-vármegyékbe, és így ráczkevi szigetre is (mások szerint) állandóan néhány debreczeni diákok kezdték itt hintegetni a' reformatio magvait, még 1563. Szegedi Kis István előbb kálmárcsehi akkor nevezetes ecclesiának lelki pásztor, és 1554.

fogva Baranyának volt superintendense a' török fogságból (mellybe azért esett, mintha a' német császár részére spionkodott volna ¹⁾) kiszabadulván, Ráczevébe jött, és a' lakosok első predikátornak felfogadtatott. Ennek halála után 1572-ben Skaricza Máté lett predikátor, ki bő tudományi műveltséggel bírván, a' magyarok eredetét, 's különösen Ráczeve viszontagságait, sovány de az akkori időkhez képest meglehetősen versekben leírta. Ezen írás eredetében a' ráczkévi ref. lelkésznel most is, ámbár ronggallott állapotban megvan, és alább a' magyar régiség barátjai kedvökért adni fogom, egyedüli 's legrégebbi forrásunk, melly az akkori egyházi állapotról némiképp tudósít.

¹⁾ A' fenidézett Egyházi almanak szerint, lásd erről bővebben Pápai Tóth Ferencz.

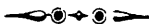
(Folytatása következik.)

BOGNÁR JÓZSEF.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

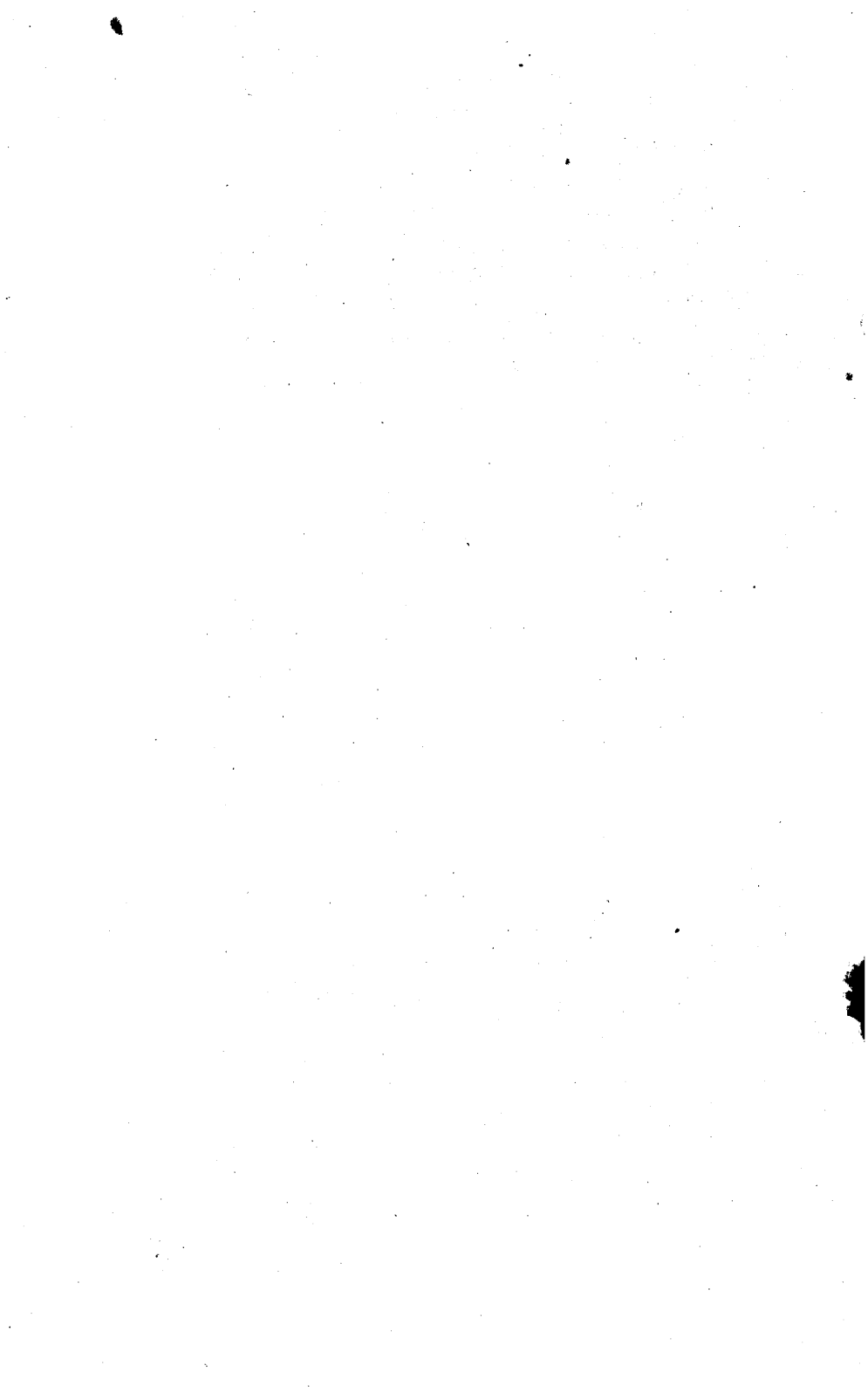
SEPTEMBER, 1843.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' Tudománytár olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik. —

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Papai Casinóval

IX.

NÉPNEVELÉS.

II. KORUNK' MIVELTSÉGI ÁLLAPOTJA.

A' nemzetek mostani állapotja általános figyelmet gerjeszt, 's azt egész mértékben megérdemli. Csak nem minden mivelt nemzetek adósságokba merülvék, 's a' közjövendelmek a' közszükségek' fizetésére, az adósságok törlesztésére, az adóssági kötelezettségek teljesítésére noha egy felől a' népnek nyomasztók, alig elégségesek. Csendes béke látszik elterülve minden felé, még is annak jótéményei kevésbé érezhetők, mert a' vérengző harczok helyét még erősebb küzdelem foglalta el, az ész, szorgalom és miveltég egymás elleni küzdése. Mostan e' viadal győztes kitartásától függ a' nemzetek' élet kérdése, és noha mind ez, szintannyi áldozatokat kíván, mint a' lecsilapult háboruk pénz- és vérszomja, a' népek ereje ki van mérítve.

E' közben azonban a' magánosok mindent elnyelésel fenyegető telhetetlen gazdagulásának mindig újabb források nyílnak, midőn más részről épen ellenkezőleg a' munka és szorgalom' bére a' dolgos néposztály kezéből észrevétlenül kisiklik 's egyik baj másik veszélyesebbet hoz elő. A' nemzeteknek magokat fentartó, magokat tö-

kéletesíthető, a' közjólét sikeres előmodítására munkás erejük, nem az egyesek kezeiben összehalmozott roppant kincsekben áll, hanem inkább ezeket úgy kell tekinteni, mint a' mellyek a' közérőből kiszakasztva egyesek saját-ságos önkénytes rendelkezése alá jutottak, elvonatván nagy részben az állodalmi közös tőkéből. Innét megeshetik, nem csak megeshetik, hanem bizonyosan úgy van, hogy a' hol hasznos szorgalmi munkásság helyett szemlészeti nyereszkedés vett erőt, 's ennek nem csak nemzeti intézkedések által eleje nem vétetik, hanem a' kielégíthetetlen telhetetlenség lármája, maga számára, a' fel nem világosodott közérdekek felett újabb meg újabb diadalmakat viv ki, egyesek, magánosok, egész osztályok gazdagulnak, mások ezek ellenébe alábbra süllyednek, a' nép mindinkább kétségbe ejtő inség felé közelít, az álladalom erkölcsi állapotját egyfelől kába fényűzés, másfelől kényszerítő nyomor vesztegeti, közérő elpazarolva gyengül, 's a' tátongó örvény felett két ellenséges elem, a' telhetetlen kincs szomja, és az inséggel küzdők magok feltarthatási természetes ösztöne kél egymás ellen viadalra. Ez a' nemzetek életében azon pont, mellyet némelleyek aligha mély belátással miveltségi tetőzés pontjának szoktak nevezni, honnét a' természet rendes folyamatában a' felemelkedést, alá hanyatlás követi.

Ugy de, a' természet nem szabott ki ilyen miveltségi tetőzés pontot, még csak egyes emberek lelki tehetségeinek sem, annyival inkább nemzetekének; 's midőn hasonlításainkat e' részben az értelem nélküli anyag világtól az emberi társulatok értelmi, erkölcsi világába visszük által, akárhogy szöjjük tapasztalati adatokra, történetirási bizonyítványokra okoskodásainkat, azoknak legelső alapjaik hamis elvekre épülnek, ennélfogva a' belőlök kihozott következtetések a' nyomosabb vizsgálódás ítélő széke előtt meg nem állhatnak. Mert mi volt tehát tulajdonképen az elenyészett nemzetek miveltségi tetőzés pontja hanemha az, a' mit legközelebb említettünk, a' gazdagok-

nak pazarló fényüzése, 's ezzel ellentétben elviselhetetlen inség a' nép alsóbb osztálya között, külfény és belső nyomor, látszatos jólét, kívülről, — valósággal mindinkább terjedező elégtelenség, megromlás elgyengülés, halálos kór állapot belől. 'S hozzá tévén még egyszer ezekhez a' mit mondtunk, hogy a' nemzetek' ereje nem a' néhányak kezeiben összehalmozott kincsekben áll, hanem épen ezek a' közérőből vannak elszakasztva — ennél nem kell több a' leghatalmasabb nemzetek elenyésztése okainak felvilágosítására.

De nézzük inkább a' világ színhelyén épen előttiünk feltűnő jeleneteket, a' mai művelt nemzetek küzdelmeit, ezek szemünk láttára ujúlnak meg naponként 's tanúságosabbak lehetnek azoknál, mellyeknek csak némelly töredékes árnyékatai jöttek által hozzánk a' régiségből.

Hogy sem a' tudományok ezerféle segéd eszközei, sem a' szorgalom megerőtetett türelmes munkássága, sem a' természet kimeríthetetlen gazdagsága az emberi telhetetlen vágyakat be nem tölthetik, hanem inkább az általános békételenségnek naponként szembetűnőbb jelei mutatkoznak 's épen azon jeleneteket látjuk megújulni szemünk előtt, mellyek a' régi setét századokba aláüledésnek előpostái voltak, elanyira tagadhatatlan, hogy már eddig is sok gondolkozó nagy elmék figyelmét vonta magára, kik részint az okok felkeresése körül, részint a' mindinkább súlyosbodó baj elhárítása körül fardoztak. Figyelemre sem méltatni az emberiség szűkülködő nagyobb részének kiáltó panaszát, hanem könnyedén elútasítani, kényelmesen felhagyni a' szükséges segéd eszközökkel, mert szegénység, panasz elégtelenség mindig volt és lesz, nem sokba kerül, nem is kell hozzá nagy bölcsesség; azoknak véleményeit, kiknek figyelmét a' tárgy nagysága magára vonja, üres szemléleteknek képzelgés ábrándozásainak nyilvánítani könnyű, 's az inséggel küzdöt munka és kenyér kereset helyett, miért nem dolgozol féle dorgálással félre lökni sem

nehéz. De ha volt inség és panasz mindig, minden bizonytal voltak annak egyszersmind eléggé tanúságos veszélyes kitörései, 's voltak okai, mellyeknek elháríttatását az emberiség követelte, elmulasztatását a' feltarthatatlanul bekövetkezett események megboszulották. Tehát ne legyünk hanyagok és restelkedők, sem hiszékenyek avagy elfogultak a' tárgy körül, fordítsuk felé részrehajlatlan figyelmünket előítéletek nélkül.

Némellyek ezen okokat a' túlnépesedésben keresik. Alig kell említenem, hogy túlnépesedési félelemnek nincsen valami kimutatható alapja, mert ki határozza meg mennyi népességnek eltartására képes valami tartomány az emberi szorgalom hozzá járultával? E' vélemény az emberi nem természeti rendeltetésével jön ellenkezetbe, hogy gyümölcsözzék, szaporodják és töltsse be a' földet. Nem is ki-rekesztőleg valamely tartomány szűk határok közé szorított terményei táplálják a' benne letelepedett nemzetet, hanem a' szorgalom munkásságának az egész térföld kincsei nyitva állanak. Ide járul, hogy a' népesség szaporodtával ugyan azon arányban sokszorozódik a' természet és készítő erő, melly ellen csupa álokoskodás másféle viszonyokkal lépni fel, mintha a' természet számszerinti viszonyban nevedeknék, a' népesedés 's azzal együtt járó fogyasztás pedig mérleges haladásban (*progressio geometrica*) mint ezt némellyek alaptalanul állították 's a' tapasztalás ezen állításnak virágzó nemzetek példáiban nyilván ellene mond. Nehány ezerre menő emberfőnyi népesség a' legtermékenyebb tartományban is nagy terjedelmén szét oszolva szűken alig tengődik, szaporodásával együtt megy előre jóléte, a' szaporodás következtében nem hogy az élet javai megszükülnek, sőt avagy csak elébbi arányban maradnának, hanem az, még eddig legalább a' népesség szaporodás arányát mindig felül multa, ezért is helyesebben látszanak itélni, kik az aránylag népetlenebb tartományok felvirágzását a' szaporodó népességtől várják, mint azok, kik a' népesült tarto-

mányok bajait akár a' népesség alább szállításával, akár a' szaporodás feltartásával vélik orvoslandónak. Egyébiránt is a' természet elleni törekvéseknek soha sem lehet sikere, az egy részről meggátolt szaporodás másutt pótolja ki magát, 's a' meglevő népességen akármiképen ejtett csorba rövid időn ismét helyre áll, mint azt számos e' részben tett vizsgálatok és tapasztalatok kétségen kívül helyezik.

Ha ez így van, szükséges leszen más okokat vizsgálat alá vennünk. A' természető és készítő erő aránylagosan együtt nevedhetnek a' népesedéssel, sőt ezen arányt felől is haladhatja, de ha az élvezeti vágy 's annak betöltése még többet felemészt, látni valóképen a' jólétnek lehetetlen felebb emelkedni Ezen eset pedig mind általános, mind különösebben találhat helyet. Ha az emberiség általános tulajdona volna, hogy vágyai, azoknak betöltésével együtt méginkább ne csak szélesedjenek, hanem egyszersmind szenvedélyesebb erővel nevedjenek, mint némellyek vélik, úgy jólétünk elébb viteléről, boldogságunk előmozdításáról, meglegedésről 's keblünk belső nyugtának elérhetéséről szót sem ejthetnénk. De mind ezek, csak a' rövid szemléletekhez szokott bölcselkedők rögtönös következtetései, az emberi természet eredetileg nem annyira romlott, mi szerint kiirthatatlan nyomor 's kielégíthetetlen szenvedélyek magvait hordaná magában. Sőt inkább a' természeti ösztönök tárgyai csupán a' legegyszerűbb természeti szükségek kielégíttetése 's ezek azok, mellyek aránylagosan mind a' cselekvésre leghathatósabbán indítanak, mind pedig azoknak betölthetése legkevesebbe kerül. Minél felebb emelkedünk ezen eredeti egyszerűségtől, a' felsőbb vágyak kielégíttetésének kívánatai annál inkább gyengülnek, annál inkább nélkülözhetők.

Már ezeknél fogva az általános elégületlenség 's a' naponként terjedező elszegényülés okát, a' mindig nagyobb veszéllyel fenyegető kitörések, lázongások, népmoz-

galmak eredeti gyökerét, mely szomorú jelenetek épen a legmiveltebb nemzeteket leginkább és leggyakrabban nyugtalanítják, ismét más körülményekben kell keresnünk. Talán a szorgalom nem elégséges az emberi szükségek fedezésére? Ha e részben teszünk kifogást meddig kellene tehát üzni a szorgalmat, midőn nyilván van, hogy a szorgalmas kézműves, napszámos, ezekkel együtt gyakran a kiskorú gyermekek s a gyenge nőnem pihenő óráit feláldozva erőtetett munkássággal is alig tehető magát egyik naptól a másikra kétségbe ejtő inség között szűk táplálattal, rongy köntösben tovább tengetni. És ha a szorgalom hátra maradására utalunk, honnét van, hogy épen a szorgalmi legmagasabb kifejlődésű nemzeteknél, épen a szorgalmi osztály küzd legnagyobb mértékben a folytonos elszegényedés inségeivel? Talán a kézműségek, gyárok, műkönyök ragadozzák el az emberi munkásság hasznait s az alsóbb néposztályt a kenyér kereset módjaitól megfosztják? illy ellenvetést nem ritkán hallunk könnyelműleg ejtetni, noha akar kevésbé fáradságos okoskodás útján, akar tapasztalati adatokból merítve eféle elfogultságoktól kitisztolni nem volna nehéz. Miért állítatnak fel gyárok, kézműségek, miért használtatnak műkönyök? azért mert általok kevesebb munkával több élvezeti szükséges készítményeket lehet előállítani, hogy pedig épen ez nem mást, hanem azoknak aránylagos bővését eszközli, magában látható, valamint az, hogy, e miatt szegényülés következék be első tekintettel képtelenségnek mutatkozik. Miért használtatik a földmíveléshez eke, szántó vas, állati erő? épen a fentebbi ok miatt, hogy kevesebb munkával többet lehessen természetni; és vallyon e miatt látunk-e gabonában szükségét, vagy inkább sokkal nagyobb szükségétől félhetnénk ha szántóföldjeink mívelésére kirekesztőleg emberi erőt fordítanánk? vallyon az eke, szántóvas, teher hordó szekerek nem számtalanokat szorítanak-e ki a kézi munkából, sokkal többeket, mint a legvirágzóbb gyárok, kézműségek, és

nagy hatású műkönyvek, ha következetesek akarunk lenni szüntessük meg ezeket, akkor elég foglalkozást találанд minden emberi kéz, lesz kereset mód elég, de bővölködés jólét minden bizonnyal soha sem. Tegyük hasonlót malmainkkal, útainkkal, hajóinkkal, könyvnyomtató intézeteinkkel 's mindennel ha valami munkának végbe vitelére különben több emberi kéz kívántatik, mert mind azok a' kereset módot veszik el, 's akkor ám lássák a' mély belátók ha nagyobb jólétet idéztek-e elő, felnyitogatták-e az élelem kereset forrásait, vagy azokat örökre bezárták, a' földet képzelhetetlen nyomor lakhelyévé tették.

További fejtegetésekkel felhagyván, még két ok tűnik szemünk elébe, melly egyszersem felvett tárgyunkhoz közelebb vezetend. A' fényűzés, pazarlás, vesztegetés egy részről, más részről a' társas élet munkátlan henye tagainak folytonos szaporodása. E' két oknak az elszegényedésre kétségbe vonhatlan befolyással kell lenni. Mert ha valamely nemzet többet felemészt, mint a' mennyit szorgalma elő állít, vagy ha csak annak nagy részét is elvesztegeti, hiú gyönyörűségekre, mulékony vigalmakra, üres kéjtöltésekre fordítja, ottan látnivalóképen annak kebelében jólét nem tenyészhetik; és ha viszont a' dolgoztalanok száma nagy, sőt nöttön nő, ezek a' közjólét előmozdítására semmi befolyással nem lévén ezek a' munkás tagok fáradsága által előállított életjavit emésztik, fogyasztják, midőn részükről azoknak mennyiségét semmiképen nem nevelik. A' milyen világos azonban az előadottaknak kétségtelenül ártalmas hatása, szintolly ovakodóknak kell lennünk az alkalmazásban, hogy a' legelső szembetűnő jelenetekből itélvén, ne tartsuk feltétlenül fényűzésnek, pazarlásnak, vesztegetésnek a' mi nem az, ne tartsuk csupán henye fogyasztóknak, munkátlan tagoknak azokat, a' kik látszólag legalább a' testi munkától félre vonulva, más részről lelki munkásságuk erejével a' közjólét felvirágzásának legbiztosabb alapjai, eszközei.

Nem minden vesztegető fényűző pazarló a' ki annak látszik, sőt sokszor az ilyenek ön kárukkal talán a' haza dízét javát mozdíthatják elő, 's részint nemesebb szenvedélyeknek, részint meggyőztetéseöknek áldozván, nemzeti hálát érdemelnek. A' valósságos vesztegetés megismertető jele nem a' kiadott költségek, hanem az azok által okozott idő és munka foganatának megsemmisítése, 's ugyan ezen szempontból kell a' munkátlan henye tagokat a' munkás dolgozó tagoktól megkülönböztetnünk. Hosszasabb fejtegetéseket a' hely és idő kirekesztvén, egy két felhozandó példa bővebb világosításul lehet 's utat nyithat további alkalmazásokra.

Általánosán azt szoktuk mondani, a' bő költő több hasznot hajt a' társaságnak, mint a' fősvény, mert amaz után sok ember élhet, emez önhaszna keresetéből mindent a' maga számára gyűjt össze, javaiban senkit nem részesít. Mind a' mellett ezen következtetés részint helytelen, részint annak épen ellenkezője sokkal megállhatóbb.

A' bőköltő egyiránt lehet haznos vagy ártalmas tagja a' társaságnak, hasznosabb vagy ártalmasabb, a' fősvénynél 's egyedül attól függ minden, mire fordítja költségeit. Vegyünk fel egy példát a' vesztegetésre, hiú pazarlásra nézve, 's legyen ez különösen: hogy pénzét lakomázásra, sok számu udvari cselédség tartására fordítja, mert látszólag az ilyenmü költségek után legtöbb ember élhet, 's az ilyen bőköltő legtöbb magasztalásokra tarthat számot. Gondoljuk meg mennyi teménytelen emberi fáradság gyűjti össze a' világ minden részeiből azon válogatott eledeleket, mellyek egy gazdag asztalnál felémésztetnek, 's mind az, néhány órák alatt örökre megsemmisül; gondoljuk meg hogy a' számos cselédek a' fényűző udvarlására naponkint dolgoztalanul ácsorognak 's ezeknek munkásságuk haszonhajtó dolegtételtől vonatik el, 's ekkor nem azt fogjuk mondani, hogy utána sok ember élhet, hanem ezt hogy érette számtalan dolgos

kéz veszendő munkával fáradozik, 's mind az, a' hasznót hajtó foglalkozásoktól a' nemzeti közérőből annak meggyengítésével vonatik félre.

A' fősvényt hasonló szemrehányások nem illethetik. Ő maga magát szűk korlátok közé szorítja, legrosszabb esetben talán még is többet fogyaszthatna mint sem előzőhöz, de ezen eset is ritkán kerülhet elő; végezetre öszszegyűjtött vagyonát nem viszi más világra magával, hanem azt örököseinek hagyván, ezeknek tetteinél fordul a' kérdés sarka, ha vallyon a' szerint a' mint a' reájok maradt megkimélt javakkal rendelkeznek, hasznót hajtók-e a' társulatnak vagy nem? de már erről az elhunyt nem felelhet.

Divatozó szokássá kezd válni, hogy a' jótékony intézetek felsegélésire tánczvigalmak, conczertek 's több effélék szoktak adatni. Elég baj ha a' szenvedő emberiség 's a' közhasznú intézetek illy nyomorú kivetetett morzsalékokra kénytelenek szorulni, 's ez, már magában is egy tekintettel, sem felvilágosodás, sem erkölcsi érzelem felsőbb kifejlésére nem mutathat, sokkal inkább annak mind inkább észrevehető, alább szállására. De lássuk mit teszünk vele? Egy rövid estve hívságos mulatozásai, csilám képei ezereket rabolnak el a' szorgalmi munkákra fordítandó tőkékből; ennek megkevesedése aránylagosan csüggeszti az ipart, megakasztja a' közmunkásság kerekeit, a' mi egyfelől könnyelműleg mulékony rövid ideig tartó, örökre visszahozhatatlan gyönyörök után kapkodásból a' semmiség örvényébe vettetett, azt más felől, minthogy kiapadhatatlan pénzforrással a' hívság tömjénezői sem birnak, az ezeknél sokkal nemesebb vágyak betöltéséitől, sőt erkölcsi köteleztetések teljesítéseitől kell megvonni. Természetesen foly tehát egymásból, hogy sok ezerek haszontalan elvesztegetése közben, felmarad egy pár száz forint, ezzel talán egy pár éhező insége enyhíttetik, de más felől kielégítetlenül maradnak a' szorgalom követelései, 's nem csak a' látszatos jótékonyság

hanem az annak ürügye alatt elpazarlott veszteség is sem nem az égből hollott alá, sem nem a' hivalkodó vigalmak által szereztetett össze, hanem a' szorgalmi osztály keresetéből csikartatik ki, mellék úton akárhogy és miképen egy két inséggel küzdő, segedelmet nyér 's e' mellett ugyan annyi száz koldusbotra szoríttatatik — a' talánynak más megfejtését hiában kísérjük.

Menjünk tovább. Hiszen az ilyen 's ehhez hasonló számtalan élvezeti gyönyörök, ártatlan időtöltések vagy akármi tetszetős nevezettel illessük őket a' durva anyagi-ság helyett szellemi éledeletet nyújtanak, az izlést nemesbítik, a' művészeteket ápolják a' reájok kiadott pénz nem vonatik el a' szorgalomtól, hanem forgásba jövéen épen a' szorgalmat éleszti 's így folytathatjuk tovább áltató okoskodásainkat, sőt utóljára ott állapothatunk meg, hogy ezekben részt venni, minél többeket eszközteni, irántuk buzgó részvétellel viseltetni, hazafiúi tett, polgári erény, emberi kötelesség, okaink elfogadására mindenki annál hajlandóbb leszen, mivel a' gyönyöröknek semmi emberi lény még a' komoly bölcs sem természettel ellensége, — hanem ha már egyszer elismert igazság, hogy semmiből semmi sem lesz, még annyival inkább el kell ismernünk hogy a' veszteségből nyereséget, a' kárból hasznot, időtöltésből a' hasznos munka következéseit soha semmi álokoskodásokkal elő nem varázsolhatjuk.

A' pénz ismét forgásba indul 's a' munkás kezeket újra mozgásba hozza, még ezt addig nem tagadhatjuk. De miért hozza munkásságba? nem egyébért hanem hogy a' felemésztett élvezeti javak ismét helyre pótoltassanak, és mivel egyenlő erőnek egyenlő hatása van, ennél többet nem is eszközölhet, még e' pedig magában nem haszon. Veszteség ellenben az, hogy az élvezeti anyagok megsemmisítése néhány rövid óra alatt könnyen végre hajtattott, azoknak helyre pótlására pedig a' minémőség szerint napok, hetek, hónapok évek kivántatnák. A' szellemi nemesebb érzelmekről beszélünk, hagyjunk fel velök, van-

nak ezeknél a' szellemi és erkölcsi világban sokkal nemessebb e' nevezetet sokkal inkább megérdemlő valódi nemes érzelmek, mellyek épen azért senkinek sem kellenek, 's hogy a' szellemi hiány még is annyira szembetűnő ne legyen e' szavak értelmét oly tárgyakra ruházzuk, mellyeket méltóbb joggal szellemi 's erkölcsi alább szállással 's az izlés megkezde(t) elromlásával kellene bélyegeznünk.

Hát a' művészetek miképen ápolatnak? lássuk közelebbről. Miféle művészetek? midőn már ma csak nem minden piperés foglalkozás magának a' művészetek nevét követeli. Ápolatnak talán azok, mellyekből a' nemzetekre minden bizonytal sem disz, sem boldogság, sem nemzeti nagyság soha nem derült, ellenben miképen állunk a' valódi művészetekkel, lássuk egy két példában.

Elméleteinkkel legközelebbi kapcsolatban áll a' zenészet. Mü értők legalább azt állítják, hogy a' mostani szerzemények jellemző tulajdona a' külső ragyogás, szemfény vesztés, fülek csiklandoztatása, de bennök azon mély érzés, melly a' régibb szerzemények tulajdona volt fel nem találhatik. Ugyan ezt tartják mások a' festészetről. Amazok irányában a' valódi izlés feltartására conservatoriumok, ezek miatt festészeti academiák állottak fel, 's ezekről ismét panaszok hallatszanak, hogy az izlés romlásának eleit nem vehetik, sőt az magát a' művészetek ezen felállított templomaiba és őrhelyeibe is kezdi befészkelni, egyesek igyekezetei pedig annál süketlenebbek, kiket a' roham kénytelen kellelten magokkal ragad.

A' zenészet 's ezzel egybeköttetésben levő művészetek legkevesebé panaszkodhatnak az őket pártoló közönség meleg részvéte iránt. Mert midőn látjuk, hogy ezen művészet megtapsolt hősei gyakran oly megtiszteltetések fényes tanújeleiben részesülnek, mellyek a' haza szabadtónak, nemzetek védőinek 's emberiség boldogítóinak is ritkán esik jutalmul, midőn látjuk, hogy kényelmes helyzetükben, aránytalanul kevesebb gondtal mint sem azoké, kik magokat a' közjóért feláldozzák, a' sors csapásai-

nak szerencse játékaiknak javukat 's életüket kockára vetik, vagy éjjeiket 's napjaikat egyiránt csendes komoly a' néptömeg szemeinek látatlan munkásságra szentelik, kincseket halmoznak össze, még emezek az élet szükségével küzdenek, nem lehet igaztalanabb követelés, mint ha az úgy nevezett szellemiségnek 's művészetnek még ennél is nagyobb pártoltatását kívánjuk. Van azonban a' panasznak igaz oldala, igaz az, hogy e' pártoltatás csak a' szerencse némelly kedvenceire terjed, igaz az, hogy ezen közkedvességet távolról sem a' művészetek belsejébe ihletett felavatással lehet elérni, hanem mind ez, részint a' csillámló külfénynek vak hódolata, részint a' történetes szerencse változó játéka, igaz, hogy ezen túl üzött hő pártolás mellett, elhagyattatva sinylik egy felől a' komoly tudományosság, a' felsőbb lelki tehetségek kifejlődése halálos mély álomba merül, 's nincs sem tárgy sem ösztön sem alkalom, melly azt ön eszméltre 's hasznos munkásságra ébressze, más felől magok a' leghőbb pártolást követelő művészetek szembetünő elaljasodás felé közelítenek. Mert nem a' nép ingadozó kedélye, hanem az értelmiség biztos vezérlete emelheti fel azokat, egyedül ez hozhatja őket összehangzásba az egész nemzeti munkássággal, ez fordíthatja azokat a' jólét 's miveltség hathatós segéd eszközévé, míg amaz, ugyan azon eszközök által temeti sirjokba, mellyekkel nekik életű táplálékot akar nyújtani.

Az arány feletti jutalom és túlüzött pártolás, melyet csupán a' fel nem világosult nép tömeg ('s e' név alatt nem csak az alsóbb nép osztályt kell értenünk) szenvedélye vezérel és osztogat, a' divatosan bálványozott tárgy felé fordítja, még azoknak hajlandóságait is, kiknek egyébiránt a' belső vonzalmat 's tehetséget a' természet megtagadta. Ezek hasznos, munkás, tiszteletre méltó tagai lehetnének a' társaságnak más körökben, holott így az ingerlő fény külszínétől másfelé csábítatva olly pályára tévednek, mellyen számokra sem a' disz koszorú, sem keresett ha-

szon gyümölcse nincsen letéve. Elözönlik a' mezőt, mely keveseknek számára elengendő élet virágokat teremne, de azokat a' rakásra tódult sokaság letiporja; a' művészetek bájait házaló áru cikkekkel változtatják, számukra a' romlott izlés salakjával vegyített megölő-mérget készítenek.

Igy vagyunk e' magas műveltségűnek hirdetett századdal, a' művészetekben, irodalomban, tudományokban. Akármerre fordítsuk szemeinket mindenfelé elaljasodásnak szembetűnő nyomaira találunk, 's ennek legmélyebben ható gyökere a' külfény, a' divatozó szokás majmolásában helyezett álműveltség, 's a' szellemiség tetszetős nevezete alá rejtezett hiú élvezetek utáni kapkodás féktelen vágya.

Térjünk most szellemi művelt századunk csak nem orvosolhatatlannak látszó legnagyobbik kór jelenetére. A' kereset nélküli dologtalan néposztály száma naponkint nevededik, azzal együtt az általános elszegényülés mindenütt nő, teménytelen kincsek halmozatnak össze egyesek birtokába, a' roppant gazdagság 's a' vég inséggel küzdő szegénység egymással mindig nagyobb ellentétbe ütközik. E' természet elleni jelenetet semmi sem hozhatta elő, hanemha természet elleni okok összefüggése, ugyan azon okok, mellyeken a' fentebbiekben legközelebb fejtegettünk. Még is művelt századunk rendelkezései ezen okoknak elhárítására legtávolabbról sincsenek intézve, hanem ezek születték azokat 's ezek nevelik továbbra.

Miért nevededik a' boldogtalanok száma? talán azért mivel a' munkát kerülik. Miért állítunk inkább olyt a' mire még csak látszatos okunk sem lehet, az ellenkezőről pedig minden lépten nyomon megczáfoltatlan bizonyítványokkal győztethetünk meg, ha azokat erős akarattal magunktól vissza nem útasítjuk. A' dologtalanok 's kereset nélküliek egész osztálya munkát kér, keres, csekély bérért elég nyereségnek tartván, ha hogy életét tengetheti. Ezen szegény osztály némán szenved a' méltatlan

vádat 's az ezekhez hasonló élet keserítő szemrehányásokat; mert tehetetlen ellenökbe szót emelni, minél fogva annál inkább emberi kötelesség a' kemény vádak tartalmát 's valóságát vizsgálat alá vonni.

A' vád alapja abban áll, munka idején nem lehet elegendő munkás kézt kapni, 's ilyenkor rendesen magasabb bért követelve, inkább munkátlan maradnak, mint sem a' nekik ajánlott mérsékelt bért elfogadják. Ezen vád látni valóképen az ellenfél egy oldalu vádja, 's ha igazságosok méltányosok akarunk lenni, a' másik fél mentességét szinte ki kell hallgatnunk.

Ki tett különbséget a' munka ideje és nem ideje között? mindenkinek élni kell napról napra egyiránt, minden napnak megvan a' maga terhe, munka és tenni való mindig van annyi, hogy a' dolog soha el nem fogyhat. A' ki munkát és foglalkozást keres, azért keresi azt, mert maga magának nem szerezhetvén, mástól kénytelen várni, hasonlólag a' ki dolgos kéz után jár, ez is azért teszi, mert másnak segedelmére szorul, a' dolgos és dolgoztató osztály között egyenlő kölcsönös viszony létezik, egyenlő kölcsönös követelések állanak elő. Midőn dolog ideje jő szóba, könnyű a' felelet a' munkás osztály részéről, adjatok dolgot válogatás nélkül a' napokban, mindenkor rendelkezétekre fogunk állani, azzal utasítatok el bennünket, dolgozunk ha élelmünket akarjuk keresni, mi sem kívánuk egyebet, de ha ti azt követelitek tőlünk a' mit magunk magunktól nem teljesíthetünk, igazságtalanok vagytok irántunk. Restséget, tnyaságot, tudatlanságot hánytok szemünkre, e' szemrehányást vissza útasítjuk, a' ti kezetekben van erőhatalom 's több értelmiséggel kérkedtek felettünk, honnét van tehát, hogy akár merre tekintsiünk, mind a' köz, mind a' magános intézetekben annyi hátra maradás szemlélhető, az elmulasztottak és teendőik száma olly nagy, melly két három ennyi munkás kezeknek félbe szakadhatlan foglalkozást adhatna, még is mind azok mellett dologtalanságra, éhségre, nyo-

morra kárhozthatva, méltatlan szemrehányásokat szenvedni kényszerítettünk. Mi a' társas életi munkásság folyamát nem rendezzük, 's tehetünk-e róla ha egyik élet nemében olly sok a' véle foglalkozó, hogy egymást belőle ki szorítja, míg a' másokra alig találkozik valaki, ha egyik osztályban egyik üdőben nincs elég munka, a' másik időben másik osztályban nincs elegendő erő, nincs kéz nincs ügyesség? Ti hibátok ha egyszer szorgos munka ideje áll elő 's ekkor a' munkás kezek hiánya miatt panaszkodtok, máskor volna munkás elég, 's noha a' munka megszünhetése emberileg képzelhetetlen, még is a' munka keresőnek dolgot nem tudtok adni.

Mit felelhetnek mind ezekre azok, a' kiknek örökös panaszuk mindig és mindig a' nép tudatlansága, henyesége, restsége dologtalansága ellen van intézve, 's e' hiányt az alsóbb néposztály nevelésével tökéletesen ki pótolhatónak vélik. Kétségen kívül alaposan egy ígét sem. A' jólétet, szorgalmat, közjót előmozdítani nem csupán az alsó néposztály feladata, mind ez, az alsóbb néposztálynak legkevésbé áll tehetségében, 's ha erre támaszkodunk, hiában várjuk hiú reményeink teljesültének bekövetkezését. A' nemzeti jólét, szorgalom, bővség gazdaság hiányának oka nem kirekesztőleg ez vagy amaz osztály hátra maradtában rejlik, hanem az egész nemzeti életben, az egész nemzeti közmunkásságban, az eléggé ki nem fejlett fel nem világosult közértelemiségben, ez az oka egyes osztályok hátra maradtának is, ez oka a' nép restségének 's tunyaságának, nem pedig a' nép' tunyasága a' nemzeti miveletlenségnek, honnét ismét nyilván való, hogy ezen bajon nemzeti általános valódi miveltség által lehet segíteni; általános minden osztályokra kiható a' legszélesebb értelemben vett népnevelés az emberi társulatok mind célja, mind boldogságuk leghathatósabb előmozdító eszköze.

Lássuk azonban mi eszközöket vettek alkalmazásba a' nemzetek e' nagy célnak elérhetésére egész a' mostani magas miveltségű századig, melly igazabban szólva a'

míveltség és butaság, a' tudományok világossága és tudatlanság sötétsége, a' pazar gazdagság kéjei és a' nyomasztó szegénység insége, 's további felemelkedés vagy alább süllyedés történetes jövődjé között kétségesen ingadozik.

(Folytatása következik).

GYÖRY SÁNDOR.

X.

AZ ÉSZJOGTUDOMÁNY'

FEJLŐDÉSE 'S JELEN ÁLLAPOTJA.

Harmadik cikkely.

III.

A' francia forradalom előtt az észjog' irodalma Európa majd nem minden nemzeteinél közös levén; *Francz-houban* ¹⁾ de Groot, Puffendorf 's Wolf elvei részint követőkre, részint ellenzőkre találtak, 's csak Thomasius a' jog' 's erkölcsiség' közti megkülönböztetése meg nem honosult 's napjainkban új találmány gyanánt pendített meg. ²⁾ De a' mult század vége felé megszakadván az irodalmi közösülés fonala, a' francia' jogbölcészet, különböző irányban Némethonétól önállólag fejlődni kez-

¹⁾ Lsd. *Mittermayer 's Zachariae*, kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes I. k. (1829), 279. 445. 446. l.

²⁾ Uott. 447. l. *Warnkönig* Rechtsphilosophie 61. l.

dődött, 's csak a' béke helyreállítása óta e' két ország elméleti buvárokodásai' viszonyosságának jeleire akadhatni. ¹⁾ A' francia forradalom szülte eszmeharcz bajnokait a' második czikk végén emlitém; — a' pártszellem, szenvedélyek 's veszedelem' eme' napjaiban, a' bölcselkedési jogtan' rendszeres művelésének kevés termékeire akadhatni, a' tudomány csak a' történetek figyelembe vételével az események változó fordulataihoz aránylag fejlődhetvén, önállóságát elveszté, 's legtöbbször pártcélok kivívására eszközül szolgált. — A' belső béke helyreállításával fényesebb kor derült a' szende tudományosság működéseire 's a' köztársaság 12-ik évében ventose 22. költ rendelete által a' természet- 's nemzetjog' több tanzékeinek felállítása határozottatott ²⁾; de minekelőtte teljesen életbe léptek volna, Napoleon 1808. költ tanulmányi rendszer által megszüntetvén, a' tudomány fejlődésére semmi hatással sem voltak. ³⁾ Az ezen időszakban megjelent munkák a' katonai kormány befolyása alatt irvák 's a' forradalom szülte tanok megczáfolását célul tűzvén ki, a' hatalmas világhódító császár alapította rendszert elméletileg igazolni kívánák; ide számítható *de Rayneval Gerard* ⁴⁾, ki de Groot, Puffendorf, Vattel, Broullamaqui 's Montesquieu irataiból egy Wolf föelvény nyugvó rendszert alkotván, 's a' forradalmi elveket éles tollal megtámadván, a' korlátlan monarchiának jogszerűségét 's a' köztársasági rendszer fölötti elsőbbségét megmutatni iparko-

¹⁾ Lsd. *Mittermayer's Zachariae*, Zeitschrift I. k. 440. l. 's Allgemeine Zeitung. 1843. Beilage Nro. 43. 44. Tudománytár. 1839, Litteratura III. köt. 156. l.

²⁾ Zeitschrift für R. w. des Auslandes I. k. 280. l.

³⁾ Lsd. *Rotteck*, Allgemeine Geschichte IX. köt. (15. kiadás) 321. lap.

⁴⁾ Institutions du droit de la nature et des gens. Paris, 1803, (Utolsó kiad. 1832).

dott; *Maffioli* ¹⁾, ki Bourlamaqui nyomdokait követvén hasonlólag a' monarchiai rendszer észszerűségét bizonyította be, Rousseau, „társasági szerződése“ elveit 's a' népfeltség eszméjét mély belátással czáfolta meg, *Gordon* ²⁾, *Bonin* ³⁾ 'stb. A' restauratio után szaporodván a' jogbölcészeti iratok száma, ezen tudomány művelői részint *bölcselkedők*, részint *politikusok* lévén, különböző szempontból vevék fel a' tárgyalandó feladványok megfejtését. ⁴⁾ A' *bölcselkedők* kevesebb figyelmet fordítván a' jog- 's álladalomtani kérdésekre mind német szomszédjaik ⁵⁾, azokat csak mellesleg érinték; — legtöbb figyelmet közülök szentelének ezen tárgynak a' *kijelentési* vagy *theologiai iskola* követői ⁶⁾, kik mint német elvrokonaik a' jogot az isteni kinyilatkoztatásból származtatván, virágzásuk tetőpontját a' restauratio utáni első évtizedben érték el; kitünő említésre méltók *de Bonald Lajos Gábor* ⁷⁾, ki minden ismereteink eredetét egy az embernek a' teremtőtől eredetileg adott nyelvben keresvén, a' politikai főhatalmat a' kinyilatkoztatásban nyilvánított isteni parancs' észszerinti alkalmazásának tekín-

1) Principes de droit naturel appliqués à l'ordre social. Paris, 1803. 2. köt.

2) Du droit public et du droit des gens. Paris, 1807.

3) Traite de droit contenant les principes du droit naturel et du droit des nations. Paris, 1808.

4) Lsd. Zeitschrift für Rw. des Auslandes I. 263. l. 's kvzők,

5) Uott. 294. l.

6) A' francia bölcsekedők osztályozásáról lsd. *Damiron*, Essai sur l'histoire de la philosophie en France au dix-neuvieme siècle Paris 1828. 's *Balogh* Philos. Pályamunkák 100. lap.

7) Theorie du pouvoir politique et religieux de la société civile 1796. — Legislation primitive 3. Vol. Paris, 1812. Essai analitique sur les lois naturelles de l'ordre social etc. Recherches philosophiques sur les premiers objets du connaissances morales 1818.

ti, 's az igazi bölcselkedést egyedül a' keresztény vallás üdvhozó tanaiban találja; a' vallás minden társaság alapja, a' jogok 's kötelességek főforrása, miért is azon álladalom a' legtökéletesebb, mellynek alkotmányában legtöbb vallás, kormányában legtöbb erkölcsiség rejlik; a' szent háromság rejteménye társas viszonyainkban ábrázoltatik, ugy atya anya 's gyermek a' családban, isten, papság 's hivek az egyházban, király vagy hadvezér, nemesség vagy köztisztviselő, nép vagy hűberek az álladalomban mindannyi képmásai; — szerződés utján sem a' család, sem az egyház, sem az álladalom nem alakul; mind ezekben a' főhatalomnak egy személy' kezében lenni kell 's a' kormányalak mind az egyházban, mind álladalomban monarchiai; a' vallásos ember a' főhatalomban az isten képviselőjét látja, a' népfelség eszméje valóság nélküli elvontság, rendszer mellyben az isten hiányzik; minden nemzetekre ugyan azon egy kormányalak alkalmazandó; ezen utolsó tétele által de Bonald a' legtulzóbb radicalokkal összhangzólag a' fennálló külön intézvények felforgatásására réstnyit 's célzataival ellenkező eredményekre vezet ¹⁾; *gróf de Maistre József* (sz. 1753 † 1821.) világos modorban lelkes előadással irt munkáiban állítja ²⁾; hogy az álladalmak, alkotmányok, királyok az isten bölcs rendezésének eredményei, mellyeken ha az ember vakmerő elbizottsággal körét áthágván, mit változtatni kíván, szükségkép csak ront; a' fejedelmi családok 's a' nemesség az isten által rendeltettek, kinek organoma a' catholica anyaszentegyház előjárósága, 's látható főnöke a' római pá-

¹⁾ Lsd. *Raumer* 162—147. l. Staatslexicon II. kötet. 677. l.

²⁾ *Considerations sur la France* Lausanne, 1792. (3. kiad. Paris, 1840. *Essai sur le principe generateur des constitutions politiques.* Petersbourg, 1810. (Uj kiadás Paris 1814). *Du Pape. De l' eglise gallicane* Paris, 1821.

pa; hogy ennek minden nemzetek hódoljanak, a' közboldogság tekintetéből kívánatos, mert akkor minden forradalom' háborúnak vége szakaván, az emberiség az örök béke malasztos áldásait élvezhetné; hatalma korlátait a' pápa a' közvélemény hathatós szozatában lenné ¹⁾; *Lamennais Robert Bódog* (sz. 1782.) előbb korunk vallás-talanságát megtámadván, a' belső meggyőződés szülte vallásosságban találá a' népek erkölcsi újjászülletésének egyedüli eszközét, 's ezen eszméjét csak a' római szent szék felsőbbsege 's az egyházi tekintélye által létesítendőnek állitá ²⁾; újabb munkáiban azonban ³⁾; mellőzvé az egyházi tekintélyt Jézus' vallási tanaira hivatkozván mintegy ihletteljes látnoki szellemben, a' legtulzóbb democratiának elveit hirdeti, mellyek szerint sem gazdagok, sem szegények, sem uralkodók nem léteznek, hanem egy testnek, egy köteléknek kell az emberi nemet átölelni az elvesztett ösjogok visszaszerzésére ⁴⁾; *bárá Eckstein* ⁵⁾; (sz. 1785.) ki azon elvből indulván ki, hogy mint egy az isten, ugy csak egy az igazság, ezt egyedül az egyháznál találja, 's az ember ismeretére a' historia két főforrásait a' mózsési 's keresztény szent irásokat szükségeseeknek tartván, némileg a' historiai jogiskola nézeteihez közeledik; mivel azonban

¹⁾ Lsd. *Raumer* 176—180 l. *Stahl*, Philos. des Rechts II. k. 3. lap.

²⁾ *Essai sur l'indifférence on matière de religion* Paris 1817—1820. 2 Tome. *Defense de l'essai etc.* Paris, *Des progrès de la revolution et de la guere contre l'eglise.* Paris, 1829. *L' Aocnir etc.*

³⁾ *Paroles d' un croyant* Paris, 1814. *Livre du peuple* Paris, 1838.

⁴⁾ Lsd. *Raumer* 174—176. *Zeitschrift für Rv. des Auslandes* I, 435. I. VII. (1835). 203—205. I. X. köt. (1838). 444—446. I. *Warnkönig* 162—163. I. *Balogh* Philos. Pályam. 102. I.

⁵⁾ *Le Catholique. De l' étas actuel des affaires* Paris, 1828.

a' szabadság mind a' vallás' mind bölcelet' tápeleme, a' statustan feladata: az egyéni szabadság legnagyobb fokát, a' közszabadság legnagyobb főkéval összeegyeztetni mi legtökéletesebben a' korlátolt egyeduraságban történhetik; *Ballanche* ¹⁾, a' társaságot az emberi fejlődés szükséges föltételének tekintvén, alapszabályait az istentől származtatja; a' keresztény vallás a' társas élet fötámasztéka a' szabadság tana; elenyészte a' zsarnokság' 's rabszolgaság' korát maga után vonná; eljött az idő, melyben a' tudománynak 's kereszténységnek egymást áthatni kell; a' pápát illeti a' kereszténység szellemi uralkodása, de az állodalom tőle független; továbbá ide sorozhatók *Gerbert, de la Marne, Laurentie, Viel-Castel* ²⁾ 'stb. — Az *érzéki iskola* követői jogkérdésekkel nem igen foglalatoskodának; gróf *Destutt de Tracy Lajos Antal* (sz. 1754 † 1842.) ideológiájában ³⁾; észjogi nézeteit mellesleg kifejtvén, a' természeti állapotot nem ugyan az ellenségeskedés, hanem az idegenkedés állapotjának tekintti; az önfenntartás 's jólét elérése az ember főkötelessége a' természet valódi törvénye ⁴⁾; Montesquieuhez írt commentárában jogosoknak csak a' közakaraton nyugvó alkotmányokat tekintti; a' tiszta *democratia*' ellene, még is a' nép egyetemének' minden jogot tulajdonit azon föltétellel, hogy ezeket képviselői által gyakorolja. ⁵⁾ A' *Royer Collard* alapította *ecclecticus iskola* ⁶⁾; a' német észlegességhez hasonlít; mostani főnöke *Cousin Geyza*

¹⁾ Pálingénésies 's sur les institutions sociales Lsd. *Raumer* 183—186. l.

²⁾ Munkáik czimeit lsd. a' Zeitschrift für Rechtsw. des Auslandes I. k. 437—438. l. 's *Warnkönig* Rechtsphilosophie 162—163. l.

³⁾ Elémens d' ideologia 6. köt. Paris, 1801—1823.

⁴⁾ Zeitschrift für Rechtsw. des Auslandes I. 294—195. l.

⁵⁾ Lsd. *Raumer* 144—146. l.

⁶⁾ *Balogh*. Philos. Pályam. 102. l.

(sz. 1792.) az előtt a' közoktatás francia ministere több pontban Hegelhez közeledő jogelveit az ember természetéből származtatja ¹⁾); minthogy a' jog' 's jogtalanság különbsége ebből ép oly szükségesen következik, mint az igaz 's igaztalan, a' szép 's rút közti különbség elismerése; a' jog a' társas viszonyok felfogásának eredménye 's azon szabályok összege, mellyeket valamely nemzet közhite a' társas viszonyok elintézésében jogosokká, szükségessékké szentesített. Tanítványai közt a' jogbölcészetre nézve kitüntetést magát *Jouffroy Tivador* ²⁾); (sz. 1799 † 1842) ki a' természeti jogot az ember e' földön végrendeltetését, 's az ehhez szükséges eszközöket tárgyaló tannak, állítván, a' morálbölcészettel ugyanazonosította, 's Bentham alapelveinek gyöngeségét 's hiányait világosan kimutatta ³⁾); 's a' nagy nevű *Lerminier* parisi jogtanító, ki minekutána a' jogbölcészet történetéről szóló munkájában ⁴⁾); azon alapelvét hogy a' jogot a' multból, a' történetből magyarázni, de főökát mélyebben az emberi természet örökös törvényeiben kell keresni, kifejtette 's a' jog mind történeti, mind bölcészeti elemének történetét szellemdúsan rajzolta volna, saját rendszerét is bővebben megismertetvén, nagyobb munkáját közrebo-csájtá ⁵⁾); mellynek első könyvében az emberről, másodikában a' társaságról, a' harmadikban a' legnevezetesebb alkotmányokról, a' negyedikben a' jogbölcészeti rendszerekről, az ötödikben pedig a' törvényhozás feladványai-

¹⁾ Cours de Philosophie par Mr. Cousin, Paris, 1828. Lsd. Zeitsch. für die Rechtsw. des Auslandes I. 442—443. lap. *Baro Massias* ezen iskola szellemében írt munkájáról uott. 440—441. l.

²⁾ Cours du droit naturel Paris 1835. 2. köt.

³⁾ Cours du droit naturel II. kötet. 1—83. l.

⁴⁾ Introduction generale à l'histoire du droit Paris, 1829. (2. k. 1835).

⁵⁾ Philosophie du droit Paris, 1831. 2. köt.

ról értekeznek. ¹⁾ Az ember lételeme a' szabadság; több ember társas öszlétének következménye a' jog; a' szabadság az a' politikai rendszerben mi a' tudomány az erkölcsiben ²⁾; a' jog, melly azon értelemben, hogy szabadságát mások irányában létesítheti, az emberi természetben gyökerezik, mindenkor változó 's még is állandó, mindenkor egyenlő 's még is különböző. Az álladalom három alapelven a' törvényen, statushatalmon, 's szabadságon nyugszik; a' statushatalom jogalapja csak az érdem ³⁾; a' háború ha igazságos az emberiség üdvösségére szolgál; a' magánybirtok 's örökösödés az ész követelményeinek megfelel; a' status büntető hatalma visszatorlási jogon alapszik, de gyakorlatában főképp a' javítás eszközlésére tekintendő, miért is a' halálbüntetés ellen nyilatkozik. — Már az eddig mondottakból kiviláglék hogy Lermínier rendszere, mind czélját, mind kuforrásait tekintve ecclecticai, ámbár ezen iskola ellen gyakran élesen felszólamlék; mint életében-ugy munkájában is következetlenségekre akadhatni 's majd észjogi majd politikai majd jogtörténeti elvekkel találkozzunk. ⁴⁾

A' jogászok nagyobb részt a' polgári törvény magyarázatával foglalatalkodván, a' természetjogban a' forradalom előtti rendszerekhez ragaszkodnak ⁵⁾; 's a' marc. 24-én 1819. költ kir. rendelet által felállított észjogi

¹⁾ *Warnkönig* Rechtsphilosophie 170. l.

²⁾ „La liberté est dans l'ordre politique ce qu'est la science dans l'ordre moral“ II. 340. l.

³⁾ „Un élément toujours un, et toujours progressif ineffaçable et changeant, toujours le même et toujours divers“ I. 45. l.

⁴⁾ *Lermínier* 's Stahl nézeteinek hasonlatosságáról lsd. *Gärtner* de summo iuris nat. problemate 32—37. l. Az onkivül *Raumer* 160. lap. *Warnkönig* 170. Zeitschrift für Rechtsw. des Auslandes I. 444. hol az ecclecticai iskola többi követői is elősorolvák II. 143—165. l. V. 17—28. l.

⁵⁾ Lsd. *Rotteck*. Lehrbuch des Vern.-Rechts I. 116. l.

tanszékek¹⁾; parisi tanítói *Cotelle* (sz. 1827.)²⁾; 's *de Portets*³⁾; Puffendorf, 's Bourlamaqui szerint tarták előadásait. Ujabb időkben némelly jogászok kellő figyelemmel az észjogtudomány haladására, a' franczia 's német bölcselkedés vizsgálataival termékenyíték munkáikat⁴⁾, úgy *Isambert*⁵⁾; a' jogosság alapelveit a' Bentham alapította haszonelmélet tanai ellen éleseszüleg védelmezé; *Hepp* strasburgi jogtanító⁶⁾; a' jog- 's álladalmtan sarkelveit tudósan fejtegeté; véleménye szerint az ember végczélja phisicai 's erkölcsi tökélesbülése, mivel pedig ez csak álladalomban létesíthető, ebben az embernek természeténél fogva élni kell, 's ennek főfeladása az emberi végczél elérését lehetségesíteni; a' természeti állapot fogalma kikerülhetetlen elvonás a' status' egyesek iránti hatalmának meghatározásához; az álladalmtan feladványa a' szabadság 's statushatalom kölcsönös összeegyeztetése, mi leginkább az alkotmányos rendszer által történhetik; a' status magányszemélyek iránti hatalma, ezeknek emberi 's polgári jogaik által korlátoztatik, melyeknek a' főhatalom befolyásától menteknek kell maradni; a' statushatalom lényegesen tényen alapul; 's *Schützenberger* strasburgi jogtanító⁷⁾; kinek munkája a' nemét 's franczia irodalom bő ismeretét tanusítja.⁸⁾ A' po-

1) Ezen tanszékek 1822. évben mint veszedelmesek eltöröltettek de 1829. ismét *Vatismenil* által helyreállítottak.

2) Es Bourlamaquinak új kiadását eszközözlé.

3) Előadásai *Itumat de Cours public. de jurisprudence* című folyóírásban jelentek meg.

4) Lsd. *Zeitschrift für Rw. des Auslandes* V. kötetét (1833).

5) *Tableau des progres du droit public et du droit des gens. Paris, 1830. Raumer* 161. l.

6) *Essai sur la théorie de la vie sociale et du gouvernement représentatif* Paris, 1833. Lsd. *Staatslexicon* X. 23. l. *Zeitschrift für Rw. des Auslandes* VI. 492—604. l.

7) *Etudes de droit public. Paris, 1837.*

8) *Warnkönig* 174. l.

laticusok több ágakra szakadozván ¹⁾); a' bölcséleti jogtant nem annyira önállólag művelik, mint hazájok 's alkotmánya' viszonyaira alkalmazván, ezek' vizsgálatára eszközül használják, ezen osztályú írók közt első helyen említendő *Constant Benjamin* ²⁾); (sz. 1767 † 1830). ki a' királyi hatalmat a' végrehajtótól függetlensége tekintetéből elválasztá, 's azt amannak alárendelé; az alkotmányos egyedurat két kamra által korlátozandónak javallá, mellyek egyikének örökös tagokkal birnia kell, mint-hogy csak ezen körülményben függetlenségök biztosítéka rejlik; az alkotmány nem csak az emberi akarat, hanem legtöbbnyire az idő szülte körülmények eredvénye 's minden embernek vannak természetes szent jogai, mellyektől a' többség nem rendelkezhetik; a' mi a' nép egy részét illeti, ez által elintézendő; a' kerületek 's közönségek elrendezése nélkül igazi hazaszeretet lehetetlen; ha az élet elfojtatik az álldalmat képező elemekben, az egész test tespedésnek indul, 's azért a' testületek' jogköre annyira tágosítandó, mennyire a' közjó engedi ³⁾); *gr. Portalis István János* (sz. 1745 † 1807.) francia statusminister halála után megjelent munkájának 26 's 31-ik cikkében ⁴⁾); a' magány- 's közjog legnyomósabb kérdéseit taglalja, jeles bölcsészeti 's történeti ismereteit éleseszü ítélőtehetséggel 's részrehajlatlansággal párosítván; *Comte Károly* († 1837.) Bentham elméletének legsze-

¹⁾ *Montesquieuistákra, Rousseauistákra, Benthamistákra,* 'stb. Lsd. Zeitschrift für Rw. des Auslandes I. 447—456.

²⁾ *Reflexions sur les constitutions et les garanties* Paris, 1814. (Németül Freib. 1836.) 's több rendbeli munkákban, mellyek találhatóak collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentates etc. Paris, 1818—1820. 8 kötet.

³⁾ Lsd. *Raumer* 146—154. l.

⁴⁾ *De l' usage et de l' abus de l' esprit philosophique durant le dix-huitieme siecle* Paris, 1830.

rencséesebb czáfolója ¹⁾; idetartozik továbbá *Guizot Ferencz* a' külügyek ministere (sz. 1787.) *Jony, Pagés, Massabiau, Daunou, Courtet de l' Isle, Dunoyer* ²⁾; kiknek munkái inkább az alkotmánytan köréhez számíthatók; — végre említendők *gr. Saint-Simon Claude Henrik* (sz. 1760 † 1825.) 's *Fourier Károly* (sz. 1772 † 1837.) rendszerei ³⁾, mellyek' bővebb taglalása azonban inkább a' nemzeti gazdaság történetéhez tartozik. ⁴⁾

Angolhonban az észjogtudomány művelése kevés előmenetelt tett ⁵⁾; közfigyelmet azonban gerjesztett 's számos követőkre talált *Bentham Jeromos* (sz. 1747 † 1832.) ⁶⁾; ki a' scepticismus és dogmatismus ellen egy saját rendszer' alapítója lett, mellynek alapelvei következők; — az ember végcélja minden kedvetlenségek kikerülésében 's minél több életöröm élvezetében áll, az önhaszon tehát minden emberi cselekvények főrugója 's az erény azért jönnek tekintendő, mivel kedvet örömet, a' bűn pedig rosznak, mivel szellemi 's érzéki kedvetlenséget szül; — minthogy az emberek azonban gyakran önhasznukról hibás véleményben vannak, a' tudomány feladása az e' tárgyban nézeteket fölvilágosítani 's a' biztos ösvényt kijelölni; mi az egyesekre nézve a' deontologia

¹⁾ Traite de legislation. Paris, 1827. 4. köt. (Uj kiad. 1825).

²⁾ Munkáik czímei találhatók Staatslexicon X. 22. 23. l. Zeitschrift für die Rw. des Auslandes I. 448—456. némelylek foglalata *Raumernél* 154—160. l.

³⁾ Ezen rendszerekről lsd. *Stein* Der Communismus u. Social-Lpzig., 1843. *Lukács Móríc* „néhány szó a' socialism.“ című értekezését az 1843. Athenaeum 2 füzetben 1. 's kvzö. lap. azonkivül Staatslexicon V. 637. l. *Raumer* 237—256. l. *Warnkönig* 169. l. Zeitschrift für die Rw. des Ausland. VII. 198. l. IV. k. 78—103. l. X. 451. l. 'stb.

⁴⁾ Lsd. *Bülau* a Staatslexiconban Litteratur című cikkelyét X. 24. l.

⁵⁾ *Rotteck* Lehrbuch des Vernunftrechts I. k. 116. l.

⁶⁾ Lsd. Staatslexicon II. kötetét 378. l.

vagy erkölcstudomáy egész nemzetekre nézve, a' törvényhozás tudománya által történhetik, mert a' törvényeket akkép kell alkotni, hogy mindenkit a' hasznosra vezessenek; erkölcsiség, szabadság, egyenlőség sőt még a' vallás is csak mind annyi eszközök ezen végcél elérésére; az erkölcstudomány 's törvényhozástan ugyan azon egy alapelven nyugszanak, ugyanazon egy céljuk vagon, 's csak abban különböznek, hogy az első az egyesek, az utóbbi a' kormányok tetteit irányozza, mind kettőnek feladványa az emberi hajlamak, ösztönök szenvedélyek, vágyak természetét vizsgálni 's meghatározni mennyire alkalmasak a' lehetőségig legtöbb embernek a' haszon legnagyobb sommáját szerezni. A' törvényhozás tudományának tehát két része vagon, az elsőben az emberi vágytehetség' természetét, a' másodikban az embert cselekvésre indító vagy ettől tartóztató indító okokat tárgyalván azon eredményhez jut, hogy a' véralkat egészség', nem', kor', műveltség különbségeinél fogva általánosán érvényes törvényhozás nem létezhetik, hanem ennek a' kor követelményei szerint kell változni. — Az állodalom igazi alapja 's köteleke a' polgárok tulnyomó érdekében gyökerezik, mivel kormány nélkül sem tulajdonjog sem bátorság, sem ipar nem léteznék; a' legjobb alkotmány az, melly alatt a' polgárok legnagyobb száma szerencsésnek érzi magát; — az emberek teljes jog-egyenlősége ábrándkép, melly az élet által czáfoltatik meg mivel a' törvény jogokat csak ugy tulajdoníthat, ha másokra kötelességet ró; — a' törvényhozást a' haszon elve szerint jól rendezett jutalmazási 's büntetési intézetek által alkalmazhatni; melly szempontból a' polgári 's büntetőjog részleteit tárgyalván, ez utóbbiban a' megfenyítés súlyossága által megakadályoztatni kívánja a' büntetteket. ¹⁾ Bentham, ki már a' múlt században mint író lé-

¹⁾ I. s. d. *Jouffroy* Cours du droit naturel II. k. 1—83. 1. Di-

pett fel, csak jelenkorunkban kellőleg méltányoltaték ¹⁾; számos iratait az emberiség szent ügyének hű szeretete bélyegzi; nézeteit rendszerben maga nem hozván, ez *Dumout* által történt, deontológiáját *Bowring János* bocsátá közre. ²⁾ Rendszerének alapelveire már régiebb írók munkáiban akadhatni; főhiányuk az erény, 's igazságnak az anyagi haszonnali összezavarásában 's ezen két lényegesen különböző fogalom ugyanazonításában áll, miért is *Raumer* joggal mondhatá, hogy Bentham kétezredévi tapasztalás után az erkölcsiség jog' 's álladalom elveit azon alpra vezette vissza, melyet már *Plató* czáfolhatatlan védokokkal megrendített ³⁾; számos követői közt Angol- 's Franciaországban ⁴⁾, legnevezetesebb *Mill*, ki tanait bővebben kifejteni iparkodék. ⁵⁾ *Owen Robert* (sz. 1772.) socialis rendszeréről ugyan azt mit *Saint-Simonéról* mondhatni. ⁶⁾ Többet mint Angolhon bölcsészei a' statustan fejlődésére tevének, közvetve törté-

sputatio de Benthami doctrina 1830. Zeitschrift für Rw. des Auslandes I. 452. l. *Warnkönig* Rechtsphil. 87—94. l. *Raumer* 232—237. l. 'stb.

¹⁾ Munkáit lsd. *Warnkönig* 87. l.

²⁾ *Traite de la legislation civile et pénale* Paris, 1801. 3. köt. ezen munkát németre fordítá 's biztosabb alpra visszavezeté *Bencke*: *Grundsätze der Civil und Criminalgesetzgebung*. Berlin, 1830.

^{*)} *Deontologie ou Science d. de Moral*, 1833. Munkáinak magyar fordításának 1. kötöt, Récsy Emiltől már megjelent Kolozsvártt, 1842.

³⁾ „So wären wir laut Bentham am Schlusse einer mehr als zweitausendjährigen wissenschaftlichen Entwicklung der Begriffe von Sittlichkeit Recht und Politik wieder bei den wichtigen Grundsätzen angelangt, welche schon Platon mit unwiderstehlicher Kraft widerlegte. 233—234. l.

⁴⁾ Franczthonban Bentham rendszere leginkább a' folyóiratokban pártoltatik Lsd. *Zeitschrift für Rw. des Auslandes* I. 452. l.

⁵⁾ *Analysis of the human mind 's Essay of Government*.

⁶⁾ Lsd. felebb a' jegyzetben idézett iratokat.

netirői *Hume*, *Robertson*, *Gibbon* 'stb. 's világhírű szónokai, kiknek cselekvősege azonban inkább az életre mint tudományra hatván, értekezésünk határain túl esik. ¹⁾

Olaszország olly europai híru munkákat, mint a' mult század' másod' felében megjelentek, nem teremté elő, dicsekhetik azonban több jeles a' tudomány haladásának megfelelő iratokkal, így *Romagnosi Giandomenico* ²⁾; (sz. 1761 † 1835.) a' status' büntető jogát az önvédelemre alapítván, egy saját büntetőjogi elmélet alkotója lön; közjogi munkájában a' tökélesbülést az emberi nem végczéljának, a' társas állapotot annak elérésére szükséges eszköznek tekinti; 's elismervén az egyéni hajlanmok szükséges alárendelését a' társaság közjavanak, a' magány szabadságot a' közjával összhangba hozni iparkodik; *Rossi* a' jogtartozások 's erkölcsi kötelességek közti különbséget szabatosan kifejté ³⁾, 's a' polgári igazság' czimű bünjogi elmélete által az általános 's viszonyos elméleteket ohajtott sikerrel egyesítette ⁴⁾; *Baroli Péter* paviai egyetemi tanító hat kötetű munkájában ⁵⁾; az ujjab irodalom gazdag forrásait kellőleg használnván az észjogot 's erkölcstant két egymástól független azon rendű tudománynak állítá; — az álladalomjogban a' statushatalom alapját nem a' polgárok szabad megegyezésében, hanem az ész szabályai szerint jogszerűleg történhető tényleges elfoglalásban találja, a' álladalom végczélját pedig a' jogbiztosságba, az emberi nem kiképezésé-

¹⁾ Staatslexicon X. 15. l.

²⁾ Introduzione allo studio di diritto publico universale Parma 1805. 2 köt. (Uj kiad. 1838.) *Genesi del diritto penale* Milano, 1791. (Utolsó kiad. Firenze, 1832.) *Dell' indole e dei fattori del incivilimento* Mil., 1832. *Assiento primo delle scienza naturale* Milano 1841.

³⁾ „Devoirs exigibles et non exigibles.“

⁴⁾ *Traite de droit pénal* Paris et Genève, 1829. 3 köt.

⁵⁾ *Diritto naturale privato e publico* Cremona 1837. 6. köt.

be, 's közjavanak a' mennyire ez egyesek által nem történhetnék, létesítésében helyezi ¹⁾; *Ugolini* fossombronoi püspök Haller rendszerét ismerteté meg honosaival ²⁾; *Carmignani* pisai jogtanító ³⁾; az észjogot csak a' jogbölcészet' egyik alkotó részének tekinti, 's ennek még egy történeti 's gyakorlati részt tulajdonítván, körét tágosítja; a' történeti rész feladványa az ész befolyását a' nemzetek intézvényeire taglalni, a' bölcészetié az emberi ész lényegéből származtatható szabályokat megalapítani a' gyakorlatié pedig ezeket a' társas viszonyokra alkalmazni; végre *Poli* paduai egyetemi tanító munkája is közfigyelmet igényel. ⁴⁾.

Spanyolhon álláspontját jellemzi Bourlamaqui munkájának legujabb időben *Guelto Garcias* által történt lefordítása ⁵⁾; az irodalom haladásának megfelelőbb munkát közrebocsátott a' portugaliai volt statusminister *Pinhoiro-Ferreira Sylvester* ⁶⁾; ki Vattel 's Martens népjogi munkáit is bővítette. A' status végczélját a' közjóba helyezvén, sőt erre a' jog' főelvét is alapítván némileg Benthamhoz közelít; a' statushatalmat szerződésből származtatja 's az alkotmányos monarchiát minden kormányalakok legtökéletesbikének mondja; a' statuspolgárok' lényeges jogai a' személyes hátorsághan,

¹⁾ Lsd. mind ezen munkáról mind általában az ujjabb olaszországi észjogtudomány' irodalmáról *Zachariae 's Mittermaier* krit. Zeitschrift für die Rw. des Auslandes XIV. köt. (1842.) 398—421. l.

²⁾ *Institutiones iuris socialis naturae* Forosempronii, 1837.

³⁾ *Prodromo d' un insegnamento della filosofia del diritto* Pisa, 1841.

⁴⁾ *Saggi di scienza politico-legale* Milano, 1841.

⁵⁾ *Bourlamaqui Elementos del Derecho natural trad. del franc.* per D. M. B. *Garcia Guelto* Paris, 1837. 2. köt.

⁶⁾ *Cours de droit public interne et externe* Paris, 1830. 2 köt.

egyéni szabadságban 's tulajdonjogban központosulvák. ¹⁾).

Belgiomban mind a' francia, mind német jogbölcseledés nyomaira akadhatni 's míg *gr. de Merode Henrik* 's *marquis Beaufort* a' theologiai iskola elveit taglalák ²⁾; *Haus* egy Kant rendszerén nyugvó jeles kézikönyvet irt, *Zallinger Wolf* szellemében dolgozott munkája is új kiadást nyert. ³⁾.

Hollandiában a' német rendszerek majd nem kizárólag divatoznak, azon különbséggel, hogy az eszjogtudomány művelése a' jogászok által történvén, ezek a' gyakorlat követelményeit szem előtt tarták 's a' német fellengző bölcselet tévedéseit legtöbbszörre kikerülék. ⁴⁾ Említésre méltó *de Wall* (sz. 1833.) gröningi jogtanító jeles munkája, mellyben az eszjog lételét 's érvényességét *Hobbes*, *Spinoza*, *Hugo*, *Bentham* 'stb. megtámadásai ellen éleseszűleg védelmezé. ⁵⁾.

Dán 's Svédországok is több nevezetes a' német bölcselet etvein alapuló munkát teremtének elő ⁶⁾ 's az

¹⁾ Lsd. Zeitschrift für Rw. des Auslandes IV. (1832) 143—157. lap.

²⁾ De l' esprit di vie et de l' esprit de mort. Louvain 1831.

³⁾ Warnkönig Rechtsphilosophie 70. l.

⁴⁾ Zeitschrift für Rw. des Auslandes VII. (1835. 447. l.

⁵⁾ Prysverhandeling over het bestaan den aard en de behandeling van het Naturregt Amsterdam, 1833.

⁶⁾ Igy *Martensen H.* (Grundrids til Moralphilosophiens System Kopenhagen, 1841.) *Bornemann F. C.* (Indledningsforedrag til Forelæsninger over Retsvidenskaben etc. Kjöbenhavn., 1839. *Weisz C.* (Nogle Bemærkninger om Retsphilosophien og det positiv Rette i dores Forhold til hinanden, a Tidsskrift című dán folyóirat 27. köt. 1—35. l.) Hegel szellemében fejtegetik a' bölcseleti jogtan elveit, *Fribert* (1834). *Grosz, Nyholm* pedig (1837). Rotteck munkáját fordítá dán nyelvre. — Svécziában *Schlyter* lund professor (Juridiska Afhandlingar. Upsala, 1836. Om Laghistoriens Studium och dess Förhållande till

egyesült éjszakamerikai tartományokban *Lieber Ferencz* ¹⁾, a' jogtanulók számára Kant szellemében taglalá az észjog tanait; *Wheaton Henrik* ²⁾ pedig jeles kézikönyvvel gazdagítá a' nemzetek közti jog' irodalmát. — *Oroszthon'* tanító intézeteiből azonban száműzetett az észjogtudomány' művelése, 's a' roppant birodalomban egy tanszék sincs, mellyről az örökös igazság' elveinek magyarázata hangzanék! ³⁾.

Rättsvetenskapno öferiga Delar Stockholm, 1835.) eredeti Stahléhoz hasonló, de ennél következetesebben tartott nézeteit a' jogbölcsezet és történet közti viszonyokról éles-
 észüleg tárgyalá; *Grubbe S.* jelenleg a' svéd iskolai 's egyházi ministerium elnöke, jeles kézikönyvet írt az alanyi észlegesség szellemében (Rätts- och Samhäls-Lära Förra Delen. Upsala, 1839.) mellyben a' magányjog 's közjog tanai világossággal párosult alapossággal előadvák. *Schnellmann W. J.* (Philosophisk Elementar Curs Stockholm, 1837—1840. 3. Rész. Lärobok i Rättslaren) Hegel rendszerét ismerteté meg honosaival. Lsd. Neue Jenaische allg. Litteratur Zeitung, 1842. Nro. 46, 47, 48 's Zeitschrift für Rw. des Auslandes XVI. k. (1842.) 201. l.

¹⁾ Manual of political Ethics designel haater chiefly for the use of Colleges and Students at Law. Boston, 1838.

²⁾ Elements of international Law. Lond. 1836. II. köt.

³⁾ Lsd. *Fränzl*, Statistik. Wien, 1838—1841. III. Band I. Abtheil. 129. l.

(Folytatása következik).

DR. PAULER TIVADAR.

XI.

C S E P E L.

(Folytatás).

Skaricza Máté' tudósításából csak annyit vehetünk ki, hogy ő volt Ráczkévében a' második predikátor, és idejében 1572 — 1607-ig ugyan Ráczkévében egészen megszűnt a' katolika vallás, egyéb szigeti községek akkori religiói viszonyairól mindazonáltal nem értesít. Megjegyzésre méltó ezen hitfelekezetről még, hogy: az a' 16 és 17-ik századokban legterjedtebb és virágzó volt e' szigeten, annyira hogy itt nevezetesen Ráczkévében, Szegedi Kis Istvántól, vagy 1563-tól fogva öt superintendensek rendesen (talán mint akkori időkben legbátorságosabb helyen) laktának, miért a' mostani duna-melléki egyházi kerület némellykor kewi superintendentjának is neveztetett. Végre: e' szigeten lévő harmadik hitfelekezetről, vagyis az ó hitű ráczokról csak annyit mondhatunk, hogy Ráczkévében épült régi templomuk, ama zavaros napokat túl élte ugyan, és e' melletti házban többnyire tartózkodott kalugyerek (ráczbarátok) egészen nem engedték kialudni hitvallásukat, de

ezeknek, valamint egyéb szigeti ó rácz községek relligiói viszonyairól semmi bizonyos adatink nincsenek.

Míndez elszámolt hitfelekezetek újabb történeteinek sora erre megy ki t. i. lecsendesedvén valamennyire a' viharok a' 18-dik század elején, és új szállítványokkal gyarapodván Csepelnek lakosai, ekkor kezdtek itt a' felállított helységeekben épülni egyházak, rendbeszedetni a' különféle hitfelekezetek, és rendesen feljegyeztetni számok, tulajdon lelki pásztoraik által szerkesztetni kezdett mindennemű „Anyakönyvekben.“ Ugyan ekkor éledd fel újra e' szigetben a' katolika-vallás és annyira terjedni, hogy most a' régenten itt csak nem egyedül divatozó reformáta vallást jóval felülmulná lélek számra nézve, melly fordulatot, az itt megtelepített sváb és egyéb lassanként ide szállongó mesteremberek, úgy nem kevesebbé Eugen herczeg, ezután a' cs. család mint földes urak pártfogásai okozták. Mikor és mikép állítottak fel egyenként szigeti egyházaink? valamint a' helységek lakosai számát vallási tekintetben, egyéb észrevételekkel alább, midőn a' falukról külön szó leszen, mennyit ki tudhatnom lehet, megjegyezni fogom; itt általjában csak azt emlitvén, hogy az egész szigetséget papi felosztásnál fogva (mind mondják) hajdan a' katolikusokra nézve a' kalocsai érseki megye, később a' veszprémi, 1777-től fogva pedig a' székes-fejérvári püspökség — a' reformatusokat a' dunamelléki superintendencia, — ráczokat a' budai püspökség foglalják kebelőkben. — Van az egészben 4. katolika plebánia 3. fiokegyházokkal, 2 kápolnával — 3 rácz és 3 reform. ekklesiák, mellyekben az 1842-iki székesfejérvári papi névkönyv szerint a' lélek-szám következő:

Katholik.	8 103.
Görög.	1045.
Reform.	5 113.
Luther.	15.
Zsidó.	34.

J e g y z e t e k.

Ezen 's a' fentebbi nép összeírásokkal ama' észrevételt tehetjük:

a) hogy 1814 — 1842-kig nemzeti tekintetben a' magyarság csak nem ezerrel, a' németség ezerrel, a' szelíd ráczok ezerrel; hitfelekezeti viszonyra nézve pedig: a' kathol. és reform. külön 2 ezerrel szaporodtak, a' nem egyesült görögök ellenben 131. lélekkel kevesebbedtek.

b) Egy átaljában tapasztalhatni, hogy minden hitfelekezetnek vallások rendszabályait hiven megtartják, és egymás ünnepei iránt illő figyelemmel vannak. — De itt ismét külön említést érdemel a' németek buzgósága, kik parancsolt ünnepeinken felül még több helység' ünnepeket is tartanak (!) a' nélkül, hogy munkájokban valami rövidséget szenvednének, 's ez által megczáfolják azon ellenvést: mintha a' sok ünnep hátráltatná oly szemlátomást a' szorgalmat. A' reformált magyar nem ünnepel annyit, és még is többnyire szegényebb mint a' többet tartó német, a' hátramaradás okának tehát máshol kell gyökeredzeni. Ezzel azonban épen nem azt akarom megmutatni, hogy a' különféle ünnepek semmi akadályt nem okoznak a' világi ügyek és munkák folyamatában sőt mivel sok helyeken (leginkább hol több hitfelekezetűek együtt laknak) sajnosan tapasztaltam, hogy a' gyakor ünneplések (főkép a' nyári szorgos munka idején) nem csekély zavart, és izetlenségeket, surlódásokat szülnek, ezeknél fogva igen üdvösségesnek gondolnám irántok mint Mária Theresia idejében, a' mai idők 's körülállásokhoz képest czélirányos renszabásokkal intézkedni.

d) *Ipar és kereskedési 's egyéb tekinteteknél fogva.*

Mind a' kétfelől Duna kerítvén Csepel szigetét 's közel Buda-Pest hazánk' fővárosaihoz, elgondolható, hogy

kereskedési 's miveltségi tekintetben is előmenetelt tehetett, a' mint valóban tett is legfőkép midőn hajdani királyaink számos kíséretekkel itt gyakran megfordultak. Jelesen Ráczevének magyar fejedelmeinktől nyert szabadalmi következésében, olly fontos és virágzó vala kereskedése, hogy az akkori Pesttel vetélkednék, 's kebelében kereskedés végett ráczokon kívül németek, sőt olaszok is tartózkodnának. Azonban mint ezeket tönkre tették a' pogány zendülések, és egyéb számos viszontagságok.

A' mostani ipar és kereskedés' állapotját akarván festeni, különbséget kell tennünk a' jelenleg itt lakó nemzetek közt, mire nézve őszintén meg kell vallani, hogy átaljában valamint mindenütt, ugy Csepel szigetében is a' németek sokkal nagyobb értelmességet és ipar szorgalmat fejtenek ki a' magyaroknál. Ezen észrevételt bizonyítják amazoknak jobban munkált, és ennélfogva bár a' magyarokénál soványabb még is bővebben termő szántóföldeik, — fákkal beültetett rendesebb faluik, csinos és tiszta izlésű házaik, ezekben illendő butoraik. — Szálas erős és jól tartott lovaik, ökreik 'stb. csinosabb tisztább öltözetök, és jobb élet módjok. Végre bővebb irás és olvasás tudományok 'stb. Midőn ellenben a' magyar paraszt szántó földjeit imígy amúgy miveli, — kevés kivétellel rendetlen, elszórt, össze galabált alacsony házakban büszhődik. Fát háza körül vagy az utcán nem nevel. Lovai 's egyéb harmai elcsigázottak, zsiros, büdös haj, szür vagy kérges bunda. Télen dobzódik, nyáron pedig a' legszorosabb munka idején száraz kenyéren rágódik. Az ifúság és gyermekei' tanításával nem sokat törődik. 'stb.

Ezen, 's efféle a' magyar parasztra (sajnálkozással legyen mondva) nem épen ok nélkül hányt szomorú észrevételek, e' szigetségbeni falusiakra is jobbára illenek, tudnék megnevezni magyar helységet e' szigetben, körül pedig többeket, mellyekben a' magyar földjei és szőlei szép részét a' szomszéd német falubéliek birják zálogban, illy

vallomásokat magyar létemre bizonyára nem örömet tesznek, de a' föld és történet leírónál a' részrehajlást gyáva véteknék tartom és kárhuzatosnak. Az igaz és jótékony hazafiuság nem abban áll, hogy nemzetem hibáit szépítsem, vagy talán épen dicsérjem, hanem a' hiány és rossz szokás illendő megrovásában. Első lépés a' jobbulásnál a' hibának megismérése, ezt eszközteni szóval és cselekedettel (mint kinek sorsa és tehetsége engedi) inkább kötelesség, nem pedig rágalom. Hasonlítsa össze valaki Ujfalu, Csepel, Szent-Márton és Becse német helyeket a' többi itt lévő magyar vagy rácshelyekkel, és ha nem vak, látni kénytelen a' nagy különbséget.

De különösen mi 1-ször a' nemzeti gazdaság és ipar többféle ágait illeti, közülök egyikét sem mondhatnám kiünő figyelemre méltónak. Így:

a) A' gabona' termesztésnek már sovány és homokos földjök sem kedvezvén, tiszta buzát csak néhány helyeken termesztnek Csepelen, 's ugyan azért földeiknek művelésére nézve valami újabb 's tökéletesebb találmányokat — vagy eszközöket nem használnak. Ugy nem különben:

b) Szűk lévén a' szigetnek területe — 's ennél fogva a' faluk határai is, következésképp benne a' marha tenyésztés sem virágozhatik.

Az egész szigetbeni birkák számát némellyek mintegy 10,000-re becsülik, de ezen birka nyájak nemesbbitésökre (legalább eddig) nem igen sokat látszottak fordítani, nevezetesen Ráczeke városa a' szigetben lévő legelőin és Makádon most is csak gubanczos magyar jnhok járnak. Volt ugyan idő, melyben (mint mondják szép szarvas marhákat tenyésztettek legföképp a' ráczeveiek és szent-miklósiak 'stb.) mind a' két dunántúl haszonbérben birt több terjedelmes pusztá részeiken; (egy időben Ráczeke maga 13 illy pusztákat tartott haszonbérben), de némellyektől majd nem egészen elmaradván, tulajdon szükségökre való marhákat is a' Tisza partjai melől veszik.

Ámbár a' magyarnak általjában nagy vonzódást szeretnek tulajdonítani a' szarvas marha leginkább a' lóiránt, itt mindazonáltal azt tapasztalom, hogy a' németek feltünőbb iparnál szerzik meg, és tartanak szép szálas szarvas marhákat mint a' magyar gazdák; lovaikról pedig elhatározottan mondhatom, hogy a' szigetben legszebbek, erősebbek, és jóltartottak.

Igaz láttam néhány pár szép lovat a' magyar és rácز kocsija előtt is, különösen a' makádiak híres ménlovát szerezvén, szemlátomást javulnak lovaik, de a' németeknél ezt nemcsak egy két gazdáról állíthatjuk, vagy kezdetről, hanem egész falukról, főkép a' szent-mártoni és becsei német helységek az egész szigeti vidékben lovaikra nézve dicszéreret érdemlenek. — Marháikat a' kora' befogás által el nem csigázni, az elfáradt barmot lóher vagy egyéb zöld takarmánnyal tartani, a' helyett hogy azt a' kopár elaszott mezőre kiverik, még inkább elérkezni — végre jó vériü ménlovak által méneseket javítani, ezen 's több illyféle üdvösséges mezőgazdasági elvek, az igen nagyobb résznél még nem látszanak kifejleni, pedig ezek nélkül, minden marha javításról, szép 's jó lovokról, valamint: a' gyalázatos marha lopások megszüntetéséről álmodozni is csak képtelenség.

c) Méhészet az ipar ágai közt nevezetes helyet szigetünkben ugyan nem foglal, csak annyiban tehát érdemel említést hogy (a' virágzó gyümölcsfákkal ellátott számos szigetcsekék, 's egyéb ligetek rétek viránnynain a' méhészetre nézve felettébb kedvező lévén a' vidék ennélfogva) a' méhészetre több figyelmet fordíthatnának, és belőle tetemesbb hasznot húzhatnának a' lakosok mint jelenleg.

d) A' selyem tenyésztés tön valamely előlépést, főkép mióta Ráczkevice Pestről egy ember minden nyáron lejár tojasokat osztogat a' selyem bogár gombolyagokat (galétákat) helyben megveszi, és legombolítatja a' ráczkevi leányok által.

Mivel több hold földek egészen használatlanul hevernek, 's a' lakosok közt elégnek ideje volna, a' könnyű 's nem sokáig tartó munka után szorgalmasan eljárhatnának, csak erre közelebről ösztönöztessenek és taníttassanak. Van ugyan, Ráczkévében az egész sziget selyemtenyésztésére ügyelő biztos, rendeléséből pedig, a' selyemtenyésztést tanító könyvecskék is adattak ki, de úgy látszik az érdeklött tudomány csak igen lassan terjed; mert az öregebb emberek tanulni nem akarnak, iskolákban pedig a' rendetlenül járó gyermekeket alig lehet a' legszükségesebb tárgyakra imígy amúgy tanítani, nem hogy miveletlen fejökbe tölthetnénk olly tudományt, mellyel bibélni a' magyar parasztnak sem ideje (?) sem hajlandósága. — Valamire való szedres (eperfa) kerteket sem láttam, pedig e' nélkül nem sokra megyünk. Ráczkévében ugyan kezdettek egy közönséges eperfa iskolát állítani, jelenleg azonban csak alig tengődik, meglehet hogy a' földét nem szereti, vagy a' sok vizár rongálta meg. Ezen iskolai szedres kertnek újra kiültetéséről a' fennemlített biztos gondoskodott ugyan, de ugyan őt panaszolnodni is hallotam a' fiatal fácskák rongáltatása miatt.

Egyébiránt tagadhatatlan, hogy a' fenidézett gombolyító intézet ösztönül szolgál, és ennek köszönhetni leginkább a' néhány mázsányi selyem gombolyag esztendei természetményt, melly évenként szaporodni tapasztaltatik, midőn az intézett felállítása előtt illyes miről nem is álmodoztak.

Mi pedig II-or a' kereskedési ipar mostani állását illeti nem lehet ugyan ezt hasonlítani a' régihez, azonban Csepel, Újfalú, Szent-Márton és Becse legtehetősb szigeti német helységek nem megvetendő virágzásokat többnyire kereskedési szorgalmoknak köszönhetik, mellyet természetesen a' fővárosok közelléte igen ébreszt és ápol. A' magyar kereskedni nem igen szeret, ezt itt is ellehet róla mondani, jobbára csak hajózással és molnár mesterséggel foglalatoskodván. E' pont alatt azonban méltány-

lást érdemelnek Ráczeve mezővárosnak lakosai, 's különösen az óhitű rácok nemzeti hajlandóságoknál fogva búzával, zabbal a' Dunán; egyébáru czihkelyekkel pedig több boltjaikban meglehetősen kereskedést üzven.

Az 1838-diki vizáradás által összedöntött házak felépítésére szükséges téglá leginkább Buda - Pesten megkívántatván, nagyobb mennyiségben mindenfelől, nevezetesen Csepel szigetéből is szép számmal hordottak oda a' múlt évben, és úgy látszik jövődöben a' tégláégetés e' vidéken az ipar és kereset egyik ága leend, mint ezt a' kis Duna partjain emelkedő téglá kemenczék mutatják. — A' kereskedési czikkelyek közé számíthatnók a' nádaly halászatot is, mellyet Besnyő, Fertő 's egyéb mocsárokban üznek és a' fogodtakat Pestre, mint ezen kereskedési czikkely főrákhelyére szállítják.

Mindazonáltal kereskedési fő tárgy itt tulajdonkép csak a' kenyérsütés, mellyel majd minden szigeti helységek, de leginkább az ujfalusiak foglalatatoskodnak, ott 10 malom egyedül a' kenyérsütők számára örlő és 12 hajó (még a' Duna jege engedi) rendszeren mindennap szüntelen hordja Buda-Pestre a' kenyereket. Egyéb helységekben is vannak csaknem egyedül a' kenyérsütők számára örlő malmok, vannak hajós gazdák, kik hetenként kenyeret, gyümölcsöt fát szénát gabonát 'stb. természetményeket csekély áron Buda-Pestre hordanak.

Valami különös szokásokat vagy szertartásokat én itt nem tapasztaltam.

Ruházatra nézve ugyanis: mind az egész szigethen a' magyar szabást követik. Eleinte mint mondják cipőt, harisnyát és térdig érő bugyogót viseltek a' Franconiából ideszármazott németek, most már nincs különbség a' német és magyar közt ruházatra nézve, egyéb hogy az elsők tisztábbak és csinosabbak. — Kereszteléskor akár

temetés alkalmával némelly helyeken még most is divatozó babonás szokást sem vettem észre. — a' mennyekzöt ha csak lehet vigan és dobzódva tartják, mennyire kinek kinek költsége engedi. Magyarjaink többnyire vacsorát adnak, kevesen ebédet és vacsorát, — midőn a' jobb birtoku németek mennyekzöjököt hetfőn kezdik és pénteken vagy szombaton végezik. Mint mindenütt jobbára vagy e' vidéken is vannak a' helységekben legszükségebb mesteremberek, leginkább czismadiák, takácsok szabók, kik a' ráczkevi czéhhez tartoznak, hol ilyen 7-tet számlálhatni 's némellyek hatás köre a' szigeten túl is kiterjeszkedik monopoliumok által, hogy több visszaélést és kárt, mint hasznot és előmenetelt szereznek, minden felvilágosodottabb általlátja és elhiszi.

J e g y z e t e k.

Az iparnak és gazdálkodásnak nem csekély akadályára vannak itt a' gyakor árvizek.

Mivel Csepel szigetének partjai nagyon alacsonyak, ennél fogva gyakran elöntetik, akkor a' lakosok földjeit, nem csekély károokra tetemesen rongálja a' Duna vize, és pedig nem csak télen, hanem még nyáron is. — Minden illy kártevőárvizek közt valamint az egész Duna melléki úgy a' szigeti helységek lakosai bús elmeökben még soká fenmaradand a' híres 1838-dik nevezetesen martius 16 és 17. annyira elborította egész Csepel-szigetét a' körülötte megtorlott jég, hogy Csepel faluban alig maradt 3. ház, és helyét megváltoztatni kénytelenítetett, egyéb helységekben pedig százanként dülnének halomra a' házak. Az inség mint mindenhol, itt is rémítő volt; de találkoztak nemes gondolkodásu emberbarátok, különösen nemes Pest-vármegye' és az uradalom enyhíteni iparkodtanak sorsokon. Német helységeink jobbára felépültek már és pedig szépen, számos falukban láthatni

azonban bús omladékokat, vagy csak sárral betapasztott sövény galyibákat, az idén (1839.) ismét aggódni kezdtünk újját megégető gyermekként; mert csak 3 volt kisebb víz a' tavalinál; de kár nem történt, mit a' n. m. Helytartó tanács és illető ns. vármegyei tisztviselő urak szorgalmának köszönhetni, most a' töltésekre még nagyobb iparral ügyelnek, és van remény, hogy ha csak éppen rendkívüli nem lesz a' vizár, nagy károkat nem okozand, de ha a' soroksári ágat elzárni fogják, nehéz lesz az öreg Duna ragadozóbb árjának ellent áthatni, melly most is a' szigeten keresztül a' kisebb ágra rántani szokott.

Birtokosai az egész szigetnek, és egyes falvainak hajdan és most.

Kik voltak a' római és más itt megfordult nemzetek idejében Csepel szigetének birtokosai? homály borítja, azért ezeknek sorát csak Árpádnál kezdem. Ez midőn a' magyar nemzet őseivel diadalmas fegyvereit szinte e' vidékig csillogtatta, a' már többször idézett Béla' névtelen jegyzője szerint egész Csepel-szigete: őt 's fő nemesseit kezdte ismérni urának. Árpád úgymond a' nemzeti író, azon részekről hol most Budrug vára épült a' Dunamellét menvén, érkezett a' Duna nagy szigetéhez, hol táborba szállott népével 'stb. Elvégezzék tehát, hogy az a' sziget a' fejedelem szigete legyen és minden nemesebb embernek legyen benne udvara és tanyája. ¹⁾ 'stb. Men-

¹⁾ Post haec vero egressus dux Arpad a partibus illis ubi nunc est Castrum Budrug et descendit iuxta Danubium usque ad insulam magnam et castra metati sunt iuxta insulam, et dux Arpad suique nobiles intrantes insulam, visa fertilitate et ubertate illius loci, ac munitioem aquarum Danubii, dilexerunt locum ultra quam dici potest, et constituerunt ut Ducalis esset insula, et unusquisque no-

nyire hiteles Béla' jegzőének ezen történeti előadása itt vitatni nem akarom, a' máig fenálló vélemény után mindazonáltal Árpád fejedelmi lakának Csepel falu felett való maradványi ¹⁾ úgy nem különben Kun László mulató hazának Ráczeve és Szent-Márton közt most is tudva lévő nyomai ²⁾ arra mutatnak, hogy Árpád utódi e' szigetet birták. A' vegyes nemzetségekből származott magyar királyok idejéből, már bizonyosabb adatokkal bírunk ilyenek:

a) Zsigmond oklevelei, mellyekben a' ráczeveieknek többféle szabadalmak közt, fekvő birtokot és földet is ajándékozott, ezek földes uri jogot árulnak el. — Ezután hogy Hunyadi Mátyás király is birt e' szigetben Szent Márton. Ujfalu, Becse és Ráczeve közt rendelt határozási okleveléből alább kifog tetszeni, II. Ulászló eltékozolván vagy eltékozolni engedvén a' királyi jövedelmeket, olly szegénységre jutott, hogy a' mészárszékek-ből már rovásra hordanák udvara számára a' hust, és még a' Dunaparton felállítani szokott sátorokban árult pecsenyéből vitetne gyakran élelmére, innét a' maig tudva lévő közmondás „Laczi konyhájából élni ³⁾); kénytelenek vala-

bilium personarum suam ibi haberet Curiam ac villam cap. 44.

- ¹⁾ Statim dux Arpad conductis artificibus praecepit facere egregias domos ducales. Ugyan ott:
- ²⁾ A' rege szerint hajdan Ráczeve és Szent-Márton közt Sz. László falu feküdt az mondják. Ezen véleményt ama régi épület maradványi szülhették, mellyek Ráczeve és Sz.-Márton közt feküdtek, és 1788. a' ráczevi reformát torony' építtetésére használtattak el annyira, hogy most már csak csekély nyomai mutogatnák hajdani helyét. Némelyek ezen romokat említett Sz. László falu temploma, mások IV. László nyári palotája maradványinak tartják, mellyből szokta vala ő a' Dunántúl tanyázó kunokat mostani ugyan tőle elnevezett „Laczháza vidékén meglátogatni.“
- ³⁾ Ez a' László király jó csendes vala, És a' magyarok megutálják vala ötet az csendességéért. És bőv kezü vala és a' ma-

nak tehát az ország rendei törvény cikket alkotni, hogy a' királyi jövedelmek bár kinél 's bár mikép idegenítettek volna el, azonnal visszaadassanak, e' felett határozott, hogy a' királyi koronai jövedelmeket senkinek elne ajándékozhasssa a' fejedelem. Végre netalán a' királyi jószágok és jövedelmek iránt valamelly kétség támadhatna ugyan az említett 1514-diki országgyűlés 3-dik törvény-cikkében felis jegyzették azokat. Ezen törvény-cikkek negyedik §-ban Csepel-szigete is a' királyi koronalis jószágok köze számítatott. ¹⁾

II. Lajos idejében még rosabban állott a' királyi ház jövedelmi forrása, és állapotja; az országgyűlés tehát ismét rendelést tett a' fejedelmi jövedelmek rendbeszedése iránt, nevezetesen a' 11. art. „Coquinae Regis proventus appliciti:“ felírás alatt, a' királyi konyha fenntartására jövedelmező városokat és egyéb jószágokat kijelelték is, ezek közt Chepel szigetét is. ²⁾ 'Mikből nyilvános hogy; II. Ulászló és II. Lajos fejedelmek alatt országgyűlési határozatnál fogva Csepel szigete királyi koronalis jószág volt. Mégis

A' már felebb néhányszor említett Oláh Miklós Csepelt a' magyar királynék birtokának lenni mondja — házassági jegy adományképpen, Mindazonáltal reménylem senki sem fog Oláhnak ezen állításán felakadni, és annak mint magányos irónak nagyobb hitelt tulajdonítani az országos határozatoknál. Meglehet

gyarok ezt látván, mindent elkergetnék vala. Az urak is majd minden Jövedelmeit elragadják vala tőle. És olyan szükségbe vala ezért, hogy a' Budai mészárosoktól rovásra lordottanak húst mindennap az konyhájára. — Nagy kárára vala neki hogy nem tud vala magyarul. Heltai Gáspár hist. 372. lap.

¹⁾ Uladislai II. Regis decretum septimum anno domini 1514. art. 1. 2. 3. §. 4-to.

²⁾ Ludovici II. Regis decretum secundum Bachiense anni 1518. art. 14. §. 1.

ugyan, hogy az említett rendelkezések előtt Csepel királynéi jegyadomány birtok volt, mit némükép valószínűvé tesz Anna királyné 1503-ban költ oklevele, melyben a' ráczkevieket, király rét nevű földnek egy részével megajándékozta, de 1514 — 18-dikig világos a' törvény - szava, 's csodálni kell, hogy Oláh Miklós, ki ezen időtájban II. Lajosnak titoknoka, sőt tanácsosa volt, és munkáját csak 1530 — 40. körül írta ¹⁾, tehát az ország határozásait tudta vagy tudhatta vala, még is azokkal meg nem egyezőt állított.

Ferdinand és Zápolya királyok idejében, talán hol egyik hol másik birta Csepelt, kinek mint szolgált a' szerencse és e' vidékén hazánkknak uralkodhatott. Később a' török hatalmába esett Budával Csepel is bizonyosan mint közel fekvő vidék a' kontyosoknak hódolt, kik azt megis erősítették. A' török hajós sereg u. m. Istvánfy, szent Márgit szigetjéhez, mely Cepeliának mondatik érkezvén a' sziget-csucsán hol a' Duna ágai ismét egyesülnek erősséget hánytak. ²⁾.

¹⁾ Oláh Miklós 1493. született Nagy-szebenben. 1526. Lajos király titoknokává és tanácsosává nevezte. 1531. Lajos özvegyét Flandriába követte 's nyolcz évekig maradt nála mint tanácsnok. Itt létében írta Atila és „Hungaria“ című munkáit.

²⁾ Ebből nyilván kitetszik Csepelnek Budára nézve nem csak kellemes, hanem egyszersmind hadi tekintetben is fontos helyzete u. m. melly Budától nem messze 's mind a' két-felől Duna által kerítve az ostromló vagy védelmező seregnek bátorságos hadi tanyául szolgálhat. Jól állallatták ezt már az ősi időkben dicső eleink, azért Árpád alatt itt fészkeltek meg magukat, itt nyugodtak ki hosszabban terhes utazások után, itt tartották ama' fontos hadi tanácsokat, mellyben Pannoniának édes hazánkknak elfoglalását végzeték, 'stb. Ugyan ez bizonyult be a' későbbi időkben, nevezetesen Buda-várának Rogendorf által történt ostromoltatásakor. A' tapasztalt Perényi, Révay és több magyarok sürgették, hogy a' fontos fekvésű Csepelt el kell foglalni

Buda visszavétele után Csepelt Eszterházy István foglalta el 1686-ban, kitől az egész szigetet 1688-ban Heiszter generál vette meg 25,000 forintokon. Ennek felesége halála után pedig Eugén sabaudiai herceg nyerte el némellyek szerint 1708-ban a' törökön vett diadal-maira nézve ajándék gyanánt, de Ráczeve régi jegyző könyve hitelesebben állítja, hogy: Eugen herceg kezére Heiszter feleségének halálával az egész uradalom 85,000 forintok letétele után került. 1698-ban az idézett jegyzőkönyv szerint ugyan is 1699-ben már mint földes úr egyezett a' ráczeveiekkel bizonyos tárgyakban.

Mag nélkül mulván ki Eugén' herceg ¹⁾, Mária Theresiának édes anyja vette által (mint mondják) nagy summa pénzen, melyre hogy a' boldogult herceg tetemes adósságait fizethessék szükség volt. Egyebekként pedig Erzsébet császárné Csepelt özvegyi tartásul kapta, 's birta haláláig, mely 1750-ben történvén, ekkor Mária Therezia magának tartotta fen a' szigetet és a' magyar kamara által kezelte, mint ezt a' ráczevi jegyző könyvből láthatni ad annum 1774. 43. lapon. ²⁾.

1780-dik év 18. september. Mária Christina austriai herceg-asszony édes anyjának Mária Theresiának adományából az egész uradalomban beiktattaték ³⁾; ki

és megerősíteni, de Rogendorf a' magyar 's leginkább Révay dicsőségét irigylő, megvetette e' józan tanácsot, 's a' törököt hajóival feljönni sánczot hányi (mellynek nyomai máig látszanak Csepel felett) engedte. Rogendorf hitvány gondolkozásának gyümölseit és gyalázatos futás közbeni halálát tudjuk. Anonymus, Istvánfy, Spányik.

- ¹⁾ Mint maltai rendbeli lovag nem házasodhatott.
- ²⁾ Korabinszky 590. lapon azt állítja, hogy Christina főherceg asszony Csepel szigeti uradalmát pénzen vette, mely állítás hitelt nem érdemel.
- ³⁾ Beszéli, hogy Csepel szigetét Mária Theresiától kértek légyen a' jesuiták káposztás kertnek, megis nyerték irásban; de az általadás bizonyos okra nézve elmaradt.

1790. meghalálózván, Albert szász tescheni herczegnek mint férjének hagyta holtá napjáig vagy 1822-keig. Ez óta végre az egész Csepel uradalom (mellyet Eugen' és Albert herczegek a' szigeten kívül fekvő Adacs és Peczér Szunyogh több mint 50,000 holdnyi pusztai birtokkal szaporítottak) a' cs. kir. család uradalmainak sorába iratott, 's van mostanáig is.

Egyéb magányos birtokosok Csepelben.

Béla névtelen jegyzőjének ugyan a' fentebb felhozott szavai szerint Csepelben a' fejedelmen kívül még egyéb fő embereknek is volt részök. Elvégezzék tehát u. m. hogy e' sziget a' fejedelem szigete legyen, és minden nemesebb embernek legyen benne udvara-és tanyája 'stb.

E' szavak szerint, hogy a' többi magyar kapitányoknak is jutott e' szigetben föld, elég világosan következnek azonban, valamint a' felvilágosító adatok hiánya miatt még Árpád nemzetségéből származott királyainknak, e' szigetbeni birtokuk történetét sem lehet körülállásosan kitudni, ugy az említett fővezérek 's maradékaik uraságának e' szigetben semmi egyéb alapos írásbeli nyomába nem találtam, Béla jegyzőének idézett szavain kívül.

A' ráczkevi régi napló külső tábláján 1775. jegyzet szerint ugyan találtatott e' szigetben egy mohos sirkő emlék márványból illy latin felrással: SEPVLTVRA' EGREGY' MICAELIS, DE CHEH' INSVLAE HVIVS, CHEPELIENSIS, COMITIS' QVI OBYT, IN' FESTO' SANCTI' ANDREAE, APOSTOLI' ANNO SALVTIS' M,D,XVIII. ¹⁾. De az említett férfin talán csak csepeli tisztartó vagy

¹⁾ Ezen sirkő emléket eleinte a' tökölyei helység templomának nagy oltarába rakták, honnét későbbben ugyan ott

udvar bíró' lehetett, annál hihetőbben mivel bizonyos, hogy Csepelen már Árpádnak, 's utána a' többi fejedelmeknek nevezetesen 1515-ben II. Lajosnak fényes udvari lakások és mulató házak volt, mint Béla jegyzőjének, Oláh Miklós, Bél 's egyéb írók szavaiból kitetszik, mellyben tehát felvígyázó udvari bíróra valamint az egész szigeti jószágban igazgató tisztre szükség volt, tudjuk pedig, hogy az akkori szokás szerint illy féle hivatalt viselők is comiteseknek nevezettek.

Végre minden e' részben támadható kétséget eldöntenek ugyan akkorbéli 1514 és 1518-diki törvény czikkelyek, mellyekben Csepel szigete a' királyi koronai javak közé számíttatik a' nélkül, hogy az érdeklött Cheh nemzetségről csak szó tétetnék, mi elkerülhetetlen vala ha ugyan azon időben Csepelnek birtokosai lettek volna. ¹⁾

b) A' híres Tökölyi családot földleirőink Tökölye Csepel szigeti faluból származtatják, lásd Joannis Tom-

lett szent Borbála mellék oltárába tették által. Wagner is (Collectanea genealogico histor. familiarum decade II.) említi ezen sirkői irást, de hozzá teszi, hogy egy barátja által figyelmeztetett reá és ő nem tudná mi viszonyban állott legyen Cheh Mihály családdal. Tehát ebből sem nyertünk tökéletes felvilágítást eldöntésére azon kérdésnek: ha birt-e a' Cheh familia Csepelen vagy nem? és ki volt az itt temetkezett Cheh Mihály? a' most is fennlévő kátonnai Cheh nemzetség amattól különböző lesz, mert az Wagner szerint még 1553. kihalt.

¹⁾ Wagner felebb idézett munkájában Cheh Zsigmondról írja: quando ipse pro redemptione honorum haereditariorum et possessionum ac etiam Castrorum utpote Németújvár in Castriferrei Rewisthaye in Barsiensi, item Castri Óvár et Castellí Homycza in Posega Newna similiter Castri in Walko Comitatus existentium et habitorum etc. litterae Conventus S. Benedicti de juxta Gron anno 1503. — Már ha Csepel szigetét is mint ősi jószágokat a' 16-ik században a' Cheh család birta volna, bizonynyára ezt is említeni kellett vala annál inkább, mivel a' zálog kiváltás a' kérdéses Cheh Mihály halála esztendeitől nem messze esik.

ka Szászky *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam* 'stb. editione altera Posonii et Cassoviae 1775. pag. 526. — Bél notítia Hungariae novae, idem *Compendium hung. geograph. ad exemplar Mathiae Bél* editione 4. pag 118. végre Vagner in *annalectis Scepusii sacri et profani IV. Rész* 160-dik lapján írja, Sebastianus I. (Tökölyi) *posteaquam in equestrem ordinem anno 1572. relatus est, de Thekelháza scribi coepit.* — Ezek szerint (ambár arról ha Thekelháza a' fenemlített Tökölye Csepel szigeti helységgel ugyanazon egy-e? némükép kétséges, mert azt Oláh Miklós 1530 — 40. táján leírván pusztán csak Thekelnek nevezi, hihető hogy az érdeklett család ős apja talán Tökölye Csepel szigeti helységből származott, de hogy ezen egész szigetet, vagy annak részét mint tulajdonokat birták volna utódjai, ezt egyéb bizonyos adattal nem erősíthetném.

c) Azt is mondják, hogy első Mátyás sziget-Ujfalut bizonyos Ujfalusi nevü trombitásának (tibicen regius) ajándékozta legyen, kiről azután nevezetét a' falu is vette. De így hát az Ujfalusi nemzetség se birt e' szigetben a' főkapitányoktól való eredetinel fogva, 's hogy: nem sokára ezen család bírni megszűnt II. Ulászló és II. Lajos idejökben az egész szigetről tett országos rendelkezések mutatják. — Az eddig számlált családokon kívül egyéb birtokosoknak nyomára e' szigetben nem akadtam, valamint jelenleg is az egészet egyedül a' cs. királyi család használja.

J e g y z e t.

Csepel szigete birtokosainak ennyi változása mellett nem kell felednünk, hogy az, a' fentebb idézett II. Ulászló és II. Lajos idejökben költ hazai törvény czikkeink rendelkezésénél fogva, királyi koronai birtok volna, 's ambár most ebbéli rendeltetésének némükép megfelel-ni látszik; mert ismét a' fejedelem bírja, de csak magá-

nyos es. kir. családi birtok gyanánt tekintethetvén, ennél fogva nem a' magyar kir. kamara alatt van, mint Diósgyőr, Ó-Buda, 's egyéb koronai jószágok, hanem a' bécsi német jószágok igazgatósága által kezeltetik.

N e v e z e t e s e n ,

Ráczeve szabadalmas mezővárosának eredetéről és elnevezetéről.

Tekintvén Csepel szigetének a' Duna két partjain, a' fővárosok közelében 's így a' kereskedelemre nézve alkalmas fekvését, kételkedni nem lehet, hogy ezen akkori királyi látogatásokban is gyakran részesült vidék több népes mező városokat és falukat számlált, de mellyek, a' mindenki előtt ismeretes számtalan viszontagságok miatt falukká vagy pusztákká silányultak. Szegény hazánkat elnyomorgató csapások közt egyedül Ráczeve tartotta fen szinte mostanáig mezővárosi előbb számos szabadalmainak némelly maradványit, 's erről bővebben szólani immár a' renden vagon.

Ráczeve fekszik a' Duna kis ágának jobb partján, Becse, Lórév és Szent-Márton helységek szomszédságában, Pesthez mint egy 4 mf. délkeletnek. Eredete és elneveztetése iránt különbözők a' vélemények, Keve főkapitányhoz felviszik következendőképen: Béla névtelen jegyzőjének felebb idézett szavaiból tudjuk, miként Árpád és főnemesei elfoglalván Csepel szigetét azt határozták hogy a' sziget a' fejedelem szigete legyen de minden főnemesnek is lenne abban udvara és tanyája. ¹⁾ Ezen

¹⁾ Anonymus, 46. cap.

osztályos rendszabály szerint tehát; valamint Árpádnak a' sziget felső része jutott 's ott hol jelenleg Csepel falu fekszik magának udvari lakást építtetett, ugy a' föld mellyen most Ráczkeve elterül talán Kewe fő embernek' esett, hol ez is fejedelmének példájára tanyát és udvart állítván a' földet róla Kewe földének elnevezték. — Később a' keresztény hitre térvén eleink 's Kewe földjén Ábrahám tiszteletére kápolnát emelvén, hogy a' régi pogány időknek még emléke se maradna fen itt, a' buzgólkodók Kewe pogány embernek neve helyett Ábrahám pátriárkáét akarták szokásba hozni, sikerült is e' szándék; mert sok időki Ábrahám falvának hívták, midőn a' 15-ik század elején hajdani Kewe vármegye ugyan illy nevű vagyis Kewe városából ide érkezett ráczok a' helynek eredeti nevét felelevenítvén, azt előbb kis Kewének, majd végre nemzetségekről Ráczkewének elkeresztelték.

Mások szerint Ráczkeve hajdan csak csekély falu volt és Ábrahám falvának hívták, de utóbb Kewe kapitányról adatott reá a' Ráczkevi nevezett 'stb. — De Bél Mátyás ezen 's egyéb véleményeket helyteleneknek állítja, és Ráczkeve eredetének valamint elneveztetésének meghatározásában Kewe kapitányt mellőzni akarván, Skaricza Máté 1572 — 80-ig volt ráczkevi prédikátornak verseire hivatkozik, mellyekben az Ráczkeve eredetéről és elneveztetéséről soványan ugyan, de Bél szerint hitelesen így énekel:

„Itt kapitány Kewéről nincs nevem
Mint némellyek itélnek felőlem,
Sem görög szó kewy az én nevem
Noha vízzel mind környül vétettem

Eleitől fogva egy jámbortól neveztettem (az sz. Ábrahámotól):

Ábrahámnak megyés egyházáról, és környülem való sok szép fákról.

Köwin végre, azután kis Kewi lett nevem, az ráczokról Ráczevi.“ Ezek szerint tehát u. m. Bél véli a' törököktőlí felelem miatt ide származott ráczoktól 's leginkább kik Kewe hajdan rácz helységből feljöttek, vette volna mező városunk mostani nevét.

J e g y z e t.

Az első vélemény t. i. mintha Ráczevét még Árpád fő vezér alatt Kewe kapitány alapította, és ugyan erről neveztetett volna el, csak Anonymus szavaiból hihetőleg következtetni, de egyéb írásbeli adatokkal erősíteni nem lehet. — A' másod rendü állítás mint egészen alaptalan figyelmet nem érdemel, mert épen nem hihető, hogy a' keresztény és a' 15. században vallásos magyarok megvetvén Ábrahám patriarka jámbor férfiu nevét, kit a' szentírás is, mint a' hívök ős apját tisztelettel említ, egy pogány embernek nevét többre becsülték, és adták volna falujoknak, mi több, annyi századok után. Tehát a' harmadik vélemény, ha a' tárgyat nem legkimerítőbb, de mind írásbeli adatokkal is erősíthető legbizonyosabb e' szerint, végre egybe huzván az eddig mondottakat az jön ki:

Hogy Ráczeve hajdan, a' 14. század elején csak csekély falu volt és Ábrahám patriarka tiszteletére emelt kápolnáról és az e' mellett lévő sok szép fákról Ábrahám-falvának neveztetett, későbbben pedig (a' történet könyvei szerint ugyan az említett 14. század vége felé) midön Bajazeth török zultán Görög- Bolgár- 's Rácországot kegyetlenül dúlná a' nevezett országok számos lakosai elhagyván boldogtalan hazájokat 's összeszedvén mit a' barbár, elől menteni leheté, más helyekre kivándoroltak-

Ugyan ezen időtájban hazánknak Kewi nevű hajdan magyar vármegyéből 's annak ugyan Keve nevezetű városából jó sereg ráczok az ellenségtől félelem miatt menekő helyet keresendők, néhány hajókkal már a' nikápolyi ütközett előtt ezen szerencsétlen csata utáni ijedség miatt pedig még számosabban a' Duna partjai menttében fejjel felé tolakodtak 's hazánknak több részein u. m. Buda, Szent-András némellyek pedig Csepel szigetének némelly faliban nevezetesen: Ábrahám falván Zsigmond akkori magyar királynak (kinek az említett nikápolyi 's egyéb török táborozásai alkalmával a' kevei ráczok hasznos szolgálatokat tettek) engedelmevel megtelepedtek, 's mivel nem sokára kereskedési szorgalmok által tetemesen szaporodtak és vagyonosodtak, rólok a' helynek régi neve is megváltóztatott, és előbb ugyan az oklevelekben kis Kewinek, Zápolyától fogva pedig általánosan Ráczkevének elneveztetett.

Eleinte a' megtelepedett ráczjövevények egyéb kedvezéssel nem bírtak hanem hogy: menttek lettek a' bárbar ellenség zaklatásától, egyébiránt nem sokat különbözött sorsuk a' parasztokétól. Mit midőn tovább tűrni nem akarnának 's mivel a' kereskedés, melyre leginkább adták magokat, nemzeti hajlandóságoknál fogva szabadság nélkül nem létezhetik, azért Zsigmond királyhoz folyamodtak kervén őt igtatná a' helységet, melybe letelepedtek szabad mezővárosok sorába. Engedett ebbeli kérésöknek Zsigmond 's többször lerándulván Csepelre, midőn maga is látná a' szigetnek inkább kereskedésre, mint mezei gazdaságra alkalmas voltát, e' végre 1404-dik évben költ királyi oklevele által Ráczkevének minden nemű lakosait szabadokká nyilatkoztatta, 's őket minden vám, adó 's harminczadtól felmentvén, hogy az egész országban nem csak személyökre, hanem portékájokra nézve is szabadon jár 's kelyhessenek, e' felett, hogy esztendőnként sarlós boldogasszony napján országos vásárt tarthassanak, egymás 1405-ben kelt királyi oklevele erejénél megengedte.

Fekvő jöszágot, heti vásárt, végre patronatusi jogot is nyernek.

Illy engedvények következésében szemlátomást gyarapodtak a' ráczkeviak, melly előmenetel még inkább megtetszván a' fejedelemnek, új kegyelmekkel szaporítottá előbbi jótéteményit.

1428-ban ugyan is. Bálványos másképp Kapufa és Zhrenovecz vagy Izra most városföldre nevű királyi földeket, mellyeket előbb csak jobbágyok a' fejedelmi földesuraság számára miveltek, ezentúl tulajdoni joggal a' ráczkeveieknek általadta, megajándékozta és őket minden földes urasági adótól, és tized fizetéstől felmentette. Hogy pedig az oklevél szavai szerint, mint egyéb szabad városok, az egész országban minden akadálytól öröké mentek lennének, ugyan Zsigmond kivevé őket, bárminémű idegen 's alá rendelt, subalternus judicatus, bíróság és netalán ezek által rendelendő fogság büntetés tömlöczötetés, vagy fentartóztatás alól.

1435-ben ismét más oklevél erejénél fogva a' ráczkeviak kereskedések előmozdítása tekintetéből megnyervén azt is; hogy Magyarországból Rácországba, vagy viszont jövő 's menő kereskedők portékáikat Keyve mezővárosában szabadon árulhassák ugyan, de az idegeneknek csak vásárkor, ezenkívül pedig röfszámra egyedül a' ráczkeviaknak legyen szabad árulni portékájokat.

Ugyan ezen kegyes fejedelem a' fentebbi oklevél szavaiként: a' ráczkeviaknak hívséges és engedelmes, és azért dicsérendő erkölceikre nézve, úgy nem különben a' haza diszéért és a' ráczkevi város javáért minden hétnek 3-dik napján heti vásár olly szabadságokkal mint ezek más városokban tartatni szoktak, itt is tartatni megengedte. Végre:

Ugyan Zsigmond király Ráczkeve szabados mezővárasát egyházokra és papjokra nézve patronatusi joggal is különös tetszése jeléül felruházta.

Szabadalmaik a' következő fejedelmektől megerősítettek, és szaporítottak.

Zsigmond királynak mindezen elszámlált szabadalmas okleveit, az őt követő számos magyar fejedelmek nem csak hogy mind megerősítették, hanem újabb adomány levelekkel bővítettek is- Ezt tette mindjárt:

Albért, Zsigmond veje, és az országlásban legközelebbi követője 1438-ban költ levele erejénél fogva.

László, Mátyás király 1458 — 1464 1473. végre 1489. Ugyan ezen fejedelem királyi embere által Ráczkeve határát Szent-Márton, Újfalu, Lórév és Becse faluk közt egy e' részben kiadott levelével eligazítván, megerősítette 1465-ben.

II. Ulászló 1490 és 1501-ik években Ráczkevének régi szabadalmait és birtokát Somlyó szigetében szabad faizási és halászati joggal szaporította. Sőt még felesége Anna királyné is segítette a' ráczkeveieket határjokban 's az úgy nevezett király tó mellett fekvő rétnek egy részével megajándékozván 1503-ban, melly darabot most is birják és közönségesen király rétnek nevezik a' lakosok.

II. Lajos szárazon vagy réveken járó ráczkeveieket mindenhol szabadon vámfizetés nélkül bocsátatni parancsolta 1517 és 1524. Végre:

János király, Zápolya 1536. megerősítvén Mátyás és Ulászló királyoktól nyert és megerősített minden szabadalmaikat ezekfelett a' ráczkevi rév jog oda engedésével szaporította azokat.

E' számlált régi okleveleket sőt még egyéb számos régi 's becses irományokat ¹⁾, annyi ezer viszontagságok' daczára is szinte máig eredetiekben fentartották és levéltárokban letéve gondosan őrzik a' ráczkevek. — Ugyan ezekből és Skaricza Máté verseiből hitelesen tudjuk, micsoda állapotban volt hajdan Ráczkeve szabados királyi mezőváros, melly t. i. számos templomokon, díszes felházokon, derék köépületeken és tágas raktárokon felül 7. piacot és csak nem kétannyi utczákot foglalt, miből annak hajdani terjedelmére, virágzó kereskedésére és gazdagságára könnyen tehetünk kihozást — De lássuk:

Ráczkevének a' török és egyéb polgári háboruk miatt szenvedett viszontagságait.

Zsigmond alatt kelt virágzásának legszebb időszakát nem soká éldehette Ráczkeve, midön II. Lajos gyászos emlékü elestével boldogtalan hazánk e' vidékének napja is jó darab időre langha 's vérbe borulva lement. A' mohácsi veszély után csak hamar történt, hogy Ráczkevéből annak magyar rácz 's olász polgárjai merre a' sors mutatta kibujdosván, az üresen maradt várost felprédálta, és tüzzel emésztette a' hirtelen erre felakadó pogány ellenség. — Soká romjaiban feküdt ezen csapás után Ráczkeve, a' zavarok közt csak igen lassú előmenetellel üdülhett ismét valamennyire fel. Újra népésedését, és szaporodását leginkább Fejérvárból nyerte, mellynek lakosai 1542-ben az ellenségtől szüntelen való szorongatások miatt más bátorságosabb lakó hely felől tanakodnának, végre Ráczkevét mint a' Duna által nemükép erő-

¹⁾ Nevezetesen 3. Ferdinand király szabadalmait megerősítő oklevélt is.

sítettet választották, hol is számosan megtelepedvén, egész utcát rólok fehérvári utcának' elnevezettet, alapítottak, és nevezetes épületekkel nagyobbítottak, úgy hogy nem sokára ezen fehérvári utca egyik legdiszesebb és terjedelmesbbik utcája lenne Ráczkének. De ezen segedelem által sem érhetette el többé a' váras előbbi fényét és boldogságát, egyfelől a' pogány, másfelől tulajdon hadi seregeinktől is szüntelen zaklattatván, sőt mi a' békes napokban virágzására szolgált t. i. Buda fővárasnak közelléte, az most szerencsétlenségének kutfejévé lett, mert az oda való török zsarlási ezt mint körüllevőt leginkább érték, utóbb pedig midőn a' keresztény had Buda-várát gyakran ostromolta, egy megszállás sem mult, hogy abból Csepel szigete, és így Ráczkeve mint a' szigetnek leggazdagabb helye felett új meg új ferge-tegek ne kegyetlenekednének.

Legnevezetesebb nagyobb csapás, melly őket érte az 1683-diki volt. Ekkor ugyan is a' lengyel segéd seregek a' Bécs alul elüzött törököt kergetvén, ez alkalommal Csepel szigetébe herontván, Ráczkét terhes hadi adó alá vetik, és a' várust megkimélni ígérk ha mit kértek mennél hamarább lefizetnék. Teljesítették is ebbéli kívánságokat mennyire az idő mostohasága megendεδte, rövid idő alatt, a' szegény ráczkevek, midőn az adott szót rútol megszegik a' lengyelek, kik a' mezővárosba rontván a' boltokat kirabolják, 's minden ragadozni valót összekaparnak végre zsákmányokat a' polgárok szekerein és barmain odább hurczoltaták. Irigy szemmel nézte ezt a' nem különben hol csak lehetett zsákmányolt németseg, ez is tehát a' lengyelek után itt terem, 's mi kevés ezektől hátra maradt végkép összecsikarják. Bél Mátyás 1730. táján e' vidéket meglátogatván ismért embereket, kik ezen nyomoruságokra, úgy nem különbn a' csapásra, melly a' ráczkeveket 1684-dikben midőn t. i. Buda ismét siker nélkül ostromlatnék, érte, tehát hogy az annyiszor kifosztott, és elkínzott, boldogtalan lakosok

legalább nyomorult éltöket valamennyire bátorságba helyeztetnék, az említett 1684-diki ostrom alatt angyali nevű szigetbe bujdosnak 's ott voltak kénytelenek tölteni félelem és rettegés közt egész nyarat élelem szüke miatt, melyet nem kereshettek, csak nem felemésztőd-
vén. Ezen ostrom után azzal ketségtették magokat a' szerencsétlenek, hogy ismét vissza telepedhetnek elhagyot lakó helyökre, de mely rémülés fogta el őket midőn a' budai török hirtelen nyakokon terem, és az ostrom alatt hátra maradt adó lefizetését, a' gyakor megszállások miatt méginkább elszilajult keménységgel sürgeték, kiket, összeszedett legutolsó pénzeikkel némükép megszéldéttvén, nem sokára még nagyobb bátorság okáért a' vecseiek akarák összekapcsolni magokat, midőn újra Buda ostromoltatásának hirtelen szárnyalni kezdett, ennek veszély teljes lefolyása alatt, hogy ne talán végkép tönkre jutnának egyéb körülfekvő 17. helységek ugyan számüzött lakossáival egyetemben *Somlyó* nevű szigetébe vonták magokat még veszéllyel terheségük kitisztulna.

(Folytatása következik.)

BOGNÁR JÓZSEF.

XII.

OKLEVÉLES TOLDALÉK.

II-ik András király' oklevele, mellyel a' sz. máriahegyi cisztercieknek tett adományozását Bors ispánnak megerősíti.

IN NOMINE SANCTE TRINITATIS ET INDIVIDUE UNITATIS. ANDREAS dei gratia. Hungarie. Dalmatie. Chroatie. Rame. Servie. Galicie Lodomerique Rex in perpetuum. Ad noticiam universorum tam presentium quam futurorum. per presentem paginam duplici sigillo nostro roboratam devenire volumus. quod Bors comes Dominici bani filius. noster cognatus. et in omnibus semper fidelis. ad nostram accedens presentiam. eleganti prece supplicavit. quatinus ea predia cum universis pertinentiis suis. que pater suus iam olim obtulerat. et ipse post modum cum uxore matreque sua. libera donatione Monasterio suo conferre decrevissent. quod mons sancte Marie dicitur. privilegii nostri munimine confirmari faceremus. Cuius petitionibus saluberrimis. debito favore condescendentes. omnia que pie ac devote. tam pater suus quam

ipse cum uxore matreque sua. in elemosinam monasterio suo contulerint. per manum Stephani Aule nostre cancellarii. privilegio nostro magno fecimus Roborari. Preterea noverint omnes in regno nostro constituti. cunctique simul christiani. quod ipse Bors comes. predictum Monasterium, coram deo et sanctis eius, obtulit nobis et filiis nostris ipsorumque successoribus, quatinus et nos cum ipso filiisque suis. filii simus ac patroni in perpetuum. Quapropter congaudeant nobis boni. et sicut dignum est. subveniant nobiscum domui dei. perversi autem et malivoli pertimescant. nec dampnum aliquod vel gravamen. domui nostre de cetero inferre presumant. Notum ergo sit omnibus tam presentibus quam futuris. quod et nos scientes non posse sufficere nos ad querendam veram vitam. auxilia religiosorum fratrum. videlicet predicti monasterii nostri querere decrevimus. eique bona nostra temporalia tradidimus. quatinus ipsorum precibus. eternorum bonorum participes esse mereamur. Dedimus ergo memoratis fratribus nostris libertinos denarios. qui vulgo fumarii vocantur. et pondera. omnesque chybriones. de Meynhart. de Laztay. de Michsa. de prezine. ceterisque prediis suis. et de omni populo eorum. tam de jobagionibus quam hospitibus cuiuscunque conditionis sint. Ad nullum enim pertinent. nec ad palatinum. nec ad comitem de supprun. nec ad aliquem. ni ad ipsos. quia possessiones eorum et predia libera semper fuerunt. et sicut multorum accepimus testimonio possessores eorumdem prediorum. comes videlicet. Dyonisius florentinus. Chepanus. ipseque Dominicus banus. nunquam alicui persolverunt. Qua propter auctoritate regia firmiter precipimus. ne aliquis de cetero. libertinos denarios. vel pondera.

vel Chibriones. ab eis exigere audeat. vel pro his super populos ipsorum descendere presumat. forum etiam in Meynhart. et alud forum in Mychsa. cum tributis suis sicut actenus libere possidere concessimus. Dedimus eis etiam mille zovanos salium magnorum in suprun. absque ullo contradictore singulis annis in festo sancti Stephani regis in perpetuum possidendos. Quod si salinarii de suprun dare eis noluerint. comes vel curialis comes qui in supprun illo tempore fuerit. auctoritate nostra cum iudicio ab eis accipiat. et fratribus predictis sine aliquo dampno integraliter mille zovanos tribuat. Precipimus etiam ut ipsi fratres vel populi eorum: nec coram aliquo iudice stare debeant in iudicio. et a nullo iudice preter nos. vel quemcumque iudicem eis dederimus. iudicari se permittant. Interdicimus etiam firmiter precipientes. ne aliquis de regno nostro. sive palatinus. sive comes de supprun. vel quispiam jobagionum contra voluntatem ipsorum. super eos vel super populos ipsorum descendere audeat. vel dampnum aliquod inferre. Permittimus etiam eos pro negotiis suis. libere sine tributo. et absque omni impedimento ingredi et egredi per omnes portas regni nostri. et quidquid de salibus. vel piscibus. vel lanis. vel quibuslibet aliis rebus suis quas ipsi vendere habuerint aut emerint. nullus ab eis vel ministris eorum. nec salinarii. nec tributarii. nec tricesimarii. nec monetarii. nec portarii. vel quilibet exactores in regno nostro constituti. tributum ab eis aliquod exigere. presumat. Indulsimus etiam eis. ne populi eorum compellantur ire. ad incidendas indagines. id est gepu. Preterea dedimus eis. omnes exactiones et census. qui super populos ipsorum succedente tempore qualicumque de causa

per nos aut per filios nostros vel successores ipsorum in perpetuum emergere poterunt. ut nec nobis. non aliquibus aliis. nisi solummodo usibus iam sepe dicte ecclesie colligantur. Hec autem omnia que prediximus, ut in eternum inviolata predicto monasterio nostro permaneant. cum magno privilegio nostro. pariterque presentis pagine duplici sigillo confirmari fecimus. prenuntiantes filiis nostris. ipsorumque successoribus sub iure iurando. ne aliquis ipsorum. de his omnibus que pro remedio animarum omnium nostrorum. beatissime dei genitricis Marie contulimus. infringere. vel minuere quippiam audeat in perpetuum.

Hasonlag a' pannonhalmi oklevéltár 'stb. eredeti példányából. Az oklevél, melly egy lábnál szélesebb, 's mintegy tizenegyedfél hüvelknyi magas, szép egyenlő, könnyen olvasható vált betűkkel van írva íróhártján. Az oklevél' első sorának fele, vagyis az isteni segélyt tárgyazó mondat nagy, valamint a' király' neve is, de az előbbieknél valamivel mégis kisebb betűkkel iratott, mint ezt András király' egyéb fönlévő okleveleiben is láthatni. Ponton kívül más írásbeli jegy nem fordul elő; 's az „i“ betű, különösen hol kettőztetve áll, éles, jobban jobbra kanyaruló vonással van helyegezve. Az oklevél' alsó közepéről sárgaselyem fonadékkal fejlődmi kettős viaszpecsét függ, mellynek az idő' viszontagságai miatt csupán közepe maradt fön; 's előlapján a' thrónon ülő királyt ábrázolja diszkköntöseiben; hátlapján a' szokott kötelékek látszanak. A' körírásnak a' pecsét' töröttsége miatt semmi nyoma. Különben az oklevél, habár az évszám kitéve nincs is, alkalmasint

András király' uralkodásának végéveiben (1233 — 1235 között) adathatott ki; nehézséget távol sem okozván a' pecsét hátlapján előforduló kötelékek (fasciae), mellyekkel elején a' kettős kereszt csak változott, míg végre I. Lajos alatt mind a' kettő egy (de két részre osztott) czimerben össze nem kapcsolatott.

BRIEDL FIDÉL.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

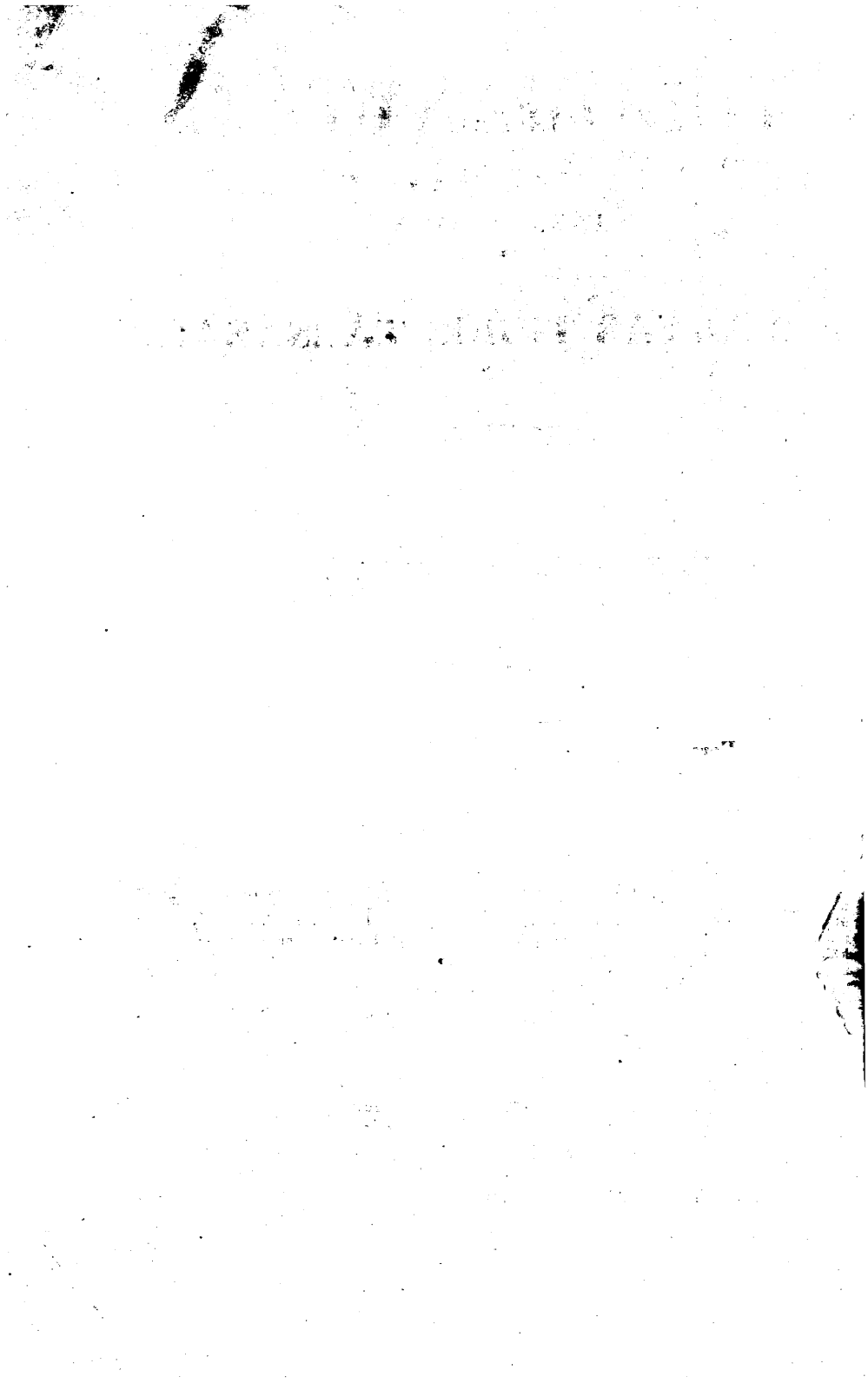
OCTOBER, 1843.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő cím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóírás mellett függelékül veszik. —

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Papai Cabinet
1843

XIII.

NÉPNEVELÉS.

II. KORUNK' MIVELTSÉGI ÁLLAPOTJA.

(Folytatás).

Elismert igazság, hogy a' tudományok újabb feléledésével újabb boldogabb kor kezdett felderülni az emberiségre, 's annak jótékonyága észrevehetőleg hatotta keresztül a' butaság álmából ébredező nemzedéket. De ezen természetes kifejlődés nem soká maradhatott megháboríthatatlanul. Ritka embernek van eléggé felvilágosult fogalma mind e' mái napig is a' tudományokról, és hasznos ismeretekről. Csak valami belső sejtélem, csak valami titkos ösztön érezteti velünk, hogy az okossággal felruházott emberi lény, lelkének e' felsőbb nemes tehetségét művelni tartozik, és hogy elérhető földi boldogságának biztos talpkövet egyedül észtehetségeire lehet és kell alapítania. Még is a' munkás élet viszonyai között belső sejtelmünk, külső tetteink, szándékunk 's dolgaink, céljaink 's eszközeink valóságos ellenkezésben vagynak egymással. A' tudományokat belsőképen tiszteletben tartani ösztönöztetünk, külső tetteinkkel azokat megvetjük, alátiporjuk, a' tudományt. 1843. X.

mányokkal foglalkozókat holtuk után dicsőítjük, az emberi nem diszeinek 's boldogítóinak hirdetjük, addig azonban míg közöttünk élnek, velök a' társas élet' legalacsonyabb helyezeteit töltögetjük be, kiveszünk kezökből minden eszközöket, mellyekkel az emberiség közboldogságát valóság-gal hathatósan előmozdíthatnák, kitiltjuk a' gyakorlati foglalatosságokból, számüzzük a' munkás élet mezejéről; elismerjük, hogy az élet minden kényelmeit, javait, kelleméit azoknak köszönhetjük, de azt hogy közöttünk meggyökerezhessenek, virágozhassanak áldás teli gyümölcsöket hozhassanak, tőlünk kitelhetőképen gátoljuk, örömet csak a' kész jótétemények után nyújtjuk ki kezeinket 's nem jut eszünkbe azoknak ápolására szorgalmas gondot fordítani, vagy őket legalább a' méltatlan megvettetéstől, a' szükség' lenyomó terhétől, az önkény zsarnoki erőszakolásaitól, a' hiúskodás bitorlásaitól, a' miveletlenek vad gögie féketlenségétől védeni, oltalmazni. És ha végezetre még a' miveltebbek közé sorozhatók közül is egy némellyiket elhatározó feleletre szállítjuk fel, mik a' tudományok és hasznos ismeretek? miben különböznek a' tudományok az ismeretekről? miért különböztetjük meg az ismereteket a' hozzá tett hasznos mellék névvel más egyéb ismeretekről? 's mik tehát a' hasznos ismeretek? e' kérdésekre adandó világos felelet tárgyában minden esetre őket a' legzavartabb habozásba hozhatjuk, feleletök vagy nyilvánosan tévelygő, egy oldalú leend, vagy mindenféle összehalmozott vizsgálatoknak, tévelygéseknek, hasznos, haszontalan, üres, hiú ismereteknek zavart fogalma.

Az emberi miveltség kifejlődésének okvetetlenül azon legalsóbb lépcsőn kellett kezdődni, miután túl verekedvén az élet legelső szükségei kielégíttetésén, azontul magasabb vágyai betölthetése után óhajtozott. Ezeknek legelső csirái szintűgy be vannak oltva az emberi természetbe, mint amazoké. Kétségen kívül alig hogy feltaláltattak a' test meztelenségét fedező 's a' légváltozásai ellen oltalmazó ruházatok, azonnal felébredt a' vágy, azokat kényelme-

sebbekké idomítani 's a' szebb izlés szabályaihoz alkalmazni, melly azután a' test ékesítésére 's méltóságának kiüntetésére mind inkább tökéletesbítetett. Alig hogy lakhelyeket készítettek magoknak, azonnal egyszersmind észrevették a' további kényelemhez megkívántató kelleket, a' csinos czélszerű elrendezést, az összeillő arányokat 's öszhangzást. Nem különben a' testáplálásához szükséges élelem szereknek összeszerzésében lehetetlen, hogy azoknak izletesebb voltára, izletesebbé tételére, minémüségeire, természetűkre, eltartásokra együtt és egyszersmind figyelmöket ne terjesztették volna.

De ha már ezeknél tovább nem megyünk is, könnyen által láthatjuk, hogy maga ezen első megindulás a' miveltségi előhaladásban, mennyi teménytelen hasznos ismeretek előleges megszerzését feltételezte. Mind azokat egyesek önmagok erejével összegyűjteni nem bírhatták, szükségessé vált azoknak rendezése, a' külön nemüeknek egymástól elválogatása, rendbeszedése, 's a' tudatlanoknak tudósabbak általi oktattatása, melly körülményekben a' tudományoknak, a' tudományok terjesztésének 's a' magános és közoktatás keletkezésének eredetét találjuk fel, mellyek közben jöttével, 's így egyszersmind a' valóban hasznos ismeretek hova további terjesztésével és terjeszkedésével a' mesterségek, kézművek, készítő és természetű szorgalom 's a' kereskedés mindinkább virágzásba indultak.

E' volt azon egyszerű út, mellyet a' természet önmaga az emberi miveltség kifejlődésének kijegyzett, 's a' mellyen egyedül lehető vala a' számára kiszabott jólét elérhető legmagasabb fokozatáig eljutni. Minden eltérés ezen egyenes útról ugyan annyi tévedés volt, ugyan annyi emberiség elleni bűn, az igazságnak és méltányságnak megsértése 's mindazokat a' természet nyomba kövekező boszúlásai kísérték, 's nemzeti általános veszélyek és elpusztulások állottak elő kényszerítő okul az előbbi elhagyott ösvénynek felkeresésére. Ilyenek voltak:

A' nyers erőszak, irigy vetekedések, nemzetek egymás elleni törekvései, vérengző harczok, pusztító háborúk. Mi után észrevehető különbözőzés tünt fel akár a' nagy számra szaporodott családok, akár később a' nemzetek jóléti viszonyaiban, nem annyira igyekeztek azokat ugyanazon eszközökkel elérni, mint inkább azoknak további előmenetelét akadályozni, 's a' szorgalom munkájának gyümölcseit magok számára erővel kicsikarni, 's így ellenségeskedések származtak és folytattattak végtére sem egyéb sikerrel, hanem hogy a' hasznos ismeretek további terjeszkedése meggátoltatott a' szorgalom felakadt, a' békés élet nyugalmát és örömeit szünetleni nyugtalanság váltotta fel, és végre mehetetlen nyomoruság sulya terhelte. Ugy de ezen küzdések között nem különben mint annak előtte, vagy szilárdabbul megmaradott valamelyik fél a' már elkezdett egyenes úton, és azt tovább folytatva végtire is győzödelmesen emelkedett a' többiek felibe, vagy a' béke csendes ölében a' műveltség pályáján nyugton előhaladó nemzetek több több erőt fejtven ki magokból, elébb utóbb a' régibb, hatalmas, gazdag, felsőbb műveltségű nemzetek felibe kerültek 's ezeknek a' meg nem érdemlett vagy legalább könnyelműleg elkoczkázott magas polcra alá kelle szállaniok.

Továbbá a' tudományok és hasznos ismeretek áldás teli forrásából, jólét áradozott ugyan a' nemzetekre, hanem ezen forrásnak eredeti kútfejét általánosan nem ismerték, ezenkívül csábító ingereivel hátul állott a' kégyelmi vágy, a' gyönyörök utáni kapkodás, a' puhaság és fényűzés ringató álma, szédítő ragyogásai. Mindig több több élvezeti ösztönök fejlődtek 's az annak kielégítésére szolgáló eszközök nem ápolitattak aránylagos előmenetelben, sőt inkább azoknak lenyomására, legalább feltartóztatására fordítottak. Mert az ember természetel hajlandó lévén a' gyönyörűségeknek fáradság nélküli élvezésére, ugyan ezen vágy foglalta el a' nagyokat, gazdagokat és hatalmasokat, a' kik már most mindig több él-

vezeti javakat követeltek a' szorgalomtól, a' nélkül hogy annak élesztéséhez tetteles elősegítéssel járultak volna. Így a' hasznos ismereteket a' gyönyörködtetők szorították ki helyökből, a' termesztő és készítő szorgalom által ment a' fényüzési fogyasztó szorgalomba, a' kielégíthetetlen vágyak ösztönül szolgáltak, hogy azoknak betöltése mellék úton, ravasz álfogásokkal, igazság méltányosság erkölcsi érzelmek' sértésével mind megkísértessék mind pedig eszközöltessék.

Nézetünk szerint, bármily nagy tekintélyeknek vagyunk is kénytelenek e' részben ellent mondani, a' nemzetek felvirágzásának és elenyészetüknek okait nem elégséges valami külön szemlélet alá fogott nemzet történeteiből keresni és kifejtetni, 's a' kik ezt tették elkerülhetetlenül félre vezető útra tévedtek, 's vagy vizsgálataik keletkezményei hibás egy oldalu állítások voltak, vagy a' tévelygő nézetek szövevényeiből ki nem igazulhatván, ki nem elégtő önkényes vélemények felállításával akartak segíteni magukon, millyenek voltak a' már említett miveltségi tetőzés legmagosabbik fokának elérése; vagy olyan okokat adtak elő, mellyek tünemények és következesek valának inkább a' nemzetek életében, 's azoknak eredeti okait kellett volna felkeresni, millyenek az izlés és az erkölcsiség megromlása; vagy végezetre fejtegetéseiket egy általában félre vetendő okokra alapították 's homályos nézeteik fevilágosítatlanul hagyásával a' zavart eszméket még nagyobb zavarba hozták, ilyenek voltak az ártatlan művészetek elleni kikelés, mintha azok a' nemzeteket elpuhitanák 's erejükből ki vetköztetnék, ilyenek voltak a' fényüzés elleni feddődzesek a' nélkül, hogy a' fényüzés valódi mivoltát kifejtették volna. A' szakadatlan folyamatban egymásra következő idők és történetek összefüggése, 's az egész emberiség kifejlődésének szorosan összecsatolt láncolatába tartozó kölcsönös viszonyai, bár melly élő vagy megholt nemzet felemelkedésének 's aláhanyatlásának egy általában ki

nem hagyható tényezői. És mintán az emberi általános műveltség kezdetének 's elébb menetelének lépcsőit a' fentebbiekben előadtuk, azokból nem leszen nehéz a' legközelebb érdeklött vélemények érdeméről igazságos ítéletet hozni, 's a' mi bennünket legközelebb érdekel, korunk műveltségi állapotjára további figyelmező tekintetett vetni.

Azon meg nem állható balvéleményről, mintha a' nemzetek életében valami tetőzés pont volna, mellyet elérvén alább kellett hanyatlaniok már fentebb is szólottunk. Illyetén önkénytes elvek felállítása, ilyenekre hivatkozás, noha sem be nem bizonyíthatatik, sem a' kérdésre világosságot nem derít, alig férkezhetik össze az emberi okosság' méltóságával. Ha van illyen tetőzés pont, ám jelölje ki tehát azt valaki előlegesen, nem a' megholt hanem az élő nemzetek történetében és leendő változásaiban; mert ha ezt nem teheti állítása sem hitelt, sem figyelmet nem érdemel, sőt felette kételkedünk hogy az igénylett tetőzési pont eszméjét, avagy csak két összehasonlítandó nemzet történeteiben is egyenlő következetességgel kimutatni akárki képes lehessen. Ha pedig nincs illyen tetőzési pont, ezt abba hagyván menjünk által más egyéb okokra.

Az erkölcsiség és izlés megromlása. Mi legyen az erkölcsiség és izlés, érezzük inkább mint sem voltaképen szemléletileg annak lényegét kitudnók fejezni. Mind a' két fogalom alanyi, és ha a' régibb időket mind kettőre nézve a' mai világ nézetei után ítéltetjük, egészen más szempontot veszünk magunknak, mint sem a' miből az elébbi történetek összefüggésének világos általlátását nyerhetnénk. És továbbá nem felette nagyon különbözik-e egymástól az egyes emberek izlése 's erkölcsi bírálgatása a' nemzeti erkölcsök és izlés kifogás nélküli biztos elítélhetésétől? Mi adatok után fogjuk a' nemzeti izlés vagy nemzeti erkölcsök' megromlását elhatározni? Az alsóbb nép erkölcsseit 's izlését tekintsük-e, vagy a' míveltebb osztályét 's ezeket is milly egymásután következő fokozatokban? a' többségnek adjunk-e eldöntő súlyt, vagy

a' számra nézve kevesebb, de annál nagyobb befolyással bíró gazdagoknak, előkelőbbeknek, hatalmasoknak? 's kifogja ezeknek ellensúlyait igazságos mérlegben egymás ellenébe tenni? 's honnét eredett, hol kezdődött, miképen mi okok közben jöttével származott és terjedezett az erkölcsiség és izlés' megromlása?

Művészetek és fényűzés. Szokott értelemben műveltségnek, műveltségi előhaladásnak az erkölcsök és izlés nemesbülését nevezzük, sőt az erény is nem ritkán erkölcsi szépnak mondatik. Minthogy pedig az izlés megtisztulásának a' művészetek miben léte nem csak egyik legbizonyosabb jelensége, hanem egyszersmind előmozdító eszköze, már maga azon vélemény, mindha minden nemzetek életében lett volna és szükségesképen lenni kellene valami tetőzés pontjának, honnét szükségesképen alább kell hanyatlaniok, bővebben kifejtve nem egyebet teszen, hanem ezt: a' művészetek bizonyos fokozatig a' nemzeti műveltségnek multhatatlan előmozdító eszközei, szelidítik az erkölcsöket, kellemesítik nevelik a' társas élet örömeit; de ha bizonyos ponton túl a' tökéletesség felsőbb fokára jutottak, nem csak ezen tulajdonságokkal többé nem bírnak, hanem a' nemzeti veszély' elébb utóbb feltarthatatlanul kifejlendő titkos magvait rejtik magokban. Ennél világosabban szólnak azonban azok, kik részletesebben akarják kimutogatni hogy a' művészetek a' nemzeteket elpuhítják, erejükből kivetköztetik, hogy az erény erkölcsi erő 's az elpuhulásból elsőben meggyengülésnek, azután erkölcsi megromlásnak kell következni. Milly különös állítás legyen azonban, hogy a' művészetek bizonyos fokozatig, mellynek mennyiségét és minőségét soha senki meghatározni nem fogja, jótékony hatással vannak a' nemzetek életére, hanem azontúl és pedig éppen akkor, midőn a' tökéletesség elérhető legmagasabb fokozatára feljutottak 's annál fogva legjótékonyabb hatással birhatnának, ellenkezőre fordulnak, a' további előmenetelt nem csak megakadályoztatják vagy hátra tartóztatják, hanem az egész

nemzeti munkás életet elkerülhetetlenül sirba döntik, nem szükség említenem,

Nem különben azon okoskodásoknak mellyeknél fogva a' nemzeti romlottság kútfejének a' fényüzés tartatik, számtalan gyenge oldalai vagynak. Ezek között ismét nem az utolsó helyet érdemli, hogy annak valóságos értelmét, mi legyen tulajonképen fényüzés mi nem, mikor válik a' fényüzés a' nemzetre nézve károssá, fényüzésnek lehet-e nevezni egy egész nemzetre nézve egyesek kicsapongásait, kell-e, lehet-e azokat gátolni? 's veszedelmes-e ez egyáltalában vagy talán némelly esetekben még hasznos és szükséges is? mikor, kik és hányak meddig fájult fényüzése lehet elkerülhetetlen veszélyt hozó a' nemzetekre? 'stb. senki meg nem határozhatja. De egyébiránt is a' fényüzés szint azon természeti ösztönökből veszi eredetét a' miből minden egyéb tetteink és cselekedeteink, az élvezeti vágyakból és előtörekvésből, mellyek ha alapjokban vétkes indulatok vagy kártékonyak, szintűgy azoknak kell elismernünk az embernek egyéb előre törekvéseit, ha egyesek' a' fentálló társulatokba nagy tetteik, jótéteményeik, hon szeretetük, a' közjó iránti buzgóságuk, lelki nemes tehetségeik mivelése 's más effélék által a' köznép sorából magokat felebb emelni igyekeztvén, ez által, mint a' fényüző a' maga fényüzésével, magok iránt figyelmet óhajtanak gerjeszteni. Vagy ha van különbség a' kettő között, van pedig sok esetekben, ellenben igen sokszor a' vád méltatlan, ki kell mutatnunk az elvlasztó vonalat, hogy az általánosság ingadozó alkalmazásában ne tántorogjunk.

A' fényüzés határozatlan értelmű szó, mellynek tárgya a' körülmények és viszonyok szerint változván, illyetén könnyen zavart okozható fogalomnak szemléleteink közé szövődéstől, kitelhetőkép szükség ovakodnunk. Biztosabb út nyílik előttünk ha a' nemzetek munkásságának 's jólétének elemeit vesszük fejtegetés alá.

Munkásságunk akar magános legyen az, akar pedig nemzeti köz munkásság, közvetlenül földi jólétünk előmozdítására van intézve, 's ennek ismét egyik eleme a' jelen élvezet, másik, a' jövődönök biztosítása, egyike fogyasztás, másika tőkésítés. Ezek közül ha az élvezeti vágyak ingere oly magosságra emelkedik minél fogva a' termeszto és készítő szorgalom azzal hasonló aránylagos előmenetelt nem tarthatván, annak kielégítésire általános tehetetlen, a' nemzet a' maga szükségeit vagy az eddig letett tőkéből kénytelen pótolni, vagy a' jövődök reményeit előlegezni. Mind a' két esetet a' folytonos elszegényedés nyomban követi. Mert első esetben a' nemzet a' maga kész tőkéjét fogyasztván, azzal együtt eddigi jövedelmeit kisebbiti, másokban a' jövődőség hasznait előlegesen felemésztvén, elkerülhetlen szegénységre vezető utat készít magának, melly az elébb utóbb bekövetkezendő inséget és talán végromlást minden bizonyal nyakára hozza.

Egészen megfordított ellenkező munkásságot kell tehát kifejezni a' nemzeteknek mint sem azok valának, mellyek az eddigi tapasztalások szerint szemünk előtt állanak. Veszedelmes játék az élvezeti ingerek ébresztése azon ürügy alatt 's azon csábító szinletes okból, mintha ezek az egész nemzeti életet újabb elevenségbe hoznák 's ösztönül szolgálnának a' nagyobb szorgalom kifejlődésének. Erre nemcsak ösztön kell, nem csupán ingerlő eszközök, hanem egyszersmind alkalom, tehetség, általános nemzeti felvilágosodás. A' kielégítetlen ingerek és ösztönök tehetség nélkül, vágyaink betölthetésére soha sem hozhatnak egyebet elő, mint békétlenséget, lázongást, forradalmakat. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy egyes esetekben némi hasznos találmányokat a' szükség szült, de az egyes esetek minden körül nézés nélkül általánosítása a' nemzetek jóléte és elnyomorodása, élete és halála legnagyobb érdekü kérdésében vakmerőség. Ha szükség idézett is elő némelly találmányokat, azt még is

csak kiki által láthatja, hogy ugyan azon szükség, sőt a' szükségnek még nagyobb fokozata sem tett minden embert leleményes eszüvé, milliom és milliom szükséget szenvedők közül századok leforgása alatt, alig egy kettő ajándékozta meg az emberiséget valami hasznos felfedezéssel, és ha ez néha megtörtént kivételül szolgálhat inkább, mint szabályul. Még ekkor is nem a' szükség, hanem a' kifejlett leleményes ész a' nagy hasznú felfedezéseknek új találmányoknak termőfája. Okoskodjunk inkább kövekezetesen és a' tapasztalatokkal megegyezőleg. A' legvadabb legmiveletlenebb nemzeteket nyomja a' szükség' legnagyobb súlya, ezektől birunk legkevesebb hasznos találmányokat, mívelt nemzeteknél a' népalja van nyomasztó inségnek kivéte, 's ki leszen a' szükség elvének eléggé megátalkodott pártolója, hogy azoktól az őket súlyosan ösztönöző szükség kényszerítése miatt az emberiség számára nagyszerű felfedezéseket várjon? Mig egy két szükségből származott találmányokat felmutathatunk, ezereket hozhatunk elő más nemüeket, mellyek az elébbre haladott jólét gyümölcsei voltak, annak kebelébe fogamzottak, ápoltattak és érlelődtek, ezereket másokat, mellyeknek gyenge csiráit a' szükség fojtotta el, kárával a' nemzeteknek 's az egész emberiségnek, ezereket, mellyek a' szükség súlyos terhe alatt századokig elfojtva megvetetésben heverték mind addig, mig nem azokat szerencsésebb körülmények napfényre hozták 's meggyökerezettették.

A' mi találmányokat vágyaink betölthetésének ösztöne előhozott, azok nem igen terjednek túl a' természeti ösztönök első egyszerű kielégítéseinél, millyenek az élelem, ruházat, lakhely, vagyon és személy biztosítás, a' minthogy valóban ezek körül látjuk a' vadnépek leleményességét, szorgalmát megállapodni. Ha tovább haladunk szemlélődéseinkkel, látni fogjuk azonban, hogy csupán ezen első szükségek fedezéseinek eszközlésére sem bírhat semmi halandó magától ha bár az embernek adott legnagyobb lelki erővel volna is a' teremtőtől felru-

lázva, 's minden képzelhető legnagyobb ingerekkel, óhajttással szenvedéssel éhséggel fájdalommal ösztönöz-
tetve, elegendő találmányos észtehetségekkel. A' ma-
gános szigeten elhagyatottsággal küszködő Crusoë lak-
helyet készített magának, állatokat szelidített meg, ki-
válogatta az élelmére szükséges tápláló növényeket,
fegyverrel ruházattal látta el magát, de már arra hogy
cserép edényeit mázzal vonja be, a' bölcs szerző otthon
szerzett ismereteit juttatja eszébe. Mi után számlálhatat-
lan évek forgottak le, mióta e' föld az embernek lakhe-
lyül szolgál, nem mehetünk vissza okoskodásainkkal az
emberiség eredeti csecsemőségének bölcsőjéhez, hanem
azon időhöz kell kötnünk magunkat, melyet a' végetlen-
ség lánczolatában elfoglalunk. Boldogulásunkra tartozó
számtalan segéd eszközöknek van jelenleg az emberiség
birtokában, és feladata nem az, hogy telhetetlenül újab-
bak után kapkodjon, hanem az, hogy mindenek előtt a'
már készen lévőket használja, azoknak ismeretét és al-
kalmazása módját maga számára a' lehető legnagyobb kiter-
jedésben megszerezze. Szóval: nemzeti jólétet leghat-
hatóssabban a' tudományok és hasznos ismeretek terjeszté-
se által lehet eszközölni, ennek következtében áll elő ké-
nyelem bővség meglegedés, 's a' fékezhetetlen indulatok
ostromaitól ment belső csendes, nyugalmas meglegedés
mind az erkölcsiségnek ápoló dajkája, mind a' szorga-
lomnak elmaradhatatlan biztos jutalma által, minden erő-
szakos ingerléseknél hathatóssabb előmozdító eszköze. A'
jólét utáni vágy mélyebben van be oltva az emberi termé-
szetbe, mint sem hogy annak mesterséges ingerlése akár-
mi körülmények között szükségessé válhatnék, nem csuda
tehát ha ezen természet elleni állapot eleitől fogva ve-
szélyt hozó volt mind az előttünk élő nemzeteknek, mind
a' mostaniakat újabb rémképpelkkel ijesztgeti.

Nem a' fentebb előszámlált látszatos okok hozták
elő a' régibb nemzetek aláhanyatlását 's végső elenyézé-
sét, hanem inkább azok szoros kapcsolatot alkottak az ere-

deti nemző okok és elmaradhatatlan következők között. A' természet változatlan törvények szerinti munkássága elébbre vitte őket a' tökély felé mind addig, míg a' töle ki jegyzett útról félre nem tértek. De mintán a' tudományok és hasznos ismeretek helyét alaptalan felszinü tudományosság foglalta el, miután a' nyers erőszak még a' megmaradott hasznos ismereteket is vagy alákezdette tiporni, vagy annak hasznait a' maga számára félre csikarni, végtére minden előmenetel útja bezáródott, a' köz jólét forrásai kiapadtak, a' felsőbb osztályok' és gazdagok erkölceit a' telhetetlenség, az alsóbb osztályokét az inség nyomorúság mételye vesztegette meg.

Emberibb érzeményekre fejlett századunkban igaz hogy a' nyers erőszak birodalma nagyobb részint leromlott, mindazonáltal a' mennyiben az egyenes erőszakoskodás világosan szembetünő zsarolásai megszűntek, szint azon arányban több több réseket nyitott magának az alattomos rovaszkodás szemlézet nyerészkedés, szint azon mértékben kezdenek a' valódi hasznos ismeretek ritkulni, 's helyettük hiú ismeretek, a' képzelet kicsapongásai, üres szemlélődések felszinü alaptalan tudományosság terjedezni. Elérhetetlen vágyak gerjedeznek a' külfény előttök ragyogása által a' nép kebelében, mellyeknek betöltésre eszközöket nem lát, nem talál, és még is minden társas intézmények képzelő tehetségének csiklandozására 's vágyainak ingerlésére szolgálnak, midön tanácsosabb volna azoknak csilapításáról gondoskodni 's a' lehető elérhetésre kezökbe eszközöket nyújtani.

Illy értelemben minden bizonnal a' népnevelés a' közjólét előmozdittatásának nem csak legfőbbik eszköze, hanem egyszersmind lényeges feltétele 's a' közigazgatás és törvényhozás elmulaszthatatlan feladata. Mivel azonban a' népnevelésben az egész társas életi munkásság czélszerű igazgatása öszpontosul 's annak végczéljául a' lehető legnagyobb nemzeti jólét elérhetésinek kell kitűzve lenni, hogy ezen nagy czélt sem csupán alsóbb nép-

osztályra szorított nevelési eszmékkel elérni nem lehet, sem pedig az egész nemzeti értelmiség közre munkálkodása nélkül alig eszközölhető, könnyen által láthatjuk. Világos ismereteket kell szereznii a' nemzetnek a' maga körülményeiről, helyzetéről viszonyairól előmeneteléről háttaramaradásairól, hogy a' nép nevelés nagy munkáját czélszerűleg megkezdhesse, okos előre látással folytathassa, 's azzal együtt kitűzött nagy czélját sikeresen elérhesse. E' részben semmisenem vezetheti munkásságát; hanem ha az alapos tudományok 's az azok által nyerendő mélyebb belátás, a' tárgynak tökéletes felfogása, mélytánylása körülményekhez szabott elrendezése — 's mind ez a' felsőbb osztályok körébe tartozik.

De viszont az alsóbb rendü munkás osztálynak nem vágyainak ingerlésére van szüksége, melly ötet csak boldagtalanabbá teendi, kedvét lankasztja, munkásságát leveri. Nincsen szüksége olly ismeretekre, mellyek képzeletét hevítik, mellyek betölthetetlen újabb meg újabb élvezeti vágyakat költenek fel benne, hanem szüksége van azon hasznos ismeretekre és tudományokra, mellyek eszközöket nyujtanak kezébe, hogy a' miveltség előhaladásával különben is minden külső ingerlés közbe jötte nélkül ébredező vágyakat betölthessék, 's így munkásságok mind önnön boldogságokra es megelégtülésökre, mind a' közjölét hathatós előmozdittatására legyen intézve. Mik legyenek ezen hasznos ismeretek és tudományok 's miképen lehessen azokat terjeszteni, e' nagy érdekü tárgyat rövideden be nem fejezhetjük, hanem szükséges leszen továbbiakban a' tudományokról 's azoknak terjesztésére alapítandó népnevelésről részletesebben értekeznünk.

XIV.

AZ ÉSZJOGTUDOMÁNY⁹

FEJLŐDÉSE 'S JELEN ÁLLAPOTJA.

Harmadik czikkely.

IV.

Végre vessünk egy pillantást honunk' észjogi irodalmára, melly habár a' tudomány összes fejlődésére csekély befolyású, még is közvetlen érdekénél fogva méltán igényli figyelmünket. Mennyiben hatottak alkotmányos életünk fejlődésére az örök igazság elvei, mennyiben találhatni nyomaira törvényhozásunk rendeleteiben, érdekes, de jelen értekezés határait túlhaladó kérdések; — hogy a' 16 században jogászaiknál a' természeti jog' lényegéről, a' római törvénykönyvben foglalt elvek 's nézetek divatoztak, *Verböczy* hármass törvénykönyve' bevezetéséből kiviláglik ¹⁾, ki mind a' természeti 's tevőleges jog közti határvonalat, mind a' természeti jog' irányadó

¹⁾ Prolog tit. 2. 3.

befolyását a' törvényhozásra több helyen elismerte ¹⁾; ugyanazon a' római törvénykönyvből merített nézetekre *Kittovichnál* akadhatni ²⁾, 's ámbár a' 17. században hazánkfiak közül számosan szentelék erejüket a' bölcselkedési tudományok művelésének ³⁾, még is, némelly kisebb értekezések kivételével ⁴⁾, honunkban a' bölcsészeti jogtan egészen parlagon hagyatott 's csak a' 18. században méltatott nagyobb figyelemre. Magyarország philosophiai műveltségét leginkább Némethonnak köszönvén ⁵⁾, ennek befolyása észjogi irodalmunkra is félreismerhetetlen; — a' mind inkább fejledező bölcséleti jogtudomány a' 18. században az ausztriai egyetemekenél és nevezetesen 1754. óta Bécsben taníttatván ⁶⁾, nem sokára hazánk egyetlen főiskolájánál is honosult, 's felsőbb rendeletek következtében ⁷⁾ a' nagyszombati egyetemenél *Szedmáky Mihály* római jogtanítója 1762. évben kezdé észjogi előadásait. ⁸⁾ A' nagy-szombati egyetem 1769. rendelt 's 1770. életbe lépett átalakulása alkalmával dicső *Mária Theresia* parancsára a' természeti magány- 's közjog' külön tanszéke állíttatván ⁹⁾, *van der Hay-*

¹⁾ Prolog. 9. II. 3. 'stb.

²⁾ Directio methodica Processus Judic. Caput I. Quaestio 9.

³⁾ Lsd. *Balogh*, Philos. Pályamunk. III. czikk. 45—78. l.

⁴⁾ Ide tartozik gróf *Illésházy György* értekezése „Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo. Trenchinii 1640. 'stb.

⁵⁾ Lsd. *Balogh*, Philos. pályam. 45. l.

⁶⁾ *Martini*, De lege naturali positio. 300.

⁷⁾ *Intimatum Exc. Consilii* ddo 3. Novembris 1760. Lsd. *Kovachich* Merkur 1787. I. Heft. 25—30. l. Előbb jelent meg *Köleséry Samu* értekezése: *Axiomata Juris Naturae de officiis honesti et decori etc. Cibinii 1723.*

⁸⁾ Lsd. *Zelenay*, Informatio de progressu studii iuridici erga mandatum Consilii Regii submissa című 's 1766 april 29. költ érdekes jelentését a' Mercurban 1787. I. 32—35. l.

⁹⁾ „Ex post ius quoque naturae et publicum universale seu gentium in Universitate hac Tyrnaviensi tum ob insignem

den *Henrik Jánosra* bízoték, kinek a' nagy hírű bécsi tanító *Martini Antal Károly* (sz. 1726 † 1800) munkája előadásai vezérfonalául tűzvetvén ki ¹⁾, egyszersmind meghagyatott, hogy tanítványait az észjog' irodalmával megismertesse 's Grotius világhírű munkájának szorgos olvasására buzdítsa ²⁾; az egyetemi tanulóknak pedig ezen tudomány különösen ajánltatik. ³⁾. Az 1777. évben költ nevelési rendszer ⁴⁾ az egyetemen kívül még öt királyi academiában észjogi tanszékek felállítását rendelvén, *Martini* munkájának használatát ezekre is kiterjeszté ⁵⁾; 's ezen tudomány hallgatását a' joghallgatóknak szoros kötelességül tevé, sőt a' természetjog alapvonalait a' gymnasiumokban is taníttatni rendelte. ⁶⁾. Ekkép *Martini Wolf* szellemében dolgozott munkája ⁷⁾ mind az osztrák birodalom, mind honunk közintézeteiben kézikönyvül használtatván, *Wolf* rendszerének fény 's árnyékoldalai nálunk honosokká lettek, 's *Martini* majd nem aristotelesi tekintélyvel felruházott tételei, tevéleges jogászaink által

studiorum horum utilitatem, cum vero in maius universitatis ornamentum et decus per introducendum distinctum professorem subtilius declarata ratione explanabuntur“
Norma Studiorum tractand. per Ecc. Cons. submissa dno 29. octobris 1770. Mercur 1787. I. 67. l.

- ¹⁾ Norma secundum quam professores iuris nat. etc. officio suo fungi debeant Nro. 3.
- ²⁾ Uott. Nro. 8. (Mercur 1787. I. 93. 94. l.)
- ³⁾ Ut iuri patriae operam naventes ius quoque naturae, civile, publicum et canonicum, prout et vicissim horum posterius dicatorum iurium studio se addicentes ius hung. adeant cogendi minime erunt, quoniam studia invita Minerva passim nullo aut sane perexiguo discentium emolumento tractari experientia ostendit. Norma etc. dno 29. oct. 1770.
- ⁴⁾ Ratio Educationis totiusque rei litter. Vindobonae, 1777.
- ⁵⁾ Ratio Educ. §. 186.
- ⁶⁾ §. 126. 129. 150.
- ⁷⁾ Mellyre azonban *Feder* nézeteinek is némi befolyást tulajdonít *Warnkönig*, Rechtsphilosophie 73. l.

minden észjogi tárgyokban codex gyanánt idéztettek, észjogi tanítóink ötven esztendeig elveihez hiven ragaszkodván, ezeket legtöbbször kéziratos maradt commentarok által iparkodtak bővebben magyarázni; — *Dienes Sámuel* pedig ezen munkának második részét magyarra fordította. ¹⁾ Az egyes tárgyakról írt értekezések közül *Benkő Samu* jutalmat nyert ²⁾ 's *Rosos Pál* munkája ³⁾ említésre méltó, rendszeres tökéletes észjogi munkát senki sem írt, érintetlenül hagyták tanítóinkat, a' Némethonban történt tudományos átalakulási mozgalmak.

Jelen századunk' kezdetén a' bécsi egyetem' tanítója *Zeiller Ferencz* a' tudomány haladásához mért magányjogi kézikönyvet készítvén ⁴⁾; a' jogtant az erkölcs-tudománytól szorosán megkülönbözté, 's világos határozott előadása által Némethon tudósainál is köztetszést nyert munkája Martini elavult rendszere helyett, az osztrák birodalom közintézetéinél vezérkönyvül tüzetett, ki; de nálunk, ámbár diákra fordítatva ⁵⁾, a' tanítók' Martini rendszeréhez szoros ragaszkodásuk miatt honosítást soká nem nyerhetett, és *Brezanóczy Ádam* deák ⁶⁾ 's *Ujfalussy János* magyar észjogi munkája ⁷⁾, a' mult század közepén divatozott rendszerek szellemében írvák. A' protestans tanító intézetekben az észjog csak mellékesen tanítatván, önállóságra nem emelkedhetett; — *Fuchs*

¹⁾ Martini báró természet törvényéről való állításainak magyarázata. Második darab. Bécs, 1792.

²⁾ Tentamen philopatris in Monarchiis et Aristocratiiis promovendae. Vindob. 1787.

³⁾ Dissertatio de rerum publicarum interna securitate. Vind.

⁴⁾ Das nat. Privatrecht. Wien, 1802. Lsd. fentebb I. sz.

⁵⁾ Jus nat. Privatum latine redditum a *Franc. de Egger* Vindob. 1819.

⁶⁾ Explanatio Juris nat. et politici ad ductum posit. Cel. Martini. Posonii, 1802. (Uj kiadás Pest, 1824).

⁷⁾ A' természeti hármastörvény I. Rész Pest, 1825.

Samu azonban deák *) 's *Szilágyi János* magyar ¹⁾, jeles, a' tudomány' előlépéseinek megfelelő munkával gazdagíták honi irodalmunkat ²⁾, 's Kant észjogi elveit ismertették meg honosaival. — *Szibentliszt Mihály* győri jogtanító ³⁾, a' Martinismus mélyen gyökerezett tekintélyével szembe szállván, Zeiller magányjogát 's Egger Martinihez irt közjogi magyarázatát diákra lefordítván, 's Krug szerint több pontban módosítván, ezen munkája közeladásokban használatára engedelmet nyert. ⁴⁾ *Szibentliszt* munkája ámbár darabos, némellykor érthetetlen modorja miatt, a' critica követelményeinek meg nem felel, még is nagy előlépés volt a' felszázad óta közintézetinkben tespedő észjogtudományra nézve, 's ötlet illeti azon érdem, hogy felfogván a' tudományos haladás követelményeit első, ki a' tekintély szülte korlátokat tulhaladá. *Albélyi Ferdinand Antal*, Kant szellemében fejtegette a' bölcsészeti jogtan előismereteit ⁵⁾; *Virozsil Antal* pesti egyetemi tanító, három kötetű munkájában ⁶⁾, mellyről Balogh méltán mondá, „hogy nagy tudomány, gazdag litteraturával 's philosophicus lélekkel kidolgozva díszére szolgál hazánknak“ ⁷⁾, a' magányjog' ta-

*) *Elementa Juris naturalis. Leutschoviae, 1803.*

¹⁾ *Természeti törvénytudomány Philosophiát tanuló tanítványi számára I. II. Rész. Szigeten, 1813.*

²⁾ A' híres *Köteles Samu* nagy-enyedi tanítónak az észjogról irt munkája: „*Jus naturalis privatum, publicum ac gentium universale*“ kéziratban maradt. Lsd. *Balogh Philos. Pályam. 118. l.*

³⁾ *Institutiones iuris naturalis. Jaur. 1820. II. köt. (2 kötet Pest, 1831.)*

⁴⁾ *Int. Exc. Consilii* dto 28. octob. 1823. Nro. 26869.

⁵⁾ *Philosophiae Juris Praecognita. Comaromii, 1831.*

⁶⁾ *Jus nat. Privatum methodo critica deductum. Pestini, 1833. III. kötet.*

⁷⁾ Lsd. *Philos. Pályam. 138. l.* hol azonban hibásan állítatik hogy a' természeti jogot „egész kiterjedésében“ ezen mun-

nait az alanyi észlegesség szellemében taglalván, mind az alapelvek, mind az egyes részek kifejtésében a' tudomány előmenetelét szem előtt tartá, 's világossággal párosult alapossága által közfigyelmet igényel; újabb az egyetemes bölcselkedési jogtant tárgyaló kézikönyvében ¹⁾, a' közjog sarkelveit is, tova minden tulzástól, a' kölcsönös kiegyenlítés 's mérsékeltég szellemében tudósan fejtegeti; — *Banó István* kolozsvári jogtanító kézikönyvében ²⁾, majd nem mindenben Szibenliszt nyomdokait követi; *Csacskó Imre* győri tanító honi nyelven készült munkájában ³⁾; az alanyi észlegesség elveit követvén, több pontban a' közösen elfogadott tételektől eltávozik; — ohajtható hogy a' kor követelményeinek megfelelő munkáját minél előbb béfejezhesse; *Lammer Ferencz* egrí tanító a' nemzetek közti jog' alapvonalait világosan fejtegeté. ⁴⁾. Ezen a' bölcselkedési jogtant vagy egyes főrészeit rendszeresen tárgyaló munkákon kívül, még több az észjogtudomány körébe vágó, 's ennek egyes kérdéseit tárgyzó munkák honi nyelven készültek, mellyek mint egy részről tudományos haladásunk fényes bizonyoságául szolgálnak, úgy más részül a' lelkesedés szent tüzevel, élő nyelven írva, az életre hatottak, 's törvényhozásunk némelly kérdéseinek megoldását előkészíték; idetartoznak; *bárá Főtövös József*, *Lukács Móríc*z, *Szalay László*, *Szemere Bertalan* a' bölcséleti bünjog életkérdéseit fejtegető iratai; — ezekhez járulnak több részint tudományos folyóiratokban, részint hírlapokban megjelent ki-

ka magában foglalná, minthogy csak a' magányjog tárgyalatik.

¹⁾ Epitome Juris naturae seu universae doctrinae iuris philos. Pestini, 1839.

²⁾ Jus nat. Priv. Publ. Civitatis et Gentium. Claudiopoli, 1837.

³⁾ Bevezetés a' természeti jogba 's a' tiszta általános természeti jog. Győr, 1839.

⁴⁾ Institutiones iuris gentium naturalis. Agriae, 1840.

sebb terjedelmű értekezések ¹⁾); mind ezen munkák 's értekezések, szerzőik vélemény-árnyéklata daczára, azon szent meggyőződésen alapulnak, hogy létezik egy a' törvényhozásnak eszményül szolgáló, tevőleges intézményektől független, 's az ész szabályaiból származtatható jog', mellyet az álladalomnak védelmezni 's lehetőségig a' fennálló intézetek kellő figyelembe vételével létesíteni kell, 's az alanyi észlegesség tanai, mint leginkább keblünk belső sugallatának megfelelők, irodalmunkban, iskoláinkban, közéletünkben tulnyomók. ²⁾). Hegel jogbölcészeti nézetei ép olly kevés viszhangra találtak, mint a' természetphilosophia szülte álladalomtanok; mert Szontaghként a' magyar szelleme épebb, a' concretumot szeme előtt tartóbb, gyakorlati tárgyakra irányzottabb, mint sem illy tévutakra elbolyonghatna ³⁾); úgy szinte Haller rendszere, mellyet *Egger Ferencz* tanítása végidejében a' bécsi egyetemenél honosítani kezdte, 's *Schnabel* prágai jogtanító munkájában követ, hazánkban rokonszenvet annál kevésbé gerjeszthetett minthogy alkotmányunk alapelveivel 's történetünk nyoczszázados tanúbizonyásaival homlokegyenest összeütközik; 's a' szellemduzs *Hye* a' bécsi egyetem' ujdonan kinevezett tanítójában mint az észleges irány legbuzgóbb védőjében, ezen tannak az osztrák egyetemeknél is, további biztosítását szemléljük. — Valamint az iroda-

¹⁾ Ide számíthatók *Luczenbacher János*, *Kunoss Endre*, *Rumy Károly*, *Csacsó Imre*, *Schedel Ferencz*, *Kállay Ferencz*, *Fogarassy János*, *Warga János* 'stb. a' Tudománytárban, Budapesti Szemlében, Századunkban, magy. tudós társaság' évkönyveiben, Tudományos Gyűjteményben, Athenaeumban megjelent értekezései.

²⁾ *Martini* rendszere még csak egy academiában taníttatik. Hollandiában 1824-ben halt meg a' *Wolff* rendszer utolsó bajnoka Lsd. *Warnkönig Rechtsphilosophie* 70. l.

³⁾ A' kislelő-társaság évlapjai III-ik kötet Budán 1842. 62. lap.

lomban úgy törvényhozásunkban 's életünkben annak, számtalan bizonyságaira akadhatni, hogy nemzetünk egy örök igazságróli hitét sem az iskolák álokoskodásai, sem a' minden kétségbe vonó scepticismus mirígye meg nem rendíthette. — Adja tehát' hazánk nemtóje, hogy ha nem is adatott a' magyarnak az emberi jógok elméleti kifejtésében eldöntő tényező gyanánt lépni fel, hiven őrizze keblében a' jog' 's jogosság szent érzelmeit 's, a' természet szülte igazság tiszteletében, az ész eszményének minél tökéletesebb létesítésében minden nemzetet haladjon felül.

DR. PAULER TIVADAR.

XV.

C S E P E L.

(V é g e).

Ugyan az érintett ostrom alkalmával 1688. szeptember 2-kán elfoglalván végre Buda várát a' diadalmas kereszténység, azt gondolták a' ráczeviek, hogy hosszas szenvedésöknek valahára vége szakad, de ebbeli édes reményökben ismét keserüen megcsalatkoztak. A' férgeteg ugyan most már nem Budáról, hanem annál váratlanabban Fehérvár felől kerekedett. Alig esett t. i. értésére a' Fehérvárban még dúlfuló töröknek, hogy ráczeve lakosi visszamentek várokbá, azonnal a' szerencsétleneken rajtok hajtanak, tömérdek hadi adót követelnek, ezt ha minél előbb le nem teszik tüzzel vassal őket végkép elemészteni fenyegetődzvén. Sok könyörgés után még is a' török határ időt enged, mellynek lefolyása alatt midőn az elcsigázott lakosok látnák, hogy a' követelt mennyiségű pénzt nyomorult kebelekbül ki nem teremthetnék, magokat a' pogánynak természetesen előrelátható hoszujától valamennyire védelmezni, 's e' végre városokat árokkal körülkeríteni, elhatározták. Azonban még felényire alig végeztek munkájokat, midőn az ellenség őket medtámad-

ja a' követelt adót minden kigondolható kinzások által kicsikarja és a' várast felgyutja. Azon kevesek sorsát, kik e' vérengzésből fenmaradtak, még keserűbbé tette a' reá következő nagy éhség, mellynek alkalmával a' gabonának csak hire is alig lévén a' lakosok még a' kutya és macska hust is édes falatnak tartanak, mint ezt egy régi kéziratban olvashatni. ¹⁾

E' csapás után még ki sem pihentekre ismét a' budai német őrsereg vetett sanyaru adót, és csak nem pogány keménységgel hajtotta be azt, miről a' ráczkevi jegyző könyv tegyen bizonysgot „1687. vetették ki elsőben az budai urak a' porcziót 700. forintokat. 17. lap. — ismét 1688. az sok irígy szomszédok miatt vetetett ki ránk portio u. m. 1474. fr. két erős parancsolat és executio alatt, rajtunk. Minekutánna pedig az executiot elakaránk magunktól fordítani szedtünk össze 573 ft. és midőn 3 lovas kocsin vittük volna Pest felé Taxon és Hárászi közt a' kenderföldreknél a' kék ujjás tolvaj Kún Mihály és társai mint egy 12-én pénzünkből lovainkból és minden jó öltözetünkből kifosztván, vele elmentek. — De az adót pedig az német urak nagy sanyargatással megvették rajtunk 17. lap. — 1690. ismét a' budai német urak 800. maródi németet kik ősztől egész nyárig rajtunk voltak quartilban 'stb.“ — Ennyi inségek közt a' dög halál is gyakran pusztította őket nevezetesen: 1645 — 1655. ebben a' biró is elhalt. 1691. 'stb. — Végre a' 18-dik század elején kiütött polgári háborukat részint Rákoczy pártján lévők, majd a' német és rácz vad dulásaik miatt Ráczeve lakosai szétoszolván ²⁾, így történt hogy a'

¹⁾ 1687. Vétetett a' város árokkal körül az fejevári törökök fenyegetése miatt 'stb. a' ráczkevi jegyzőkönyv 17. lap.

²⁾ 1709. oszlottak ki a' laczházi, szabad szállási és sziget szent-miklósi lakosok, a' ráczok is ekkor mentek Földvára.

hajdan híres több placzokat és számos utczákat foglalt virágzó Ráczkewe 1730 táján silány falut mutatna melly csak egy valamire való utczából állana 's ebben is többnyire nyomorult kalyibákon felül egyéb valamire való épületet nem mutathatott az uraság' néhány rendesebb épületein kívül. — Kereskedő egynél több nem volt ámbar ennek is neve volt csak, mert kereskedéséből Bél Mátyás szerint (ki ezen időtájban itt személyesen járt), alig tengődhetett. — Régi szabadalmainak nagyobb részét elvesztette, és még is azt is hogy mező városi címét, és hajdani szabadságának némelly nyomait fentarhatta, némükép Eugen herczeg akkori földes ura' nemes és engedékeny gondolkozásának köszönhetette.

Ráczkewe állapota jelenleg.

Ákár házaira nézve való kiterjedését vagy lakosai számát, akár kereskedését és szabadalmait tekintsük lehet mondani, hogy Ráczkewe: jelenleg Pest-vármegyének nevezetes helyei közé méltán számítható. Különösen:

Találtatik benne ház, mellyek közt több magányos polgárok erős anyagból készült és csinos külsejü házaik tűnnek ki. Meglehetős tekintetü fő-utczáján kívül számos utczákat számlál, de piacza csak egy van, hol a' heti és országos vásárok tartatni szoktak, ambár az utolsók nem igen nagy kényelemmel, mert a' hely szűk és rendetlen, és így a' régihez képest hiányt látunk.

Lakosai száma a' székes-fehérvári papi névkönyv szerint mindössze 4640. tesz, kik: a) nemzeti eredetökre nézve: magyarok, németek ¹⁾ és ráczok, de az egész

¹⁾ Mikor jöttek Ráczkewébe a' németek érdekesen festi a' jegyzőkönyv 31. lapján 1724. Csorba Takáts Gergely volt a' bíró. — Subordinatus kis birái pedig: Nagy György és Kőmives Gyurka. Nb. minthogy e' Kőmives Gyurka német

néesség közt alig találhatnánk néhányat, ki nem beszélne, vagy legalább nem értene magyarul, sőt a' ráczok csak nem mind házi körökben is inkább gyakorolnák a' magyart tulajdon nemzeti nyelvüknél, mint ezt már fellebb örömmel említettem. Ugy nem különben a' hajdan, vagy most e' helyen telepedő némettség annyira magyarasodik, hogy még eredeti német vezeték neveiket is magyarra által fordítják, és ha tartatik, is néha a' katolikus templomban német egyházi beszéd, de ezt már csak nem feleslegesnek mutatja eléggé a' tapasztalás, úgy-mint: melly alkalommal alig láthatni néhány német halgatókat, kik majd nem mind értenek magyarul.

b) Hitfelekezeti tekintetben az 1842. évi összeírás szerint 2627 katolik. 168 görög. 1832 reform. 2 luth. 11 zsidó lélek számláltatott. A' három elsőbbi felekezetnek helyben tulajdon lelki pásztorja és templom-jok vagyon, mellyek közül régiségre nézve mindenek felett említést érdemel a' mostani reform. templom. Erről ugyan is azt mondják, hogy midőn Ráczeke még csak silány falu volt épült volna benne Ábrahám pátriárka tiszteletére az említett szentegyház, mellyről aztán a' falu is Ábrahám falvának elneveztetett, és így alapítása ideje szinte a' 14. századik hatna fel. — Későbbben a' reformációra térvén Ráczeke magyar lakosai, ezen templomot megtartották és birják mostanáig, a' templom

nemzet volt legelsőbben is ez állott be a' város szolgálatjára, illendőnek ítélte az iródeák, hogy a' jövődőknek tudtokra legyen, mert mind magyarok viselték a' közönséges város terheit, de itt már czipellős németre szorult, s talán ezután ők is fognak uralkodni mint az idő mutatja, a' némettség itt leginkább az uraság pártfogása által csak hamar igen elszaporodott, és még 1780. körül határozatott, hogy minden 3. vasárnap német predikáció legyen, de ez már ma, mint jelentettem felesleges sőt ártalmas lenne, mert az igen nagyobb rész lelki tanítás nélkül maradna egy vagy két kedviért.

Duna felől való része és külső mohos alakja tagadhatatlan régi ős időkre mutattnak, mert felső részében a' sanctuáriumot és oldalról a' sekrestyét most is klesmérhetni, melly részeket az utóbbi reform. templomokon nem látunk és így: ha írásból megmutatni nehéz lenne is, hogy az érdekllett egyház még a' 14. században épült, de annyi bizonyos hogy már a' mohácsi veszély előtt jóval fennállott, és katholik. templomra idomították által a' reformatióra tért atyafiak. — A' várast pusztító számos viharok miatt természetesen a' templom is sokat szendvedett, és a' ráczkevi jegyző könyv szerint 1641 — 1646. nagy részint megújítatott kijavítatott utoljára pedig: 1780-ban addig csak fából épült harang lába helyett illedelmes toronnyal ékesítettett, falain vagy tornyán semmi régi festvényre sem írásra vagy faragásra nem akadhatni, csak a' Duna felől való részén egy falba rakatott régi darab követ vettem észre illy vésett betűkkel: Kar. Fer. De ki lehetett azon férfit vagy mit mivel itt, nyomát nem találtam, vélekedésem szerint talán valami hadi ember volt, kik ama' időkben gyakran megfordultak e' vidéken.

Második nevezetes régi épület a' görög nem egyesültek temploma. Ezen szentegyház, némellyek szerint a' 15. század elején épült, vagy is nem sokára a' ráczoknak Ráczkévében történt megtelepedések után. Bél pedig úgy vélekedik, hogy ezen egyházat még a' 14. században kath. kezdték építeni, de az ó hitűek végezték be 1515. esztend. — Mind külseje mind belseje igazán tisztos hajdankorra mutattnak, azért déli oldaláról leginkább tekintvén rajzolatát érdemes lett volna jelen értekezésemhez mint hazánk jeles régiségét mellékelni.

Az érdekllett templom 12. öl hosszú 4 $\frac{1}{2}$ széles és 5 öl magas, főfalai nem igen vastagok, azért, de talán a' régi szokásnál fogva, minden oldalain izmos oszlop falazatok támasztják. Belső falai az óhitűek izlése szerint többnyire görög szentek képeivel borítvák, bol-

tozata pedig összeforralt kövekből van régi módra alakítva számos bolthajtásokkal, melyek 5 szegletekben jönnek össze. Az egész épület több főrészekre oszlik ilyen *a*) sanctuarium hol az oltár és egyéb liturgiai szent edények vannak *b*) a' templom hajója (navis Ecclesiae) melly egy lépcsővel alább az előbbenitől régi faragott magas fakorlással van elkülönözve *c*). Ezután jön ismét egy lépcsővel alantabb az asszonyok számára készített rész, végre délnek két kápolna *d*) a' torony' nincs kapcsolatban a' templommal, hanem mint egy két ölnyi távolságra keletnek, erős és szép szálás idomban készült, 's bádoggal fedett szép hangos harangokat, és órát foglal. —

Ezen templom részekben szinte máig több nevezetes régiségek láthatók. És pedig először egy a' templom' déli falába helyeztetett márvány kő tábla, mellyre aranyos betűkkel van vésve; hogy ezen egyházat először 1320. másodsor 1514. harmadszor végre 1765. esztendőben festették, ugyan az első számnál fogva állítják az ó hitűek, hogy ezen templom még 1320. táján épült, de ez a' történettel meg nem fér; mert az ó hitűek Ráczevébe csak Zsigmond alatt jöttek a' Nikápolya ütközet után, hogy építhettek volna tehát már 1320-ban itt templomot? II. Az asszonyok templom pítvarában az ajtó mellett jobbrul van sir kő tábla, rajta csak e' deák szavak HIC SEPULTVS EST. — alább ezen év szám 1522. egyéb betűk elkoptak 's azért ki volt az ide temetkezett nem tudhatni. — Balfelől ugyan ezen részében a' templomnak III. ismét egy sir kövön ezeket találtam NICOLAVS SOV — 1525 a' többi itt is hibázik. — E' mellett mindjárt alul ezt olvashatni DINKÓ SARTOR anno I. D, azaz Incarnationis dominicae 1525. de ezen felírás is hiányos. — Vannak ezeken felül több hosszú kőtáblák régi góth felírásokkal ide 's tova a' templomban és körülötte elszorva, — jelesen egy régi vért \triangle mellynek közepén két római vagy magyar 's német kard, szélein pedig góth betűk vésetvék, de fájdalom annyira elkoptak, hogy vala-

mi okosat bár mi fáradsággal sem vehetnénk ki belőlök. IV. Az egyik kápolnában van egy igen régi oltár mellynél ugyan azon idő alatt mint a' főoltáron liturgiát szolgálhatni. Ez csak kevés templomban engedtetik meg az óhitűeknél: ugyan ezen kápolnában láttam egy képet, fejér piros 's zöldre festett szuette rámában, mi azon véleményre vezetett, hogy talán még azon időkből való midőn ezen vidékkel együtt a' templom is magyar nemzeti színt uralt, az egész maradvány ős időre mutat. — A' sirbolt már bedölni készül, nem is csuda, mert a' templommal egykoru, feltűnő azonban hogy mindekkorig ki nem nyitották V. említendő a' boldog szűz képe, mellynek tiszteletére főbb ünnepeken híres bucsujárások tartatnak.

Hogy a' templomot mint nevezetes régi épületet nem csak most hanem már hajdan is sok jeles emberek látogatták, kitetszik azon nevekből, mellyeket máig az ajtó ragasztókba kés hegygel bevésve vagy inkább karczolva láthatni: Így az egész ajtó ragasztó bal részén ez van. Hic fuit Joss Jacobs Comes Aust. Neostad die 14 novemb. alatta: Ft. Cum illo' Joannes Fridericus Gruttovius 1607. Ugyan ott Franciscus Károlyi 1637. ismét a' felső ragasztón: Michael Fejérvári Transylvanus 1615. egyéb vakarásokat már ki nem vehetni.

A' Templom fundusa 2883. □ ölet tesz, mit a' kalugyerek és hivek lassankint többnyire alamisnából szerezgettek össze. — Ezen a' téren van az óhitűek temetője, a' paplak és egy régi épület, mellyben hajdan kalugyerek laktak, kik eleitől fogva a' leírt egyházban végezték az isteni tiszteletet, míg II. József őket Grabóczra Tolnavármegyei óhitű kolostorba által nem tetette 1776-ban. Ezóta csak egy kettő tartózkodott itt közülök. Most pedig plebános viseli a' lelki pásztori hivatalt, mellybe 1833. igtattatott bé.

Harmadik és legpompásabb a' katolikusok új temploma, mellyet 1791. kezdettek építeni, midőn t. i. a' katolikusok Ráczevében elszaporodván, a' régi templom-

jokban már nem férték. Ezen említett régi templomot pedig Bél Mátyás és Skaricza Máté szerint 1536-ban Barabás nevű ráczkevi kath. lakos építette, ki fogadást tett, hogy mindazon nyereséget, melyet egyik veszélyes kereskedés útja alkalmával szerzend, egy templom alapítására fordítani fogja, és valóban nyeresége olly tetemes lett, hogy nem sokára az egész épületet, felállíthatta. A' pogány és egyéb duló ellenség daczára is fenmaradt e' magában csekély, de régi tisztos épület és benne 1700-tól fogva a' buda-pesti dominicanus barátok mint missionariusok tartottak isteni tiszteletet 1780-káig; ekkor a' plebania székesfehérvári papi megyéből rendelt lelki pástornak adatott által, ki alatt 1791-ben a' régi templomocskát elbontott falai a' felebb említett új nagy szentegyház építésére fordítottak. Szép idomu bádogos tornyában ezen újabb templomnak valamint a' ráczokéban is óra jár, mint a' három tornyot pedig kellemes hangu, és bár melly nagy városoknak diszére szolgálható harangokkal látta el a' ráczkevi minden hit felekezetiek buzgósága. Egyébiránt mind e' számlált 's többféle religiói és nemzeti viszonyok mellett már ez előtt 100 esztendővel, azt írta Bél Ráczkeve lakosairól, hogy egymás közt szép egyességben élnek, mire én csak azt mondom. *Úgy legyen ám ez*, és ezt szívemnek annál forróbb sugállásából kívánom, minél inkább meggyőződtem: annyi religiói és nemzeti tekintetknél fogva elszagगतott szegény hazánkban illy vallomások szükséges voltáról.

c) Mi a' kereskedés' mostani állását illeti, ezt igaz nem lehet hasonlítani a' régi virágzóhoz, azonban ez sem megvetendő. Minden héten ugyan is (ha csak az idő és víz állapotja engedi) Ráczkevéből több deregle rendszeren feljár Pestre Dunán buzát, fát, szénát, kenyeret téglát 'stb. szállítván sokszor tetemes mennyiségben; Ezen felül a' belső kereskedést mint egy 7. boltokban üzik, mellyekben fűszereket, vas és egyéb portéka nemüeket kaphatni, e' mellett tulajdonosaik (kik egy zsidót kivé-

ve mint óhitűek) gabonával leginkább zabbal kereskednek. négy nevezetes országos vásárjaikon felül minden szerda és szombat napi heti vásárjaik mindinkább eleve-
nednek, és a' kereskedési közlekedést emelik.

d) A' mezei gazdaság alacsony állapotban tengődik. Ez annyiból menthető ugyan, mivel a' szigetben szűk há-
tárjok homokos a' dunántuli szabadhoz pedig, a' mellett hogy az is homokos és nem olly nagy kiterjedésű, a' mos-
tani rév miatt csak nehezen juthatnak, mi legfőképp nyá-
ri időben midőn a' takarodás kezdődik, erzékeny hátráltat-
ást okoz, mert sokszor száz szekér is áll félnaponként a'
a' partokon, míg a' komp által hurczolhatja őket. E' gaz-
dasági tekintetben igen fontos akadályt egy hajó hiddal
lehetne legcélszerűsábrban mellőzni, és a' várasnak vol-
na is annyi tehetsége, hogy felállíthatná, de csudálkozás-
somra hallottam többeket a' várasbeliek közül ezen rea-
jok nézve felettébb kívánatos vállalat iránt nem legked-
vezőbbben nyilatkozni. Véleményük szerint a' főnehézség
abban áll, hogy télen nincs bátorságos hely, hova a' hid
hajóit rakhatnák, ez azonban ha a' Duna regulációja Bu-
dapestig érkezendik, és a' napról napra inkább rebesgetett
soroksári Duna ág elmetszésre szükségesnek fog ítéltetni,
magától meg fog szünni, de addig is ha Budapesten és itt
is megmaradnak a' Dunapartjain egyéb hajók és dereg-
lyék, malmok, miért nem a' ráczkevi hajó kompjai?
csak azt kell tehát kívánni, hogy a' hasznos és józan hal-
ladás szelleme inkább tágítsa a' kebleket. ¹⁾

e) Az ipar vagy mesterségeknek valami nevezetes
nemét sem tapasztaltam a' már felebb átaljában érintett
selyemtenyésztesen és gombolyító ház létezésén felül.

¹⁾ Ezen értokezés 1839-dik évben készült. Azóta a' hid iránt
Rácskevében fontos előhaladás történt jelenleg t. i. egy
állandó hid épül, mellynek oszlopait már beverik, és a'
jövő május hónap elején a' járás megnyittatik.

Mester ember ugyan van elég, talán sok is, kik 7. czéhekbe alakulva biztosaik felügyelte alatt mesterségekből szoros monopliumot üznek. — Van ugyan a' czéhbeli társaságoknak is egy két jó oldalok, de hogy van több árnyékos és az egész közönségre nézve káros következmények tagadhatlan, mellyeknél fogva nem csudálhatni, ha Széchényi és egyéb hazafiak a' czéhek eltörültetése iránt nyilvánított törekedéseiknek gyümölcseit, bár e' részben is mind inkább érlelné a' halladás' javító nemtője.

Lássuk Ráczeve régi okleveleinek és szabadalmainak viszontagságait. Vigilantibus jura.

Az előbbiekből kitetszik, hogy hazánknak csak igen kevés városai dicsekedhetnek olly régi és annyiféle magyar fejedelmeinktől nyert szabadalmakkal, mint a' ráczeveiek, mellyeknek ők vették is elég hasznokat, még a' nemzet Mohácsnál el nem temetkezett. E' szerencsétlen nap után e' vidék uraságába jutott török, ezután pedig a' rendre itt egyaránt daló német, lengyel, rác kurucz ellenség, hogy szabadalmaikat nem igen tisztelték, elgondolhatni, és felebb Ráczeve viszontagságánál láttuk, sőt mi több annyi zavar, inség rablás és gyujtogatók közt még az eredeti okleveleik és egyéb fontos irómányaik is eltévedtek.

Némellyek szerint nem sokára a' mohácsi veszély után Györbe, mint hiteles és ekkor még a' török pusztításítól ment helyre vitték azokat, honnét későbbben midőn Győr is elesett és az odavaló káptalan levéltárával együtt földön futóvá lett, kerültek Komáromba a' város oklevelei: de talán hihetőbb azon vélemény, hogy az érintett okleveleket valamely innét Komáromba bujdosott ráczevi lakos vihette el magával, és az odavaló óhitűek templom ládájába, mint gondolá legbátorságosabb helyre letette, hol őket 1725. évben Szabó György akkori rácze-

kevi bíró sok keresés után megtalálta, 's azóta a' város levéltárában csak nem szerelem féltői vigyázattal őriznek a' ráczkeveiek, mit annyi veszélyek és csipkedések miatt ugyan ártalmasnak nem mondhatnánk, de hogy még a' mindenártani akarási gyanutól ment idegeneknek sem merik mutatni, és okleveleik iránt a' legnagyobb titkot akarják tartani, ez egy kissé túlzó feltékenység, mert gondolni mennél többen látják és tudják szabadalmi okleveleiket, annál bátorosabbak azoknak birtokában, és ezen nyilvánosság által inkább visszatartóztatják ellenségeiket a' megtámadástól (*haec intra parentheses dicta sumto*). Elég az hozzá, hogy a' ráczkevek régi írómányi, és Zsigmond királytól fogva 3. Ferdinandig csaknem minden fejedelminktől megtoldott, vagy megerősített szabadalmi okleveleik, most is eredetiségökben fenn vannak ugyan, és a' ráczkevekre nézve mint felebb elszámoltam szép jogokat és szabadalmakat foglalnak magokban etc. (mint már Bél Mátyás megjegyzette), többnyire csak a' papíron, mert jobbára részint az idő mostohasági, részint a' vigyázatlanság, majd tulajdon bíráik és lakosaik rossz lelküése 's egyéb ellenséges indulatu emberek által tetemesen elavultak, és megcsonkítottak.

A' budai ostrom után t. i. mint egy préda gyanánt Eszterházy István, ettől Heiszter general, nem sokára pedig Eugen herczeg birtokába jutván az egész szigetség 's vele Ráczkeve is, illy hatalmasak ellen mit tehetett az elnyomorodott város egyebet, mint nyögni és a' pusztában az egyiptusi vörös hagymák és halak után sopánkodó zsidók gyanánt régi szabadalmaik és dicsőségek után fohászkodni. — De itt mindenkinek, kit a' dolog illet vagy akármikép illehet, és egyáltaljában minden utókornak érzékeny tanulmányára legyen mondva, hogy Ráczkeve régi jogai csorbulásainak nem annyira a' fennszámlált hatalmas földes urak önkénye, hanem önön magoknak a' lakosoknak, legfőképp pedig előljáróiknak rövidlátása, 's többeknek: kárhozatos tetszeni, vagy az egésznek romlá-

sával nyerekedni vágyások volt oka, mert midőn nevezetesen Eugén herczeg 1722-ben magát az egész szigethe, sőt Ráczevének örökös városi javaiba itt túl a' Dunaágon hágtatta, egész illedelemmel ellene mondhattak és annyi koronás fejedelmeknek adomány megerősítő okleveleik által szentelt jogokat védelmezhettek volna, de igérettek által magokat megvesztegetetni és elvakitatni engedék, mit a' ráczevi jegyzőkönyv' őszintén megvall a' 27. és 28. lapokon, és korhol így irván: „1721. Kőrösi István vallotta bé Ráczeve várassának örökös praediumit u. m. Bálványos Izrát és Kapufát f. Eugenius herczegnek a' ns. váczki káptalanban, a' szegény várasnak és maradékinak megbúsíthatatlan kárára, mint ezt az idő megfogja mutatni 'stb. ismét 1722. installáltatta magát Eugenius a' váras örökös prediumiban 13. martius, a' melly prediumok keze közül való kibocsáttatása (akár minemű praetextus alatt legyen is) bizonynyára úgy jár szegény várasunk, mint az Aesopus komondora, melly a' szájában való konczot a' bizonytalan és semmi árnyékért szájából kibocsájtotta.“

Ezen utóbbi jegyzetből világosan kitetszik, hogy akkor bizonyos praetextusok alatt magokat a' bevállásra reábeszélenni engedék a' könyelműek, de csak hamar felnyitak szemeik, mert ama' jegyzetek derék irójának jóslatai teljesítettek ugyan is már 1725. Szabó György ráczevi bíró a' váras javát és hasznát szorgalmasan kereste volna, ha a' tehetség is akaratját követte volna, mert ez mind Bécsben, mind itthon is a' hg. praefectusának legelsőbben kezdett a' szegény váras javáért instantiákat és más irásokat küldeni és repraesentálni specialiter: a' bálványosi korcsma és az uraság' részén lévő mészárszék iránt, mellyek közül is az elsőt megnyertük, úgy a' második iránt is van reménységünk 33. lap. — Ezen becsületes ember tehát hivatalbeli elődeinek hibájakat helyre pótolni igyekezett, de azon contractus, mellyett még 1699. kötöttek Eugenius herczeggel, és a' mellyben mint

az eredeti jegyzet mondja: „Ráczevienses pro fructione fundorum pro labore praestando et pro aliis ad dominium pertinentibus ¹⁾ mille florenos promiserunt annuatim solvendos pro quo haberent jus macelli, trajectus, educilli molendini, nundinarum stb. mellyeket adományaik szerint, hajdani fejedelmek alatt szabadon birtak, ezer forintokat ígérnek, ezen jogaikkal ellenkező szerződést mondom meg nem semmisíthette.

Az 1774-diki esztendő (mint a' jegyzőkönyv' 43. lap mondja) ismét igen veszedelmes év volt a' ráczeviek szabadalmaira nézve, mert Horvát János választván ez időben bírónak, az urasággal (a' felséges kamarával) contractust tett, 2 exemplárban, melly még 1772-ben husz esztendőkre u. m. urbarialis contractust, és a' Regale beneficiumokat foglaló kiadatott, és inchoáltatott. Ezekben Horváth János csak a' maga hasznát nézvé a' varásnak majd nem 4. százados privilegiumait eladta, és a' 4. országos vásároktól: 4. a' révtől 4. becsei szigettől: 25 Somlyótól: 80. Angelinától 14. forintokat a' Comunitás hire és akaratja nélkül in juris dominalis recognitionem, ígérni és Contractusba tenni nem irtózott, holott azokért a' váras soha semmit se fizetett. — Ezen Contractusba van a' homályos stylus is: hogy az apróbb dézsmákért, u. m. fizet a' váras 30 forintokat, mellyből sok évekig tartó processus támadt: (miről alább), 1777-ben lépett be Szaploneczai János a' ráczevi uradalom árendátorságába u. m. tovább a' jegyzőkönyv' 36,000 forintokat fizetvén esztendőnként s' volt bérlő 9 évekig. Ez sok hallatlanságokat kezdett. Ez vette ki először a' dézsmát a' kukoriczából ²⁾, a' gazdák borait pincejökben

¹⁾ Okleveleik erejénél fogva ezen terhektől előbb mind felmentetve levén.

²⁾ Ezen dézsmaszedés a' fennemlített contractusban foglalt homályos stylusnak előre látható következése lett.

lepecséltette, hogy senki magáéból ne ihassék, hanem az ő korcsmájából hordasson, a' kereskedő boltokra is árendát vetett, és lepecséltette azokat, ha nem fizettek, a' vásár álláson lévő üres fundusokat pénzért kiosztatíni akarta 'stb. de mindezekben a' város tanácsa által akadályoztatott 65 lap.

1780. die 18. Septemb. Maria Christina és Albert mint ráczkevi uradalom földes urai, nem csak a' szigetséghen hanem a' város örökös praediumiban (u. m. Bálványos Izra és Kapufában, még Szunyog zálogban birt pusztában is) statuáltattak.

Ekkor törvényesen, de minden alázatossággal contradicálni akart az egész tanács, de néhány emberek nevezetesén: Barasi Pál által (ki a' tanácsból kirekesztése miat bosszút fujván) annyira megvesztegettettenek sokan az összehivatott 's kábult községből, hogy a' contradicitiót megadni nem hagyták. A' fatalis 15 nap mulva Szaploneczai árendator Hugye' és Bálványos örökös szabad földeiket elakarta (mint már Mária Christina földjeit) foglalni, minden ember, ki a' túlsó félen szántani akart, nála czédulát váltani kényszerítettett, máskép a' révbe állított hajdu által szántó vasait leverette, a' város bálványosi korcsmájából boraikat kihányatta 's magaét mérette 'stb.

Ekkor ismét felébredtek, mint 1722-ben a' buták és a' vármegyéhez futottak, mellynek 1781ben tartatott sedriáján Ürményi József administrátorsága alatt a' Bálványos és Hugye' örökös javaikba (mellyekbe Szaploneczay már behelyezte magát) reponáltatni redeltettek, mi ellen Szaploneczai protestált, de a' sedrián ismét kemény szententiát kapott, 's a' ráczkeviak másodsor is 1-a Junii 1781. (a' kukoricza dézsmán kívül) reponáltattak és Szaploneczay a' hat holnapi használati kárt is fizetni kénytelenítettett. Hogy pedig: még erősebb lábba álljon privilegialis szabadsága Ráczkevének a' múlt bírósági hibákat javítani akarván, Mária Christina statutiója

ellen, Szunyog, Hugyé, Bálványos és egyéb földei iránt a' nagy-szombati káptalanban a' Contradictiot megtették 53. lap.

Fontos Ráczevi szabadalmi évkönyveiben az 1785-ki, melyben az urbarialis pert Szaplóczay a' város ellen folytatta. Ezen tájban szunyogi pusztát is, melyet 60 esztendőig birtak zálogban, Vattay familiától kiadni és nagy rövidségekkel újra'arendálni kénytelenek voltak, mert Szaplóczay ebbe is bele kötött az fentebbi statutio erejénél fogva.

1786-dikban Szaplóczay János árendálását elvégezvén, mivel Mária Christina maga tisztjei által akarta a' szigetet adminisztráltatni, praefectusnak kötötte be magát hogy elkezdett urbarialis perét jobban folytathassa de városunk vigyázott ugymond a' jegyzőkönyv.

1788. II. József rendeléséből Ráczeve Bálványos és Hugye pusztát arendába adta, Szaplóczay ekkor is kapezaskodott, de a' Consilium a' várast régi birtokában megerősítette, miu annyira confundáltatott, hogy egészében megrömulván a' nagy gond miatt nyavalába esett és 1789. esztendőben meghalt 71. lap.

1790. Albert száz tescheni herczeg Mária Christina feleségének hagyománya szerint magát ezen szigeti uradalomban beiktatta, de ez alkalommal annyi káraikon tanlt ráczeviek egész illendőséggel örökös javaik iránt ellent mondtak. — Ugy nem sokára minden néven nevezendő beneficiumokért örökös contractus képen 3500 forintokat ígért a' váras, de csak a' szigetbeliekért, elő vigyázattal nyilván kivéven: besnyői, királyreti, tókereti 's egyéb örökös javaikat, később ezen contractus ismét változást szenvedett annyiban, hogy jelenleg a' váras bizonyos summát fizetni kénytelenítettnek, a' füst pénzt, robotváltást ideszámlálván.

*A' város tanácsa, pecsége, czímere, az uradalmi
kastély.*

Mint szabadalmas város előjáróit hajdan maga választotta idegen befolyás nélkül, kiknek sorát 1605-től fogva olvashatni a' többször említett város jegyzőkönyvében, később Ráczekeve többi közt azon csorbát is szenvedte birtokosai által jogaiiban, hogy bírójokat csak ezeknek befolyásával választhatnák, az egyéb tanácsra nézve pedig, az uraság consensusából (a' jegyzőkönyv' szavái) nevezetesen 1725. Csorba Takács János bíróságában determináltatott: propter bonum pacis, hogy mivel városunkban három religioi és annyi nemzeti lakosok volnának, de ugyan csak azon egy város, erre való nézve minden lakos egymást tisztelni becsülni tartoznék, azért közönséges megegyező suffragiummal a' város békességére rendeltetett, hogy a' bíróság köz legyen minden vallásbeliekkal ugy mindazonáltal, hogy mivel a' reform. hit annyi mint a' kath. és rác, azért a' reform. közül két egymásután való esztendőkhben legyen a' bíró, azután pedig kath. és rác egyegy évig állitassék 'stb. — Idővel ezen határozat megmásítatott 1791-dik tájján t. i. annyira szaporodván itt a' katolikus felekezet, hogy a' reformátusokat jóval felülmulná, azért ugyan a' comunitás által a' békesség és egyesség fentartása végett ujra rendeltetett, hogy ezután értetődvén az uraság candidatiójánál fogva a' kathol. rész 3. a' refor. 2. a' rác egy évig viselje a' bíróságot, senátorokra pedig végeztetett, hogy 6 kathol. 4 reform. és 2 rác választatnék, melly utóbbi egyezkedés a' város előjáróira nézve mostanáig is fennáll. Ezen előjárók mint „forum primae instantiae“ itélik el a' lakosok ügyeit, honnét az uri székre, tovább a' vármegyére felebb vihetik.

A' város régi ezüst *pecsége* 1520-ban készült, melynek részei 1802. 6. aug. elváltak, és belől e' felírás tünt ki: 1520 és illy metszés ke w. miből a' pecsét készítettése ideje világoságra jött. Ugyan ezen pecséten láthatni a' város *czímerét* eredetében, áll pedig ez: egy vértből, melynek jobb oldalán egy mezételen kard a' földbe szúrva a' másikon négy gerendák vagy folyamokat jelentő vonások látszanak, ezen latin körirással: „Vita mihi Christus rerum concordia fiscus.“

Ráczkeve nevezetességei közé tartozik az urasági kastély, melyet Eugén herceg a' város nyugott éjszaki részén épített. Ámbár csak egy emeletes az épület, de messzéről magasabbnak tetszik, pompás és valóban fejedelmi alakja miatt. Az egész M betű hasonlatosságra mutat, mert közép homlokzata több ölnyre az udvarba benyulik, hol téres és nagyszerű nyári ebédlő terem van. Ennek padolata márványból valamint a' vele kapcsolatban lévő herceg szobáinak falai különös vakolással készültek, 's felső pártázatjai jól megaranyozottak valának, ajtai ablakai és boltozata az egésznek valóban hercegi fényre mutatnak, felül pedig rajta ismét egy az udvarra nyíló terem látszik, melyet oszlopok tartanak, és felső pártázatját Herkules, Anchyses, Aeneas, Mercurius és egyéb költeményes tárgy alakok faragott szobraik legfelül pedig a' falba eresztett hercegi czimer díszítik. Ezen ebédlő terem két oldala folytában voltak a' herceg lakó szobái, mind a' két szárnyon pedig a' vendég és cseléd lakások. Végre az egészet a' Duna felül virág koszorú gyanánt vont kökerítés rekesztette, közepén vas rostélyos kapuval, szóval ezen épület fejedelmi alkotójának dicsőségét méltán hirdette, de jelenleg sok megváltozott rajta; mivel t. i. az uraság Eugén után nyáron lakni ide, soha sem jött, azért már Albert herceg idejében a' pompás leirt ebédlő teremek gabona magtárrá lettek. A' hercegi szobákban és egyéb szárny épületekben pedig az urasági tiszték lagnak; a' virág koszorú

gyanánt vont kökerítés helyét végre istálók és tömlőczők foglalják el (sic transit gloria mundi).

Csepel szigeti faluk jelenleg.

Láttuk hogy hajdan e' vidéken midőn magyar fejedelmek gyakori látogatásában részesült, 's azok itt fényes kísérettől környezve mulattak, vadásztak, halásztak, madarásztak számos és gazdag helységek virágoztak, de láttuk azt is, miként enyészett el a' mohácsi gyászos nap után e' táj dicsősége, 's miként enyésztek el néhány faluk egészen; a' többiek pedig mint silányultak el a' csak nem szakadatlan viszontagságok csapásai alatt, most jelenlegi állapotjokat röviden rajzolni az egészre nézve kívánatos.

1. *Csepel*, feküdt az öreg Duna partján, mint egy $\frac{1}{2}$ órányira a' sziget felső csucsától Dunafoknak (Promontorium) irányában. Valaha híres helység volt, mellyről az egész sziget neveztetett el, a' 16. században mint mezőváros legszebb korában virágzott, és fejedelmek mulató házával ékeskedett, még a' török ezt is minden fényéből ki nem fosztotta. Mostani időkben a' háboruk miatt szenvedett sérveit annyira megörvösölte, és különösen a' Pestre Budára való kereskedés által oly hatalmasan feleremelte magát, hogy egyik volna a' szigeti helységek legcsinosabbik és tehetősbike. — De a' szomorú emlékü 1838. csak nem az egész falut tönkre tette, a' templom plébánia és még 2 házon kívül egy sem maradt épségben, és ne talán illy veszély által ismét elpusztíthatatnék, felsőbb rendelésnél fogva $\frac{1}{4}$ órányira belebb emelkedő dombos helyre kiköltözködni kényszerítették. — Lakosai mindössze 800 vannak, eredetileg ugyan magyarok, azután jobbára ráczok voltak, és még azoknak maradékai kik Kewe várasából Zsigmond király alatt Csepel szigeté-

ben megtelepedtek. A' mult század elején németek is keveredtek közükbe és csak hamar elszaporodván, most már minden tekintetben elsőseget érdemelnek; és talán nem sokára a' ráczokat elenyésztetik. Hítvallások gyakorlása végett több időig Budára jártak, még 1788-ban tulajdon lelki pásztorot nyertek.

2-dik helység: *Szent-Miklós*, Csepel faluhoz egy kis mfnyi távulságra a' kis Duna mellett, Taksony faluval szemközt lapányos és a' Duna kiöntésétől gyakran, legnevezetesebben 1838 nagy részint elpusztított helyen épült. — Jelenleg két ezer és egynéhány lélek szám tállatitik benne, többnyire reformátusok és mind törzsökös régi magyarok ivadécai. Szigetbeni határok csekély és homokos lévén a' szomszéd pusztákon haszonbérben vállalt földeken kell keresniök mindennapi élelmeget, 's azért a' földmivelői alacsony falusi állásban tengődnek.

3. *Csép*, az előbbtől $\frac{1}{4}$ orányira alább épen a' Dunapartján terül el. Lakosai 597 katolikus és 250 óhitűekből állanak. Ezen utolsók valamint a' csepeliek hajdanában e' szigeten telepedett ráczoktól származnak, de a' török háboruk által nagyobbára megfogyottakat, későbbben Serviából új teleppel szaporították, végre a' németek néhány 80 — 90. ideis elérkeztek és annyira megfészkeltek ragokat, hogy most a' faluban többséggel birnak, az elnyomorodott rácz lakosok részint Tökölyére, vagy egyéb rokon nemzet helységebbe kibujdosván, van benne két templom, egyik a' katolikusoké, másik óhitű ráczoké, az elsőben mint fiók szentegyházban az ujfalusi lelkészek végzik az isteni tisztelet szertartását. A' másikban egy óhitű pap tengődik, csekély számú és szegény hiveitől nem sokat várhatván.

4. *Szent-Márton*, Csép és Ráczeve közt fekszik, hajdan ezis Oláh Miklós leírása szerint mezőváros volt és terjedelmes, de a' török és egyéb háboruk annyira el-sanyarták, hogy midőn 1730. körül Bél Mátyás látta, alig talált benne 15 nyomorult galyibákat. — Ezen helységet

is nagyobb részint ráczok lakták valaha, de széteszoltak mint a' csépiek és helyöket a' mult század elején franconiai és sveciai svábok foglalták el, kik nemzeti tagadhatatlan szorgalmoknál fogva szép virágzó falut alakítottak jelen időkben, melyet még a' mult 1838-diki árvizis nem hogy tönkre sőt még szebb alaku házak építése által inkább kellemesbbé tett. Csinos egyházában ugyan az ujfalusi lelkészek vezérlik az isteni szolgálatot. Keleti részén e' falunak Ráczeve felől ez előtt 50 évvel meglehetősen romjai látszottak egy régi épületnek, mellyről némellyek azt mondják, hogy hajdan azon helyen álló 's sz. István nevű falunak templom falai volnának, mások pedig azon királyi mulató ház maradványinak tartják, melyet 4. kún László csináltatott, honnét a' Dunántúl csak nem szem közt tanyázó kedves kunait (hol most Laczháza fekszik) szokta vala látogatni, adatok hiánya miatt azonban egyik véleményről sem szólhatók bizonyosat. 1780. a' ráczevi reform. templomtornyok építésére ezen maradványokat elhordván, ma már nyomai is alig látszanak.

5. Becse, Ráczevén alul $\frac{1}{4}$ órányira a' kis Duna egy holt ága mellett látható. Lakosai (a' becei jegyzőkönyv' szerint) hajdan magyarok voltak, sőt még a' háborui viszontagságok után történt második megszálláskor is mint egy 1689 tájban itt még magyarok laktak, de azután Makádra mint népesebb 's azért bátorságosabb helyre vonultak és az ottani atyfiakkal egyesültek, helyöket 1686 táján néhány lórévi ráczok foglalták el és Bél idejében mint egy 20 házuk volt, még az Austriából és Stiriából ide hozatott németek őket ki nem nyomták. Most tehát mint egy 604. lélekre menő lakosai mind német katólikusok. Rendes és csinos izléssel épült házaikat józan viseletüket 's mezei szorgalmokat, nem dicsérni nem lehet.

6. *Makád*, az előbbtől $\frac{1}{2}$ órányira délnek fekszik az öreg Dunapartján, ott hol a' folyam mindkét ágai inkább közeledvén egymáshoz nem sokára egyesülnek. Ezen helyheztetésénél fogva, gyakran szenved az áradásoktól,

és egyéb szigeti helységekkel együtt majd nyer majd vesz, mint a' Duna tetemesbben kiárad vagy partjai közt korlátoztatik. Lakószai 1200-an vannak és néhányat kivéve ref. régi törzsökös magyarok. Szorgalmok által nem csak a' mult ezer viszontagságok közt fentudták tartani türhető állapotban falujokat, mellyet Bél is méltányolva említett, hanem jelenleg is elevenen fejlődő munkáságokkal falujokat és nemzetségüket örökíteni meg nem szűnnek.

7. *Lórév* ¹⁾ Makádtól éjszak, nyugotnak mint egy $\frac{1}{4}$ mértfölnyre lehet az öreg Dunapartján, midőn Árpád és nemesei Anonymusként Csepel szigetében megtelepedvén hosszabban itt megnyugodtak (úgy tartja a' vélemény) hogy ott hol jelenleg a' leirt falu fekszik horták volna ki és be Árpádnak és nemeseinek lovait a' Dunán keresztül és innét neveztetett el a' hely Lórévnek, melly eredeti magyar nevezetet későbbben itt megtelepedett rácok Loórra korcsosítottak, és utánok szinte máig még a' magyar hivatalos feljegyzésekben is így olvassák. — Lakószai hajdan mind törzsökös magyarok valának, de ezeket a' török háboru felemésztvén, most Serviából Buda visszavétele után ide vándorlott rácok foglalják helyöket. Szám szerint 600-an vannak egy kettőn kívül mind óhitűek, kikről csak annyit mondhatok, hogy lustaságok és tunyaságok miatt falujok az egész szigethen legnyomorultabb, kised templomjokban tulajdon papjok végzi az isteni tiszteletet.

8. *Ujfalu* az ercsi réven belül jó fertály órányira fekszik Szent-Mártonnyal szemközt, valaha magyarok lakták. Ezekután jöttek a' rácok. Ezeket is felettébb megrikítván a' viszontagságok, midőn a' mult század elején már csak néhány kunyhókban volnának austriai és sváb jövevényekkel szaporítottak de ezeknek társaságát a' rá-

¹⁾ Az oklevelekben „Trajectus equorum.“

czok nem szenvedhetvén, nem sokára öveik közé ide 's oda kiköltöztek. Az egyedül maradt németeket azután nagyon megsanyargatták a' Rákoczy pártbeliek, de az újabb időben földmivelési szorgalmok és kereskedések által annyira felvették magukat, hogy jelenleg házaik és vagyonosságokra nézve az egész szigeten legnevezetesebbek. Lélek szám szerint mint egy 900 lehetnek, 1742-től fogva tulajdon plébánusok van. Ezelőtt ráczevi fiók egyház volt.

9. *Tököle*, Csép és Szent-Miklós helységek közt. Batta faluval pedig szinte szemközt a' Duna nagyobb ágához mint egy ezer lépésnyire szél és víz hordta homok buzkábon elszórva fekszik. — II. Lajos idejében nevezetes mezőváros volt, de utóbb annyira lealacsonyult, hogy Bél Mátyás benne alig talált 30 silány kalyibákot. Boldogabb idejében nemzetünknek ezen helyet is magyarok lakták, kik elpusztulván, dalmát és serviai rácok telepedtek meg benne 's most 1560. lélek számra szaporodtak. A' falu határa terjedt ugyan, de a' nép nagyon hátra maradt, mit jobbjára nemzeti indulatjának köszönhet, mult 1838-diki árvíz által tetemesen szenvedett 54. ház és 106. egyéb épület halomra dült, 61 megrepedezett. Ezen falunak nevezetesegei közé tartozik még az is, hogy 1541. fogva midőn Solyman Budát elfoglalta a' capistranus barátok itt kerestek menedéket ¹⁾, visszamenetelők után pedig szinte 1751-kéig a' ferencziek viselték a' lelkészi hivatalt. — Tulajdon lelki pásztorát 1740ben nyerte, ki a' régi kisdud szentegyházban végezte az isteni tiszteletet. De ezen régi plébánia temploma 1811. lerontattván, helyibe új építeték, csak a' torony mint ős idők tanuja maradt fenn. Ezen alkalommal ama' sir kö is, mellyről felebb szólottam, régi helyéből kivétetett, és most az öreg ol-

¹⁾ Cath. Prov. Capistranae ad annum 1839.

tár megett szemléltetik. — Végre több iróink a' hies Tökölyi családott, Tökölye helységeből származtatják, de ezt a' felhozott irókból sem Wagner *Analecta Scepusii* című munkájában a' Tökölyi család eredetéről irt szavaiból nem lehet alaposan következtetni: annyit azonban záradékul e' pontnál emliteni érdekesnek találtam t. i. hogy a' fenforgó Tökölyi családnak eredete épen nem olly kései, sílány, és alávaló, mint némelly részre hajlók erőszakos mesékkal mutogatni eröködtek, l. Wagner *Analecta Scepusii*. — Ugyan is Hunyadi Mátyás alatt már a' Tökölyiek ama' dicső fejedelem figyelmét és hajlandóságát birtokjok és vitéségök által megérdemlették. Illyen volt Tökölyi Leopold Mátyás zászlótartója. — Tökölyi Miklós és András testvérekről pedig érdekes olvasni Mátyásnak az egri püspökhöz (ki akkor római követségben járt) irt levelét, mellynek idevágó része így szól: „Secundo die festi omnium Sanctorum, quae erat dies veneris, Paulus Kinizsi ita antea cum omnibus gentibus nostris puta duobus et triginta millibus hominum hono modo praeparatis ex castro nostro Temesvár discessit, et omnibus qui domi suae parati, jussionem illius exspectabant, intimavit ad diem dominicam qui proximus erat in vado Haram ad se convenire quod et factum est. Sed eadem die cum multi domo profecti diversis itineribus ad illud vadum convenirent, accidit unus casus, qui tametsi hostibus non incruentus exstitit nobis quoque ob amissionem notabilis familiaris nostri fuit non parum infaustus. Nicolaus et Andreas Tökölyi cum 100 equitibus ipso die iter adgressi dum alio itinere ad vadum contendunt 400 Turci qui in insidiis latuerant subito ex nemore effusi in eos irruunt et nil tale fermidantes repente circumdant. Tum illi tanta multitudine conspecta cui se impares videbant currus oneratos extemplo circumlocant seque intra curruum septa concludunt. Turci vero nemori quod curribus contiguum erat protinus ignem injiciunt, ut flante contra nostros vento currus comburerent. Ubi igitur carrus nostrorum ar-

dere coeperunt, nostri cum illis in pugnam congressi ab hora 9-a usque solis occubitum viriliter pugnant. Cecidit in illo conflictu magna pars Turcorum et nemo ut fertur sine vulnere discessit. Nicolaus Tökölyi duabus hastis ipso pugnae principio trajectus non destitit quin usque ad finem diei cum eisdem acriter confligeret. Deinde conversis illis in fugam ipse multis vulneribus confectus una cum fratre suo Andrea, qui similiter plura vulnera accepit, domum suam reversi sunt, et ipse quidem Nicolaus eadem die tantummodo suscepta Cofessione et Communione Sacramenti ex hac luce discessit. Andras vero graviter decumbit, de quo adhuc incertum habemus utrum convalescere possit? Quinquaginta ex nostris in loco certaminis fuerunt trucidati, nec aliquis exceptis tribus sine vulnere reversus est. Ennyit a' magyar régi esetek felvilágosításaul, és egy pár szót még:

10. *Promontorium* helységéről. Ezen helység ugyan nem fekszik a' szigetben, de mivel azzal egy uradalomban van, és Csepel szigeti falu földei kerítik, sőt annak egy részén épült, az uradalmi fő tiszték is benne laknak, ezekre nézve hogy az egész leírás kimerítve legyen, ennek is rajzát adni az egészhez tartozandónak véltem. Tehát:

Promontorium magyarosítva: Dunafok, Budához egy kis német mértföldnyire az öreg Dunapartján Csepel falunak szemközt meredek 's kösziklás hegy' tövében terül el. — Hogy azon hely, mellyet foglal már a' rómaiaknál is közelebbről ismeretes volt, eléggé tanúsítja ama' régi jeles sirbolt és emlék kő, mellyet 1802-ben e' falu vidékén kiástak. A' sirbolt hosszú és szélyes téglából, és kövekből rakatott össze és 7 láb hosszú 3' széles köemlékkel borítva, rajta egy római lovag, és egy római szüz képe, a' faragás mesterség szabályai szerint kifaragva valának láthatók, belől pedig szálas kard, ezüst markolattal, esüst sarkantyuk, római és görök feliratu pénzek IIadrián császár idejéből 'stb. találtattak.

és most a' nemzeti museumban őriztettek. — Mintegy 26 évek előtt fedeztettek fel e' környéken valamely régi erősségnek darabos kövekből álló nyomai is, e' felett római országút mutató jelek, szóval több épületek és sirboltok omladéki, ezekhez ha az érdeklött helynek regényes fekvését adjuk, tagadhatlanul azon kihozást tehetjük hogy: azon helyen, hol ma Promontorium határa elterül hajdan t. i. a' rómaiak uralkodások idejében: római villák díszeskedtek.

1240. körül Promontorium tájékát sűrű erdők borították, de a' hagyomány szerint nagyobb részint akkor levágattak a' tatárok pusztítását ez által fentartani vagy által meneklőket akadályoztatni akarván. — Most is láthatni még néhány ősi időkre mutató 's mint egy kővé vált fatörzsököket a' török balinti és kamarai erdők felé, melly most is fenálló erdők bizonyára a' régibb időkben szinte a' Dunáig terjedtek, 's csak azután midőn az emberek itt megszállottak irtattak ki. Azonban:

Mikor alapítatott meg először Promontor helysége ezt bizonyosan tudni nem lehet, csak vélekedni; hogy magyar fejedelmink alatt 's nevezetesen midőn ezek Budán laktak, és gyakran Csepelen mulattak Promontor kellemes vidéke, mellyet már rómaiak is annyira becsültek, bizonyára miveletlen nem állott, mit a' már fentebb érintett épület maradványából következtethetünk.

Elfoglalván Budát a' török természetesen e' táj is annak vas járma alatt elzibbadva szendergett, de kihajtatván innét a' pogány és pedig mindjárt Buda visszavétele után kezdtek a' promontoriumi halmokon néhány gnyhók emelkedni, és a' kedvező fekvésű hegyeken szőlőket mivlendő, vagy köveket fejtő családok megtelepedni és így Promontoriumnak alapja megvetetni. Mindazonáltal:

1726-ban még igen csekély község volt 's 1739-ben is (melly év szám a' község pecsétén olvasható) csak 200 lélekből állott az egész. De 1750. körül számos jö-

vevényekkel már annyira szaporodtak, hogy több utcákat építeni kezdenének, végre 1810. és 1820. ismét újak felállítása szükségessé lett; mert az egész lakosság már 2 ezeren felül halladott, jelenleg pedig a' 3 ezer számot elérte.

Lakosai eredetileg német, Belga Rajna vidéki 's egyéb gyülevész vándorokból állott, kik most átáljában németül beszélnek, néhány kőbányákban dolgozó tótokat kivéven, kiejtésük még most is jó formán durva, és a' magyar hazában idegenek, de ruhájokra nézve az idevaló szokásokat lassanként elvállálják, földjeik nem lévén egyedül szőlőmivelésből (melly itt híres borokat szokott teremni) és a' szomszéd fővárasba való fuvarozásból és napszám bérből éldegelnek, sokkal tisztességesebben, mint sok gazdag, zsiros, és napijáró térségen henyéltve tengődő egyéb alföldi tunya fészkek lakói. Házaik és öltözetükre nézve valóban bár melly nagy város kül várasába heillenének.

Azon diszes templom, melly a' helységet ékesíti 1791. épült azelőtt pedig isteni tiszteletjüket eleinte a' kastély kápolnájában, ezután ama' kápolnácskában tartották melly a' falu feletti dombon emelkedik és 1742-dik Biró Márton veszprémi püspök által felszenteltetett. — Ugy tartja a' monda, hogy a' mostani templom csucsán lévő nagy vas kereszt valaha a' hárosi szigeten épült zirczi barátok kolostorának (erről főlebb szólottunk) templomtornyán állott, honnét a' budavárbeli karmeliták tornyára vitték, innét végre eltörültetések után a' promontoriumi toronyra jutott. — Nevezetes utoljára a' promontoriumi uradalmi kastély, mellyet Eugén herczeg 1714-ben építtetett. Ezen évszám van a' ház éjszaki kapujára is bevésve. Valaha egy emeletes pompás márvány lépcsőzettel, és benső kőszülettel ellátott ékes épület volt, de 1725-ben leégett, mióta mostani alakjában az országút mellett látható.

A' promontoriumi szomszédságban 1819-ben alapított falucskát Albert falvának, németül Saxenfeldnek (mivel Albert herczeg a' tulajdonos, száz vérből eredett) nevezték, 214-ik számra menő lakosai e' kies telepítvénynek mind szorgalmas mesteremberek 's egyedül csak mesterségekből is élnek, szántó földjük nem lévén. Az 1838-ik árvíz csak nem egészen elsöprötte őket, de jelenleg még diszesebben emelkednek házaik.

BOGNÁR JÓZSEF.

XVI.

MÉG VALAMI A' FOGHÁZAKRÓL,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL:

B. Eötvös József és Lukács Móricz

e' tárgyú legújabb munkájokra. 1).

Miután „a' honi közbátorságról“ írt munkámban 2) „*Valami a' fogházakról.*“ már foglaltatik; annak folytában ha fölösleges volna is úgy hiszem nem időnkivüli ama' ránk nézve épen most kétszerte érdekes tárgyról a' fogházügyről b. Eötvös József' és Lukács Móricz' a' Fogházjavításról írták munkájokból alkalmat véve még egy pár szót mondani.

Hazánkban, mellyben leginkább csak kinzó tömlőczök léteznek, a' börtönügynek szomorító állapotját tagadni lehetetlen. Mik e' részben már számosak 3) által

1) Fogházjavítás. Írták b. Eötvös József és Lukács Móricz. Pesten, 1842.

2) Néhány szó a' honi közbátorságról. Pesten, 1838.

3) Különösen b. Eötvös József és Szemere Bertalan, 's Balla Károly e' tárgyat érdeklő munkáikban.

modattak: azokat hogy a' csak most tisztelt lelkes írók' szavaival éljek — „számtalan tapasztalás igazolja, 's nem ez az egyetlen való Magyarországon, mi hihetetlennek látszik.“ (109. l.) Ennek átlátásához csak józan ész; a' rajta segíteni törekedéshez csupán jó szív kívántatik. De ha tömlöczeink' valódi állapotját még valaki nem ismerte volna: a' fentebb érdeklött becses munkának howardi emberszeretettől meleg- 's e' munkának valóságos fénypontjául tekinthető lapjai (101 — 112. 's 192. 193.): arra elég elkedvetlenül megtanítnák.

A' bürtönügyről általában azon munkában is felhóztott classicus műveken ¹⁾ kívül különösen honunkat illetőleg értekeztek jelen munka érdemes szerzői előbbi külön munkákban, Bölöni Farkas Sándor, Éjszakamerikai utazásában, még ezek előtt jelenvén meg fennérdeklött munkám „A' közbátorságról.“ — De szólt — 's a' felvilágosult ész és hő szív egész villanyerejével terhes szót emelt Szemere Bertalan, azon a' magány-rendszernek hála e' kor derültének nem ugyan magános, de csakugyan egyik legelhatározottabb bajnoka. Ezek után újat akarni mondani; illy munkások után kívánni még aratni, mi volna? meggondolván: nem juthat eszembe ezek által tán nem is sejtített újon rendszer felfedezéséről álmodozni. És igaznak tartom mikép' az általam ismertetni szándéklott munkában (71. l.) mondatik, hogy: emberi hiúságból, tudós viszketegből újat, vagy legalább újnak látszót teremtvé, korszakot alkotni a' tudomány történetiben mi gyakran visz írókat másoknak, néha önmagának is ámitására? Sőt ama jelesek által néhol elhagyott kalászkok felszedhetését is már dicsőségnek tartván, ha pedig még

¹⁾ Howard, Beccaria, Romagnon, Bentham, Julius, Livingston, Lucas, Rossi, Feuerbach, Bauer, Mittermajer, Preschent, Welcker, Reichmann, Grolman, Gosse, Beaumont, Tocqueville, Ducpetieux, de Metz és Blouet.

ezeket sem találnék, azt inkább amazok dicsőségének, mint sem a' tarlózat kopár voltának tulajdonítván; ha szinte eröm gyengeségihez 's a' tárgy már kimerített voltához képest „új tárgyat nem adhatok elő, vagy új vizsgálatokba nem bocsátkozhatom is“ a' börtön ügy — korunk e' napi kérdése' érdemében megjelent ama' legújabb honi munkára való figyelmeztetés 's így annak megismertetése által nem véltem haszontalan dolgot cselekedni.

És ezt nem annyira ama korszertű munka jelességei kitüntetésével, mert ekkor azt egészen leírnom szükség volna; sőt inkább némelly benne előforduló állításoknak a' mennyiben csekély véleményemmel azokhoz nem járulhatnék, a' tudományos vitatás mezejére felhozása által kívánom eszközölni.

Arra hogy az emberrek társaságba lépjenek úgy tartom elég volt a' csupa természeti ösztön is, melly az embert mint társasági lényt társkeresésre mikép' kisztteti ma, úgy kisztteté örök időkben. Hiszen látjuk, hogy számtalan egyéb állatfajok is, pusztá ösztönből, társaságban élnek, midőn mások ismét magánosságban töltik életököt. De megengedem, hogy első *alkalomul* arra, hogy társaságba lépjenek tán a' személy, 's azután a' vagyonbeli nagyobb bátorság is szolgált. Azonban ne feledjük, hogy mikép' Plátó tollatlan kétlábu állatja nem ember még: úgy a' társalkodó állat sem az. Embernek lenni észet és szívet feltételez. 'S ebből már magából átlátható emberi voltunk „sine qua non“ feltétele: hogy annak (észnek) nyugtalan felebb törekvései, ennek (szívnek) szüntelen hajlamai természeti mindinkább kifejlődhetésükben ne csak ne akadályoztassanak, sőt a' szabadon tökéletesedhetésben elősegíttessenek. 'S e' tökélyre törekvést, természeti rendeltetésnek, de csak illy móddal és értelemben nevezhetjük.

Miért álljak az első emberek társaságba? kérdezik sokan, és ismét sokan felelnek erre, az első társaságok összeállásának bizonyos okául, majd a' személy 's vagyonbeli bátorságot, — majd a' köz jólétet, úgy nevezett boldogságot 's más efféléket adván elő, mellyeket minél szörszál hasogatóbb kicsinsséggel fejtegetnek, kezdetben magok által is alig hitt theoremáiknak annál több hívőket és vakbuzgó követőket nyerhetnek. Nagy Fridrik azt mondá, elég a' fejedelmeknek elkezdenni a' háborút; hogy azt miért kezdték? bizzák a' történetirókra, ezek majd az okát megmutatják, vagy inkább kitalálják. — Hi már szemeink előtt kezdődött háboru valódi okát sem vagyunk képesek meghatározottsággal mindig tudni; csodálni lehet midőn némelly, kivált régebb tudósok az első emberek szándékát ezernyi esztendő múltával meghatározni akarták. Holott még az alkalmat is, mi okul *szolgálat* a' társaságba állásra csak gondolom formán fejtegethetjük, az emberi társaságok, vagy inkább magának a' polgárzatnak keletkezése okát egész pozitívítással hogy tudnók meghatározni?

És itt alig is tehetünk más biztosabbat, mint a' hár mennyire népesedett polgári társaságokat mindig csak egyesemberekből állóknak tekintve arra irányozni figyelmünket, hogy mikép minden teremtményekbe az erők azért adatvák, hogy azok természeti rendeltésüknél fogva kifejlődjenek; tehát az emberi erők is szabad tökéletesedés mellett folyvást fejlődnek: úgy amint mondám, egyes polgárokból álló polgárzat feladásaul is minden egyes polgárok szabad tökéletesedési elősegítésén kívül, a' polgárzati viszonyok, vagy is a' társaságba állottak egymás ('s így maga a' polgárok öszvege a' polgárzat) iránti jogai és köteleiségeik minél tökéletesebb meghatározását és fentartását tekinthetjük. És ez az igazi vagy jogi tökéletesség (*perfectio juridica*) nem mint az első társaságba lépett emberek általunk soha nem tudható indító

oka, hanem a' már tetteleg összeált polgári társaságok feladatául általunk szabadon kitüzött eszméje.

A' polgári társaságot, mint minden egyes társak szabad kifejlődésének nem csak biztos támaszpontját, hanem közérő edzette emeltyűjét, vagy is rendszerezett előmozdítóját tekintvén: míg az okozat csak okokból folyhat, természetes következése ennek, 's minden egyes társaknak, 's így értve az egész társaságnak köz-jóléte vagy is, az elég közönségesen úgy mondott közboldogság. De ezen okozatot a' polgárzat ezéjájul tüzni ki, szintolly lealacsonyítás mint embernek a' „tégy jót embertársaddal“ mennyei parancs helyett a' koldusnak nyujtott fillérért, uzso-
rául ezer annyit igérni.

Valamint tehát az első emberek társaságba állása ezéjájul sokak által csupa képzelethől előadott hypothesisek 's köztök különösen Bentham közhaszna vagy szépitett közjólléte is, mint ilyen, minden alap nélkül szükölködik; épen olly helyesen mondatik ama munka elején, hogy: „bár milly szépek is mind ezen hypothesisek, melyekre ennyi pompás elméletek és rendszerek épültek, 's habár tagadni nem lehet, hogy miként mesékben állatok szája által sok moralis igazság terjesztetett: úgy állományi tudományainkban az úgy nevezett természetes emberi állapot allegoriája nem vala nagy hasznok nélkül, — mert hisz az igazság akkor fogadtatik el legkönnyebben, ha vele egy kis hazugság vegyült; a' tudomány jelen állásában, a' büntető jog' természetes alapjának kimutatására, nem szükséges többé illy költői eszközöz nyulni, 's nem kevés tévtantól meneküendünk, ha végre ez inkább képzelethez, mint észhez szóló ábrándozásokkal valahára már felhagynunk.“ (9. l.).

A' minthogy épen nem oszthatom énis ama' véleményyt, mintha az elejénten egybegyült emberek mindjárt valami „pactum conventumra“ léptek volna, nem ugyan, mint nem is követeltetik, írásban és netalán valami arany bulla alatt, de legalább hallgatással: milly hallgatással

szerződést tenni a' társasági egybekezelések alapjául mi legyen? mások véleménye iránti tiszteletből elhallgatom.

'S hogy felvett tárgyamhoz közelítsek, csak helyeselni tudom szerzők ama nyilatkozását, hogy a' polgári társaság büntetőjoga' eredete fejtegetésébe ők sem bocsátkozván, kijelentik, mikép erre nézve a' bár különböző szempontból Hobbes és Rousseau által is inkább költött, mint megmutatott, eredeti társasági szerződés hypothesisére szükség nincsen, mivel hogy mint ők is mondják: „a' polgári társaság ugyanazon joggal ró büntetést az egésznek javát, vagy az egyes polgár jogait sértő tettekre, melly joggal magát 's minden tagjait más ártalmas befolyásoktól megóvnia szabad, sőt arra köteles; melly joggal dögleletes párolgásu mocsárokat kiszárít, áradó folyamok ellen gátakat épít, pusztító tüzet olt 'stb. Erre is, amarra is a' közjava, a' szükség, az önfentartás jogosítják.“ (16. l.).

És „a' társaság csak azért büntethet, mert önfentartási jogát, mellyben egyszersmind mind polgárainak kifejlődési joga foglaltatik, tőle megtagadni nem lehet; 's mert ezen jognak gyakorlata büntető hatalom nélkül nem történhetik.“ (19. l.) 's valóban ha igaz, mit tagadni nem lehet, mikép tudós hazánkfla Töltényi állítja hogy: „Lex naturae absoluta, et principium scientiae absolutum est *nisiu conservationis*, ha a' polgári társaságtól sem tagadjuk meg a' magát fentarthatást: ez által csak a' természet rendénél maradunk meg.

„Meghatározván ekképen (igy szólnak szerzők 20. l.) a' büntető-jog alapját, annak ebből önkényt folyó, sőt abban már befoglalt, célját így tartjuk kifejezendőnek: a' minden társaság fennállására szükséges közbátorság biztosítása olly eszközök által, mellyek e' cél elérésére épen szükségesek, 's a' szükségnél semmivel sem szigorubbak.“ Azonban ha a' közbátorságot, e' magában csupa negatív biztosítást, a' társaság céljául nem eléghetem, 's hogy ezt abban találom, hogy: mindenne-

mű természeti igazaink, a' mennyiben ezekről való lemondást, vagy is inkább ezek korlátozását ugyan a' társasági egybekelés szükségessé nem tenné, tevőlegesen (positive) éppen megtartassanak és még lehető legnagyobb tökéletességre is fejlődjenek, e' véleményt már máshol is kimondottam ¹⁾, igen természetes, hogy a' büntetés céljául magát a' közbátorság biztosítását éppen nem tudom elégnék tartani.

Szerzők Bentham követői a' mennyire olly kétségtelen önállásu jellemek követők lehetnek, és így csak inkább szerénységből, melly szerint, mint nyilváníták is, őket „híuság nem bántván, megalégesznek azon érdemmel, hogy figyelemmel 's elfogulatlanul vizsgálván a' büntető elméletek seregét ezek közül kiemelik azt, melly meggyőződésük szerint az emberiség¹ és polgári társaság céljának leginkább megfelelő“ (71. l.) miután „azon elveket, *mellyeket* egyenként, mint a' büntetőjog egyedüli alapjait 's céljait, *roszalták*, mindnyáját a' közjó vagy haszon elvében befoglaltaknak hiszik“ (72. l.). Ama nagy ember követői ők, kinek azért- e mert mikép a' morálnak új irányt adott Socratestől nem magától, hanem barátjától birjuk a' legtisztább tanokat úgy, hogy a' gondolattest az övé, midőn a' ráaggatott öltözet, az előadás netaláni hiányai mást terhelnek, azért- e mert mint haszonra számító a' halhatatlan nevet magának semmivel nem olly biztosan, mint egészen új statutári számjaival tudta magára nézve e' haszonkereső században kiszámítani: míg a' kormánytudományi elvek becsben lesznek, eszméi örök tiszteletben fognak tartatni; igen ama lángész tisztelői ők is, mellyben ha a' haszonkereső Albion honfiára rá ismerünk is, de benne az ép ott honos

¹⁾ Már fennérdeklött munkám' bevezetésében.

biztos alapra számító, statusboldogítót félre nem ismerhetni. Követői ennek és tisztelői szerzők, másképp várni nem is lehet, éppen nem szolgálai utánczói, kik nyíltan kijelentik, hogy: „a' valódi javító rendszer, csak a' rabok teljes elkülönözésében áll“ (116. l.) továbbá megvallják, hogy: „Legújabb időkben a' tömlöczjavításokkal foglalkozó tudósoknak többsége a' magányrendszer mellett nyilatkozik, 's kivéven Lucast és Berengert a' francziák közül, némelly schweizi tömlöczigazgatót, 's néhány olaszokat, alig van ki az utolsó években a' hallgató rendszer mellett nyilatkozott volna; 's Crawford, Demetz és Blouet, Julius 'stb. egyhangulag céliránytalanoknak, sőt minden javítás valóságos ellentétének hirdetik azt“ (273. l.) és így a' fogház javításra nézve, — mi iratuk fő tárgya — Bentham elhíresztelt panopticonának kizárólag hódolók nem is lehetnek.

Illy látponthól kiindulva találjuk őket a' munka folytatában vizsgálni mi „A' büntetés célja. Haszon vagy igazság?“ (21. l.) és miután a' haszonelvet fejtegették 's az ellene tehető 4. elvetéseket czáfolván (28—41. U.) kimondák azon meggyőződésüket, hogy: az igazságelv felállítója' Kant által javasolt birói talioval az igazság által követelt szoros arány el nem lesz érve' (50. l.) végül úgy hiszik „mind a' jól értett haszonelv, mind a' módosított igazságelv baráti kezet foghatnak ez elv mellett: a' büntető-jog célja a' közjó biztosítása, tekintettel az igazság követeléseire; vagy is, mert ennek más criteriumát nem tudják, az illető kor és nemzet jó rosztóli fogalmaira, t. i. a' *közvéleményre*“ (55. l.).

És itt legyen szabad alkalmazni mit szerzők magoktól mondanak, hogy: „minden tiszteletünk mellett, melyel (az általok felhozott) auctoritások iránt viseltetünk nem osztjuk véleményüket“ (273. l.); 's ezután nem ugyan merőben ellenkező, de némileg különböző, mindenesetre egészen igénytelen, észrevételeim következőkben próbálom előadni:

a) Mindenek előtt szükséges e' szónak büntetés értelményét meghatározni; 's ezt én nem, mint ás - ésben végződő más szavaknál szoktunk, az ítélet kimondásának, tehát magának a' tevésnek (actus), hanem inkább e' tétemény mintegy objectumának tekintem; tehát punitio és poena, Bestrafung és Strafe között különbséget látok; 's bár szabadna azt büntetésnek hagyva, ezt büntetvénynek nevezni.

b) Szerzők által a' csak most felhivott fejezet elejére kitűzött büntetés célja, 's a' végén bezárólag álló „büntető jog célja“ is nézetem szerint különbözhetnek egymástól; a' mennyiben a' büntetőjog a' statust illeti, a' büntetést előre kiszabni a' törvényhozó, a' bűnösre azt kimondani a' bíró köréhez tartozik 's a', ha nem rossz e' kifejezés, büntetvényt kiállani a' (bűnösnek ítélt) tettet köteles.

c) Miként a' bünt elkövetés vagy bűnhődésnek, emberi véges gyarlóság, más célját nem kutathatja, mint azt készakarva: rossz szándékkal, akarhatott-e a' tettes valakinek tetteivel ártani, vagy még szorosabb 's tán helyesebb értelmezéssel: valljon tudva és akarva valósággal megszegte-e valaki a' maga rendén alkotott, 's így az előtte legalább juridice, tudva lenni kellett tiltó törvényt? úgy a' büntetésnél más cél a' bíró szemei előtt, jogszerint nem lehet, mint annak pontos kinyomozása: való-e illy törvénynek, így épen a' vádlott által lett áthágása; 's mi ez esetben a' törvény rendelete? különben, mikép szerzők is megjegyzik, „az, ki legszentebb kötelességeit elmulasztja, a' jóltevő iránt hálátlan, a' hitszegő barát, a' gyáva hirhordó, az alattomos rágalmozó, a' szívtelen kaczer, a' ledér csábító, a' rossz férj, tegyük hozzá a' hűtlen hazafi, a' gonosz gyám, a' közpénz hirtelen kezelője, hamis bíró, 's száz ezekhez hasonlók, nem állnak-e magasabb fokán a' bűnnek, mint a' tolvaj, ki végső inségében a' gazdagtól néhány fillért lop, hogy magát vagy családat éhenhalástól megmentse“ (49. l.) A'

bünösnél más czélokat kutatni ha emberiséget lealacsonyító nem volna is, fölösleges, de czéliránytalan is, mert czél eszközt soha nem szentesíthetvén, ki lop, hogy osztandó jószágával bármi jót tegyen, bünt követ el. Büntetés kimondásnál pedig kár- vagy hazonra nézni, igazsággali kereskedésnél egyéb semmi.

d) Miután a' státus büntető jogának törvényessége már az önfentartási fogalomban benfoglaltatik; miután a' büntető törvényhozás, és büntető igazság kiszolgáltatás vagy a' büntetés kimondása közt kellő különbséget tettünk: önként foly előnkbe azon következmény hogy:

aa) Lehet ingenis a' büntető törvényhozásnak célja a' *közjóllét*; és ennek, de nem a' csak nemleges és így magában nem elegendő közbátorságnak, szerzők' szavaival' elve, „biztosítása olly eszközök által, mellyek e' czél elérésére épen szükségesek, 's a' szükségnél semmivel sem szigorubbak.“ Lehet sőt kell az illy törvényhozásnál az igazság követeléseire, és „az illető kor és nemzet jó és rosztóli fogalmáira t. i. a' közvéleményre“ is kell a' törvényhozónak figyelmeznii; de nem mert mint szerzők mondják, ennek más criteriuma nincs, hanem mivel kétségtelenül nagy tényezők ezek az álladalmak életében. A' hajós is tekint utjában a' szélrózsára, ha szinte utját nem épen mindig csupán csak szélirányában teendi is. Eszköz ez és soha nem czél. Ellenben.

bb) A' büntetés kimondásnak, vagy a' bünös tettét követnie kellő törvényszerű következmény meghatározásának másra irányoztatva lenni nem szabad, 's így jogszerüleg nem lehet, mint csupán és egyedül az igazságra. Vagy is lakoljon a' bünös, mert a' törvénytilalmát általhágta. A' bíró csupán és egyedül csak kiszolgáltatója annak mit törvény rendel; és semmi más.

És így a' büntetés kimondásnál, vagy is az ítélethozásnál, Kant igazság elve nem csak elfogatható; de mint igen is egyszerű, annálfogva alkalmazható, sőt minden önkönyt csak egyedül (ez) kizáró, az igazság diadalaként

tiszteletben tartandó mindig, és minden esetekben, a' nélkül, hogy miben szerzőknek tökéletes igaza van, a' talio büntetésének képtelen, aránytalan és mindenütt nem is alkalmazható eszméjéhez, mellynek az igazság így értett elvével összeköttetése különben sincs, mindenben ragaszkodnánk, mi helyett a' jól értett' analogia bizonyosan sokkal több esetekben alkalmazható. De még:

e) A' rögtön elmuló büntetések általában, és a' több ideig tartó fogházba záratás, vagyis bebörtönöztetés különösen, céljaikra nézve ismét külön tekintetek alá sorozhatók. Pénzre vagy büntetve? mi köze a' bírónak ahhoz, mit teszsz azután ha ezt lefizetted. 'S migondja fájdalom ama bothósnek a' szegény, tán nem is bűnös de csak deresre huzatottra, miután rajta a' neki szánt, 's tán nem is számlált botokat elverette? De ha most valami elmarasztalt több ideig fogságra ítéltetik, méltán kérdezhetjük, mi célja lehet eme bebörtönözésnek? 'S erre felelni kívánólag.

Tekintsük itt is a' tényt ténynek, 's a' helyett hogy mint szerzők helyesen modják „új meg új teoriákat koholnánk 's egymásra halmoznánk, teoriákat mellyeknek egész ujdonsága többnyire csak a' terminológiában, szórshálhasogató, de gyakorlati eredményekre nézve meddő 's használhatlan különböztetésekben, 's régibb teoriáknak néha készakarva félreértésében áll“ (l. 71.) próbáljunk erre az élet szavaival felelni, vagy is vegyük a' dolgot, mint hazánk egy nagy fia mondaní szokta, practice.

Ekkor kétségen kívül észrevesszük hogy, mikint bölceleti tudományhoz bölcsen élni tudás is kívántatik; a' törvényhozásánál szintugy mint alkalmazásánál bizonyos status élettan, mellyet politicának nevezünk, félre ismerhetlen.

Am zárassa be hát a' szoros igazság a' törvényszegőt, mert a' törvény' tilalmát által hágtá; de a' kormánytudomány felkeresi azt zárdájában, 's oda irányozza tö-

rekvését hogy e' bezárásból haszon is legyen mind az elzártra, mind az elzárató állandalomra. 'S ime itt ismét a' két ellenkezőnenek látszó, igazság és haszon elveknek idves dualismusa. ¹⁾ Részemről ovakodom, nehogy a' haszon elvet, mint ez sokaktól félreértetett, kik a' szónak mindennapi értelméhez tapodva, azt hitték 's másokkal elhitetni akarták, hogy a' Bentham és követői által a' polgári társaság céljául kitűzött köz haszon, lehető (27. l.) csupán anyagi haszonnak korcsosítván el, ez által azt szellemi magaságából legkisebbé is lealacsonyítani láttassam.

Igen is bezárátja, mint mondám, a' törvény rendeléséből a' bíró a' gonosztevőt, mert a' törvény azt előre úgy rendelte, és ő azt teljesíteni köteles; történéjek vele ott bármi; 's ugyan ekkor átkarolja a' humanismus, és vele emberileg bánást követel; 's gondja aláveszi a' politica hogy ott javíttassék, hogy halála előtt még (kegyelem, szökés vagy bármi más ok által) mindig lehetséges kiszabadulása esetére ne duljon többé fenevadként a' polgárzatban, hanem belőle hasznos és jó polgár válhassék, mert „nincs olly gonosztevő, ki ha jókor magába tér, belőle még becsületes ember ne válhatnék.“ 'S ennélfogva, mikép a' jogász a' bűnösnek behörtönözésében úgy szólván semmi célt nem tűzött ki, mert az csak száraz logikai következménye a' törvénykezés syllogismusának, ugy a' kormánytan a' hörtönözés céljául kétségtelenül a' foglyok javítását követeli.

És itt vagyunk a' munka második 's főtárgyánál a' *Fogházjavításnál*.

Jól mondatott már előttem „hogy miként Szemere javító fogházat kívánt, sőt mikép már „Howard az embe-

¹⁾ Ily formán egyesíté Bauer is e' két elvet, mint a' 61. lapon érdekelctik. 'S ha az igazság kiszolgáltatás mellett *haszon* is volna: mi *haszon* volna az elválasztásból?

riségnek erényes hőse kirekesztőleg javítást várt és kívánt a' büntetéstől" (91. l.) e' munka címe 's főczélja a' fogházjavítás, melly különbség lényegesebb mint első tekintettel gondolnók.

De javító fogházat képzelni sem lehet, mielőtt fogházaink javítatnának: e' részben hát igazuk levén szerzőknek, mi is velek együtt „Fogházjavítást“ kívánjunk mindenek előtt. 'S e' tárgyat illetőleg:

A' régi rendszer hiányai (101 — 112. l.) továbbá a' (fogház) javítási kísérletek (113 — 124. l.) — a' poenitentiaris rendszer kifejlődése legújabb időkig 125 — 163. l.) A' fogház rendszeri kellékek (164 — 202. l.) Biztossági (biztosítási) eszközök, jelesen I. Építésmód. (203 — 218. l.) II. Fegyelem (218 — 246. l.) Javítási eszközök (246 — 255. l.) Költség (256 — 266. l.) A' legczélszerűbb szendszer (267 — 270.) Középponti börtön (271 — 330. l.) 's Megyei fogházak (331 — 339. l.) című megannyi jeles értekezések után toldalékképen A' Connecticuti fogház szabályait adják szerzőink.

Mellyek közül egyebeket mellőzve, ne hogy hosszadalmas kitérésekkel egymás munkát láttassam írni szándékolni: csak egyiket u. m. a' legtökéletesebb módszernek czimzett cikket kívánom kissé érdekelni, azt hogy szerzők a' hallgató rendszert tartják ilyennek, mint munkájok vezéreszméjét, különösen megjegyezvén. De e' tárgyat illető mondandóimat is csak röviden következőkre vonom össze:

1. Nevezetes a' hallgató rendszer' elhatározott barátinak amaz őszintesége, melylyel az új rendszerhez alkalmazott fogházakat elősorolván (142 — 143. l.) ebből kitetszik, hogy az 1834-év óta Americában, a' javító rendszer hazájában, épült 's ott megnevezett börtönök, mindannyian a' philadelphiai rendszerhez alkalmazva építettek. És különös figyelmet érdemel:

2. Az is, mit (a' 273. lapon.) magok hoznak fel, hogy t. i.: „Legújabb időkben a' tömlöczjavításokkal,

foglalkozó tudósoknak többsége a' magányrendszer mellett nyilatkozik, 's kivéven Lucast és Berengert a' francziák közül, némelly schweizi tömlőczigazgatót, 's néhány olaszokat, alig van, ki az utolsó években a' hallgató rendszer mellett nyilatkozott volna; 's Crawford, Demetz, és Blouet, Julius 'stb. 'stb. egyhangulag czéliránytalan-nak, sőt minden *javítás valóságos ellentétének* hirdetik azt. "Azonban legnagyobb nyereségnek minden esetre azt nevezhetni, mit (a' 333. lapon) nyíltan kijelentenek, hogy t. i. „a' rabok azon részére nézve, melly kisebb vétéségekért 's vagy részint először szenvedni büntetését, a' magányrendszert ők is alkalmasabbnak vélik." Holott szerzők engedelmével szabadjon erre azt megjegyezni, hogy ha lehet a' magányrendszer ellen némi ellenvetéseket tenni, azok csak az ilyes kisebb bünösökre nézve tehető. Mert a' nagy bünösökkel részint, mint szerzők magok is követelik a' börtönöktől, éreztetni kell azt, hogy büntetésül 's nem kényelemből éri gonosztettök törvényes következése, részint ezen az egész társaság ellen fellázadtak ellen a' nagyobb szigorúság menthető. Ugy hogy a' magányrendszernek kisebb bünösökre nézve a' hallgató rendszernél czélszerűbb voltát megismerni annyi, mint a' philadelphiai rendszernek az auburni fölötti általános elsőbbségét kikiáltani.

'S most még csak két vezetésnek látszó ellenvetést lássunk a' magány rendszer ellen, u. m.

a) Hogy: „e' tömlőczi rendszer mellett a' bolondulási esetek sokkal számosabbak mint más tömlőczökben.“ (314. l.) és

b) Hogy ezen magányrendszer költségesebb levén, pénztelen hazánkban már csak azért is az olcsóbb hallgató rendszer érdemel elsőbbséget (258. s. k. l.).

Mi ezek elsőjét illeti; Demetz és Blouetnek legutóbb a' francia ministerség elébe terjesztett hiteles kimutató tábláiból az tetszik ki, hogy:

aa) Azon elmeháborodási esetek akkor jöttek elő legnagyobb részben, midőn még a' magányrendszer bölcsőjében levén, a' magánosan elzáratás munkával összekötött nem volt. Azután pedig sokkal ritkábbak, sőt mint szerzők is megismerik, a' philadelphiai rendszerinti fogházakban épen a' legtovább bezárt rabok legegészségesebbek.

bb. Azon megtévelyodottak már tévelyodottsági hajlandósággal vitettek nagy részint a' fogházba. Végre

cc. Szerzők által (a' 244 's 245. lapokon) az amerikai fogházakbani halálozásokra nézve felhozattak; igen is ezen rendszer mellett szólnak.

A' philadelphiai rendszernek költségesebb voltát illetőleg pedig legyen elég csak azt felelni:

α. Mikint szerzők magok is nyilvánítják az ember, még ha bűnös is, kereskedési portékának nem tekinthető.

β. Mind az drágább, mi bár kevesebb költségbe kerüljön, kevesebb sikert is mutat; 's ha nem gyárt de javító fogházat akarunk felállítani, a' *rabokra* nézve következő *sikert* kell, és nem mást számba venni.

γ. Itt nem vélemény, de számítás, döntvén el a' kérdést, miután az auburni rendszerrel raktárak, minden nagy gyároknál megkívántató gépek, nyers kellékek, minden vallás felekezet számára külön templomok ¹⁾, nagyobb betegházak kivántattak: ezeket olcsóbbaknak a' mindenütt felállítható, egyszerű magány celláknál, pontos felszámítás mellett, nem mondhatni. De

δ. Ne vegyük a' cellákat egészen az amerikai ügy szolván pazarlóbb modorban, 's legyenek azok honunkhoz alkalmazva: és a' költség kisebb mint elgondolnók.

¹⁾ Mert többeket egybe csődíteni türelmetlenség; többféle isteni tiszteletet egyben tartani, még a' XIX. század nem ért. Csak egy felekezet embereinek emelni templomot, a' többiekéről mit sem akarván tudni, azon század fölötté értett már, hogy azt igazságtalannak ne tartaná.

De ideje hogy lekes szerzőinktől ügybaráti készségritással megváljak; 's ha jót kívánok, még az előbbiekhöz csak azt adhatom:

„Javítsák fogházaink a' beléjük zárt szerencsétleneket, 's hogy azt tehessék mi viszont, sőt elébb, fogházainkat javítsuk. De okszerűen; 's hogy ezt tehessük gondolkodjunk e' tárgyról minél többen. E' végeit szerzőink eme jeles munkáját nem csak olvasmányi tárgyképen de tanulmányul is ajánlhatván, igaz szívű ohajtásom honunkra nézve az: csak több illy lekes emberbarát még, mint szerzőink, 's az emberiség diadalát nálunk is fogjuk ünnepelhetni.

ZSOLDOS IGNÁCZ.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

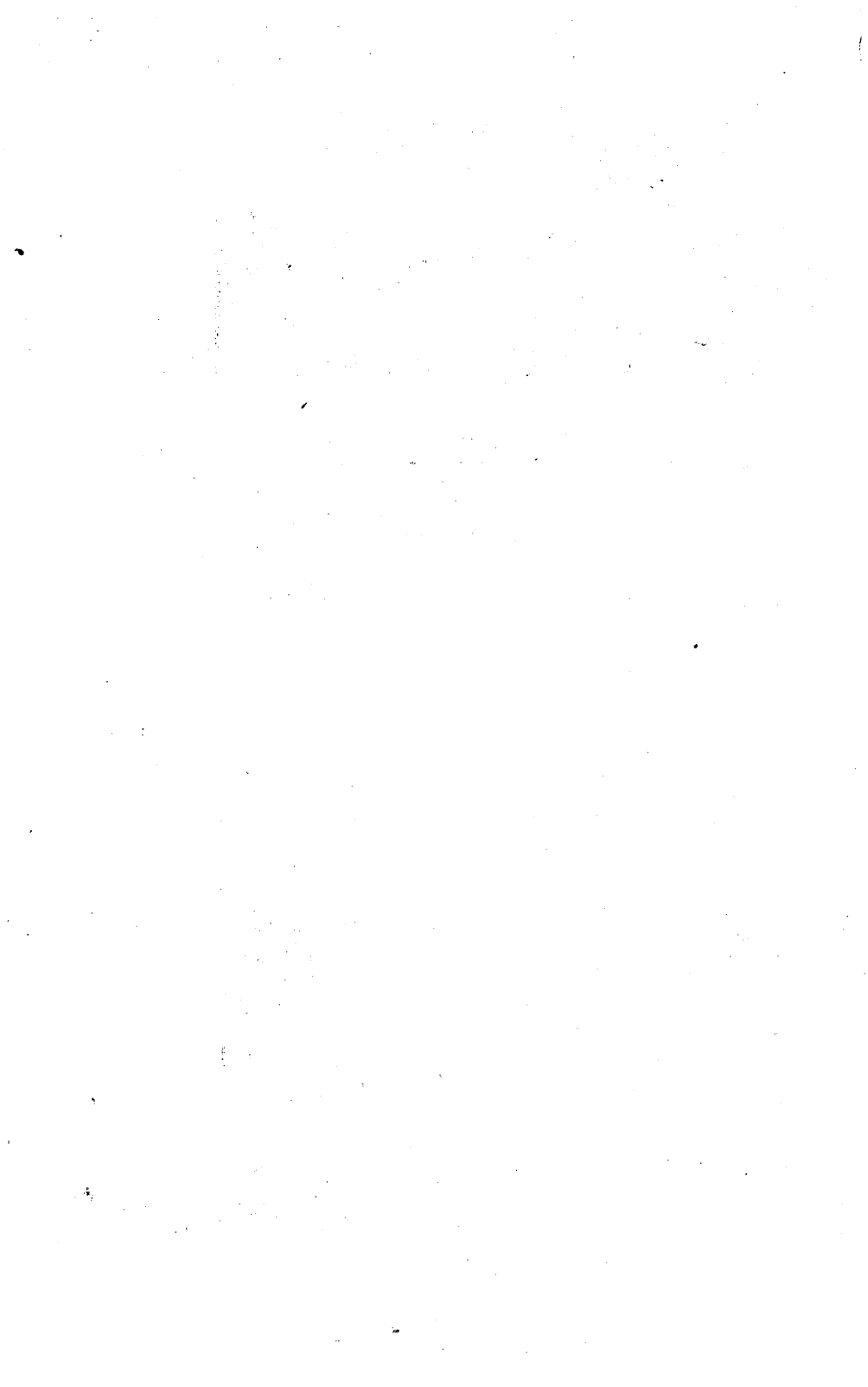
ÚJ FOLYAM. — HATODIK ÉV.

NOVEMBER, 1843.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Aca'demiai Ertesítő cím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, s ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Ertesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, s általok a' két hazá' minden hírhelyes könyvkereskedőinél; a' Tudománytár olvasói e' folyóírás mellett függetlenül veszik. —

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

XVII.

A' S Z L Á V O K'

TÓT NEVÉRŐL.

(Előterjesztett a' m. academia 1843. julius 31-kén tartott kisgyűlésében).

—

Végig tekintve az élő nemzetek' névsorán, számos olyakra találhatni vagy csak közeldünkben, mellyek saját nyelvüköni nevezettől merőben különbözövel illetetnek más szomszéd népek által; így, *lengyel*, *német*, *oláh*, *olasz* 'stb. név hangzik magyar' ajkáról, jelölve népeket, minők előtt e' nemzeti nevek szokatlanok 's ismeretlenek.

Régen észrevévék a' történetbuvárok, mi fényderítő sugárokat bocsát a' népek' eredete- és hajdani története' kinyomozásánál a' nemzeti nevek' tudós vizsgálata, szerencsés megfejtése; észrevévék azt is, miként valamely nemzet' egy másiknál divatos, nem mindig hasonló vagy fordításban összevágó nevének alapos magyarázata által, gyakorta a' nemzet' saját nevéből 's történeti emlékeiből ki nem puhatolható fontos historiai eredményekre vezettetik a' vizsga elme, ennélfogva, alig létezik nemzet, a' történetek' táblájára följegyzett, mellynek ne-

véről bővebb vagy rövidebb értekezések nem hozattak volna már szönyegre, a' származás és rokonság' kérdésében majd több, majd kevesebb sikerrel használhatók, néha vezérfonalként is szolgálók.

Azon sok ágazatra oszló nemzet, melly magát közös általános nevezettel *slávnak* nevezi, mint tudva van, nemzetünk' nyelvén „*tót*“ néven hivatik. Így nevezzük honunkban, leginkább a' felső vármegyéken elterjedt, az alsóbbakban pedig szétszórva lakó szláv ajku népséget, bár egymásközi nyelv- és dialectusbeli különbözőse faj- és felekezetheli különbségére újjal mutatna; hiven megkülönböztetve azonban a' horvát, dalmata, rusnyák (orosz), rác, (szerb) 's egyéb szláv törzsökü szinte honunkbeli népségtől, *Tótország*-nak hijuk és írjuk szintazonkép *Slavoniát*. Hogy a' honunkbeli szlávoknak e' nevezete eleink' itt lepedésükkal egykoru legyen, bizonyítja számtalan helyeinknek illy melléknévvel czimezése. Mintegy hetvennégy illy nevü helyet mutathat föl magyar geographiánk Lipszky Repertoriuma szerint ¹⁾. Vasvármegyének azon vidéke is, mellyben az úgynevezett vendus tótok laknak „*Tótság*“ nevet visel. Kétleni sem lehet az efféle helyek' eredetikep szlávnyelvü lakosoktól ekkénti nevezetét. Találunk a' hazai helynevek közt a' *tót* név előtt, szinte szláv nép felekezetit, mintegy kettőztetve mellékletül viselőre is, millyen *Lengyeltóti*, Somogyvármegyében. Azon szláv nép' „lengyel“ nevét állítja ez elő, melly régi okleveleinkben „*Lengen*“ (lengyen) iratással említetik, 's nem más, mint a' Constantinus Porphyrogenitus görög császártól „*Lenzen*“-nek hívott szláv csoport neve ²⁾; mit is eleink az egész „*Polonus*“ nemzetre ruháznak.

¹⁾ Lipszky Joan. Repertorium locorum objectorumque in XII. Tabulis mappae Regnor. Hungariae, Slavoniae etc. occurrentium. Budae 1808. 4-to pag. 689. seq.

²⁾ „Jabdiertim vero Thema (Patzinaciae) conterminum est tri-

Honnan 's kiktől kölcsönözik a' magyarok a' *tót* nevet? még senki tudtommal meg nem fejtette. Annyi bizonyos, miként az más európai népek előtt ismeretlen: tehát nem vala tőlök kapható. Voltak honi szónyomozók, kik a' név' hasonlatosságából ítélve a' germán nép' „*teuto*“ nevéből gondolák eredni; de e' származtatás, mint historia elleni, egy pillanatot sem élhete túl. Mások, talán inkább játszi leleményességből a' „*toto*“ szláv szólástól hozák le. „Hallván (így okoskodván) gyakorta e' szólást ide költözött eleink az általok meghódított szlávoktól, őket arról tótoknak nevezniök tetszett.“ Az illy származtatás könnyű működés ugyan, mély egybevetéseket sem tételez föl, de a' történettudomány' embere iszonyodik tőle. Mint érvénytelen félreveté Dankovszky is, egy másikat, t. i. lakhelyzetit nyujtván érlette, a' szlávok' egykor magyarok mellett tón vagy tavon túl (trans lacum) laktából merítve okát, midőn így ira: „*Et hac de causa Hungarorum majores Slavos, a quibus per Maeotim paludem et Tanaim fluvium inde ab antiquo aeo disterniebantur, tóntúl, i. e. incolae trans lacum, vocitabant. Pro tóntúl succincte dicebant tót, quemadmodum plebs Hungara pro tudom pronunciat tom, hodieque Slavos apud Hungarum Tót audit. Slavorum nomen Tót a slavico toto derivare, omni historico caret argumento.*“

¹⁾ Ezen származtatás is, valamint történeti alapon kívül nyugszik, úgy nyelvészeti tekintetből nem igazolható 's erőtetett ráfogás. Egy valakinek a' titanokra mint tótokra visszaemlékezése, míg az eszme kifejtve 's bebizonyítva

butariis pagis Russiae regionis, puta Vltinis, Derbleninis, Lenzeninis, reliquisque „*Slavis*.“ De administrando Imperio, Cap. XXXVII. Banduri, Imperium orientale. Venetiis, 1729. fol. Tom. I. pag. 87.

¹⁾ Hungariae Constitutionis origines Gentis incunabula et diversae sedes. Posonii, 1826. 8-vo, pag. 13.

nem leszen, alig igényelhet több hitelt a' vizözön előtti magyar történetek' vaskos dolgozatánál.

Eredete 's valódi értelme' megfejthetését europai levéltárakból nem remélő, már rég azon hiedelmet táplálám, miként Ázsiából hozák párduczos őseink; és e' hiedelmemben kelet' ismerete végett megolvastam számos munkák' világosító adatai megerősítének. Legelső fény-sugárt Klaproth Gyula' kaukazusi utleirása nyujta. E' nagy hirü tudós utazót az orosz pétérvári academia 1807-ben némi utasításokkal látván el, többi között Potocki gr. a' keleti népek' tudós kutatója készíte egy külön utasítást, mellynek 17-ik pontjában ezek foglaltatnak: „*Sírvánban következőkre ügyeljen az utazó: legelőször is igyekezzék tökéletes ismeretére jutni egy régi medus dialectusnak, melly ott még most is fővagyron a' zsidók és örmények között, és Tat-nak, a' meghodított nép' nyelvének hivatik.*“¹⁾ Klaproth e' pontra nézve következő világosítással tért vissza keletről: „*Tat-nak hivatnak Karabágban, Szallianban (Georgiai tartományok) és a' körülök fekvő vidéken, valamint egész éjszaki Perzsiában a' szegény kereskedők, kik bokáig erő hosszú köntöst hordanak, és egy zavarék nyelvet beszélnek, melly perzsa, tatár meg örmény szavakkal van keverve. Zsidók is számítatnak Tat-okhoz.*“²⁾

1) „Ce que le voyageur a à faire ici (dans le Schirvan) est: Premièrement prendre une exacte connoissance d'un ancien dialecte Méde, qui subsiste encore dans le pays, parmi les Juifs, et les Arméniens, et qu' on appelle *Tat, langue du peuple conquis.*“ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle u. Berlin, 1812. 8-vo. I. Bd. S. 12.

2) *Tat* heissen in Ckarabag, Szallian, und der umliegenden Gegend, so wie im ganzen nördlichen Persien, die armen Kaufleute, welche lange Röcke, die bis an die Knöchel gehen, tragen, und eine *lingua franca* sprechen, die aus der Persischen, Tatarischen und Armenischen Wör-

Csekély anyagot nyujta bár e' töredék ismertetés a' honi tótok' nevének megfejtésére: de mégis elég figyelemztetést, minélfogva Perzsiá' bővebb ismeretének tanulásánál a' tatokat mint meghódított népséget gondos szem előtt tartsam. Miután személyemen kívül eső okoknál fogva eddig nem sikerülhetett keleti utamra készültöm-ben az egykori Irán és Turán' minden népeinek régi és legújabb írókből ismeretét megszerezni igyekezém, nem keresve is föltűnt előttem az ázsiai *tat* néposztály, nevének valódi értelmével együtt; 's minden oldalról tisztába jövék a' *tót* név' tárgyában; minek ezenneli elmondására következő minapi eset ösztönze:

Maróthy István, szegedi születésű hazánkfia, ki huzamos évekig Perzsiában tartózkodása alatt, mint Feridun mirza' oldala melletti tábori orvos az egész országot, sőt Afganisztánt is bekalandozá; a' múlt 1842-ik évben rövid időre hazáját 's rokonait meglátogatván, bő tapasztalásairól tett némi közleményei 'közt, miket velem Maróthynak Stambulbai visszautazása után, az ő testvére, hites mérnök Maróthy Mátyás közle, azt adá elő Perzsiáról: hogy annak népe két főfelekezetre oszlik, mellynek egyike „*Élődő*“ másik „*Taot*“ nevet visel. Amaz sátorokban lakó vándornép, azért magyarosan élődőnek mondatik; emez állandó helyen házakban tartózkodik, 's régibb faj, vagy talán őslakosok; nyelvében is több hason szavakat vehetni észre a' magyaréhoz, mint az élődőkében. Kelendő pedig a' *taot* nevezet egész a' Himalaja hegyekig. Innen ered a' *tótok* neve, úgy monda, mert az ide költözött, sátorokban lakó magyarok a' házakban lakott szláv népet a' perzsiái tatokhoz hasonlatosságból nevezék *tót*-nak. Ez utóbbit helyeselve, sajnálám, hogy tudós utazókból e' tárgyról terjedelmesb is-

ter gemischt ist. Auch Juden werden zu den *Tat* gerechnet.“ Klaproth's Reise. II. Bd. S. 54.

meretimet vele nem közölhetém, talán újabb észrevételekre alkalmat nyújtandó, egyszersmind az általa elődöknek mondott népfajra történeti adatokból figyelmeztetendő.

Ki a' világ történetéről bármi kevés ismeretet gyűjtte, nem lehet nem tudnia, mi roppant események 's nagyszerrü változásoknak volt *Perzsia* Darius' halála után színhele. Görög, parthus, szasani, arab, mongol uralom válták föl egymást az egykor annyira hatalmas birodalomban. A' szeleukidák, arszakidák és szoszanidák' dynastiaja alatt a' régi perzsa néptömeg, ámbár tetemes political reformok-, bel- és külviszályoknak vala több ízben mártaléka; ősi népiségét nyelvével együtt, kiváltkép vallását mégis megtartá; de miután az abbaszidák irtó haddal boriták el Iránt, mindennek, vagy muhammedán vallásra térnie, vagy futnia kelle. Így történt, hogy tüzimádó ősi vallásához hűn ragaszkodó egy perzsa népcsoport Kermanba és Guzeratba menekülve egyedül ott imádja maiglan zoroaszteri Jezdánját; az ösföldön maradtak ellenben az izlamnak hódolván, kelet' hatalmas urai' a' kalifák enyéztével arab elemek által olvasztattak föl, kiknek szokási, műveltsége, 's egy részben nyelve is övéikkel vegyíteték. A' mongol csordák és azok' hulagidai dynastiaja befolyást gyakorlának ugyan az újalaku perzsa nyelvre: de olvasztó erővel nem bírván, önmaguk is, arab elemektől 's vallástól nyeletének el; valamint a' jelenneni *Kadzsar* uralkodó nemzetség is a' fölvirágzott perzsa nyelvet sajátjává téve, koránnak hódol. Az uralkodó népség ekként egymásután újabb által eltipratván, a' megbukott régiebektől időnként bővülést nyere a' szolgáló néposztály; miből természetesen annak többszöri vegyülete 's keveredése, az eredeti tyusnak változóbb színezete keletkezett. Megmaradt azonban, és örökké változatlanul álla a' szolgáló közös sors, még azzal egybekapcsolt hasonló életmód. A' győzők, mint életmódjoknál fogva született hadviselők alkotják most a' birodalom' nemességét, mellyhez számítatik a' legdurvább

is, hahogy szabad nemzetségből vevé származatát. E' vad csordai, különféle származatu büszke nemzetség, akként mint régen most is költöző nomád életet visel majd ide majd amoda hurczolt sáтораiban, 's *Elat, Ilat, Iliyat*-névvel jelettetik több nemű fölosztásaiban. Arra czéloznak talán krónikaink is midőn írják, jelesen Kézai Simon: „*Terram Euilath — quae regio Perside isto tempore appellatur*“ (ed. Horányi II. pag. 3); ismét a' hécsi képes krónika Turóczinál: „*Terra Evilath, quae nunc Persida vocatur*.“ (P. I. c. II.) Az ezekhez ellentétben álló, földmivelésből 's más szorgalom-üzésből éldegelő szolgáló nép, melly házakban lakik, viseli a' *Tat* vagy *Thad, Tadsek* (tótság) és *Tadsik* nevet. Sorsa, mint hódítottknak lenni szokott, amazoktól megvettetés 's elnyomatás. Timur' idejében illy név ruháztaték Irán minden lakosaira, kivévén az arabokat és mongolokat.

E' névről megjegyzi az utazók, miként mongol nyelven parasztot teszen; innen a' tatárok „*Tadsek*“ azaz *Tótság*-nak hívják közönségesen Perzsiát.

Hogy a' tatok nagy részben a' régi perzsák' maradéki legyenek, bizonyítja közös perzsa nyelvök. A' hol csak elterjednek, úgy Perzsiában, mint azon kívül, jelesen Afganisztánban, Belludzsisztánban és Bukhariában, mindenütt a' persza nyelv' egy régi dialectusát beszélük, az *uy perzsa*- a' *pustu*-, és a' *turkmentől* különbözöt, de mind a' hárommal kevertet. Óslakosoknak tartja őket Malcolm is (*History of Persia. T. II. p. 606. s.*) Hasonlóan Burnes a' turkesztániakat (*Reisen in Indien und nach Bukhara. Bd. II. s. 188*). Nyugat- és Közép-Ázsiában messze kiterjedő, csak magában Perzsiában Jaubert szerint 5,720,000 főnyi, 's a' népesség' két harmad részét tevő ezen néposztályról, 's többiekhez viszonyairól egyébiránt kimerítőbb ismertetést találni a' ropant tudományu Ritter Károly' geographiai munkáiban (*Die Erdkunde von Asien. Bd. V. s. 242, 713. ff. Bd. VI. I. Abth. s. 184. ff.*); hová az e' tárgyban újabb nyomozást tenni ohajtót utasítjuk.

Már az alkalmazásra térve: két fő momentum vezet eredményhez. Kéttelen ugyan is, hogy a' tatok' neve alatt Ázsiában a' meghódítóit szolga népek, az újabb hódítók ellenében, a' föld régi lakosi értetnek: kik elkülönözve amazoktól, megvetett és elnyomott állapotban, földművelés meg kereskedés által tengetik rideg életöket. Illy életmód' és szolgaság' értelmét fejezi ki a' mongol nyelv' *talja* is, melly, mint láttuk, parasztot, azaz földművelő szolganépet (*glebae adscriptus*) jelent. Kéttelen továbbá, hogy a' tatokat allandóul egy helyütt, főleg városokban és falukban és így házakban lakás jellemzi, valamint más részről az ilátokat helyről-helyre költözés és sátorokban tanyázás. Akár egyik, akár másik szempontból tekintjük honi tótjainkat, bizonyos az elsőre nézve: miként eleink' ideköltöztekörök ők e' föld' lakosi levén, mint meghódítottaknak szolgaság juta a' győzelmes magyarok közt osztály részül; következőleg épollyan viszony keletkezett a' két osztály között, minő Perzsiában az uralkodó és szolganép, vagy is az ilat és tat között legrégebb idők óta létez; a' másikat mi illeti: ideköltöző, kezdetben sátorok alatt szállásoló elődinkhöz képest városiak 's házakban lakók voltak a' pannoniai tótok: mit történeti bizonyítványokkal támogatni fölösleges, tudván krónikáinkból is, hogy Árpád' magyarai több várakat és városokat találának itt, minők Alpár, Buda, Dévén, Esztergam, Nitra, Posen, Titel stb. valának. Sz. István' életirójánál olvashatni mint csudát, miként egykoron a' sz. király' sátora ég felé emelkedék ¹⁾; miből még első királyunk' jobbadán sátor alatt tartózkodása tűnik ki, ámbár fön vala már a'

¹⁾ „Cumque diutius deprecationibus insisteret, Domini sui Regis aeterni ministris ad suscipiendas preces ejus convenientibus, *papilio super eum extensus* a terra levatus tam diu pendere coepit in aëre, donec Vir Dei ad se reversus a contemplatione, spiritum relaxavit ab oratione.“ Vita S. Stephani Regis Hungariae. Jaurini, 1747. fol. pag. 289.

királyi város (civitas regia) mint annak pénzeiből és életírásából érthető. Mind a' két tulajdon, a' szolgaság ugy, mint a' házakban lakás tehát a' pannoniai tótokra illő sajáttság lévén, nem kételkedhetni e' név' őseink által a' meghódított szlávokra, illy értelembeni adása és alkalmazása. Még bizonyosabbá válik e' névnek magyarok által Ázsiából hozatala azon tényből, mihez képest a' meg nem hódított és Pannonián kívül lakó szlávokat, mint lengyel, cseh, horvát, dalmata, bosznyák, rác, krajna 'stb. népeket illy nevezettel nem illetvén, csak a' belföldieket és slavoniaiakat nevezik tótoknak azaz meghódítottaknak, ámbár, midőn közös nyelvükről van szó, mindenike tót fajnak mondatik a' „szláv” értelmezésre használva. Megkell azonban itt Slavoniára nézve jegyeznünk, hogy e' névezet hajdan nem a' mostani Sclavonia' határra, hanem Horvátország' részeire terjede ki.

Az *a*-magánhangzónak *ó*-vá olvadása a' név' azonosságán légkevesebet sem változtat. Gyakori az illy fölváltás nyelvünk' vidéki és dialectusbeli különbségeiben, 's más keleti nyelvek' egybehasonlításánál is föltalálható. A' török „kara“ (fekete), nyelvünk' „korum“ szavában él. Láttuk fönebb, miként Maróthy szerint *taot*-oknak is mondatnak a' tatok, miből e' név' egyedül szóejtési változata bizonyúl be.

A' historia' biztos fonálánál eljutunk a' szónyomozáshoz is. Kelendő nyelvünkben a' *tat*, *tataroz* vagy *tataráz* szó. *Tat*, némelly vidéken házfüdelet jelent; a' *tatarozás*, javítást, rendbehozást, igazítást, az épületnél vagy eszközöknél. Mondatik: *meztatarozta a' házteletjét*; azaz: megigazította; *meztatarozta a' szekeret*; azaz: helyrehozta annak apró hibáit. Páriz - Pápai' szótárában olvassuk: „*Tatarozni a' hordót*: Stipare dolium. Das Fasz verstopfen oder zapfen. *Tatarozni, Tatározni*: Obturare, Immissuris rimas claudere. Ich verstopfe.“ Helyesen egybevág ezen értelem a' tatok' és tótok' nevének jelentésével a' tető, földél, hajlék vagy lakhely megdol-

gozás, munkálás és szolgálat' eszmehillegét viselvén mint a' két népfelekezet' párhuzamos sorsa és életmódja. Innen, és csak innen magyarázható, miért idegenkedik a' belföldi szláv e' névtől, 's miért tartja a' magyar köznép maiglan is gúnyosnak, Dugonicsnál olvasható példabeszédekéből kitetszőleg.

Érintés nélkül nem hagyhatom ezennel azt, miszerint e' név' Perzsia' vidékeiről ide szivárgása is nem kevésbé tanúsítja eleinknek Perzsia' mellékéről ideszakadását, mit legrégibb krónikáink egy szájjal hirdetnek, tüzímádó hajdani vallásukról kifejtett észrevételeim pedig erősítnek (*Tudománytár* 1842. II.).

A' tót néptörzsök' „szláv“ nevééről, valljon: *dicőség*- vagy *dicsekvés* jelentésü legyen-e? vitatkozni czélon kívül van; annyit mindazáltal megemlíteni végül elnem mulathatom, hogy hiteles történetirási bizonyítvány' nyomán szolgaság' jelentésére is vezet ennek értelmezése, valamint a' hasonló „*schláv*“, rokon értelmet fejez ki, mihez képest a' *tót* név nem lenne egyéb, mint merő fordítása a' szlávnak.

JERNEY JÁNOS.

XVIII.

A' NEVELÉS ÉS OKTATÁS

ALAPELVEI EGYEDISÉG TEKINTETÉBEN.

Jelenleg gyakran életes emberek szájából halljuk azon megjegyzést, hogy korunkban *azon* emberek, kik a' közéletben origináloknak neveztetnek, lassanként egészen eltűntek a' művelt világ színpadjáról. Oly emberek, millyenek előbb nagy számmal voltak köztünk, kik egész életmódjuk vagy egyes határozott jellemvonásaik által élesen jelölt alakot nyújtanak 's minden érintkezés 's mások befolyásai mellett is nem egyebek mint *önmagok* 's csak ugyanazok maradnak, az utánnövekedett nemzedékben alig, vagy épen nem találtnak. Tagadhatlan, hogy az efféle originálok gyakran némileg egyoldalúak ugyan 's némelly viszonyokban olykor alkalmatlanok, azonban mindig tiszteletes 's vonzékony (anziehend), olykor szeretetre méltó személyiségek is voltak légyen, kik szűk erkölcsi állapotokban előterjesztettek volna valamit abból, mit legnagyobb szellemek egészen más módon teljesítettek művészetben 's tudományban. Most azonban a' vének állítása szerint az egyes csak üres általánosságba foly el, úgy hogy, ki ma ezen ifjabb nemzedék egyikét lát-

ta, meglehetősen ismeri mindnyáját műveltség, nézetek, jellem, életszokás szerint, 's az egyed legfőbb jelentés-telen külsőség, betanúlt célzatosság, gyakrabban némelly kellemtelenség által is csak ugrádozó bábként fin-torog fáján belül, legmélyebb, legsajátabb valója azon-ban nem lép szabad, maradandó, szilárd vonásokban ha-tározottan szemünk elébe. Azért lett a' *személyiség* is ked-venckinyomatává azon kornak, mert a' jelentékeny sze-mélyiségek mindritkábbakká lettek. Ezelőtt, midőn min-denki jellemzőleg, határozott személyiséget terjeszte elő, sekinek sem jutott eszébe személyiségről beszélni, most azonban erősen fogalmunkban tartjuk, mi ezelőtt magától érteték mindenkinél, 's továbbá senki sem vevé tekintet-be 's nem becsülé. Szellemi tekintetben nem sokára egyé-nek nélkül kell maradnunk, csak osztályok fognak még találatni, minden egyes szomorú ismétlése lesz az egész-nek, jelemtelen, bár ügyes képviselője az általános mű-veltségnek 's gondolkozás nélküli, bár alkalmas végrehaj-tója a' meghagyott 's egyszer elvállalt munkának. Az egyedek illy túlnyomó önállástanlanságánál a' társadalom magasabb köreiben azonban, kivált jelenkorunk helyze-tében, azon egész is kénytetik szenvedni, melly a' ve-szély napjaiban és szokatlan eseményeknél nem külső gé-pezet, hanem csak az egyedek saját ereje 's kinyomott valódisága által tarthatná fel magát; a' művészet teremt-ményeinek lankadtakká, szintelenekké 's tartóstanok-ká kell lenniök, 's a' tudomány legfőbb csak átszár-masztatik, de nagyban nem miveltetik tovább 's az embe-rek gondolkozásában nem tartatik meg elevenen 's termé-kenyen. Valóban valamelly egésznek csak azon alakja tisztelendő, mellynek minden egyed nélkülözhető, ellen-ben valami egészen más lépne ott életbe, hol az egyes *sajátságos* műveltségének teljes erejével úgy betöltené helyét, hogy mindenki kipótolhatatlannak látszanék.

Ezen ócsárló szózatok ellen aztán buzgón kikelnek az új műveltség és képzés pártolói 's magasztalói.

Mert mit veszünk, ugymond, a' gőzhajók 's vaspályák, a' legélénkebb forgalom, közlekedés 's a' leg(öb)boldalu gondolatcsere korában azáltal, hogy a' baroch alakok, a' szük körbe zárt, rococoszerű polgáriasság ama' szerfölött alkalmatlan, esetlen, szögletes különczei eltűntek? Hadd veszzenek örökre az illy originálok, csak az igazi eredetiség maradjon meg, melly sohasem becsültegett többre, mint napjainkban. Aztán milly fonákság is azt hinni, hogy az embernek szorongva szükkeblű külön meggyőződést kelljen táplálnia magában, mintha az egyesnek mintegy semmi más dolga nem volna, mint kis egyede fölött örködni a' nagy egészben. Sőt az előhaladt cultura 's valódi bölcseség egészen más czélt tűznek előnke. Az embernek minden különnt általánossá kell emelnie valójában 's egyediségét eszményiségre felnemesítenie. A' különről, valamint egyediről a' természet eléggé gondoskodik hozzájárulásunk nélkül is, 's érzéseink és szüksegeink minden órában visszavezetnek 's mindig erősen kötve tartanak ahhoz bennünket. Ellenben a' cultura dolga 's az ember sajátos feladata, hogy az általánost magunkban kiképezzük, az általánosan érvényesnek életünkben 's fejlődésünkben diadalt szerezzünk, a' szunyadozó eszményi embert a' reál emberben fölébresszük, 's így magunkban az emberiséget ábrázoljuk kicsinyben. Egyedül a' cultura nagy munkája az, mellyben épen korunk által, midőn minmagunk fölött fölemel, egy nagyobb egészhez kapcsol bennünket, 's minden egyoldalúságtól megóv, tetemesen gyámolítatunk. Mert mostmár senkinek sincs tehetségében, hatalmában valamely alárendelt állásponton, elszigetelt egyéni elfogultságban átálmodni az életet, sőt minden egyes átadatik a' cultura folyamának, 's önkénytelenül sodortatik a' fajnak fenséges célja felé; 's most, hála az égnek! épen olly lehetlen bizonyos különösségeket megállapítani, mint a' milly nehéz volt előbb valamely alacsony helyzetben egy tágasabb, nagyobb látkört szerezhetni. Mik legyenek a'

különczök és pedántok, nemsokára csak a' szokástörténetből és szótárakból fogjuk tanulhatni.

Igy állnak az ellenkező nézetek egymás ellenében, 's miként Niethammer ismeretes munkájában egymás ellenében állítá a' humanismus és realismus elveit, így a' cultura ezen kettős alakja szerint a' szöveget, véleményeket is egy inkább *egyedi* 's egy inkább *átalánosra* irányzott nevelésmód részére rovatozhatná az ember egymás ellenében. 'S én az utóbbi átalellenben-állítást, melly az örökké egyenlő emberi természetből volna merítve, még jelentékenyebbnek tartanám, mint az annyszor ismételt Niethammerét, melly bár nagy történeti, legközelebb mégis csak külön viszonyokból származik.

Bár a' régi korban az ember jobban kitünék mint valamely életműves egész, mégis az emberi természetnek a' történet sajátosságos fejlődési processusai által előbb nagyobb részint elrejtett, p. o. tudat 's hit, fej és szív, való és eszmény közötti különbségek eszméletté 's gondolkozásmóddá képződének, 's e' különbségek feltünőbbéi gyakran veszedelmes vitára kelnek egymással 's uralkodásuk által a' nép 's egyedek jellemét határozzák meg. E' tárgyak legfontosbjaihoz számítom az *egyed-* 's *átalános*-nak ellenlétét, minthogy egy ember vagy nép képzése egészen más lesz, ha a' nevelés, szélesebb legértelmeben véve, mindenekelőtt arra iránylik 's munkál, hogy az egyes saját hajlami 's vonzalmi szerint szabadon fejlesztessék, vagy arra törekszik leginkább, hogy az egyedek oktatás, intés és szoktatás által az *átalánosra* vezetessenek, legyen ez mostmár tudomány, műügyesség, erkölcs- és statustörvény, conventio vagy vallási rendelet.

Minden valódi, jeles nevelésmesterség szükséges-kép e' két ellentétes elemet köti össze 's foglalja magában: az egyedet és általánost, a' személyt és dolgot, az egyént, melly képeztetik, a' tárgyat, miáltal képeztetik, 's mindkét végpont között közvetítve 's egyesítőleg mo-

zog. Igaz ugyan, hogy a' szükséges törvények és formák, mellyek épen úgy illetik egyiket mint másikat, szinte valami általános; de ha ezek nem váltak külön tanítványi 's nevelési tárgyakká, csak annyiban jönnek kérdésbe, mint azok az egyedben határozott különségben mutatkoznak. A' nevelésnek, elvont fogalomban véve, soha semmi köze az emberhez, hanem csak egyeshez.

Az egész oktatási 's neveléstant e' szempontból fogadhatja el 's méltányolhatja az ember mint képzésmesterséget. A' pädagogia minden kérdése az egyedi személyek 's általános dolog alapkülönbségére megy vissza, öszhangzó egybeolvadásukban központosúlnak a' nevelés és oktatás legnagyobb nehézségei, az egész foglalkodás, 's maga az emberi élet különféle alakot ölt, a' mint aztán a' képzésnél vagy az egyedek vagy a' képzéstárgyak állítottak fel az elótéren. Olvassunk bármelley gyermeknevelési munkát, ugyan ezen ajtószark körül látandjuk forogni, vagy távolból is e' középpont felé visszatörekedni. A' gyakorlatban mint tanítóknak és nevelőknek mindig e' főkülönbséggel van dolgunk, 's minden véleménykülönbség e' téren mozog.

A' legvégsőbb tulságok ott vannak, hol a' nevelés még nem kezdetett, 's ott, hol az megszűnt lenni. E' határok, mellyek mintegy a' nevelés kezdete *előtt* 's vége *után* fekszenek, legvilágosabban mutatkoznak a' vadnépek életében 's ázsiai statusok, különösen a' chinaiak lételeben. Ott kizárólag, korlátlanul uralkodik az egyed; ezt a' lélek formája még nem tölté be semmi maradandó képző anyaggal, 's a' csapongó önkény még semmi általános szabályhoz vagy szilárd szokáshoz nem köté ezt. Mivel az egyed egyedül érvényes, szükségeskép minden életnyilatkozás egészen egyedi, 's csupán a' mindig változó pillantat a' maradandó parancsoló. A' chinaiaknál ellenben a' szabály annyira belé kényszeríti az egyest a' legkisebbe, hogy az minden egyedit és személyest megsemmisít henne 's az ember nem egyéb edénynél, arra va-

ló, mi belé töltetik, a' nélkül hogy a' betöltött anyag szürnyü lesujtó tömegének legcsekélyebb módosítására felhatalmazva volna, vagy megvizsgálnak érzene magát. Ott a' féktelen természet uralkodik, melly még semmi törvényt nem ismer, itt a' merevedett, fásült cultura zsarnokol, melly hirtelen mechanicává változtatott. Ha az ember kezdi, ott az egyes *minden*, ha ezen elfajulásban 's lealacsonyításban végzi, az egyes *semmi* egyéb, mint tiszta lap idegen írásra emberi eszmélet, önérzelem, szabadság nélkül.

Ha ezek a' kívülfekvő, ellentétes végpontok, úgy a' legnagyobb, mi az ember képzésére elkövettethetik, abban áll, miszerint az általános és egyedi úgy egybeolvasztassanak, hogy egyik se veszítsen sajátosságából 's valójából, hanem mindenik a' másik által érje el célját és tökéletes bevégezését. Ha az általános, a' tudomány, művészet, ismeretek, erkölcsi törvény 'stb. minden rostjában elágzik az egyedi emberi szellemnek, az itt olly élénkséget, valóságot, igazságot 's jelentőséget nyer, mellyet az magára nézve 's magában nem hordoz, sőt általában minden művészet 's tudomány csak e' nagy gazdag, az egyedi szellemhez való viszonyban bír némi beccsel. Ha közönségesen azt halljuk állítani, hogy e' javak már magokban becsesek, avval csak azt akarják mondani, hogy azok nem a' haszonnak, gyönyör-, becsületnek külön nézetei szerint, mellyeknek egyes nem könnyen veti alája azokat, becsülendők. Csak akkor, ha az általános külön emberi szelembe lép, egészítetik az ki egyes kivételek 's összetes alakulások sokféleségével, mellyek azt magára 's magában teljességgel nem illetik. Ha a' tudomány a' lélek eleme, akkor a' szellem nem lakta tudomány is csak üres hajlék. Csak akkor, ha a' lélek, mellybe a' tudomány belé ereszkedik, szabad, önerejü 's eleven, gazdagíthatja magát abból. Itt azonban nem azon tápról kell szólnunk, mellyet a' tudomány magában veszen, ha egyedi ösztönben 's talentumban gyökzik, hanem inkább

a' bevezésről, melyben a' személy az általános által részesítettik. Itt már szükségtelen aztán minden további mutogatás, miszerint az egyed csak akkor éri el rendeltetését, ha pillanati megérintések fölött általános eszméltre emelkedik, minél több tartalmat veszen fel magába 's a' benső világ forró tömegeit tudományosan 's erkölcsileg meghatározza 's nemesíti. Ha a' tárgynak illy módon alak és tartalom szerint igazság szolgáltatik, más részről a' képzési foglalkodás ép olly kevésbé károsíthatja azon igényeket, melyeket az egyén talentumai, hajlandóságai 's egész életiránya által magával hoz; mert az általános képző tárgyak az egyesületben csak e' sajátságok által válnak hasznosokká, igazán bensőkké 's lesznek maradandólag hathatósakká, csak ezen egyedi sajátságokból keletkeznek a' szellemi világosság, elevenség, erő és szív-tisztaság, csak azokban tenyésztetik áldásduzsán és tartósan az, mit cultura adhat az embernek. Azon emberben, ki valódi műveltségre emeltetik, saját természetének nem szabad elfojtatnia, hanem nemesíttetnie, 's az általánosban csak tiszta, magasabb rendeltetést kell nyernie. Ha tehát az egyedi erők 's a' képző tárgyak egygyé képzése saját kitüzött célja a' nevelésnek, következik hogy a' képző tanítónak mindkettőt egyenlőleg fel kellett fognia, mindkét viszonyt tekintetbe kell vennie 's folytonosan szemei előtt tartania.

Ezen ép szempontból kiindulva a' nevelésmódok mostmár két ellenkező vonalban mennek szerte egymástól, további kiterjedésökkel mindinkább elfajúlva, míg nem mindkét irány önmagát semmisíti meg a' fenemlített túlságokban. Megkísértem közelebbről jellemezni általában a' két ellenalakot, melyek az ép közép 's a' két túlság között fekszenek, a' nélkül hogy sokféle változatosságha ereszkedjem.

A' képzendő egyén az előtéren áll azon időkbán, hol még nem halmoztatott össze a' cultura tömege 's a' tudásnak túlnépesedés, a' fentartás szüksége, vagy az ál-

ladalom és conventio által felszökkenet követelése nem állítanak elő. A' növendék szabadsága már kezdettől fogva jelentékenyebb, 's mivel sokkal kevesebb a' tanúlnivaló, sokkal több figyelem fordítatik a' physical 's az avval összefüggésben levő jellemképzésre; — mert az embernek, mindennapi tapasztaláson okúlva, végül mégis át kellene látnia, hogy a' jellemnek sokkal kevesebb dolga van a' tudással, mint mikint az physical kiképzés által föltételeztetik. Maga az, mi itt tanúttatik, olly sokféle-kép gyakoroltatik, 's minden képzés saját-kép annyira vidám, 's a' növendékek természetéhez mért gyakorlatokból áll, hogy a' tanoda csak gyermekjátékok folytatása 's nem egyéb játéknál. Az emberek az egyedről gondoskóván legszorgosabban, mennyire telik, minden növendéknek saját nevelót adnak, 's az egyed nincs alája vetve többé a' fenyítéki szabálynak, hanem csak egy egyed akaratja által lassan vezetetik. Eleven erők lépnek viszonyhatásba, 's az oktatás módszere a' növendék némi érettségénél önmagától heuristicai- 's dialogivá lesz. Itt a' nevelés olly kevés általánossal bír magában, hogy az legnagyobb részint csak magánügy. E' képzés productumánál a' mérséklet legünnepeltebb erény, mivel ez legkésőbbi 's legritkább; mert az ember csak az önmagán uralkodástól, nem pedig a' külső élettől nyer szelidító féket. Korunkban mindig panaszkodni halljuk az öregeket, hogy az ifjuság nagyon keveset tanú 's nagyon ifjontan és készületlenül alkalmaztatik állodalmi foglalkodásokra, lép a' gyakorlati életbe. Ezen ifjuságnevelés azonban saját-kép ama' szabad, nyilvános életet igényli, melly jeles tanodában a' tehetség (der Begabte) szólvá és cselekedve, másokkal vetélkedve vagy vitatkozva azzá képzí ki magát, mi hajlamához képest válhatik belőle 's mit az egészre nézve jelenthet. Hol a' nyilvános élet legszabadabb munkássága egy egész életen át 's minden pillanatban jutalmazó, ösztönző, ébresztő képzőintézet, ott a' tanodai oktatás nem tartatik legnagyobb 's eldöntőnek.

Mind e' nevelésmód aztán a' tárgyhoz simuló formában találja fel természeti és szükséges ellenalakját.

A' tárgyból keletkező forma szükségeskép az *oktatáshoz* utaltatik leginkább. Mert a' leggazdagabb, legterjedtebb, legszilárdabb, az önmagát kielégítő anyagszert az átadott tudományokban birják, míg a' nevelési szabályok, 's a' sajátosságos nevelés eszközei kevésbbé határozottak 's terjedelmesek, 's magokban olly üresek és önállástanok, hogy jelentőséget csak az egyedekre való alkalmazásukban nyernek. Ezen egész irányból tehát önként következik, hogy különösen csak az ismerőtehetség kiképzésére fordítatik munkásság, 's a' kedély, jellem culturája, valamint a' physical nevelés annál hátrább lép, minél több, sőt csaknem minden időt 's erőt igényel a' megtanulandónak tömege. Itt nagyon könnyen oda kerülhet a' dolog, hogy minden hátralevő csak melleleg, csak mintegy az *oktatás* végett taníttatik, vagy többnyire czéltalanul, közvetve tanítás 's oktatás *által* történik. A' nevelő tanítóvá, a' növendék tanulóvá lesz. Ha ezen egy oldaluság előbb gazdag örökség 's a' tudománynak magas kiművelése által lehetősttetett, a' becs és érdem, melyet pusztá tudásban 's megismerésben helyez az ember, annál inkább emeltetik e' képzésmód által 's a' nyilvános életben legalább hosszú időre legmagasabbra emeltetik. 'S valamint minden körben ugyanazon általános képzési állapot ismételtetik, a' philosophok is öntudatlanul veszik rendszerökbe ezen előítéletet, midőn p. o. minden lelki erőt a' *képletre* vezetnek vissza, fogalmat és tárgyat egybehasonlítnak, a' *hitet tudássá* változtatják, 's minden *megfoghallant* az állati természetbe helyeznek. Csak miután tudományos ismeretek műszabályok megsokasultak, lehetségesek a' sajátképi *tanodák* mint maradandó képző intézetek 's azokban, főkép ha nyilvános statusintézetekké lettek, szerzi meg ezen egész képzési mód teljes kinyomatú jellemét. Ha ezelőtt valamely nevelő *egy* növendéket mindenben ügyekezett képezni, itt egy tanító-

nak egy tárgyban nagyon sok tanulót engednek oktatni; 's ha amott a' nevelő mestersége a' képzendő egyedben foglaltaték, most az egyedek csak mulékony alárendelt pillanatai egy maradandó, uralkodó tanítási tervnek. Az ifjuság képeztetése itt kiseded állodalom szilárd formáiban nyomá ki magát. Szilárd czélt tűzött ki, elegendő eszközöket biztosíta magának, fölmérte általában a' növendékek erőit, kiknek idejüket 's cselekvésöket felosztá 's elrendezé, 's tőlök mindenekelőtt egyenlő engedelmességet 's hódolatot kíván, mellyek nélkül magában e' formában sem állhat meg.

Hasonlítsuk most egybe ezen egymásból keletkező képzésmódokat, azonnal szembe öltik, hogy az előbbi, bár sok árnyékzatban, főkép a' classicus régi korba tartozik, az utóbbi ellenben a' mostani kornak teszi alapformáját, úgy hogy az ember hason jognál fogva, mikint antik és újkori költészetet különböztetnek, antik és újkori nevelésmesterséget lehetne felállítani egymás ellenében. Mindkét alak szükségesképen két ellentétes képzés állapoton alapúl, mellyeknek vitató hőseit, magasztalóit már értekezésünk elején hallottuk szólani. Mindeniknek igazat kellend szolgáltatnunk saját álláspontján, de mindkettő véleményét roszalnunk, ha az igazságot csupán az ő nézetökre szoritjuk. Mert a' valódi nevelés úgy az egyedet, mint a' tárgy átalánosát, saját hatalomadásában mindeniket szentnek fogja tartani, 's mindkettőnek szabad, 's mégis szükséges egyesítéséből fogja következtetni a' valódilag emberi culturát.

Hogy korunkban az ifjuság tanítóinak figyelmök főkép az oktatás tárgyaira, tudományra, tanodai intézkedésekre, tanítmányi eszközökre 'stb. van irányozva, senki sem fogja tagadni. Egyetlen egy tanulságos neveléstani értekezés ellenében száz meg száz munkát fogunk felszámíthatni, mellyek tanítók 's oktatók által írva, valamely tudomány tárgyat tisztán vizsgálnak; 's a' legszemtelenebb compilatio valamely régkori tárgy-

ról 'stb. rendszerint több méltányt fog találni, mint valamely hasznos és tanulságos neveléstani értekezés. Ha pedig megjelenik egy efféle manka, többnyire csak arra emlékeztet bennünket, hogy mi a' physical jelenségek észlelésében, 's megállapításában jelenleg még nagyon gyakorlatlanok vagyunk. De mi csekély és szűk kiterjedésű látkörünk az ember- 's nevelés tannak e' roppant és mély birodalmában, már abból is kiviláglik; hogy bár a' külön kérdések, mellyeknek megfejtésére a' történeti cultura menet vagy az eszmény kényszerít bennünket, gyakran undorig ismételtetnek és elméltetnek ki, 's többnyire mégsem sikerül a' mélyebb értelem kivehetése. Az idevágó írományok rendszerint csak az oktatást illető külön tanítvány tárgyak elkészítéséről beszélnek, 's azért inkább a' részletesen módszerüt, mint az általánosan didacticait vagy épen a' pädagogiait tárgyalják. Az emberek egészen tanítvány tárgyakkal foglalkodván, közönségesen azt föltételezik, hogy- e' vagy ama' tanítványtárgy átvitele a' tanítókra nézve könnyű dolog legyen, melly magától megy. Épen ott hol a' képzési munkálat csak kezdetik, szűnik meg már előkészületünk e' munkálatra. A' tanító a' tanulót szellemének csak egy helyzetében, erőinek csak egy nyilatkozatában ismeri, 's többször csak azért pártolja a' dolgot, mert saját személyét érdekli. A' tanuló szemei nem emelkedhetnek a' tanítványtárgyon túl, valamint önmaga későbbben valószínűleg olly nagy lesz legfőlebb, mikint munkássága. Niert hiszen végül mindenki ollyanná lesz, mint mikint méltatják es bánnak vele.

Bár mennyit ügyekezzenek levonni e' jellemzés igazságából, 's egyes fölött senkivel vitába nem ereszkedném, megfogják engedni, mi egyedüli czélom, hogy következő tételemet mint érvényest állítsam fel: Az egész újabb művelésrendszer inkább a' tárgyra, mint egyénre, inkább az anyag tömegére, mint annak egyéni elsajátítására, 's inkább a' puszta tudásra, mint az ember egész

kiképzésére van irányozva. Szükséges volt azonban ezen utat választania. Annak egyenlő lépést kellett tartania az újabb idővel, mellynek alaptörekvése okvetlenül a' tudományra fordították eddig, 's így az ujkori mint antik képzettséget 's annyi század' 's legkülönfélébb népek legszövényesb képzését kellett elsajátítania 's feldolgoznia. Mi csoda hát, hogy e' szörnyű feladatnál a' képzendő egyént elveszté szemei elül, kivált midőn nagyon közel volt a' nevelésre is alkalmaztatni azon elvet, miszerint az egyes csak a' status célja miatt létezik.

Azonban ezen egész modor, mert az mindig modor, akár az egészet, akár az általánost vizsgálja az ember egyoldalulag, 's a' magas, tiszta styl az általános- és egyedinek egyékképzésében áll, már elérte tetőpontját, 's miután az általános teljes érvényességében megismertetett 's minden jogában, tanodában mind életben megalapított, kellett következni az átemelkedésnek. A' visszahatás kívánja, hogy most már állodalomban mint a' nevelésben is az egyed szent jogadása elismertesék 's ezáltal ama' szent eszmény eléressék, mellyet mindkét egyoldalú formáival 's mindkét torzképével fenebb már előterjesztettünk.

Csak most tevék már érvényesekké az egyed szükségseit, 's fontolóra vevén, hogy nem annyira magoktól, mint azoknak tárgyalása - 's használásától függ, kívánák, hogy az ifjuság képzésénél a' növendék jövő munkássága tekintethe vétessék 's a' tanítványeszközök tömege felosztassék, nehogy az ifjuság sokattanulás által elnyomoritassék 's elcsigáztassék, mikint a' munka az életben is hivatal 's foglalkodás szerint sokfélekép fel van osztva még a' magosabb rendeknél is. E' nézet sok megtámadás és gyűlölködés daczára is diadalt vívott ki magának. A' képzés szorosabb kapcsolatba hozatott az egyedi étellel, 's az ifjuság a' tanulmány eszközök felosztása által. A' gymnasiumok mellett úgy nevezett realtanodák keletkeztek, mellyek az ujkori műveltség ala-

púlnak, mikint a' gymnásiumok az antikon, úgy hogy azokat, mintán csak fő tárgyuk után neveztetethetnek meg, az előbbre haladt kiképzésnél mint *új kori gymnásiumokat* melléjük rendelhetni az *az antik gymnásiumoknak*.¹⁾ Lorinser ellenben más szempontból lépett a' sorompóba, a' növendékek totalitását (egészletét) védvén a' mértéktelen tanítvány annyag ellenében, melly egész erejüket 's idejüket elfoglalja. Noha azon értekezés, mellyben e' néze-

¹⁾ Thiersch úr az által hitte kedvezőleg szólni a' classicaí tanulmányok ügyében, hogy azokkal ellentétben ezen új kori cultura eszközök általi képzést mintegy pusztán *technicái képzésnek* jellemezte 's belőle minden humanitást kizárt. Erre azon esetlen sophismát használta, hogy a' reáltanodák, kivált az életre való alkalmazásukban, mathematicai 's természeti tudományokra szorítvák, mintha a' francia 's angol nyelv nem foglaltatnék körében, egy olly culturali tárgy, melly nagy nyelvtani kiképzés 's nemcsak tiszta formák helyett mélyebb 's gazdagabb tartalommal bír, mint a' régiek nyelve 's művei. 'S valjon a' természettudományok is nem tárgyalthatnak - e szellemileg elevenítve, eszmébbresztőleg, emberképzőleg? Végre mégis ovakodnia kellene az embernek, kivált ha annyi nagy nevezetességet veszünk tekintetbe, megtagadni a' természeti tudományoktól azt, mit a' *természetszemléletől* el nem vitázhat a' nélkül, hogy barbárrá ne legyen. Vagy a' természet csak mulékony, vágató 's nem volna a' lassan haladó pillauatra nézve is végtelenül gazdag? csak felszínén és nem mélyében is? Igaz ugyan, hogy az isten könyvét nehezebb értelmezni, mint egy íróét. Mi pedig azon állítást illeti, hogy ezen új rendszabályok, intézkedések a' *haszonnak* szolgálának, ez, hol bebizonyúl, olly hiba, melly sem lényében nem alapos szükségeskép, sem arra nincs szorítva. A' hasznosság elve nemcsak azon tanulmánynál uralkodik, melly nyereséget 's gazdagságot tart szemé előtt, hanem annál is, melly a' nyilvános tanadai vizsgálat, 's hivatalkapás végett, vagy a' szülék 's körülmények idegen parancsára 's minden benső hivatás nélkül üzetik; 's minden intézetben egyenlőleg hódolnak a' kor materialismusának, hol nem jó kedvől vagy belsugallatból tanulnak 's tanítanak.

tét kifejté, nem nagy jelentésű, kiviláglott belőle mégis eléggé, mennyire megérinté oktatás ügyünk általánosan érzett hiányát, mert sok tekintélyes szózat emelkedék, mellyek a' vádakát 's panaszokat tovább fejtegeték 's erősebben behozták, hogy az eddigi pusztá tanítmány eszközöknek mereven tárgyilagosságában szerfölött sok megengedettett, 's hogy a' növendékek egyediségét minden módon nagyobb figyelembe kell venni. E' szempontból kiindulva számtalan javaslat tétetett, nemcsak a' physical kiképzés behozására, hanem az ifjuságnak né-melley tanítmánytárgyak elhagyása vagy mások mérséklése általi könnyítésére, a' kedély- 's jellemképzés emelésére, jobb módszertanra 's a' tanulóknak czélszerűbb előké-szítésére 'stb. Tagadhatatlan továbbá, hogy Diesterweg csaknem egykori megtámadhatása hason iránynyal volt mostani egyetemeink szellemére, midőn e' jeles tanító még itt is, hol a' tudomány tekintetbe vétlenül uralkodik 's az egyedek jogai alig jönnek szóba, a' pädagogica- 's didacticának magas mesterségét tökélyre vittnek kívánja tekinteni, mellyek újabb időben ott termettek legnemesebb gyümölcsöket 's képzék ki legszebb magokat, hol az oktatás és nevelés legkevésbé, vagy épen nem nyomatik el a' tanítmány anyag tömege által, t. i. az elemi tanodákban. Szükséges ellenben, hogy, minél korlátlanab-bul hangzik a' tanítmánytárgy mint olyan, a' pädagogica és didactica azon mértékben lépjenek vissza, míg amaz egészen magára hagyja a' növendéket, ez pedig a' dogmaticai tanogatóban veszi el magát.

Hogy a' tiszteletes jogok, mellyeket az ember mint ilyeneket tanodába visz magával, legyenek azok most-már közösek valamennyivel, vagy inkább egyedihez kötöttek, a' tudás szörnyű tömegének ellenében kiegyenlítettessenek, 's az egyed-erőknek legszabadabb 's legterjedtebb hatáskör biztosításék vidám, sajátos alakulásra, végül a' hatóságok, előjáróságok sok czélszerű intézkedést 's rendszabályokat tettek Németországban. A' legkü-

lönneműbb tanodákat alapíták, követeléseiteket a' tanodák-tól elmozdítottaknak (Abiturienten) ellenében lágyíták, szelidíték, 's a' tanulók egyediségének figyelembe vételét ajánlák, elegendő időt engednek a' pihenésre a' feszítő munkától, kívánják, hogy a' tanítók növendékeiket lakásaikon szorgalmasan látogassák és atyai viszonyba lépjenek velek, gondosságukat a' pädagogicai semináriumok javítására irányozzák, 's folyton és nyomatatosan munkálnak a' didactica és pädagogia alapos tanulmányára a' tanítók részéről.

Ennek következtében sokféle elutasíthatlan 's megczáfolhatlan tények szólnak azon állítás mellett, miszerint legujabb korban a' nevelésnek főrugójává vált, azon tanítványtárgyaktól, mellyekben a' nevelés elég sokáig egyoldalulag tespedett, 's melly most meglehetősen tisztaságra vergődött, kiterjeszkedni a' képzendő embertermészet megvizsgálásáig 's egyszersmind alapos és terjedelmes szemléléséig minden irányban 's jelenségek teljes sokféleségében, hogy a' nevelő ne csak általánosan szerezzen tudományos ismeretet magának az emberről 's ezen alapuló pädagogiát 's didacticát külön tanítvány tárgyához, hanem különösen a' lelki élet egyedi jeleneit illető érzéke 's tapintata is élesitessék 's ügyességet nyerjen az egyest általánossá emelni, a' legközelebbit a' legtávolabbi-val összekötni 's a' legkisebbet legnagyobbra használni. Ezáltal az oktatásügy tudományilag olly tartományt kap birtokába, mellyben eddigelé meglehetősen czéltalanul bolyangott, mikint az esemény 's egyes hajlandósága kíváná, többnyire csak kényszerítve 's rövid időre, hogy szaktanulmányának hazai menhelyére juthasson újlag. Így a' nevelés újra természeti kezdetéhez tér vissza, mert a' növendékkel kezdődék, de a' culturának teljes birtokában 's az eszmélet világával. Világos, hogy a' hajlamok, erők, hajlandóságok, szóval az egész emberi természet leghatározottabb különösségében, legmulékonyabb jelenségeitől fogva legmélyebb alapjaiig, épen olly gondosan

megvizsgáltatik 's megvittatik, mint eddigelé az egyes tanítmánytárgyak, hogy akkor tudományaink gazdag kincseiben 's intézkedéseink szilárd mechanizmusában valami soha nem létezettnek kell előállania. Akkor nem fog többé, mint jelenleg, főkép a' statuspolgár, tudós, iparüző, hanem (antik vagy újkori képzés eszközök által) az ember fog neveltetni, képeztetni, mert akkor a' képzésmunkásság a' tisztán emberi érdekek középpontjába helyezé magát, ismeri és észleli a' fejlődés törvényeit, melyek szerint cselekednie kell. Az emberiség, humanitas, képzése akkor igazsággá válhatik, de nagyobb teljességben 's több biztossággal fog eléretni, mint az előbbi időben. Csak akkor, ha ezen, az egyént és tágyat egyenlőleg méltányoló 's kiengesztelő elv kiképezte magát, csökkenhetne némelly tanítmánytárgy jelentősége, némellyek becse főlebb emeltetnék, némellyek tán végkép elenyésznének vagy ujan lépnének elő, de mindenek módszerűben, szorosabb összefüggésben tárgyaltatnának az ember egészletével, a' tudomány végül nem igényelhetné többé a' legnagyobb vagy épen az egyetlen becset a' nélkül, hogy pusztá eszközzé ne silányúlna.

Milly szükséges pedig az oktatásnál, nevelésnél jogában hagyni az egyént vagy teljes jogot adni neki, kívüllik következő szemléletésből.

A' történetirók a' népek és statusok enyészttét, mint előttem rémlik, több szónoklattal mint éles belátással, főkép az erkölcsi elkorcsulásból következtetik. Hiszen a' cultura elég találékony gyógyszerekben azon számtalan sebekre, melyek kíséretében járnak, 's látjuk egyes nemzedékeknél mennyi időt kíván a' legvégsőbb romlottság a' természet kimeríthetlen erényének kifogyasztására, melly esodálatos módon minden új nemzedékbe lehetőségig visszahelyeztetik, 's melly bár könnyen mellőzi az egyedet, mégis minden egészben halhatlannak mutatkozik. Úgy van, miveletlen népeket mindenféle förtelmek-, elvete-műltsegeken 's iszonyatokon látunk átmenni 's emberiebb

állapothoz vergődni. De bár mint legyen, valamely népnek *akkor* kell romlásnak indulnia, mikor az általános műveltség tömege, melly már egyszer határozott formákban jelenté ki magát, olly nagygyá és sulyossá lön, hogy egyes nem tüntetheti ki magát többé ellenében és semmi jelentőséggel nem bír többé. Mert ezen aránytalanságban a' társodalmi egésznek, a' szörnyű cultura tömeg nem találván egyéneket többé, kik azt megvédhetik, nem sokára üres halottalakuvá, 's a' szükség és esemény könnyű martalékvá kell lennie. Így mennek a' nemzetek sorsok elébe és saját képzés formáik sulya alatt sirjokat találják, mellyeket még hozományúl adnak át egy új világnemzedéknek. Ha az egyesnek életkorai physicali kifejlődés által határozott időviszonyokban föltételeztetnek, akkor egy *nép* ifjusága a' személyesnek a' fenálló műveltség fölötti túlnyomosságán alapúl, férfikora az egyed- és általánosnak suly egyenében foglaltatik, vénsége az átadott műveltség nyomasztó tömegén nyugszik, 's halála pedig minden egyedi személységnek ugyanezen műveltség általi teljes megsemmisítésében áll. Nemcsak tárgyilagos, hanem egyéni erény is van, melly a' szellemi munkásságban, elevenségben, hatályban, önérzelembem szóval a' személyes jelességben találtatik, 's a' világ minden javát csak ezen egyedi sajátságokkal vivandjuk ki 's állapítandjuk meg.

Minthogy tárgyamát eddigelé inkább műveltségtörténeti szempontból szemlélgetém 's értelmezém, czélszerűnek látom elágazásait a' valódi képzés munkáságába némi kiterjedésben nyomozni, hogy egyesekből világolják ki, milly helyes és hasznos azon szempont, melly alá az egész nevelési és oktatásügyet állítám. Mert mindenütt találkozunk ezen ellentétes követelésekkel, mellyeket a' nevelésmesterségnek kell elintéznie 's egyesítenie. De ezek *csak egyes vonások* lesznek, mellyeket bizonylatokul melléklek még értekezésemhez, mellynek czéljához tulajdonkép már eljutottam.

A' nevelés főnehézsége abban fekszik, hogy a' tanítónak ezen ellentét elintézésésére ellentétes sajátságokat kell magában egyesítenie. Hogy a' növendékben mintegy életvalóság szereztessék a' tudománynak, szükségeskép egyedi iránti tapintattal 's az általános iránti talentummal kell birnia. Olly összeköttetés, melly egyébiránt olly rendkívülig ritka, hogy p. o. költő, ki egészen az egyediben lebeg, 's a' philosoph, kinek az elvonttal van dolga, egy személyben csaknem sohasem találta fel együtt. A' nevelő hajlamának azonban szükségeskép mindkettőt fel kell karolnia, különben munkássága egy esetben tartalmatlan játék, másban vagy kiméletlen zsarnokság vagy sükeretlen munka. A' valóságban csaknem mindig egy vagy más oldal felé való odahajtást fog találni az ember, ez azonban veszélyesen hat vagy fölemeli a' nevelőt, ha kizárja az ellenoldalt.

Nemcsak a' morálban, hanem a' nevelésben is van veszélyes és kártékony szigorság. Ha az ember szerfölött sokat tanít, a' saját képzés ezáltal nagyon keveset nyer, 's ha sokat tilt és parancsol, vagy *semmi* sem tartatik meg, vagy pedig géppé válik az ember 's elveszt minden benső erőt és elevenséget. Az erkölcstörvény fensége gyanússá is lesz, ha a' csekélységgel mint épolly megszeghetlennel úgy bánunk, mint amavval; 's mihelyt a' növendék kikerült a' nevelő kezéből, mindkettőt levetkezi magáról különbség nélkül. Így hát az egyed figyelembe-vételének, úgy a' tanítmánytárgynak, mint fenytéknek, mérték és sokaság szerint, a' kellő középre kell visszavezetnie.

A' nevelőnek épenezen szükséges sulyegyen miatt kell a' tudomány 's életemberének lennie egyszersmind. Bár elméletet gyakorlattal vegyít minduntalan, mégis mindkettőt külön választva tartja mindig. Az elméletnek sohasem szabad gyakorlattá olvadnia, mint a' mesterségeknél 's más foglalkodásoknál történik, mert a' tudós tömege szerfölött nagy, 's a' tanító csak akkor hat

hasznosan és érdemesen, ha mindenkor eszében tartja a tudományt. Míg ő az állandó tudományban lakik 's jártas benne, munkássága 's ennek eredménye azon pillanathoz van kötve, melyet hirtelen és teljesen birtokába kell kerítnie. Előtte örökké változó szellemjelenségek nézőjátéka áll minduntalan, melyeket röptökben kell megismernie 's azokkal bölcsen bánnia, hogy műve sikerüljön. Senki munkássága nem függő 's bizonytalan annyira, mint épen a' nevelőé: az valóban az isten kezében van!

Valamelly *pusztán* tudományos fej épolly kevésbé lesz jó tanító, mint az egészen tudománytalan. Ki csak a' tudomány iránt viseltetik legnagyobb részvétellel, nagyon könnyen legkisebb részvétet sem gerjeszt az iránt a' növendékben, mit érdekli az igaz- és szépnek egyenkinti felsorolása a' reál világban azt, ki már az eszmék országában, csupán tudományos elvonúltságban érzi magát boldognak egyedül? De minél kevesebbet követel a' tudomány, annál több figyelmet fordíthat a' nevelő a' személyre, úgy hogy a' tanítási virtuositás rendszerint megfordított arányban fog állni a' tanítmány anyag tömegével. Az elemi tanító főképp azért adhatja át egészen magát idegen sajátságoknak, mivel az anyag őt nem tartja bilincsen annyira, míg azon tanító, ki egészen a' tudományba merült, a' tanítói módszert nagyon könnyen a' dogmaticai tanogatással fogja felcserélhetni.

A' házi nevelés inkább az egyed, a' tanodai képzés jobban a' dolog mellett tart; azért amaz jobban nevel, ez jobban tanít. De a' mint kívántatik, hogy a' ház a' tanodával köttessék össze, tehát a' tanodának is közelítnie kellene a' házhoz az egyediségek leglehetőbb figyelembe - vételével.

Minél nagyobb haladást teszen a' növendék a' képzésben, annál inkább kiterjed az anyag, de annál határozottabban 's önállólag ki kell emelkednie egyenlőleg a' növendék egyediségének, ha nem céloztatik, hogy az anyag sulya alatt semmivé legyen. A' tárgyak nemcsak a' nö-

vendék felfogó tehetségéhez, hanem megbíró erejéhez is alkalmazottnak kell lennie.

Azt mondják, hogy a' tanítónak engedékenységet, következetességgel, szeretetet szigorral szép egységben kell összekötnie. És teljes igazsággal! engedékenység és szeretet, mert kiméli az egyedet, következetesség és szigor, mert a' dolgot kívánja. 'S ezen egyesítés az erkölcsiben épenolly nehéz, mint az érzék összekötése az egyedire 's általánosra nézve, gyakorlat és elmélet az értelmi- és szellemében. Ha a' nevelő az engedékenységet és szeretetet egyedül hagyja uralkodni, a' növendéket zabolátlanságnak 's vakmerőségnek adja martalékkul. Ha ellenben csak szigort és következetességet ismer, elrabolja tőlök a' *boldog ifjúkor* megtéríthetlen, kipótolhatlan javát, mellynek jótékonyága egész életpályánkon kísér, mellynek emléke még az agg öreget is kiengeszteli az életbajaival, 's egyik osztályu ifjuságnál könnyen elkeseredést 's undort, másiknál rabszolgai szellemet idéz elő ravazság- és álnoksággal. De mi nehéz 's ritka példa, hogy a' legengedékenyebb anya legkövetkezetesebb, a' legjobb apa legszigorúbb is legyen!

E' szükségességből miszerint a' dolog 's egyed igényei és jogai egymás ellenében kiegyenlítessenek, a' nevelés nemcsak engedelmisséget, hanem vidám nyugalmat, nemcsak komolyságot, hanem derült komolyságot, nemcsak külső törvényességet 's erkölcsi illedéket, hanem szabad, benső jó indulatból keletkező üszhánzást is kíván. Bár milly nélkülözhetlen segédeszközök legyenek is a' kényszerítés, büntetés és félelem, a' fődolog mégis el van tévesztve, ha a' nevelés ezen benső czélt nem éri el végül. A' növendéknek mindenütt mindent elkell követnie bensőjében, hogy buzgalommal járuljon a' tanítmány tárgyakhoz, figyelemhez 's erkölcsi törvényhez, 's a' nevelésnek kötelessége aztán ezen eazközök által előidézni 's kifejleszteni amaz elemet. A' nevelés szükségeskép arra bírja a' növendéket, hogy az ő bensője ne *ma-*

radjon szabad, hanem szabadá legyen. Ama' jóindulatu buzgalom azonban a' szeretet, kedv, bizalom, odaadás, tisztelet, 's valóban e' kedélyerők azok, mellyek a' talentumot emelik, helyes állhatatosságot 's ezáltal gyakran olly eredményeket teremtenek, mellyek a' tanúltat 's gyakoroltat az ember egész valójába hagyják átmenni 's azt természetével elválhatlanul egybeolvasztják, mellyekből az eszményi ember, a' nemes műveltség embere származik! nemcsak az emlékezetnek, hanem az értelemnek, érzeményszerű erkölcsi erőknek is van mechanizmusa, 's a' nevelés általában csak ott szünhetik meg tanogatás lenni, hol a' növendék saját szeretete kezdődik. E' szeretetből keletkezik aztán a' szellemi önállóság, miben jellege magva rejlik az embernek, 's a' nevelés ebből indulva mindnövekvőbb mértékben leendő önneveléssé. Mielőtt a' tanító a' dolognak *megnyeretelt* 's azt sajátjává tevő, a' tanító még akkor sem érzi magát boldognak, ha a' tanuló jól előhalad is. A' sajátképi ember amaz egyedi kedélyes hozzájárulás nélkül illetetlenül marad attól, mi ráalkalmaztatik, minden csak külmunka, 's ő mintegy bensőleg megy külön útján magára nézve. Szükség nélkül nem is folytatja a' tanúltat, ha már kikerült a' tanodából, 's a' tanító iránti pietásról és szeretetről elejétől fogva szó sincs. Annyi azonban bizonyos, hogy, valamint a' nemes cultura csak szabad fejlődésben tenyészik e' pietás a' nevelőnek a' növendék személyét illető benső szíves részvéte által ébresztetik. Csak az, ki mint egész ember átadja magát a' növendéknek, fogja visszakapni tőle az egész embert.

Itt azonban befejezem elszórt végjegyzeteimet, mellyek által csak értekezésem alapeszméjének igazság és hasznosságát akarám kimutatni egyesben és gyakorlatiban. Szemem előtt főleg a' művelt olvasót tartám, mert meg vagyok győződve, hogy a' tanításnak 's nevelésnek mindátalánosabb ügygyé 's minden nemesen érzőnek összesérdekévé kell válnia. Minden anya 's min-

den apa a' tanítói rendhez tartozik kivétel nélkül 's a' nagy embereket képzőintézetből egyesületből csak a' durva 's aljas van kizárva.

Hoffmeister Károly után (Deutsche - Vierteljahrs-Schrift. Nro. 14. 1841.).

FEKETE SOMA.

XIX.

A' KATONAI

ACADEMIÁKRÓL ÁLTALÁBAN.

A' katonai academia nevéndéke, mint egykor a' spartai ifjoncz tulajdona az álladalomnak. — A' nevelteti őt, 's annak marad adóssa élte enyészteig.

A' katonai academia nevéndékeinek rendeltetése a' hadsereg osztályait vezérleni, — nagyon jeles generálokat adtak már az efféle intézetek, az álladalom érdekében áll tehát, hogy a' nevéndék, ki katonai tudományában zártan áll, testtel, 's lélekkel osztatlan katona maradjon. A' tanításból tehát az, mi célra nem vezet, maradjon ki. — De a' fegyvertan ne legyen egyedüli tudománya, neki mindent, mi a' közönséges műveltséghez tartozik, a' nélkül hogy tudóssa neveltessek, tudnia kell. A' természet nevezetességei, a' világ története 's mindenről, mit ég 's föld vizsgálhatót mutatnak, fogalma legyen. A' tudatlan tiszt, megvetést gerjeszt rendje ellenében szomorú szerepet játszik a' társaságos életben, 's elzárja előmenetele utját.

Az academiái nevelés ne azon elven alapuljon, hogy nevéndékének kiléptekor többet tudni nem kell, mint a' mi egy hadi-tiszt szolgálatjához tartozik, 's hivatásának megfelel, ha p. o. egy szakaszt, vagy egy félszázadot fegyverben gyakorlani ért, mert ha tőle csak az kívántat-

nék, akkor minek az academia, a' közönséges ezredtanodák is megfelelnének e' kívánatnak; az illyféle nevelésnél az álladalom' haszna veszélyeztetnék, 's a' nevendék értelme elfojtának.

A' nevelésnek az értelmet ápolnia kell, azaz, értelmi tehetség szerint kezeltessék, hiába való költség lenne, valamelly tehetetlen ifju' neveltetése; mert az academia nem válhatik tápintézeté.

A' tehetetlen egyének, az álladalom' hasznára nem lehetnek, 's azok csak a' tehetősebb előmeneteit hátrálnak.

A' koránti kiszemelés lenne tehát az intézet első feladata, e' határozná el a' tanítás rendszerét is. Következőleg az academiának két osztálya lenne, az első osztályban a' tanítás, csak egy század vezérségét tűzné ki, de azért ez osztályban is, biztosítva lenne a' nevendék, hogy kiképzetésekor főtisztvé leend. A' második osztályban, a' mellyben ifjúság bennünket a' legszebb reménnyel kecsegtetne, a' felsőbb hadtudományt, és a' hadművészetet kivéve, minden katonai tudomány tanítatnék. De mivel az ide választottak közül sem mindnyájan felelhetnének meg a' várakozásnak, tehát az utolsó két évben, még egy kiszemelés történhetnék, szerinte a' legjelesebb egyéneknek alkalom nyujtának a' magok tökéletesítésére. Ezek egy évvel tovább maradhatnak az academiában, és kiléptekkor előttök (egy félévi szolgálat-tétel után a' gyalogságnál, ugyan annyi a' vadászoknál, és egy évi az utászoknál) a' tábormok-karhoz az út nyitva állana.

Ámbár itt általánosan voltak a' katonai academiák érintve, de mi a' jelesebbek kiválasztatását illeti, abban a' hécs-újhelyi academia, mellyben ezen rendezés már régóta sikerrel létezik, mintául szolgálhat, itt azon egyedek, kik magokat megkülönböztetik, már tisztí rangban ugyan, de egy évvel tovább tanítattnak.

A' tanítás következő tudományokra lenne osztható:

1) Mindenekelőtt a' test' fejleme vétessék figyelemben, melly a' szellem' elevenségét ébreszti. Az erőt ön-

bizodalmat, és lelki jelenlétet, csak a' test gyakorlat által nyerheti meg. Minden tudás halva születik, ha azt a' munkálkodó ész életre nem serkentené, de a' sok ülés által, is szellemi tehedelmében megerőtötett ifjú elhal, tehát a' testi gyakorlatokat kell minél előbb elkezdni. Az olly tiszt, ki az előnyomulásban semmiféle akadályt nem ismer, a' ki árkokat, kerítéseket, és falakat át tud ugrani, szebb példát ad alattvalóinak, mint egy más, bár miként szóval buzdítani tudó.

A' nevendékek testi erejük fejlemi szerint a' gymnastica valamennyi fokozatában, minden osztályban, gyakoroltassanak.

Az legnagyobb kárára válnék a' katonai intézetnek, ha némelly szerencsétlen esetek miatt, ezen olly igen szükséges ága a' tudásnak elhanyagoltnék.

2) A' morál. — Az igaz és rosz, az erény 's bűn megismertetése, már az eszme kifejlődésével kezdődjék, 's az, az akarat' képessége felfogásával párositassék.

A' 12-ik éves figyermek, már mind jóra, mind roszra hajlandó, annakokáért a' morál' előadása már az első osztályban kezdődjék, 's azt, az academiái éveken át, szünetlen hallja.

A' test kifejlődésével mindig növekedő lelki erő, az észnek az érzékiség kívánatai ellen, mindig nagyobbodó küzdését feltételezi. A' 7-ik osztály' nevendéke láng érzelmé, hajlandósága, és kívánata örvényébe süljedne morál segedelme nélkül; minélfogva az előadásnál főkép a' magánuralkodásra kell hatni.

Az igazságosság valamennyi erényt magában foglalja, de az a' magán uralkodás és önmegtagadás nélkül nem gyakorolható. E' két lelki erő nélkül az ellenség iránt sem lehetne igazságos valaki.

Egy életrend sem kívánja meg úgy az igazságosságot, mint épen a' katonai, hadifék jelszavával; itt az alatta-valót csak előljárójának természetévé vált igazság szeretete mentheti meg az önkénytől.

A' katonai academia nevendékének, az alázatosságot, és igasság szeretetet tegye legszentebb kötelességévé. Egy érdemtelen megbántást többször az egész éltén át, alig lehet jóvá tenni, pedig milly édes, ön-szemrehányás nélkül meghalni tudni.

Sohase takargassa magát az önkény a' hadfegy' lepelyével. Ennek létezni kell, mert máskép a' szolgálat minden lánczai felbomlanának, de az a' boszú kivitelre, vagy mellékes czélokra ne használtassék soha, mert máskép a' parancsnok nagy-poroszló szerepét lealacsonyodva játszaná.

A' durvaság, 's alacsonyosság, mint főokai az alatta-valóvali roszbánásnak, a' nevendéktől a' legnagyobb gonddal mellőztessék. Őt minden igaz, jó, és szép fel-foghatóságára kell nevelni, akkor alacsonyosságot nem követhet el, és ha történnék is olly eset, melly azt gyanítathatná, az akkor inkább érzelmi hevességből, mint lelki alacsonyásgból eredhetne. A' lelki alacsonyosság, egyedül az ostobaság' 's konokság' szüleménye. A' nevendéket először erényes jó embernek kell nevelni, úgy aztán jó felebbvaló válhatik belőle.

A' morál tanítónak megválasztása, a' legnehezebb feladatok közé tartozik, mert a' ki azt tanítná, annak elébb magának kell erényesen érezni, gondolkozni, és cselekednie. Az academiában lakó morál tanító erkölcsé, ment legyen minden gyanútól, mert ő a' nevendékek közti jelenlétével 's velek való társalkodásával, örökké szem alatt van. Igazság 's ne tettetés beszéljen belőle, ha tanítását sikeresíteni kívánja, mert a' lelketlen előadás elfonnyad az ifjú láng érzelmén. Csak a' szeretve tisztelt atya találja el az igaz szavat, melly gyermeke lelkére hat; azért az előadás szüntelen vonzó maradjon, mert az erényt nemcsak ébreszteni, de a' jövődöre is meg kell tartani.

3) A' tisztí nyelv!

4) A' szép 's jó folyó gyors írás. Az olvasást, és írást a' 12 éves gyermek, már mint első iskolai tanulmányt a' nélkül is magával hozta, benne a' folytonos gyakorlat által mihamar ügyességet is nyerhet. A' szépen olvasás a' tudással a' nélkül is mindinkább gyarapodik.

A' regék és más effélék tanítása kihagyható; a' továbbí írás tanítás ment legyen a' caligraphiától, elég legyen az egyszerű 's biztos kéz-írat, legajánlatosabb lenne a' jó és gyors írás mestersége (stenographia).

5) A' földtan, természet, 's világ történet.

A' természet történetből csak a' legszükségesebbet kellene előadni, a' többit az önkiképzésre bízni, a' világtörténete ne csak időszakonként jól rendezve, de tekintőleg annak jellemző időszakaira kiemelőleg, azoknak legjelesebb férfait kimutatólag, adassék elő.

6) A' bölcsészet 's a' szónokság nagyából (katonai buzdító beszédek kidolgozásival együtt):

7) A' mathematica, számvetés, algebra, földmérés és trigonometria, valamit a' természettanból is, és fejtegetése a' csillagos égnek.

8) A' vidék, lát és tájraz (az utobbit térségen, magas és közép hegységen kell gyakorlani, hogy a' földszin' minden részzeit, a' nevendékek megismerhessék).

9) A' szolgálat 's gyakorlati alapszabályok. A' mozgalmi gyakorlat, és az oktatás, a' csatároknak a' földszínhez különös alkalmaztatása.

10) Az utászati tanítás, egyesítve a' táborig, a' maradó erősítés vázlatival, 's a' tüzérség legszükségesebbel.

11) A' hadtörvény, hadtörténet. A' régiek azon elválasztó ütközeteit, mellyek az ujkor hadtudományában és harczművészetében érintkezésbe jönnek, a' tanításnál különös figyelemben kell venni, p. o. taktikai tekintetben, és más egyéb viszonyaiban, az asperni sokat hasonlít, a' cannaü ütközethez.

12) A' költészet, a' legjelesebb költők munkáik előolvasásával, de a' vers-nemek' magyarázata nélkül.

13) A' katonai tisztitoll.

14) A' nyelveket a' mint azok most, a' német katonai akademiákban tanítatnak.

15) A' földszintan, 's a' földszinhasználat. E' két legszükségesebb tanok, mindig együtt tanitassanak, és pedig nézhető mutatványokban. A' nevendék p. o. láthassa a' hegység' minden alakzatit agyagból készítve. A' különféle hegység tulajdonságai megfejtessenek előtte, a' helyzetek, mozgalmak, csaták kedvező, vagy ártalmas környúlmeire vonatkozólag, A' látással nevededik az észfogalma.

Ha a' földszinhasználatát, a' földszintan után akar-nók előadni, akkor az előadás végzetével kezdetét felednénk, ellenben mind a' két tanítás egybevéve, annál világosabb, és felfoghatóbb leend.

Még eddig egy rendszerinti földszinhasználatról az akademiákban szó nem volt, sőt magát a' földszintant is, melly minden katonai tudásnak alap-eleme, az előadástól többnyire kizárták. Elkerülhetlenül megkívántatik, hogy e' tudományok oktatója földszin ábrázoló és harcztudós is legyen, a' hegységek 's völgyek alakításait agyagba gyürni értse, mert a' gyakorlati harcztan, a' földszint használni tudását föltételezi. Ha délelőtt a' földszintan, földszin alkalmazásával agyag formák szerint tanítatik, akkor délután ugyan azon tájék, melly e' végre a' vidéken kiszemeltetett, a' nevendékeknek természetben is megmutassák. Ekképen a' theoria a' praxissal karonfogva együtt haladhatna.

16) A' gyakorlati harcztan, a' tábori szolgálát, és a' hadtudomány főelvei. Itt megszűnendik minden theoria, minden könyv nélküli tanulás, itt csak a' gyakorlat vezet-het célhoz. A' szántóföldek, rétek, hegyek, 's völgyek, az iskola szobát nélkülözhetik. Sőt a' sik gyakorlati tér is szükségtelen lesz, mert a' gyakorlati harcztan

elvei szer'nt, mit sem érnek a' csinos mozdulatok, egyenes arczmars a' szántó földeken keresztül kasúl nem is létezhetik. Mesterkél't vonulatok kerítések kertek, majör-ságok közt, mellyek a' hadak fejlődését akadályoztatják, meg nem történhetnek, a' hadoszlop tömegbe szorongva mozog, miglen a' felmarsolási pontot eléri. A' csatár-láncz nem fejledezik ki többé a' gyakorlati téren, hanem föld-metszéseket keres, a' hol az első védelmi állodást feltalálhatja. — A' csatár védő tárgyat keres, a' gyakorlati téren cserét, kerítéseket, árkokat, 's más több illyest koránt sem talál.

A' tábori gyakorlat szántóföldeket, erdőket, falvakat, vizeket, hidakat, 's mélyutakat kíván, mellyek mindennemű formákban, változatokban felkerestetnek.

Egy tetemesebb patakon vezető hid, a' védelemnek több vagy kevesebb kedvezményt adhat, mert az, a' meg-támadást könnyítheti vagy nehezítheti. A' hidmelléki egyik parton, a' honnét a' megtámadás váratatik, cserék, vagy fák álnak, a' másik part csupasz, semmi kedvezőt sem nyújt a' védelemnek, vagy ellenkezőleg. Miként leend tehát, a' csatárok felállítása, mind a' két esetben? De a' hidak közeliben a' cseréken 's fákon kívül, töltések, árkok, házak, malmok, 's más efféle tárgyak is, majd a' támadó majd a' védő részen létezhetnek, ilyenkor mindig máskép történik a' védelem, máskép szinte a' támadás is. A' milyen viszonyban állnak a' hidak a' védelmi és támadási rendszerrel, ugyanúgy vannak a' mélyutak nyitányaival 's torkolatival, ugy szinte a' falvakkal, az erdők kigőrbédéseivel 'stb. Ezt sem fegyvermezőn, sem a' fekete táblán sikerrel gyakorlatba hozni nem lehet.

Az illyféle gyakorlatoknál, a' 6-dik osztály neven-déki képzik a' hadnépet, a' 7-dik pedig a' tiszteket, eb-ből még az a' haszon is háromolhatik, hogy a' 6-dik osztály már előkészülten, jövő évi tanítást jobban 's könnyeb-ben felfoghatja.

A' 7-dik osztály mindegyik nevéndéke a' tábori szolgálat minden kisebb feladatait szakaszok, vagy félszázadként átgyakorolhatja, egy egész század kísérleténél pedig az 5-dik osztályt is hadnépül lehetne használni, akkor asztán a' sorzat két rendben történnék. Főkép a' végör szolgálatokat kellene ekképen gyakorlani.

A' további kérdéseket p. o. miféle földszint kíván arcz-vonalmi állodás? mellyik csapatokat, tömeg, vagy négyszögeket? a' helyszínén kellene meghatározni 's elintézni, ugy szinte gyakorlatilag kellene megmutatni, mikép mozog a' tömeg, a' legrövidebb uton egy ponttól a' másikhöz. Később a' legjelesebb nevéndékeknek, minden segéd eszközök nélküli gyakorlati példákat kellene feladni; e' végre a' harcztan tanítója elébb önmagának, az alkalmas földtért kikeresi, ezután a' fiatal harcgyakorlókat kiküldi, hogy azok saját fogalmok szerint a' feladott példára, a' legalkalmasabb állodást kikeressék.

Efféle nagyobb feladat lenne p. o. ez: Egy zászlóalj, egy csupasz vagy benőtt magasság védelmére küldetik, mellynek ugyan ezen hadállodására elég kiterjedése van, és a' szárnyaknak is támasz pontokat adhat. Az előörsök, 's a' tartalék leszámításával; a' főhad felállítást, az állodás kicsinységéhez kell alkalmaztatni. Az ehhez alkalmas magasság feltalálása után magából következik a' hadfelállítása. A' fiatal harcgyakornok először is véleménye szerint, leginkább alkalmas földtermetszleken egy csatár lánczot von, aztán a' főhad; végre a' tartalék' felállítását határozza el.

Ezeknek történte után a' tanító a' többi nevéndék' véleményeit is kihalgatja: valljon a' példa voltaképp meg lenne e' fejtve, 's így ha mindenik' nézeteit meg ismerte, kiigazítja a' fenforgó hibákat, és elrendezi az állodást úgy, mind annak kell lennie.

A' támadás és a' védelem módjáról ekkép kell együtt értekezni, és gyakorlatilag kivitelben is hozni, megfejtve az okokat, hogy ennek így és nem máskép kell meg-

történnie. A' felsőbb hadtudományban, és harczművészetben saját szorgalmuk által műveljék ki magokat az académiákból már kilépett ifiak.

A' szerencse sokszor a' kevésbbé ügyest is elősegíti; de egy valódi vezérben, a' láng-ész, a' tudással mindig egyesülve van.

Österreich. Milit. Zeitschrift után.

KORPONAY JÁNOS.

XX.

NÉPNEVELÉS.

III. TUDOMÁNYOK. α) HUMANISMUS.

Miután eddigiek szerint, a' népnevelés fogalmát a' legszélesebb értelemben, a' köztársulat minden egyes tagaira, 's minden felsőbb és alsóbb helyzetű és műveltségű osztályira egyiránt kiterjesztendőnek állítottuk, továbbra is azon fogalomhoz alkalmazva fejtegetendjük előadandó nézeteinket. A' népnevelés alapjának pedig a' tudományok és hasznos ismeretek terjesztését, vagy is az általános nemzeti műveltség és felvilágosodás előbbrevitelét tekintjük; mivel mindazonáltal e' részben a' vélemények több felé ágaznak, szükség lesz a' főbbeket egy két szóval röviden érinteni.

Némelyek a' vallásos érzelmeket, mások a' szív-képzést, mások ismét az erkölcsiséget vélik a' népnevelés alapjául tartandónak.

Ne vegyítsünk össze czélt és eszközöket, okot és okozatokat, értelmiséget és érzeményt, istenieket és emberieket egymással.

A' vallásosság az általános népnevelés alapja már csak a' vallások különfélesége, sőt ugyanazon egy val-

lás többféle hitágazatai miatt sem lehet. Mindenik fél a' magáét tartja szentnek igaznak tökéletesnek, ahhoz ragaszkodik, annak elveit tanítmányait csalhatatlanoknak hiszi, 's felettök itélni részint túl jár az emberi véges belátás szűk körén, részint ha még ez magában túl nem járna is, a' lelkiismeret legalább maga felett, az erőnek önkénytes zsarnok uralkodását nem szenved. Ezeknél fogva ha a' vallás szent tárgyait tesszük népnevelésünk alapjául, ki kell azt terjeszteni egyiránt minden vallásokra és hitágazatokra, ki kell terjeszteni még azokra is, melyeket meggyőződésünk szerint tévelygőknek hiszünk. Azután ha ezen elv mellett következetesek akarunk maradni, e' szerint a' népnevelés eszközlését vagy ebben kellene helyeznünk, hogy az általunk igaznak ismert vallás tanítmányait minden kitelhető módokon terjesszük meggyökerezteszük, a' meggyőződésünk szerint tévelygő vallások tanítmányi terjeszkedésének tőlünk kitelhetőképen ellene szegőljünk, azoknak kiirtására összetett erővel törekedjünk; vagy abban; hogy minden létező vallások gyakorlata nem csak szabadon megengedtessek, hanem egy-szersmind azoknak gyarapítását, terjesztését, meggyökereztetését a' népnevelés egyedül való leghathatósabb eszközének tekintsük. Sem egyik sem másik nem vezet az emberi társulatok' földi rendeltetésének betöltésire, melly természetesen nem lehet más; mint a' társulat minden tagja összes erejének ugyan azon közös célnek elérhetésire vagy megközelítésire intézett összpontosítása. De az első nyilvánosan feltenné, hogy a' magunk akar igaz, akar tévelygő véleményei mellett, a' másoké ellen nyilvános harcra keljünk, 's így a' békés egyetértést 's közremunkálkodást zavarná meg; a' másik nem csak hogy egyiránt pártolása alá venné az igazságot és tévelygést, hanem ezen felül a' különféle, vallási tanítmányok mindinkább mélyebben szándéklott terjesztése és meggyökereztetése, szükségesképen mindinkább tágítaná azon kö-zöket, mellyek a' különféle felekezeteket egymástól elvá-

lasztják; holott ezeket egybeolvasztani volna leginkább a' társas életi munkásság' következőleg a' népnevelés kötelessége. Közelebb e' czélre vezetőnek látszhatik tehát a' másik kettő — szívképzés, 's erkölcsiség.

Nincsen veszedelmesebb tévelygés mint az, a' melly kívülről tetszetős csábító alakot öltözvén magára, elsőben képzeletünket hódítja meg, mellyet birodalma alá vetvén azután tetteinkre 's akaratumkra terjeszti ki elfoglalásait. Az erényt tiszteljük csudáljuk szeretjük, 's ezen érzeményeket az erény iránt önszeretetünk átkos munkálkodása észrevétlenül gerjeszti fel bennünk. Vajmi nagyon csalatkozunk azonban, ha azt gondoljuk, hogy szívünk ezen érzeményei magával az erénnyel azonosok, méginkább csalatkozunk, ha azt véljük, hogy ezen érzemények felgerjesztésével táplálásával ingerlésével és akármel mellékes utakon elérhető kifejtésével, az erényesség pályáján valódi sikeres lépéseket tettünk, avagy ezen ösvényen az emberiséget az erény pályája felé útba igazítottuk. Az erény szeretete még magában nem erény, annyival inkább nem erény a' szívnek hirtelen fellobbanó és szintolly hirtelenül mulékony érzelmei. És hogy az erény iránti természetes vonzalmunkat nem az erényességben hanem az emberi természetnek más valami általánosabb tulajdonságában kell keresnünk, a' mindennapi tapasztalásból könnyen által láthatjuk. Nincs olly elvetemedett gonosztévő, ki a' jó tetteket jónak szépnek kívánatosnak és követendőnek el ne ismerné, sőt nincsen talán egy is, a' ki belső természeti ösztönénél fogva a' jótettek cselekvésére és gyakorlatára ne indíttatnék, ellenben a' bünt távoztatni ne akarná. Mellyből valamint egy részről következik, hogy az erényességhez a' jó tettek gyakorlata iránti belső természetes vonzalom magában nem elég, úgy más részről következik az is, hogy sem az erények szeretetének gyökere nem magában az erényességben rejtetik, sem pedig a' jótettek iránti szeretetnek és haj-

lammak ébresztésével az erény' tettleges gyakorlására csupán a' szív képzésével eleget nem tehetünk.

A' szív képzésére alapított nevelési rendszerek vég-eredménye utoljára sem egyéb, mint a' képzelet felhevítése 's az indulatok izgatása; mellyeket tartóztatni kell inkább mint sem elősegíteni, mind a' felhevült képzelet mind az indulatok kitöréseit okos mérsékléssel fékezni. Igaz ugyan, hogy ezen rendszer hibáit tetszetős külszín alá takarhatjuk mondván: nemes értelmeket kell a' szívekben gerjeszteni táplálni és meggyökereztetni, melly ha könnyű szerrel és az e' végre használt eszközök segédelmével lehetséges volna, talán legrövidebb úton vezetne célunkhoz.

Azonban ki ne tudná, hogy a' szív érzelmei nem szolgálhatnak az élet és erény szövevényes pályáján biztos vezérül, sőt gyakorta éppen annak sugallatai tántorítanak tévelygő lépésekre. Ki ne tudná, hogy a' vétkek nem mindenkor szántsándékos gonosz tett, hanem tévedés, erőtelenség, és hogy a' vétkes indulatok ugyan azon tárt kapukon tódulnak szívünk belsejébe, mellyeket vigyázatlanul a' nemes érzelmek gerjesztésére önkénytelen fenytogattunk 's őrizetlenül hagyunk. Látni való azért is, hogy a' szív képzésével nem érhetünk el felsőbb célokat annál, hanemha képzeletünk szerint a' jó tettekre fogékonyá tettük 's nemes érzelmeket indulatokat vágyakat gerjesztettünk fel benne. De az indulat gerjesztés, képzelet hevítés, vágyak ingerlése nem köttethetik csupán egy tárgyra; nem intéztethetik szabadon azon irányba a' merre akarjuk. A' kevésbbé fogékony szív egyiránt kevésbé fogékony jóra és rosra, az elkényeztetett gyöngéd érzelmek egyiránt könnyen csábíthatnak a' vétkekre, valamint a' jóra, ha mindkettő tetszetős külső alakban jelenik meg. Ellenben ha az erény mint legtöbbsnyire lenni szokott, komoly alakban tűnik elő, nem hizelg érzelmeinknek, hanem kötelességünk teljesítettését komolyon kívánja és követeli, ne kételkedjünk felöle, hogy szív-

képző fáradozásainkkal érzelősekké képezett nevendékeink negédes megvetéssel fognak tőle visszafordulni.

Az erény gyakorlati iskolája a' cselekvő munkás élet mezeje, nem pedig a' képzelgés virányai. Minekokáért azon eszközök, mellyek az igénylett szívképzés elősegítésére alkalmaztatnak, még inkább eltérítenek a' nevelés eszméjétől mint az elv maga. Ezen szív képzés elérhetésre nem lehet más módokat elővenni, hanem, mivel a' természetes események sem elrendezése alkalmazása nem áll hatalmunkban, szükségképen képzeletünk forrásából kell azokat merítenünk, annálfogva költött történetek terjesztetnek elő, beszélyekben, regényekben, élő szóval és szini mutatványokban, mellyeknek hatásától kellene a' szív képeztetését várnunk. Lássuk most mi következése lehet mind ezeknek, sőt mi következésének kell lenni elmaradhatatlanul.

A' költött események végökre járnak szemünk előtt előadatva, 's mi azoknak minden cselekvőség nélkül részvétel nélkül nézői vagyunk. A' költött daraboknak legfőbb tökélye pedig abban áll, ha az ámulást a' valóságos történethez legközelebb viszik, érzeményeinket szintazon magas fokozatig felizgatják, mintha azok valósággal a' gyakorlati életben szemünk előtt történnének. Figyelmezzünk tehát azon nagy különbségre, melly a' valóságos eseményeket és azokbani részvétet a' költőiektől megkülönbözteti.

A' valóságos eseményekben tettelesen együtt érezzünk örvendünk és szenvedünk embertársainkkal, együtt törekszünk elérni vágyaink tárgyát, együtt munkálkodunk velők azoknak elérhetésiért, velők együtt tettelesen összetett erővel igyekezünk elhárítani a' ránk sulyosodott veszélyeket, avagy a' fenyegetőket eltávolítani, tettelesen segílyt kérünk és nyujtunk egymásnak. Mind ez, a' költött események körében egészen másképen van. Itten akár mint áradozzanak különben indulataink, akár mint váltógassák egymást, ha bár a' legemberibb és nemesebb

érzemenyek is, szánakozás, félelem, reménység, felebaráti szeretet, jóakarát, részvét, könyörületesség, minden további beavatkozás nélkül magára kell hagynunk a' költői kifejlődést, lelki testi tehetetlenségben szemlélnünk mind addig míg nem képzelő tehetségünk előtt mintegy lenge álmokép eltűnik. 'S mi leszén eredménye a' költői ámulásból lett felébredésünknek? Ez, hogy az események folyamata alatt mind azon előszámlált emberi nemes indulatok gerjedeztek bennünk, a' nélkül hogy tette indítottak vagy indíthattak volna. Mivel a' költői eseményekben nem valánk tettlegesen érdekelve, hozzá szoktatjuk magunkat a' tétlenséghez még akkor is midőn felgerjedt szívindulataink cselekvő részvételre ösztönöznek. Még az pedig idáig kétség kívül alkalmasabb eszköz a' valódi erényesség kifejlődésének 's megerősülésének feltartására mint sem annak elősegítésére.

Vizsgáljuk meg szívünk titkos rejtélyeit más oldalról is. Vajjon mi lehet oka hogy az erény előnkbe tükrözött példányaiban kivétel nélkül gyönyörködünk, hogy nincs olly elvetemedett gonosztévő kinek kehlében az erényesség példái tisztelet és szeretet érzelmeit ne költenék fel, és kivétel nélkül mindenki, ha bár az erények követésére erőtelen legyen is, szereti magát erényesnek mutatni, ön hibáit maga előtt 's lehetőségig titkolja mentegeti, mind maga mind mások előtt szeret jobbnak látszani mint a' millyen valósággal. Mind ez, az emberi természetnek általános tulajdonsága lévén, nem származhatik egyes körülményekből, különös hajlamokból, a' miveltség fokozati kifejlődéséből vagy akárminémű viszonyok 's társas életi helyzet különféleségeiből. Ennek oka az érzelmelek legfelsőbb általános kútfejében rejtezik, az *önszeretelenben*.

Lehet szeretni az erényt nem csak erényességéből elvekből 's elszánt jó akarathól, hanem lehet szeretni, és ez a' leggyakoribb eset *önszeretelenből*. Midőn látjuk hogy a' magas erényű férfiak önmagukat áldozzák fel a' közjóért, mások boldogságáért, a' mi javunkért, vallyon

valami különös erkölcsi kifejlődés kívántatik-e hozzá, hogy azoknak tettét helyben hagyjuk dicsőítsük magasztaljuk? hiszen ez színtolyan természetes, valamint az önszeretet ösztöne, sőt tulajdonképen semmi nem egyéb hanem épen az. Vallyon ha szinte az elragadtatásig áradozunk is érzelmeinkben, magasztalásainkban dicsőítéseinkben, mind addig valamig akaratumk cselekvésre nem indul, adtuk-e legkisebb jelét erényességünknek? hiszen ha mindennyi magasztas indulatok is cselekvésre nem határoznak bennünket, nyilván kell lenni, hogy mindazon gerjedelmeket elfojtottuk magukban 's az önszeretet az erényesség felett győzdelmet vívott ki magának. Előtükrözhetjük tehát az erény ragyogó példáit, 's a' sziveket azok iránt tiszteletre szeretetre gerjeszthetjük, ha még innét koránt sem következik, hogy azon példák és a' szív felgerjedt érzeményei cselekvésre indítsanak; a' szív belső titkos rejtekeiben ezen példák és érzemények egészen ellenkező hatást gyakorolhatnak. A' tehetetlen érzelő igen szépek, helyesnek, követendőnek hiendi az erénynek elébe tükrözött dicső példáit, de koránt sem magára alkalmazva, hanem csak annyiban a' mennyiben másoktól annál inkább megkívánja sőt követeli, hogy a' közjóért a' mások 's illetőleg az ő jóváért, azon erényes példáknak minél több követői találtassanak, részről nyugalmas kényelmében ő is megteszi a' magáét, mert hő tisztelője magasztalója leend az erénynek, 's ennél mi kell több? mint hogy szív indulatai tovább nem viszik. Innét van a' nép változó kedélye, magasztalja a' nagy férfiak erényes tetteit 's égbe emeli őket mindaddig míg azokat felfogása szerint a' maga hasznára intézetteknek hiszi, de ha viszont azok, vagy nem a' mindennapi belátáshoz alkalmazvák, vagy nem közvetlenül a' mai haszonra hanem a' később jövődőség maradandó boldogságára vagynak számítva, azokat vagy soha el nem ismeri, vagy miattok a' közjó fáradhatatlan magas erényi előmozdítóit kész üldözéseinek tárgyává tenni. Innét van az emberi termé-

szetnek gyengeségét igen jellemzőleg 's igazán festő közmondás: *mások szemében meglátjuk a' szálkát, de nem a' magunkéban a' gerendát.* Ugyan is, az önszeretet felnyitja 's éles belátásává teszi szemeinket a' mások tetteinek megítélésében, ha azok hasznosok vagy ártalmasok a' közjónak, másoknak és magunk érdekeinek előmozdítására, a' jótettek gyakorlatát önérdekeink szerint ismerjük és követeljük másoktól, azoknak elmulasztását másokban megróvjuk, magunk tunyák és restek maradunk a' tettekben 's az önszeretet számunkra mindig talál kifogást és menteséget, mellyel az elmulasztásokat fedezgetjük, mások iránti követeléseink pedig, egy az hogy önszeretetből erednek, más az, hogy épen azokkal a' jótettek iránti belső meggyőződésünket 's hajlamunkat véljük kijelenthetni. Nem tagadhatjuk ugyan azok véleményének helyes voltát, a' kik az erény ismeretét és szeretetét annak gyakorlására a' legelső szükséges lépésnek állítják, mint-hogy ez valóban igaz; hanem épen itt rejtezik az álokoskodásoknak és tévelygő következtetéseknek gyökere. Első szükséges lépés kétségen kívül, de nem is több annál, annyival inkább nem minden, pedig azoknak véleményök szerint, kik a' nevelés egész erejét a' szívképzésiben, a' képzelő tehetség érzemények hajlamok fogékonyság kifejtésében helyezik, mindennek kellene lenni. Épen azért mivel első lépés, nem kell azon első lépcsőnél megállapodni; mert így látnivalóképen sem előre sem hátra nem mozdulván kénytelenek leszünk szüntelenül ugyanazon egy körben forgani, és végezetre épen azért mivel ez az első lépés, úgy vannak már magától a' legfelsőbb böccességtől az emberi élet földi viszontagságai elrendezve, mellyeknél fogva ezen első lépésre nem csak vezettetünk, hanem szinte bele állítatunk. Annak a' ki nevelési rendszerét a' szív képzésre akarja alapítani, 's nagy céljának nem csak külszíne, hanem belső lényege fekszik előtte, nyitva van az emberi események gazdag raktára a' maga mindennapi végetlen változatosságával.

Nincsen szüksége reá ha csak kényelemből nem, hogy költői érzékeny eseményeket keressen össze, menjen a' hely színére, szálljon ki az emberi élet munkás körébe. Látni fogja itten a' természet egyszerű jellemző esetével festve mind azon jeleneteket, mellyeknek képeit a' költemények csak gyenge fénnel sugározzák vissza, látni fogja a' maga tiszta felfogásában épen azon szempontból honnét legvilágosabb belátást nyerhet magának, a' maga helyzeti körülményeinek, és mások iránti viszonyainak szempontjából, nem pedig az ámulás azon csábító helyzetéből, hova a' költemények szövete varázsolá. Nyitva fog állani előtte a' cselekvés mezeje, hogy szép gerjedelmeinek azonnal életet adhasson, a' jótétek alkalma, az álhatalatos erényesség pályája minden lépten nyomon kínálkozik. Itt megfogja ismerni az erényt azon alakban, mellyben az, az emberek között feltalálatható, 's követheti egészen azon tökélyig a' meddig követni tehetségei megengedik, meg fogja ismerni a' vétket, bünt, hibákat gyengeségeket a' maga különböző fokozataiban gyakran amaz álköntösök alatt is midőn az erényesség külszinét öltözi magára. Meg fog ismerkedni azon nehézségekkel, mellyek a' valódi erénynek' útjában állanak, 's érdemeiket legtöbbször alattomos irigység kisebbíti — mind ezek méltányosabb, alaposabb, tartósabb tiszteletet és szeretetet gerjeszhetnek szívében az erény és annak követői iránt, mint sem a' képzelet varázs elötükrözései valaha tehetnék.

Mind ez, a' szív képzésre nézve egészen másképen van. A' képzelődést és az indulatokat felgerjeszteni kívált ifju szívekben könnyü; mivel mind a' kettőre a' még meg nem állapodott életkor természettel fogékony. Az indulatok homályt vonnak az értelem belátása elébe, a' képzelet gyönyörködtető kellemetes alakban tünteti fel az élet nehéz pályáját, az erényes munkásságot könnyűnek festi, mellynek követése annál inkább kívánatosnak látszhatik, mivel követőit bizonyos jutalom és dicsőség várja készen. Ám

de ha tette kél a' dolog és látni fogja, milly nehéz az indulatokkal diadalmasan vívni meg, 's kivált ő neki, ki nek indulatait a' szívképzésre szolgáló eszközök még inkább felerlették 's elérzékenyítették; ha látni fogja milly nehéz az életszövevényein keresztül az események összefüggését világosan felfogni, 's neki még nehezebb mivel képzelete minden szikrától fellobban 's felhevült indulatai ide oda ragadják; ha látni fogja, hogy a' jótetteknek várt jutalma gyakran megvettetés, míg más részről a' véték magas polczáról gúny kaczájja néz alá az eltapodott erényre és szenvedő emberiségre, ha a' hasonló látványokra minél kinosabban facsorodik össze elérzékenyült szíve, annál nagyobb elkeseredéssel érezi tehetetlenségét, azoknak folyamatát gátolni vagy feltartani, ha méltatlanokra pazarlott jótéteményeiből irgység hálátlanság, rossz akarat magvait látja kikelni 's több efféle; mi lehet természetesebb mint az, hogy mind ezen előtte váratlan következmények erejét, kedvét, tehetségét elveszik 's az erény útjáról ha el nem tántorítják is legalább annak követésében kétségen kívül meglankasztják.

Az úgy nevezett szívképzést akármellyik oldalról tekintjük, az valóban nem egyéb mint az érzemények elkenyeyztetése, indulatok lázítása és képzelő tehetség felhevítése. Ezek egyáltalában nem szolgálhatnak az élet bölcsességére eszközüil és vezéruil. Az érzelő nem ismeri az erkölcsiséget a' maga valódi alakjában, 's azt, nem a' kötelességek viszonyai, hanem önérzeményeinek csábító sugallatai szerint itéli. Végszélja még az erkölcsiségben is, nem önmaga az erény, hanem felgerjedt indulatainak betöltése, kielégítése. Igaz hogy a' szívképzés nem a' véték indulatok felgerjesztésére, hanem szép és nemes érzelmek felköltésére van irányozva, de nem különben igaz az is, hogy a' valóságos erény lényege nem vágyaink 's indulatink kielégítésében, hanem azok elleni küzdésben áll. Az is igaz, hogy az erényes tettek végrehajtását belső titkos gyönyör és megelégedés kíséri, de ez, természe-

tes jutalma az erénynek, nem pedig indító okának kell lenni, melly kettő egymástól felette különbözik. Amott indulataink kielégítésében akarjuk az erény jutalmát a' belső gyönyört és meglelégedést feltalálni, ha ugyan indulataink számtalan tévútra nem vezetnének, itten viszont az indulataink ellen kivivott diadalmas küzdelemnek ugyanazon belső meglelégedés mindenkor elmaradhatatlan jutalma.

Az érzékeny szívekhez csak az érzékenységek útján lehet férkezni, mellyet számtalan álakoskodók igen ügyesen használnak a' magok javára. Tettetett szenvedések méltatlanságok 's a' sors véletlen csapásainak előtükrözésével gyengéd indulataikat a' szánakozás és könnyörületesség vagy más egyéb nemes érzemények gerjesztésével magok részire csábítván, azoknak jótékonyágával önkénytelen tetszésök szerint vissza élnek, 's e' miatt történt gyakori csalatkozásaik végtüre nem ritkán a' jobbaknak erkölcsi jellemét is kétségessé teszi előttök, Az emberek csalárdsága, tettetése 's hálátlansága ellen kezdenek panaszkodni, holott mind az, ön hibájok és tévedéseik természetes következése, és itt telik be önmagokon azon szomorú tapasztalás, hogy az indulatok kielégítéséből származott külszinű erényesség nem vonja maga után a' valódi erénynek érdemlett jutalmát. Ők úgy szólván nem követői az erénynek hanem azt várják, hogy a' jótettekre ajánlkozó alkalom utánok járjon, helyekbe menjen, tetszetős külszint öltözzék magára, és sziveiket a' jótettek-re meghódítsa; de a' valódi érdem magába zárkozik, nyilt arczzal egyszerű köntösben jár kél közöttünk, szerény bizodalommal fedi fel belsejét, és ha mind ez nem elég, a' csábító ingerlések foganatba vételére nem vetemedik, késszebb a' sors méltatlan csapásai között is büszke önérzettel tovább türve azokat, hátat fordítani olyanoknak, a' kiknek segedelmező részvétők megnyeréséért önmagát megalacsonyító eszközökhöz kellene folyamodnia.

Az érzékeny szív, a' világ ingerlő csábításai között, a' maga tehetségeinek köréből könnyen erejét felmuló tettekre kiragadtatván, félre vezetetik. A' jótékony-ság a' felhevült képzelet minden csábító ingereivel hat lelkületére, 's elragadtatásában észre sem veszi, mennyire terjedhetnek tehetségei, ugyanazon felhevült képzelet számtalan be nem teljesülendő 's be nem teljesülhető reményeket varázsol elébe, mellyeknek álom képei egyenkint tünedezvén, végtire a' valóság rideg körülményei között ébred fel, 's érzékenységeinek előbbi bájos sugallatai mellett, a' szigorú kötelesség is hallatja parancsoló szavát. Azonban amaz kecsegtető, érzékenyítő, bájos hangzatu, emez hideg és komoly. Hova hajuljon inkább, kétségkívül amoda a' hova érzelmei vonzák, 's a' kettőnek összeütközésében nyilvános tévedéssel az erény egyenes útjáról, az érzemények sikamló ösvényére félre tér.

Ezen, 's ezekhez hasonló okok miatt, a' komolyabb bölcselkedők az erényesség más elvét állították fel, más kútfejét keresték. Cselekednünk kell a' jót, követnünk az erényt, távoztatnunk a' bünt és vétet, az indulatok befolyása, a' vele összeköttetett jutalomra való tekintet nélkül, sőt annak épen ellenére is, csupán azért mivel az erkölcsi törvény, erkölcsi köteleztetésünk. Ezen elv ellen nem lehet kifogást tenni azon részről, mintha az erkölcsiséget nem a' maga legnagyobb tisztaságában állítaná elő. Mert valóban akar szemléleti, akar gyakorlatiképen tekintsük, azok érték el az erényesség legmagasabb fokát, a' kik azt az indulatok minden hánykódásai között tántoríthatatlanul követik, 's azoknak erényeit cudáljuk leginkább, a' kik önmagukat megtagadva, feláldozva, megvetve az élet gyönyöreit, erényes tetteket cselekedtek nemcsak a' jutalom teményének hátra tételével, hanem azokból önmagokra 's hozzájuk tartozóikra háromló elkerülhetlen veszélyeknek bizonyos előre látásával.

Hanem, vajmi kevés példákat látunk tapasztalunk illyesekre a' mindennapi életben, 's ki tudja az emberileg

úgy látszó legtisztább erény is nincsen-e belsőleg az önzés némi salakjával vegyítve? Felhozhatjuk a' nagy hazafiak 's hősök dicső példáit, a' kik honuk' javáért 's megmaradásáért üldöztetéseknek veszedelmeknek tették ki magukat, sőt életüket áldozták fel, de tetteik belső rugóját aligha sejthetjük, és ha mind azok feltárva volnának előttünk, nagy kérdés, ha igen sok esetekben, melyeket mostan bámulva csudálunk és magasztalunk, az erény külszine alatt nem csupán megvetendő emberi gyengeségeket fedeznénk-e fel? Akármint legyen, elég az, hogy ezen elv által kitűzött magas erkölcsi tőkélyre is minden bizonnal csak lépcsőnkint lehet embernek felverekedni, vagy legalább azt, a' mennyire tőle kitelik megközelíteni; ha tehát a' népnevelést erkölcsi tekintetből sikeresen munkába akarjuk vettetni, mulhatlanul megkivántatik hogy szemléleteink ne csak kitűzzék az erkölcsiség elérhető vagy mégközelíthető legmagasabb fokozatát, hanem egyszermind az arra szolgáló eszközöket 's oda vezető utat kijelöljék.

A' világi törvények kötelező ereje nem különben ezen az elven látszik alapulni, sőt maga a' keresztyén vallás nyilván tanítja, hogy az erényességért jutalmat sem nem várhatunk sem nem követelhetünk, mert *ha az egész törvényt betöltöttük volna is haszontalan szolgák vagyunk.* Annak okáért a' világi törvények sehol és semmi időben nem hagyták mindenkinek szabad önkényére 's szívérzeményeire a' jótettek gyakorlását, 's a' vétkes cselekedetek eltávoztatását, hanem a' társas élet különböző viszonyai szerint, mind általánosan mind különösen a' teendőket parancsolják, a' távoztatandókat megtiltják, nem tévén jutalmat a' törvény teljesítésére, mivel ha azt egészen betöltöttük is, haszontalan szolgák vagyunk, hanem épen ezért, ellenkezőleg a' gonosz tetteket aránylagos büntetésekkel fenyítik. Ennélfogva a' világi törvények is, a' legszélesebb értelemben vett népnevelés, 's a' társulat minden egyes tagaira kiható, az egész társulatot általa-

nosan érdeklő erkölcsi nevelés eszközei, 's annál tökéletesebbek minél inkább megfelelnek céljoknak, hogy az alájok vetett népet az erkölcsiségben előbbre vigyék.

Mindazonáltal épen e' tekintetből vannak egymástól lényegesen különböző hatásai a' világi törvényeknek. A' büntetéstől való félelem visszatartóztatja talán a' kevésbé elvetemülteket, midőn más részről a' megátalkodott gonosz a' maga büntetteit még továbbra kiterjeszti, odáig, hogy gonosz tettei világosságra ne jőjjenek, 's e' közben gonoszságait újabb gonoszságokkal tetézni nem irtózik; az erőszakoskodó hatalmas még nagyobb elnyomást igyekszik gyakorolni az elnyomatott gyengébb fél felett, hogy tőle az elégtétel útját és reményét is bezárhassa. A' szigorúság magában nem elég, mert végrehajtás nélkül minden hatását elveszti, midőn ellenben a' törvények szigorúsága aránylagosan mindig a' végrehajtás nehézségeit neveli. Ezen kívül a' büntető törvényeknek két lényeges elveken kellene alapulni, mellyeket emberileg összeegyeztetni lehetlen, az általánosságon és méltányosságon. Egyenlő vétségeknek egyenlő büntetéssel kellene büntetettetniök. Ugy de minden vétséget számba vehetetlen sokféle körülmények határoznak súlyosbítanak és könnyebbítanak, mellyekre egyenkint tekintettel lenni a' világi törvényeknek teljes lehetetlenség; midőn tehát a' büntetések fokozatát csupán a' bűnök nemei szerint osztályozva szabja ki, 's ennél többet nem is tehet, a' büntetés leglényegesebb feltételét, a' vétkes elszánt akaratot, a' kénytelenség, esalódás, gyengeség 's a' viszonyok magával ragadó hatalma számtalan különféleségeihez mérni, minden emberi bölcsesség és hatalom körén túl van helyezve. Hasonló lehetetlenség adja elő magát más felől a' büntetések kiszabott súlya körül. Az egyéniség a' büntetések hatását egészen ellenkezőre változtatja. Némellyiknek elhordozhatatlan büntetés az, a' mit a' másik fel sem vesz. Egyik a' fájdalomtól, másik a' meggyaláztatástól, harma-

dik a' hosszú kínos szenvedésektől lelki nyugtalanságtól jobban retteg, mint az előtte készen álló haláltól, sőt velök szembe állítva inkább az utóbbit választja 's az öngyilkolás eseteit nem is lehet másunnét következtetni; másik csak hogy életét megtarthassa, akármit inkább eltűr. Már most tegyük fel, hogy egy nem szántsándékos gonosztévő, kit a' bűnök örvényébe nem rossz hajlam, nem elvetemültség, nem meggondolt elszánt akarat, hanem az élet szövvényi sodrottak, a' büntet ugyanazon nemeszerint büntetessék mint egyes másik szántsándékos elvetemedett gonosztévő; ezenkívül a' büntetés olyanemű legyen, melly az elsőre nézve a' maga egyéniségéhez 's egyéb helyzeti körülményeihez képest a' legborzasztóbb, emez utóbbinak legkevésbé félelmes, valóban kénytelenek leszünk magunkba szállva elismerni, hogy a' büntetés sem tethoz sem személyhez legkisebbé is arányosítva nem lehet, és az igazság szeretet érzelmeitől és kívánataitól minden tekintetben felette távol jár, — valóban ha a' lelkek belsejében vizsgálódhatnánk, borzadva kellené szemlélnünk, milly zsarnoki kegyetlenséggel lakol amaz, midőn viszont emez elszánt akaratu gonosztévő a' büntetés súlyát alig érezi, könnyen hordozza.

És még is mind azoknak elhárítására kétségen kívül semmi segéd eszközök nem találhatnak. Nem csuda tehát ha a' legszigorúbb büntetéseknek is a' vétkek irtására és az erkölcsök' javítására ritkán van várt foganatjok, hanem inkább úgy látszik, hogy azoknak mindennemű változtatásai alig szülnék más egyéb következményeket, mint azt, hogy a' büntettek szintén úgy mint előbb, a' társas élet körében maradván, csak a' társulat magános tagjai között változtatják szállásaikat, 's egyesek erkölcsi élete köréből más egyesekébe költöznek által. Nem csuda ha a' legszigorúbb kemény törvényeknek is egészen más következésük szokott lenni, mint a' mellyeket tőlök várni hajlandók vagyunk, nem az, hogy általok a' gonosz tetteknek eleje vétetnék, hanem az, hogy az emberi érzékeny-

ségek aránylagosan hozzájok fásulnak, szoknak és edződnek; ellenben a' törvények szelidültével az erkölcsök szint azon mértékben szoktak szelidülni. Ugyan is, a' büntetés, soha általános méltányos és igazságos nem lehetvén, (mint legközelebb kimutattuk), szintollyan erkölcsi roszt, mint maga a' bűn, midőn a' társaság a' bűnöket bünteti a' maga egyes vágyaiban, ugyanazok személyében bünteti önmagát, a' nép sikeresebben eszközölhető nevelésének elmulasztásáért, annál sajnosabban és érzékenyebben, a' mennyivel ezen kötelességinek elmulasztása súlyosabban terheli.

Azért is, valamint tagadhatatlan egy felől, hogy az emberiség mostani kifejlődésének állapotjában a' nemzetek 's emberi társulatok a' törvények tiltó és parancsoló ereje nélkül felnem állhatnak, sőt épen ez, azon leghatásosabb kötőlék, melly őket egymáshoz kapcsolja 's fent állásuknak megmaradásuknak, és virágzásuknak legbiztosabb talpkövévé teszi; úgy nem különben igaz más részről, hogy az emberi miveltség további terjedéséhez a' törvényeknek koronkint szükség szelidülniök; ezeknél fogva pedig valamint a' törvények társulatok fentállására elmulthatlanok, úgy viszont a' társas életi összealakulás az emberiség miveltségének elébre haladását, azzal együtt az erkölcsök szelidülését eszközli; és épen a' társas intézményeknek a' társulatok fenállására, ennek viszont a' társas intézmények tökéletesbülésére kölcsönös hatása és visszahatása az, a' mit tulajdonképen az általános népnevelés eszméje alatt kell értenünk, 's mire törekedni a' társas élet céljai szerint, annak eszközlésével az emberiségnek legfőbb feladata, rendeltetése.

De már csak eddig is hova vezetettünk? A' népnevelés legelső biztos lépcsőjét akartuk nyomozni, mellyet ha a' mint kell 's másképen nem is lehet, az erkölcsiségben helyezünk, innét tovább indulván látjuk, hogy már csak a' legfőbb vonatokban is, mennyi eltérő vélemények adják elő magokat, 's mennyi számlálhatatlan különböző-

sekre akadnánk még tovább, ha mind ezeket a' magok apróbb részleteiben kívánnók fejtegetni. Vizsgálatokat kellene tennünk a' különféle nemzetek erkölce vallása és szokásai felett, mi hatást gyakorlottak ezek egymásra kölcsönösen? mi eszközöket vett elő mind a' köz igazgatás a' nép nevelésére, mind egyesek a' magok magános körükben és milly sikerrel? azután kérdésbe kellene vennünk, csupán az erkölcsi népnevelésre kell-e a' közigazgatásnak minden figyelmét fordítani? vagy legalább ez érdemel-e főfigyelmet? lehet-e egy oldalulag a' nép erkölcsi nevelésére hatni? vagy annak többféle tényezői? mellyeknek elmulasztása miatt a' néperkölcsei nevelésére közvetlenül intézett törekvéseknek még kell hiúsulniok; és mivel az erkölcsi kifejlődésen kívül sok más nemes tehetségek tulajdonai az emberi léleknek, mivel a' szellem és anyag emberi természetünk lényegében elválaszthatatlan szoros kapcsolatban vannak egymással, miképen hozzassuk mind kettőt megkivántató öszhangzásba? mivel az erénynek jutalma a' boldogság, boldogságunk eszközlésének elmulaszthatatlan feltétele az erény, még is a' kettő világi életünk folyamatában nem mindenkor elválaszthatatlanul együtt létezik, honnét ezen ellentétel az erkölcsi és anyagi világban? Ezekhez hasonló kérdések ellentállhatatlanul tolongnak elménk elébe, midőn földi életünk' annyival inkább pedig midőn a' népek nemzetek és az egész emberiség általános rendeltését, végcélját, 's annak elérhetése eszközeit vizsgáljuk.

Honnét merithetünk mind ezekre megnyugtató feleletet? Minden bizonnal nem másunnét, hanem ha az egész emberiség letelt életidejének öszszegyűjtött tapasztalásaiból tudományos ismereteiből 's a' világosságra hozott igazságok alap elveinek alkalmazásából. Mire nézve, ha színté elismerjük is, hogy a' társulatok fentállásának egyedüli biztos alapja az erkölcsiség, ha nem tagadjuk is ennél fogva, hogy a' nép erkölcsi nevelítéséről a' nemzeti felsőbb igazgatásnak minden kitelhetőképen gondoskodni,

már csak az önmaga feltartásának ösztönéből is elmulhatalan köteleztetése, mind ez, nem zárja ki magából eddigi szemléleteink szükséges következményét, melyek szerint az erkölcsi népnevelésre is egyedüli eszközül, csupán csak a' tudományok által szereszhető felvilágosodás szolgálhat. Ide járul pedig, hogy mivel a' nevelés szükségképen nevelőket és nevelendőket, tanítókat és tanítványokat feltételez, ezen megválasztó különböztetést szintűgy nem kereshetjük egyébűtt, hanem ha azok között, a' kik egy felől több ismeretekkel felruházva tanítói oktatói nevelői lehetnek azoknak, a' kik más részről ismereteik hiányában kénytelenek amazoknak oktatására nevelésére tanítására szorulni.

Hanem még ezeknél tovább kell mennünk. A' tudományok értelme magában felette tágas, határozatlan. Mind azon tulajdonságok, melyeknek összefűggése szemléleteinket ezen pontig vezeté, vagy nem illenek általában minden tudományokra vagy legalább nem mindenikre egyiránt. Hogy tehát elkerűlhetetlen tévelygésekre ne vezetessünk, nem leszen elég az eddigieknél megállapodni, hanem különösebben a' tudományok jellemzésire 's a' népnevelés körűlti befolyására szükség leszen által térnünk. Különben is a' tudományokat általában minden nemzetek eleitől fogva a' népnevelés alapjává tévén, azért állítottak iskolákat, hogy azokban a' nevendékek kiváltképen tudományos képeztetés által a' társas élet hasznos tagaivá formáltassanak, és ha ezen célznak elérésire különbűző nemzetek iskolái, nevelő intézetei nem mindenűtt egyenlő foganattal birnak, annak oka minden bizonynal nem lehet az, mintha a' tudományos ismereteket egészen megvetették volna, hanem vagy az, mivel azokat nem a' társas életre kiható befolyásai szerint ítéltek, vagy a' tudományok céljait és természetét nem ismervén, épen azon intézményekkel, melyektől azoknak elébb vitelét várták, ugyan azokat még gyenge csirájokban elfojtották, a' nép üdvös felvilágosodását nemcsak gátolták,

hanem a' helyett balvéleményeket és butaságot terjesztettek.

Nem akarjuk kétségbe vonni a' népnevelők tiszta jó szándékát; mert nem is lehet. A' népnevelők fokonkint mindenkor a' felsőbb osztályok tagjai, kik értelemmel 's hatalommal a' csupán igazgatott és engedelmeskedő alosztálytól magokat megkülönböztetik, 's végezetre a' legfelsőbb népnevelő önmaga a' nemzet, a' törvénykezés és kormány. De mind azoknak kétségenkívül önérdekökben áll a' közjólét 's azzal együtt önmaguk boldogságának előmozdítása, azért is ha ezt annak legfőbb eszközében a' népnevelésben nem minden nemzeteknél egyenlő foganattal teljesítették, nem a' jószándék hiánya lehetett oka, hanem oka volt az, a' mit már fentebbi értekezéseinkben fejtegettünk, mivel magoknak a' nép nevelőknek is, általában az egész nemzetnek, minden egyes, felsőbb helyzetű tagainak neveltetésre felvilágosodásra, az emberi műveltség általános előhaladása közben megszerzendő ismeretekre, tapasztalatokra, tudományra lévén szükségök, a' balitéletek közöttök is csak lassankint kezdettek gyengülni 's a' világosabb belátások lassankint terjedező lenni. Ez így volt eleitől fogva, így leszzen ezután is mind végig.

(Folytatása következik).

GYÖRY SÁNDOR.

XXI.

NEMELLY HAZÁNKBAN

TALÁLTATOTT GYŰJTEMÉNYEMBEN LÉTEZŐ HUN EMLÉKEK.

Ha a' történetírás az emberi nemnek egyedüli emlékkönyve, annak még fenmaradt elemei, és eredeti kútfői évezrek után is eleven emlékoszlopi. Ha annak az írók önkényétől függött szerkesztetése, és a' másolók tudatlanságából eredt hibák ugyanannyi tévedéseket valóság gyanánt szálítatnak reánk; az eredeti kútfők, mellyeket felkeresni, az álkoholmányoktól megkülönböztetni, és valódiilag megfejteni tudjon a' régiségbúvár — csak igazságot — mi főczélja szenvedélje- 's törekvésének — állítnak előnkbe. És ha a' történetírás évkönyveiben egy nagy Sándor, Caesar, vagy más kitünő hódítók, és országglók' tettei leírását csodáljuk, úgy méltán keblünk legmélyebben indítatik, ha ugyanazon személyek korszakából, saját parancsokra készült, és nem ritkán saját eredeti arczvonalaikkal ékesített maradványokat nem csak látunk, de érinthetünk is, és így az évezrek előtt történeteket nem egyedül ésszel, de az észt és lelket bennünk kiképező külérzéssel meg is foghatunk.

Ezen és hasonló tekintetek szolgálhatnak arra, hogy csaknem minden műveltebb ember keble a' régisegek kedvelésére több kevesebbet hajlandó. Ezeken épülhetett az ereklyék iránti tisztelet, ezek századának leglángolóbb elméjét Petrarkát határozhaták a' régi római, és görög pénzek gyűjtésére, mellyekből gyűjteményt IV. Károly császárnak küldött. Ezek honnunk hőseit Zrinyi Miklóst csáktornyai várában felállítandó régiség' gyűjteményre indíthaták. A' tudós svéd királyné, valamint Róma, Nápoly, Páris, London, Bécs roppant gyűjteményeit hozhaták létre; és ősei iránt nem kevesebb tisztelettel, mint szokásokhoz ragazkodással viseltetett nemzetünket indíthaták arra, hogy törvényes határozattá lön: a' nemzeti régiségtára felállítását, és arra alkalmas férfiak által történendő összeírását megrendelni.

Ámbár pedig tudva volt előttem, hogy az igazság feltalálása élő tanúk által segítette a' jelenkorban is sokszor nehéz, annak csak töredékekből eszközölhető évezrek utáni felkeresése, csaknem emberi erőt túl haladó feladat; még is a' fentebbi tekintetek, mellyekhez az is járul, hogy a' régiségbuvár kettős korban élvén, midőn a' régmúlt visszályokon túl látja magát, a' jelen és jövődőre bátrabban néz, tizenöt év óta, a' régisegek gyűjtésére birtanak engem. Mellyek több ezernyi érczdarabjaim közt találtaknak alakjokra nézve annyira különbözők, mellyekről első tekintetre is nem lehet nem gyanítani, hogy azok nem egy két nemzet, vagy csak néhány századok szüleményei: mert a' görög, római, sarmata, vend, goth, longobard, gepida, hun, jász, avar, frank, magyar, kun, byzanczi, tatár, török, és más hazánkon átvonult, vagy telepedett nemzetek művészi bélyegét, az emberi művelődés évezredek által habozó mivoltát, ha mindjárt csekély darabokban is, de nagy különbséggel eredeti hív rajzolatokban állítják szemünk elé.

Ezen zavarban a' jelesb nemzetek maradványaikat felkeresni, és elkülönözni olly feladat, mellynek meg-

I.

II.

III.

Tudományt. 1843. XI. 321. l.

fejtésében most is fáradozom, és melyben segéd keze-
ket szívesen fogadnék; mert eddig ez a rómaiakon és
görögökön kívül, még csak a vend, goth, sarmata és
hun szobrokra nézve némileg sikerült, mely utóbbiak-
nak ez alkalommal bemutatott eredeti példányaikra
hivatkozáván.

Az I-ső szám alatt alóadott sárga rézből öntött, tö-
mött alaku hun vitéz, vagy istenség, melynek fejét, és
karjait le veré ugyan a keresztények buzgósága, de
jobb oldalán csüggő kürtje kétségen túl hun maradvánnyá
bélyegezi. Nevezetesen magas, csak nem fél czombjaihoz
érő sarui, és azon pólyás gyermek, vagy mumiahoz ha-
sonlító alak is, melyre hátul baloldalán támaszkodik. A'
kerek lemez, melyen ál egy nagy részében letörött kari-
kával úgy vagyton ellátva, hogy azt ünnepélyes menetek
alkalmával póznácskára lehetne tűzni. Állapotja az ércz-
roztsda vastagsága, és keménységére nézve pedig olyan,
hogy a' hozzáértő első tekintetre is valódi régiségét kér-
lésbe sem veheti.

Szinte azon megjegyzés fordul elő a' II. szám alatt
közlött hunfej iránt is, melynek rettentő tekintete, scy-
thiai kontyba font üstöke, kétágú szakála, bajusza, sas-
orra, első tekintetre is azt bizonyítja, hogy mindazon
hagyományi másolatok, melyek Atila arczáról több nem-
zeteknél most is találtak, csak éfféle szoborról vétet-
hettek. Megjegyzendő róla még az is, hogy úgy mint az
aegyptusiaknál tapasztalni, mészre öntött veres érczből
készült.

És így látnók ezen szoborban nemzetünk legretten-
tőbb hősének, alkalmasint Atilának fejét, melynek bir-
toka e' széles világon annyira semmi más nemzetet, mint
a' magyart, mely egyedül valódi hun ivadéknak tarthat-
ja, és vallhatja magát, nem érdekelhet.

A' III-ik szám alatti idomtalan alakú fej, azon két
példányhoz hasonlítani látszik, melyeket tudós utazó tár-
sunk Reguly a' pétervári museumból jelentésében leir, és

mellyek fatörzsökökhöz szorítatva, most is a' pogány fin, lapp, és tatár bálványokat képezik.

Mínthogy pedig Zonaras évkönyvei III-ik kötetében az 527-ik évről olvashatni: „Hogy Gordas hun király a' rómaiakhoz csatlakozván, kereszténnyé lett, haza érvén ezt Moager testvérével tudatá, és a' hunnok minden pogány szobraikat összetöreté, elolvasztatá, miért felbőszült népe öt megölvén Moager testvérének hódolt.“

Továbbá merseburgi Dittmár VII-ik könyvében Gyéza vezérről azt állítja, hogy az igaz istenen kívül bálványoknak is áldozott; ezen honunkban talált ereklyéket méltán hun istenségek, vagy vezérek szobrainak tartgatjuk; és így már a' törvénykönyvünkben létező I-ső András királyunk rendelete 4-ik cikkének okát, mellyben mondatik. „Prophanas, et Scythicas caeremonias, falsosque Deos abrogarent, et simulacra demolirentur:“ nem csak látjuk, de kézzel is foghatjuk.

Ugy vélekedvén, hogy ezen csekély közleménynek tárgya, a' nagyobb közönséget bel, - és külföldön némileg érdekelhetné, ezt csak e' tekintetből bátorkodtam előadni.

KISS FERENCZ.

XXII.

NÉPNEVELÉS.

III. TUDOMÁNYOK. *α*) HUMANISMUS.

(V é g e).

Mellőzvéen annak okaért a' legrégibb kor' e' részbeni tévelygéseit, tapogatózásait, babonás, titkolódzó, féltékeny népnevelési rendszerét, korunkban a' bővebb tárgyalás alá veendők sorában első helyet adhatunk az úgy nevezett *Humanismus* és *Realismus* elveinek. Mindkettő folyvásti küzdelemben van egymással mind e' mai napig, mindkettőnek vannak védői és ellenzői, mindkettő számos ellenvetésekkel ostromoltatik egymás ellenében, 's mindkettő szint annyi felhozott okokkal igyekezik a' maga véleményét megállapítani, az ellenkezőt meggyengíteni, lerontani. Mások mint rendesen lenni szokott, midőn hosszú vitatkozások után a' tárgy még több szövevényekbe bonyolódik, elannyira hogy mind egyik mind másik részről az elhatározó ítélet méltán kétségesnek látszhatik, mind a' két rendszert egymással kiegyenlíteni igyekeznek. Nem csuda ha a' két ellenkező rendszerek' elveinek ingatag alkalmazása' vagy ösz-

szeegyeztetése közben, a' népnevelés eszméjét biztosan megállapodva még a' művelt nemzeteknél is mind e' mai napig sem láthatjuk, 's a' reájok fordított gondoskodás annyi számtalan megháboríttatások között várt gyümölcsöket nem teremhet. Azért is a' kérdés miben létének által látására mindenek felett mindkét rendszerek alap elveit rövid kivonathban szemlélet alá kell fognunk; mind azért, hogy a' kettő között részrehatatlan igaz választást tehesünk, mind azért, hogy a' kívánt összeegyeztetésnek akár szükséges akár felesleges voltát, akár lehetőségét akár lehetetlenségét, voltaképen által láthassuk.

A' Humanismus nevelési rendszere alatt századok óta nyög az emberiség, a' nélkül hogy nemcsak jóléti és műveltségi állapotának, annyi idő 's annyi elvesztegetett fáradsághoz mért előmenetelét tapasztalhatta volna, hanem minden bizonyjal a' régi műveletlenségbe való vissza süllyedéstől semmi más hátra nem tartóztathatta, hanem ha azoknak fáradozásai, kik a' megrögzött balvélemények bilincseit széttörölve, egyenkint legalább a' magok körében, a' népnevelésinek részenként tágabb tért nyitogattak: annak okáért méltó leszen elsőben ezen rendszernek alap elveit azoknak fogyatkozásai kimutogatásával általánosán előbocsátani.

A' Humanismus mindenek felett a' szónak értelmére támaszkodva ezt tanítja; Előbb vagyunk emberek mint sem polgárok, előbb tehát embert kell képeznünk, az emberiséget kell növendékeinkben kifejteni, hogy hasznos jó polgárok lehessenek. Az okoskodás felületesen tekintve eléggé tetszetősnek mutatkozik, lássuk tehát kiállhatja-e a' további részletesebb fejtegetések utáni szigorú vizsgálatot.

Azonnal szembe tűnhetik, hogy ha vagy készakartva, vagy vigyázatlanul álokoskodások tévelygő szövevényeibe nem akarunk sem keveredni sem másokat keverni, tejjességgel nem mondhatjuk, mintha előbb volnánk emberek mint sem polgárok; hanem vagy azt, egyszersmind

emberek és polgárok vagyunk, vagy legfeljebb ezt, előbb voltunk emberek mint sem polgárok, sőt egyáltalában ezt: társas életbe szövetkezett emberek azaz: polgárok vagyunk. Ember a' nélkül hogy polgár lett volna, legfeljebb az első ember lehetet a' maga magános állapotjában, de már a' legelső legegyszerűbb családi viszonyokban megvannak a' társas élet és polgárság legelső csirái. Milyest pedig nevelésről van szó még ezen legegyszerűbb első állapotban is, azonnal okvetetlenül előáll a' társas élet eszméje, a' nevelők és nevelendők közötti viszony. Hanem ne vegyük a' társas életi egybekötöttéseket illy szoros értelemben, noha azoknak egymástól el nem választható végetlen folytonos fokozatai miatt, egész szigorúsággal sehol is másutt meg nem állapodhatunk, hanem vagy akarjuk vagy nem, szükségképen a' társulatok legelső képzettetésére vezettetünk. Tegyük fel, hogy különösebben a' polgári élet és polgári viszonyok ott kezdődjenek, midőn több családok ugyan azon törvények és felsőbb igazgatás alatt egyesülnek. Ez esetben sem mondhatunk egyebet, hanem az előbbeni természetes állapotjában az embert, társas életi törvények nélkül csupán embernek, nem pedig egyersmind polgárnak is tekintvén, csak ennyit, az ember előbb volt ember mint sem polgár. De, minekutána törvényes, társaságos életre egy felsőbb igazgatás alatt egyesült, minden ember együtt és egyersmind kezd lenni ember és polgár, sőt igazabban mondván, a' mennyiben a' társas élet törvényei már előre a' születendők hatása és nevelése körét is kiszabják; a' társulati kötelezések, törvények, viszonyok' helyzeti különbségei azaz: a' polgári viszonyok a' születendő ember viszonyait megelőzik.

Továbbá szözlítsük fel világos feleletre a' humanizmus követőit és pártolóit, valljon mi tehát az emberiség? a' mit növendékeinkben ki kell fejteni. Mi az ember? hogy tudhassuk miképen kell embert képezniünk. Mert ha csupaszavakat hordanak fel megállapított értelem adás nélkül,

vitatkozásaiknak sem lesz semmi meghatározott értelmük. Megszűnik-e ember lenni a' polgár? avagy ha érényes, szelíd, szorgalmas békés polgárokat nevelünk, nem fejtjük-e ki növendékeinkben az emberiséget? Mennyi számtalan nemes tehetségek rejteznek az emberben, és ha az emberiség alatt mind ezeknek öszvetét értjük, épen azért mindent összefoglalunk, nem mondunk semmit, ha pedig azok közül különösebben csak némellyeket akarunk értetni, határozottan kellene azokat kijelölni. De talán ezen emberiség nem is egyéb; hanem az, a' mit más szóval miveltségnek polgárisodásnak civilizációnak hívunk, melly ha úgy van, a' szavak értelméhez ragaszkodva, nem kevesebb joggal támaszkodhatunk a' polgáriság, mint az emberiség kifejtésére, nevelési rendszerünket egy iránt mind kettőre állapíthatjuk; ha nem méltóbb, legalább egyenlő joggal mondhatjuk; mivel érényes polgárokat kell nevelnünk, hogy növendékeinkben a' czélul kitüzött emberiséget (humanismust) kifejthessük.

Szorosabban kívánjuk annak okaér meghatároztatni mi legyen a' humanismus elvei szerint az emberiség kifejtésének értelme, vagy legalább mi által kívánják és reménylik ezen végczélt elérni? Erre azt felelik; szellemi kiképzés által. Nem kell sokáig vitatkoznunk felette, mert úgy is könnyen által látható, hogy csak ott vagyunk a' hol imént, a' honnét kiindultunk. A' szellemi kiképzés kétségen kívül a' lelki tehetségeknek egyikét sem zárja ki magából, annálfogva ezen felelet szintollyan semmit nem jelentő, határozatlan, tágértelmű mint a' többi. Mint-hogy pedig létünk éltetője, mozgatója, tetteink cselekedeteink igazgatója a' lélek 's annak tehetségei, soha senki sem tagadta, hogy illyen értelemben a' szellemi képzés a' nevelési rendszer utolsó legfőbbik alapját ne tenné; mindenik egyiránt a' tudományok terjesztését teszi alapul, a' tudományok viszont együl egyig szellemi kiképzetésre szolgálnak. A' különböző nevelési rendszerek között a' tudományok különfélesége tárgyában lehetnek el-

térő vélemények, de az, hogy minden tudomány a' szellemi élet munkásságának kifejlődése, észszüleménye, lelki vagy szellemi tehetségeink erejének származéka — megczáfolhatatlan igazság. A' mi különösen a' humanismus és realismus egymással ellenkező elveit illeti, itten ez a' kérdés: a' velős tudományok és hasznos ismeretek terjesztését tegyük-e nevelési rendszerünk alapjául? mert hogy ezek is szellemi kiképzés eszközei, kétséget nem szenved; vagy a' humanismus elvei szerint a' közéletben haszonvéltlen tudományokat és ismereteket? Igy, ha a' velős tudományoknak a' szelleme kiképeztetés mellett még azon tulajdoságuk is megvagyon, mellyeknél fogva a' közéletben alkalmazhatók, hasznosok, szükségesek, ezen elsőbbségi tulajdonok miatt, kétség kívül nem rendelhetjük alá a' realismus elveit a' humanismusénak; ha ellenben a' humanismusnak elsőbbséget akarunk kivívni, olly nyomós okokat kell felhoznunk mellette, mellyek a' realismus előadott elsőbbségeit legyőzni, minden részrehajlatlan ítélő előtt képesek legyenek.

Hogy ezt tehessék a' tudományokat anyagiakra és szellemiekre osztják fel, 's innét a' szellemit az anyaginál felsőbbnek állítván, a' szerintök szellemi tudományokat az anyagiaknak felibők helyezik. Nem kérdjük most itten, kiválasztotta el emberi természetünkben (holott a' humanismusban épen az emberiség kifejtése a' fő elv) a' szellemet és anyagot egymástól? ki adott felsőbbiséget egyiknek a' másik felett, az emberiség ezen két alkotó részében, melly mindkettő, addig legalább mig emberek vagyunk, elválhatatlan szoros kapcsolatban van egymással, és nevelési rendszerünk az emberiség kifejtése alatt, talán csak nem a' jövő élet titkos lényének kiképeztését tárgyazza? vagy ha ezt tárgyazná is, szabad volna-e a' földi élet viszonyainak első lépcsőzetét, mellyet maga a' teremtő szabott ki elénkbe, rövid belátásu bölcselkedésünk bizonytalan álmoképeinek létesítése kedviért által

ugorni? figyelmetlenül hagyni? Hanem ezen felosztás ellen teszünk kifogást.

A' tudományok tárgyai lehetnek ugyan szellemiek és anyagiak, de a' tudomány maga mindenkor szellemi. Az emberiség szellemi kifejlődésének mind eszköze, mind indító oka nem lehet más egyéb, hanemha az anyag. Az ember anyagi szükségeinek betölthetése vágyától ösztönözve használta eleitől fogva, testi anyagi erejét annak kielégítésire. Ez, elégtelen lévén magában, annak pótlására, szellemi erejével találta fel a' mesterségeket, hasznos ismereteket, nevelte azokat és rendszerezve belőlök tudományokat alkotott, észtehetségeit gyakorlata, kifejtette, tökéletesítette, a' századok és évezredek alatt felfedezett hasznos ismereteket és igazságokat összegyűjtötte, terjesztette, egyesekben öszpontosította. Mind ez, szellemi képeztetése volt az emberiségnek eleitől fogva, az is marad mind végig, ennél felsőbb célokat 's hathatósabb eszközöket az emberiség képzésére a' humanismus sem tűzhet ki magának, és ha kevesebbet nem akar, elkell fogadni ő neki is, a' realismus elveit; ha pedig szűkebb körre szorítkozik, nem teend eleget az önmaga által felállított elvnek, nem eszközölheti az emberiség kifejlődését általánosan, hanem saját nézetei szerint csupán egy oldalulag, mellyre az emberiség kifejtésének általános elvét alkalmazni sokat igénylő követelés.

Felhozott ellenvetésünkre továbbá, hogyha a' Realismus a' hasznos ismereteknek és való tudományoknak terjesztetését sürgeti, mellyeket a' humanismus a' nevelési rendszerből kirekeszt, és ha a' valós tudományok szintűg szellemi kiképeztetésünkre szolgálnak mint emezek; nyomos okokat szükség felhoznunk, miért tegyük elébe a' közéletben szükséges hasznos ismereteknek és valós tudományoknak a' nélkülözhetőket, ezt mondják: Azon tudományoknak tanulása, mellyek a' közéletben hasznosok anyagi jólétünk tettlegesen eszközöltetik önhaszon keresésre szoktatják a' velök foglalkozókat, őket önérdekeik után

sovárgókká, mások érdekeivel keveset gondolókká tesszik, 's így az emberiség legnemesebb érzeményeit bennök elfojtják.

De vajlon ellenkezik e az emberiséggel jólétünk előmozdításának természettel belénk oltatott ösztöne? vajlon a' ki polgári helyzetének 's tehetségeinek körében a' jog és méltányosság korlátai között, tudomány, fáradság, szorgalom közben jöttével önboldogsága előmozdításán kitelhetőképen igyekezik, valami ellenkezőt teszen-e az emberiség kifejlődésének fogalmával? Maga a' legtisztább erkölcsi elv sem kíván többet ennél „*szerezzed felebarátodat mint ten magadat*“ azt pedig hogy a' természettől belénk oltott önszeretetet mások kedviért, annyival inkább a' humanismus kétes állításaiért megtagadjuk, nem kívánja. Ezen törvény *szerezzed felebarátodat mint ten magadat*, sokkal inkább az emberiség valódi lényegéből van véve, mint a' humanismus minden elvei, A' ki mint szereti önmagát; csak úgy szeretheti felebarátját, ez az emberi erénynek kitűzött végső határa, 's elérhetesítől mindig igen messzire vagyunk, czélunk nem egyéb a' szünteleni hozzá közelíthetésnél. A' ki nem képes az önszeretetet ösztönénél fogva a' maga tulajdon boldogságát előmozdítani, annyival kevésbé leszen tehetős a' gyengébb erejű felebaráti szeretet sugallásaitól indítatva, a' mások javára hathatósan munkálódni. Emberi viszonyaink a' társaséleti egybekötéseknél fogva olly szorosán egybekapcsolvák, hogy önjavunkat, mások javának, kik velünk közelebbi egybeköttetésben állanak, előmozdítása nélkül lehetetlen eszközlenünk, mások javát sem másképen, hanem ha olly álláspontra vergődünk fel, melly tehetősökké teszen bennünket másokon segíteni, a' szükölködöt, ügye fogyottat gyámolítani, az éhezött táplálni, a' ruházatlan felruházni. Még is a' humanismus arra tanítana bennünket az emberiség nevében: legyünk emberi részvétellel szerencsétlen felebarátink iránt, tagadjuk meg önmagunkat, vessük meg az eszközöket, mellyek

mind a' magunk, mind mások jólétének előmozdítására mulhatlánul megkivántatnak, és ha magunkat mindenre tehetetlenekké tettük, segítsünk másokon, mivel pedig az lehetetlen; vagy tehetetlen jószándékunk már magában emberiség kifejtése, vagy a' még ennél rosszabb az emberiség abban áll, hogy tehetetlenségünk érzetében a' világ munkás, tehetős, magoknak hasznos ismereteket és foglalkozást szerzett szorgalmas polgárainak emberiségétől várjunk segedelmezést. Ne fojtsuk el az önszeretet ösztönét, hanem emeljük fel azt cselekvőségre az erkölcsi törvények korlátai között.

Ha valamit a' szellemi kiképzéstől ellehet választani az nem a' tudományokat illetheti, mellyek kétségen kívül mindig szellemiek lévén egyszersmind szellemi kiképeztetésünk eszközei, hanem illetheti, egyedül a' némelly hasznos ismeretek megszerzésére és tudományok' alkalmazására megkivántató testi ügyességeket, millyenek már maga is az írás, olvasás, annálkább a' rajzolás és más rokon nemüek. Ugy de ha a' szellemi kiképeztetést nem szabad önkény szerint egy oldalulag akarjuk értetni, hanem ha alatta a' lelki tehetségek mindegyikét összefoglaljuk, nem szabad kihagynunk azokat is, mellyeknek képzésre ne talán némelly testi ügyességek megkivántatnak, annyival inkább mivel az írás mesterségének tudását mindenbizonyal a' humanismus sem zárván ki, valljon miért tehetné ezt egyebekre nézve? Itten is a' fentebbiekhez mindenben hasonlatosképen okoskodhatunk. Mert, ha célunk a' szellemi kiképeztetés, annak folytában azonban ugyan azon eszközök által, mellyek szellemi kiképeztetésünkre vezetnek, némelly hasznos és szükséges testi ügyességeket is szerezhetünk, e' körülmény nincs ellenkezésben a' humanismus fő elvével, az emberiség kifejtésével, mert hiszen az ember lélek és test, hanem inkább az efféle ismeretek megszerzését kettős tekintet ajánlja, hogy tudni illik általok mind a' szellemi kiképeztetés elősegítettvén, mind pedig a' testi ügyesség

gyakoroltatván, az emberiség mind szellemi mind anyagi részről fokkonkinti magasabb műveltségre emelkedik.

Mindazonáltal a' humanismus követőinek okoskdása még gyengébb alapokon nyugszik ha azt még tovább részletesebben taglaljuk. Ugyan is, főelvül állították fel a' mint az eddigiekben láttuk, az emberiséget elsőben általánosan; azután a' következő fejtegetések folytában, kihagyván az emberiségből annak egyik lényeges részét az anyagot, csak a' szellemiségre szoritkoztak; most a' szellemiség taglálása körül ismét úgy tapasztaljuk, hogy ezt sem fogjuk fel a' maga egész körében. Valjon mi marad még utoljára kezeink között ezen magas eszméből az emberiségből? Ennek által látásáért menjünk a' humanismusi rendszer összefüggő legfőbb vonatain. Így okoskodnak:

Nem tudományokon, nem anyagi ismereteken, nem testi ügyesség gyakorlatán kell kezdeni a' nevelést, hanem eszmék gerjesztésén, az eszmék külső jegyei a' szavak, szavakból alakul nyelv, következőleg az oktatást nyelv tanulásán kell kezdeni, szükség pedig azon nyelvet választanunk, a' melly legtökéletesebb, melly classicitással bír, a' régi nyelveken kívül más nyelvekben classicitas nincs, honnét végezetre nyilván van, hogy a' nevelést a' régi római és görög nyelvek literaturáján kell kezdeni.

Ennyi tekervényeken tehát, eljutottunk ugyan a' classicitas elvéig, hanem hogy okoskodásainkban sem összefüggés, sem classicitas nincs, könnyű mind által látni mind kimutatni.

Eszmék gerjesztésén kell kezdeni a' nevelést. Jól van engedjük meg, hanem bár miként okoskodunk illetétképen: az eszmék külső jelei a' szavak, szavakból alakul a' nyelv, legtökéletesebb nyelv a' görög és római; ezen következtetést hogy tehát a' nevelést görög és római szavak tanulásán kezdjük, felette nagy hézag választja okoskodásainktól. Eszméket kell gerjesztenünk, az eszmék külső jelei a' szavak. És már ebből következik - e hogy

szavakkal eszméket gerjesztünk, mintha semmi egyéb nem volna a' világon mint csupán eszmék és annak külső jelei a' szavak. Sőt inkább a' minek jelei vannak annak szükségképen kell lenni tárgyainak is, olyan tárgyaknak is kell tehát lenni, mellyek egyfelől eszméket gerjesztenek, másfelől az ezen tárgyak által gerjesztett eszméket szavakkal mint belső jegyekkel bélyegezzük, honnét az eszmék gerjesztésére közvetlenül tárgyak kivátnak, azután a' tárgyak ismerete, megválogatása, elkülönzése, hogy mind azokat egymástól megkülönböztetve külső jegyekkel bélyegezhessük, a' tárgyaknak megfelelő külön szavakkal illethessük, nevökön nevezhessük, épen ellenkezőleg mint a' humanismus elvei tanítják.

A' szavak nem gerjesztenek eszméket, ezt önmagok a' humanismus követői az idegen holt nyelvek tanítása közben leginkább tapasztalhatják, 's belső meggyőztetésük szerint kénytelenek minden lépten nyomon elismerni. Mondjanak növendékeik előtt bármi idegen szavat például Stella. A' növendék utána fogja mondani Stella a' nélkül, hogy a' szókimondása lelkében valami eszmének még csak árnyékát is gerjeszteté. De ha tudatják vele született anyai nyelvén Stella annyi mint csillag, azonnal eszme gerjed benne 's tudni fogja mi azon tárgy mellynek az idegen nyelvben mint külső jegy névszerint e' szó felel meg *Stella*, nyilván való jeléül, hogy ezen eszmét nem a' szó gerjesztette benne, hanem az eszme benne létezett mielőtt azt szóval mint külső jeggyel megtudta volna különböztetni. Idegen nyelvekre; annyival inkább holt nyelvekre nézve az okoskodási vétség ezen egyetlen egy példából eléggé világos lehet, hanem így van ez, nem csak idegen hanem az anyai nyelvekben is.

Általában nem csak tévelygő, hanem felette ártalmas vélemény a' nyelvek ismeretének olyas valami vázars erőt tulajdonítani, mintha a' nyelv volna értelmiségünk kifejlődésének egyedüli leghathatósabb eszköze, melly halvéleményt terjesztettek inkább némelly újabb bölcse-

lők is, hihetőleg a' humanismus egy oldalu elvei után indulva, mint sem annak kiirtásán 's az igazság tisztára hozatalán iparkodtak volna. Szerintök az emberi értelmiség nyelv nélkül ki nem fejlődhetett volna, a' nyelvet kell mivelni hogy az emberi értelem kifejlődhessék. Az igazság épen ezen tételnek ellenkezője. A' nyelv sem fejlődhetett volna ki az emberi okosság értelmiség szünetleni működése nélkül; az okosságot értelmiséget kell gyarapítani nevelni erősíteni — ennek következménye volt, eleitől fogva 's ennek leendő egyedül következménye a' nyelvek további kifejlődése.

Azt mondják a' nyelv használata fejti ki emberben az okosságot — mi ezt mondjuk, az okosság találta fel és tette magáévá a' nyelv használatát. Mert valljon minek tulajdoníthatjuk, hogy midőn például a' fénylő égi testeket egy nemzet csillagnak nevezé, nem élt többé ezen szóval más egészen különböző tulajdoságu földi testek elnevezésére? minden bizonynal elébb való volt az okosság működése, melly a' tárgyakat egymástól megkülönbözteté, 's helyesnek látá a' különböző tárgyakat különböző nevekkal illetni, mint csupán a' hang kiejtés, melly ugyan azon hangoztatással az okosság vezérlete nélkül, nem hajtván a' fogalmak zürzavarára még számtalan tárgyakat önkény szerint bélyegezhetett volna. De a' nyelv kifejlődése az okosság vezérlete után haladt előbbre. Az egyszer megismert tárgynak közös tulajdonait ismeretének terjedésével más rokon nemüekre is alkalmazta. Tegyük fel a' csillag nevezet a' fénylő égi testek jelentésire elvont fogadva, még akkor mikor a' míveltségnek alig ha valami nyoma képzelhető, mellyet hihetővé teszen az égi testeknek olly nyilvános legelső szembe ötlése. Későbbben az érczenek találtattak fel, ezeknek fényét mint az égi testekével némi rokon tulajdonságot mi nevezteté hasonló szóval csillogásnak? hanem ha az okosság vezérlete, melly a' kettő közötti tulajdonok hasonlatosságát ve-

lök érezteté. Egyébiránt további hosszasabb fejtegetésekre jelenleg alkalom nem lévén, menjünk tovább.

Az eddigiekből kitetsző lévén, hogy eszméket nem a' szavak, hanem a' tárgyak gerjesztenek, 's ezen felgerjesztett eszméket az okosság különbözteti meg egymástól, a' szavak az eszmék külső jelei ugyan, hanem hogy különböző eszmék mint külső jegyekkel ismét különböző szavakkal bélyegeztetnek, egyedül az okosság munkája lehet — lássuk továbbá miképen állnak okoskodásaink következő lánczolatával.

A' szavakból alakul a' nyelv. A' szavak tárgyakra viszonyokra tulajdonságokra 'stb. vonatkozása 's ezeknek értelmes felfogása a' nyelv. E' nélkül a' szavak nem tesznek nyelvet. Midőn idegen nyelvet tanulunk, úgy látszik ugyan, mint ha csupán szókat tanulnánk, de már ekkor birjuk az anyai nyelvet, birjuk azon eszméket, tárgy ismereteket, viszonyokat, mellyek anyai nyelvünk tudásával össze vannak köttetve, de ha mindennek hiával volnánk, előbb a' szavakkal jegyzett tárgyak ismeretét kellene tulajdonunkká tenni, különben bár mennyi szavak összetanulásával nem nyelvet, hanem csupán szókiejtéseket tanulnánk értelem 's összefüggés nélkül. Már most ezekből koránt sem a' következik, mintha az oktatást nyelv tanuláson kellene kezdeni, hanem épen ellenkezőleg az, hogy tárgy ismeret nélkül a' nyelvtanulás üreshang, semmit érő idővesztegetés.

Szükség a' régi nyelveket választanunk, mert egyedül azok birnak classicitással. Itt ismét a' classicitas a' nyelvek minden egyéb tökélyeivel vagy összezavartatik, vagy vélők azonosítatik, még pedig a' legelsőbbben felállított ellvekkal világos ellenmondásban. A' régiek classicitása nem áll a' tudományok bővségében, az eszmék gazdagságában, a' bennök foglalt hasznos ismeretek sokasságában, mint minden, a' ki az ó és új kortudományosságában valamivel a' humanismus körén túl jártas, kétségbe vonhatatlanul tudhatja; hanem ezen classicitas

így szólván kirekesztőleg az ékesszóllás nemeire szorítkozik. Már pedig a' humanismus szavak által eszméket akar gerjeszteni 's azért tartja a' nevelést nyelv tanulásán kezdendőnek. Mi köze van tehát az eszméknek és szavaknak a' classicitással? Ha a' nyelv és a' nyelvnek szavai eszmék gerjesztésére valók, válasszuk azon nyelvet, mellynek a' legtöbb eszmék gerjesztésére egyszersmind legtöbb szavai vagynak, de ezekben nincs classicitas; vagy ha azon nyelveket választjuk, mellyekben classicitas van, azok eszme gerjesztésére legszegényebbek legalkalmatlanabbak. Még a' classicitas elmulta után is kénytelenek voltak a' későbbi tudósok eszméik kitételére Görögország és Roma nyelvét újabb szavakkal gazdagítani, ezeket nem vették a' classicus írók munkáiból, következőleg eszméik is nem azon szavak tanulásából származtak, sem ezen eszméket classicusok munkáinak tanulatásával a' növendékekben nem lehet felgerjeszteni.

Valóban a' humanisták mind a' szellemisség mind az emberiség értelmét igen szűk korlátok közé szorítják. Végezetre is nézetük elveik 's következtetések szerint a' szellemisség csak annyi, a' mennyit a' régi írók munkáiból kifacsarhatunk, az emberiség sem több, nem is fejlődött ezred évek leforgása alatt magasabbra, sőt ha a' classicitas fog örökös elérhetetlen példakint mindig előttünk ragyogni, nem is fejlődhetik ki magasabbra soha, mint a' melly fokozaton azt, a' régi classicus írók találták és oda hagyták. Ezek szerint pedig a' szellemisség nem egyéb, mint ékesen szóllás, és a' művészet, némelly felhagyott maradványainak az elragadtatással határos csudálása. Amabban nem veszik észre, hogy az előadásnak magát helyzeti időszaki körülményekhez kell alkalmazni, 's a' mi ezred évek előtt helyén volt, nem illik a' mai idők körülményeihez, nem lehet a' régi ékesen szóllás maradványáiból a' mai ízelésnek és körülményeknek megfelelő szabályokat elvonni, és minden bizonynal, ha a' classicitas jellemét a' régiségből vonjuk el, sem most sem soha, azon

szabályok után ítélve classicitásra akadni nem fogunk. Hiába búcsuztatná Milót Cicero a' legérzékenyebb szavakkal mai időben, mert azzal ugyan védettjének felszabadítását soha sem fogná eszközteni, hiába kelne ki, Demosthenes Filep ellen, mert kifakadásait senki sem méltatná háborúra, higgadtabb vér, meggyőző okoskodás, szónoki virágok nélkül teszik a' mai ékesen szólás kellekét; és valamint ez nem illik a' régi classicitásra, szintolly méltatlan követelés a' mai szónoklók beszédeit a' régi classicitas szabályai szerint ítélgetni. A' költészet felleleg vára is nagyobb részint öszve dült a' pogány mythuszok romja alá temetkezve, 's miképen tegyünk összehasonlítást e' részben is a' régiekkel és ujakkal? mi joggal tulajdonítsuk a' classicitást egyedül amazoknak, mi joggal vonjuk meg emezektől? A' művészet maradványaiban pedig elfeledkeznek, hogy azoknak nem annyira belbecsök mint a' régiség rejtélyes fátyola adja meg érdemöket. Mindennapi tapasztalás, hogy az élő művészek' remekei alig gerjesztenek figyelmet, midőn a' régiek bámulásig csudáltatnak, 's ez sokkal inkább úgy vagyion az őskor régiségeire nézve. Nem veszik észre végezetre, hogy mind a' művészetekben mind a' tudományokban annyi századok óta számtalan tökélešbítések 's új felfedezések tétettek, 's mind ezek a' humanismus feltett céljához a' szellemi kiképeztetéshez valljon távolról sem tartóznak-e?

Még távolabb jár az igaztól emberiségnek azon fogalma, mellyet a' humanismus látszik előterjesztteni. Midőn azt mondja „előbb vagyunk emberek mint polgárok, embereket kell előbb nevelnünk hogy polgárokat képezhessünk, a' polgári helyzetek különfélék e' tekintetben megállapított nevelési rendszert nem gondolhatunk, a' polgárok neveltetéséről majd gondoskodik maga a' világ 's a' körülmények összeütközése“ — mind ezekben a' humanismus számtalan tévelygő állításokat zavar együvé.

Emberek vagyunk az igaz, emberek voltak azok is kik bennünket év ezredekkel megelőztek, emberek a' vad-

népek is, kik a' polgárisodásnak úgy szólván legalsó lépcsőjén állanak, 's a' humanismus felfogásai szerint még most emberek, ezután lesznek polgárok, ezek elébb emberek mint polgárok. De minők? Ember és emberiség fogalma nem mindegy, 's ha valahol, itten annyiban legalább következetesek magokkal, hogy az emberiség eszméjét nem a' dolog valóságából, hanem a' szöejtés hangjából vették. Embernek lenni magában nem emberiség. Az emberiség eszméjének elérhetése örökös feladata az embernek, nem egyébbb mint az emberi tehetségek örökös tökéletesítése. Ne mondják tehát, hogy ők embert nevelnek, 's majd azoknak polgárokká neveltetéséről gondoskodni fog a' világ. Gondoskodik a' világ, a' természet, az ezredek év sora, az elláthatatlan események 's mind ezeknek bölcs igazgatója a' teremtő, hogy az ember mindig emberibb legyen, az igaz, hanem eszközök által, 's ezen előnkbe szabott eszközök legfőbbike a' társas élet, polgáriság, polgárisodás, műveltség, tudományok, mellyek által a' polgáriság lépcsőzetein keresztül az ember mindig emberibbé leszen, 's így és nem másképen fejlődhetik ki az emberiség; szellemi tekintetben lelki tehetségeinek végnélküli tökéletesültével, anyagi tekintetben jólétének szintügy végtelenül előhaladásával — e' kettő teszi az emberiséget szellem és anyag, test és lélek.

Mindeneket összevévén utoljára sem tűnik ki egyéb, hanem, hogy a' humanismus elve nem tűz ki más tárgyat magának, hanem csupán a' régi holt nyelvek tanultatását. Mivel pedig ez magában, minden helyesen gondolkozók előtt a' nevelésnek célja nem lehet, az előadott szövevényes összefüggetlen okoskodások nem egyébre hanem a' humanismus ezen gyenge oldalának fedezgetésére szolgálnak, az emberiség, eszmék' gerjesztése, szellemi kifejlés nagy céljai pedig, mellyre a' rendszer támaszkodik, benne nem egyéb üres szó játéknál.

Mire ment legyen az emberiség ezen nevelési rendszer mellett korunk műveltségi állapotjának fejtegetésében

fentebb bővebben előadtuk. Ezen nevelési rendszer uralkodott kisebb kiterjedésben szinte a' mai időkig, mindazáltal a' nép nevelés hiányai mindig érezhetők voltak 's mindig érezhetőbbekké váltak. Csak némely egyes nagy férfiak fáradozásainak 's ritka tehetségü elmék erejének és belátásainak köszönhetjük, hogy a' valós ismeretek nemcsak egészen száműzve nincsenek közülünk, hanem apolás nélkül hagyatva is, sőt az ellen szegülő akadályok daczára naponkint elébbre haladtak; és mivel az emberiség kifejlését a' maga szüntelen előre törekvő útjában az emberi tévelygések gátolhatják, lankaszthatják ugyan, de egészen soha fel nem tartóztathatják, elébbre haladott vélők egyszersmind az emberiség, polgárisodás és műveltség.

A' humanismuson halálos sebet látszott ejteni, az élő nyelvek művelése, melyeknek használatával a' hasznos ismeretek a' tudósok köréből a' nép foglalkozásai közé is kezdtek szerte szét terjedezni. Mindazonáltal a' két elem, értjük a' nevelés' *humanismus* és *realismus* név alatt ismeretes rendszereit folytonos küzdelemben lévén egymással a' mostani divatozó rendszerek sem felelnek, 's meg sem feledhetnek minden kívánatnak. Sokan a' lehetséges összeegyeztetést próbálták meg, de az egymással épen ellenkező eivék, mint előre lehet gondolni nem segíthetik elő a' nevelés jótékony hatását, egyiknek vagy másiknak szilárd követése pedig, majd egyik majd másik részről talál ellenmondást és legyőzhetetlen akadályokat. Továbbiakban az újabb rendszerekkel is szükség leszen bővebben megismerkednünk.

GYÖRY SÁNDOR.

XXIII.

ÚJ VÉLEMÉNY

A' SLÁVOK' TÓT NEVÉRŐL.

„*Inter virtutes grammatici habetur aliqua nescire.*“

Quintilianus.

Tudós tagtársunk Jerney, megérintvén különösen Dankowskynak fejtegetését a' tót névről, azt, mint más két régibb véleményt is, helytelennek adván ki, új magyarázathoz fogott, melly ha bár sok tekintetben jobbnak mutatkozik is mindazoknál, mellyeket ez irányban Otrokocsi, Gyarmathi, Dugonics, Szirmay, és Kassai tettek, szinte nem minden kifogástól ment; sőt fontos ellenészrevételeket tehetni támogató okai ellen, mellyek míg általa felnem derítettnek, kétségessé teszik állítását, melly azonban jelen alakjában is elég becses, hogy további fürkészetekre ébresztessenek a' nyelvbuvárok.

En részemről szerényen megvallom Quintilian' nyomában, hogy más, teljes bizonyosságú magyarázatot nem léptethetek ugyan fel az 'eddigiek' helyébe, 's erősnek érzem magamat azoknak ostromlásában, mint új fejtege-

téseimnek szilárdításában, mellyeket maga a' homályos régiség már megnehezit, de a' tagadó criticának is van annyi haszna, hogy egyre másra figyelmeztet, nehogy az elkezdett vizsgálatban megnyugodjunk, mintha az már be volna végezve; sőt utat törvén felhozandó kétségeinek jövődörei elhárítására, ébren tartja a' tudomány-szomjasokat, hogy a' látszatot egy könnyen valóságnak ne vegyék, 's ott, hol még alaposak a' kétségek, a' pozitivitás helyett elégedjenek meg a' „nem tudommmal;“ mert valamint más egyéb ágaiban az emberi ismereteknek, ugy a' történet és nyelvtanban is sok van még a' mit nem tudunk, a' miknek egy részét legalább csak az idő világosíthatja fel.

Ezeket így előre bocsátván, lássuk minő okokkal támogatja Jerney úr új nézeteit.

A' *tót* nevét, úgymond, magokkal hozták öseleink Ásiából. Perzsia' népessége Maróthi István szerint két fő felekezetre oszlik, *Elődő* és *Taot* nevűekre. *Tat* mongolul parasztot tesz (glebae adscriptus), innen a' tatárok *Tadschek*-nek azaz tótságnak hívják közönségesen Persiát. Timur' idejében illy név ruháztaték Perzsia' minden lakóira, kivéve az arabokat és mongolokat. Az *Elődő* népfelekezet máskép *Elat*, *Ilat*, *Ilyat*, a' hatalmas rész, sátorokban lakik, vándorol, a' *Taot* vagy öslakosok állandó helyben házakban laknak; ezek az elnyomottak, amazok mint győzők képezik a' perzsiái nemességet. A' magyarok is hason okoknál fogva mint sátorozók és győztes felek, a' slávokat mint állandó helyen házakban lakókat, *tótok*-nak azaz meggyőzetteknek nevezték, a' mi oda mutat, hogy eleink Perzsia' mellékéről szakadtak ide, tűzimadásuk is Persiára utal vissza, a' *sláv* szó is annyi mint *tót*, azaz szolga, tehát a' sláv, vagy *szláv* csak merő átfordítása a' *tót* névnek. Az *Ilath*, vagy *Ilat*, Turóczi' Ewilath földje, azaz Perzsia. Nyelvünkben is megvan a' *tat* szó, melly némelly vidéken házfedélt jelent, honnan a' tatarozás annyi mint kijavítása, helyrehozása az épületeknek, mely-

lyek a' tót név' jelentésének, a' tető, fedél, hajlék, lakhely körüli dolgozás, munkálás és szolgálat' eszméivel összevágának. Ezekből állnak már az okerőségek, melyekre szerény észrevételeink imígy következnek.

1) A' magyar birodalom már rég megalapítva volt, mikor turk és mongol sereg csapatok ütöttek Perzsiára, azottani belső nép viszonyokat megváltoztatván, a' kalifák' hatalmát tönkre tévén. Ha Timur' idejében neveztettek Persia' lakosai *tatok*knak, a' mi alkalmasint hihető, ugy körül belől 400 évig lakták már az előtt magyarjaink Pannoniát, 's így a' *tót* névvel sokkal elébb éltek, mintsem az Perzsiában divatba jött. Megkellene hát mutatni az értekezőnek, hogy a' magyarok Persiából vagy annak szomszédságából jöttek ki, továbbá, hogy mikor kijöttek, már akkor a' perzsák' *tót* neve ismeretes és divatban forgó volt: de épen e' két pont az, a' miknek megmutathatása felett méltán kételkedhetni. — Ugyan is magna Hungaria a' Volgánál volt; uzok, kozárok, bolgárok, pecsenének voltak ott szomszédjaink, persák semmi esetre nem.

Anonymus' Dentumogeriáját, Turóczi szerint, Bostardia, Dentia, Magaria, azaz Baschkiria, Tanais földje, és Madscharia vagy magyar föld tették. Tanais, Tan, Don, Donetz, (Kis-Tanais a' kurszki megyében) Donna, Duna 'stb. név-formák eléggé felvilágosítják a' latin kaputára ütött „Dentia“ földet, melly szót Dankowszki ok és értelem nélkül akart *döntőnek* venni.

A' Lebediasból kiüzött magyarság két részre szakadt, egyik keletre Perzsiának ment, a' másik rész nyugotra Kiewnek indult 's Hálitson keresztül, vagy ha ugy tetszik, Prayyal Erdélyen át bejött Pannoniába: az a' rész már sem Perzsiában, sem ott közel nem lakván, a' tót szót onnan nem is kölcsönözhetette el, mikor országot foglalt magának, rokon feleit, kik keletre vonultak, igen természetesen meg nem kérdezte, mimódon nevezze el az itt meggyőzött slávokat.

2) Ha Ritter szerint mongolul *tat* annyi mint paraszt, másfelől ugyan csak Ritter szerint turkul meggyőzött népet jelent a' szó, a' turkok, úgymond, a' persákat *tat*, *that*, *tatas*-nak nevezik az okból (v. B. p. 716. Erdkunde). E' részben hát még bővebb nyelvvizsgálatot kell tenni, még pedig a' turk- és mongol nyelv' természetéből merítve, valljon a' mongol *tat* (= paraszt, földműves Bauer) 's a' turk *tat* (= meggyőzött nép) szoros összefüggésben állnak-e egymással? mert Perzsiában hajdan mint ma különböző néposztályok voltak, kiknek egy része földműves, más része katona, mások ismét kézművesek, gyárosok és kereskedők voltak. Lehetett-e már-kérdések minden megkülönböztetés nélkül közönségesen *tat*-*tok*-nak elnevezni, ha egyszer mongolul a' szó csak parasztot jelent, 's ha Timur alatt jött e' mongol nevezet szokásba. A' turk szó értelmében, bizonyosan megengedhető az elnevezés, de akkor is még elébb, kikell mutatni, mikor és mellyik turk dynastia által jött a' név életbe, 's még ha az is ki lenne mutatva, annak származása 's perzsákra alkalmazása a' magyarok' kijövetele idejéig ott nehezen felvihető, mivel Malcolm szerint 1160. előtt Persiát tökéletesen meg nem hódíták a' turkok, az időtájban a' Saman és Ghizni házak közt volt annak birtoka felosztva, 's nincs úgymond historiai adat, melly 1070 hódítási tekintetben megelőzné: a' seldschuki turkok ugyan 1037-ben Khorasanban már foglalatásokat tettek, mikor vezérok Togrul a' fejedelmi czímet felvette, de ő is a' bagdádi kalifának hódolt, kitől az investitúrát nyerte birtokaira (Geschichte von Persien 1: 213.).

A' bukharak, kiket maga Jerney úr is persa származatúaknak vall, nagy részben mind kereskedők, kikre hát a' *tat* vagy földműves név épen nem is illik, 's hogy régen is kereskedői életet folytattak, 's az indus baniánokkal fővezetői voltak a' belső ásiái kereskedésnek sokkal bizonyosabb, mint sem azt itt mutogatni kellene.

3) A' *tat* szó egy vagy több értelmének nyelvszabályos meghatározása már csak azért is szükséges, mivel mind keleten, mind nyugaton sok hason *tat* gyökszóra akadni, melyek egészen más jelentésűek, ugyanazért még ingadozóbbá teszik az itt felmutatott véleményt: például Meninszkiben *tat* persául 1. sagitta, 2. nomen tribus arabum; *tata* arabul chamaelon animal, ismét *tata* persául blaesus, impeditus lingua, arabul *teataé'*: (t. II. pars 1: p. 6.) ugyan itt *ta-et*, *toe-at* coenum nigrum, lutum tenue arabul: (p. 588. in lit. t.) Hammer szerint *thatha* arabul vox depellens, mely a' német szaszának felelne meg: (Wien. Jahrb. B. 48. p. 26.) *Tutu* tungusul, tehát mongollal rokon nyelvben = galamb, (Klaproth Asia Polyglotta tab. 47.) ugyan e' szó persában *tutus tuti* szajkó és leány' neve, (Hammer Wien Jahrb. B. 52.) ismét perzsául *tute* 1. verruca, 2. colliculus, (Meninszki p. 237: in t.) *Tuhut* arabul abjectus, vilis homo, collective inferioris conditionis homines, mely tehát a' turkmongol *tat*-nak felelne meg. (Golius után Meninszki p. 57: in t.) *Tota* Beregszászi szerint pehlvi nyelvben = test, (p. 123.) *taet* svédül-dick, *tat*-densus. (Ihre glossar: suevogoeth. in proemio p. 41: és Adelung in voce *Dotter*) *Tat* esthek' nyelvén mucus, mellyel Révai szerint *ony* képzővel a' magyar *tat-ony* vagy *tak-ony* függ össze. (Antiqu. l. h. p. 83.) *Toht* althochdeutsch validus, probus, (Grimm Gram. II. 23.) az ir nyelvben *thuitach* = Herr, *thaata* = Landmann, *thuad* = Norden. (Arndt über den Ursprung und die Verwandtschaft der eur. Sprachen p. 235.) Pallas a' mongol *tat* nevet egynek vette az arab turk *mur-teddel* roszul irvan Mur-tatnak, 's azt renegatnak magyarázza: (Reise in die südl. Statthaltschaft Ruszlands II. 349.) Hallgatok itt még Merkur' aegyptusi *Tot* nevéről, a' *deutsch* és *teuton* népnemek' *tat* és *tot* gyökformák eredetéről, a' chinai *tata* vagy *tat* szókról, mikép a' chinaiak nevezik a' tatárokat, csak azt kérdem: lehet-e a' hason hangu szók' illy özőnletében biztosan hódolni az új

véleménynek míg az mind nyelvészeti mind historiai uton ki nem lesz tisztázva?

4) Az sem áll, hogy Perzsia' népessége *Elődö* és *Tat* két fő felekezetre volna csak feloszolva, hanem ha némi megszorítással kellene azt érteni, mert hiszen arabok, kurdok, lurok vagy lárok, beludschuk, afghánok, mongolok, czigányok, zsidók, bukarok, örmények 's több, nem kis számmal laknak Perzsiában, sehol a' medo-persa uralkodás' kezdete óta egész az új időkig több idegen telepítések, a' honiak' átültetése, vagy ki is költöztetése nagyobb mértékben nem folyt, mint épen Perzsiában; e' sokféle népséget már csupán két osztály alá venni azért sem lehet, mert ha bár turk tatár dynastiák váltották is fel a' régieket, de bizonyos a' historiából, hogy némelyek, például a' kurdfajok függetlenségüket el sem veszték, azért tótok közé nem sorozhatók, másfelől az elnyomottakból is udvari szolgálatok után sokan főfőrangra emelkedtek, sőt a' kormányt is magok kezére játszották, például Hassan Padischah örmény herceg volt a' XV-dik században, és Ismael Ssafi, Shah Abbas 's más perzsa királyok' történeteiből tudva van, mikép szolgák is egyes tartományok kormányzói lettek, ha urok' kegyelmét megnyerték. Dagestan, Taprestan, Gilan, Dilem, Mazenderan hegyes megyék' lakói mindig feltudták szabadságukat tartani, az oroszok még ma is küszködnek e' hegyi lakosokkal. Azért hogy most már tatárokkal vegyültek, őket tótokká, azaz meggyőzetettekké nem lehet átvarázsolni, mert fejedelmeiket mindig magok közül választák, 's legfőlebb ajándékokat küldtek a' perzsa scháhoknak, vagy azokat háboruikban katonákkal felsegíték.

Miért nevezte Maróthi *Elődönök* az iliatokat megsem foghatom, lehet hogy a' magyar vezér *Eleud* neve forgott eszében, de az, ha már hasonlítani kell a' mongol *öhlöd* inkább (= der feindselige, hasstragende, grollende, Schmidt' magyarázatja szerint) mint a' turk *ilat*, a'

Dankowszki' *Elővédje* pedig épen semmit nem ér, mikor *öhlöd* nép tribus ma is megvan keleti Mongoliában, az *ílatok* pedig nagyára turk származatúak. Ruschid Edelin *Eliat* turk népfajt említ Karakoroum körül, (Nouveau journal asiat: 1832: no. 513, és 54.). *Il* turkul tartományt jelent, honnan Rumelia' neve is római tartomány, az *Ili* földeket, hol hasonnevű viz folydogál, leírja Ritter az Altai és Thian-schan hegyek közt, Dsungharia ugymond ma is *Ili* föld, hol első nyugvó helyök volt a' nyugotra költözködő népeknek. (Erdkunde t. 1: p. 203, 329, 397.). Irán' éjszaki határain a' kóbori turk csapatok neve *Il*, *Ilat*, *Ilyats*, *Ilyat*, *Elat*, (angol írókban Eel, Eel-haut, Illye-aut) (Morier szerint ezek Perzsia' népességének $\frac{1}{4}$ teszik, Iliyah, vagy I'lah, Ilat, csak arab többese a' turk *Il* szónak, vagy annak származékainak, mint Hammer és Ouseley magyarázzák. (Ritter VI. B. p. 374: Remusat Recherch. p. 289, 302: Hammer, Die goldene Horde p. 31.).

5. Kétkedem azon is, hogy csak a' *tatok* vagy őspersák lankának házakban, minden más nép faj ott kóbor volna, és sátorozna.

Pottinger utazása szerint a' lóri cigányok is kóbor életet élnek mind Perzsiában, mind a' beludschok földén, Burnes számos cigány csapatokra akadt Urmia tó körül is, hol őket a' perzsák Karaschi-schii, azaz elszakadt kormosoknak nevezik, hasonló életet folytatnak a' közünk lakókkal, és már ezeket kiszámlálná az *ilatok* vagy perzsa nemesek közzé? — A' mellett különbséget kell tenni a' városokban és falukon lakók közt; az elsőket bizonyosan nem egyedül lakják az elnyomott persák, hanem turk tatár néppel vegyesen, mint az utazókból láthatni; a' falusi lakházakra nézve pedig azt jegyzi meg Tancvigne, hogy mint Indiában és Irlandban ugy Persiában is tehén, kutya, macska, tyukok, ferskék, emberek egy fedél alatt lanknak földházakban, mellyeknek mind fala mind fedele

föld anyag. (Lettre sur la Perse: Wien. Jahrb. B. VIII. p. 388.).

Hogy már illy architecturái izlés mellett a' gazdagbakknak nincs kedvök falukon lakni épen nem csuda, az pedig historice tudva van, hogy hajdan is nyáron át Perzsia fővebbjei hegyek 's erdők közt, télen pedig városokban laktak, minek az éghajlat az oka, de még nyári lakok is diszletes villák voltak keleti kényelmességgel párosulva, melly jelenetnek a' nép-felosztásra nincs semmi befolyása, mert főleg a' gazdagság határoz köztök, a' pénz Persiában is minden mindenben, és már Aaschik turk író után feljegyzé Hammer, hogy a' Bortas turk tőke Volgánál télen faházakban, nyáron sátorokban lakott. (Die gold. Horde p. 415.).

6) Hogy a' tatárok Tadscheknek hívják egész Persiát, megengedem, ámbár Raschid Eddin persa író a' XIV. században még csak Bukhariát érteti az alatt, (Smidt Forschungen im Gebiete der Völker Mittel Asiens Petersb. 1824. p. 286.) de már hogy a' Tadschek annyi volna mint a' magyar *tótság* ismét kételkedem, mert itt már ki kellene elébb nyelvtörvényileg mutatni, hogy a' Tadschek második szótagja (schek) 's a' magyar képző *ság*, *ség* egyezők értelemben is, továbbá hogy turktatár nyelvben e' szóképzők olly gyakoriak mint a' magyarban, végre, hogy a' Tadschek a' *Tat* gyöknek származéka.

A' mi a' Tadschek, (mások írják Tadschik) szót illeti, arról igen különbözök a' tudósok' véleményei. St. Márton az arsacidák eredete felett írt tudós értekezésében igyekszik görög, örmény, perzsa, 's chinai kutfők után megmutatni, hogy Matuanlin *Tahin* földje máskép a' sinák v. chinaiak közt *Tiao-thchi* (Tiaodzsi, Tiaodcsi) név alatt volt ismeretes, melly alatt Persiát és Baktriát értették, tulajdonkép dáhák' földét jelentné, kiknek perzsa neve *tadj-ik*. (= Tadschik) Ez értelmet Remusat is elfogadá, (Recherches: p. 246.), 's hogy a' dáhák vagy tahiak Perzsia' egyik népségét tették, Herodot már feljegyzé.

Hammer így ír Meninszki' e' helyére „Tadschik, natio quae nec arabica, nec turcica, nomen regionis, quae non intra fines Arabiae vel magnae Tartariae continetur.“ Das ist Deutschland, das ursprüngliche asiatische, und die Deutschen die *Ααδίχοι* des Herodot. Dieses Tadschik ist keineswegs zu vermischen mit *Tasi*, welches *arabisch* bedeutet. Tasi heissen die in Persien eingebürgerten Araber, und nicht Tadcshik, wie es durch Verirrung im Siebenmeer bei Tadschik gesagt ist. *Tasiden* persisch = domare, *Tasi* nomen Arabum, gleichsam die Tasigen, d. i. *unterjochten* (Wien. Jahrb. B. 50. Anz. Blatt p. 15: és B. 20: p. 33.) E' szerint már csupán a' perzsiak arabokat lehetne meggyőzött népek venni a' név szó értelmében, 's még akkor is nem *Tadschik* hanem *Tasi* (többesben Tasion) lenne a' nevezet. Neumann szinte kezét fog Hammerrel azon különbséggel, hogy ő nem a' deutschokat hanem a' dákokat mutatja fel Herodot *Ααδίχοι* népében, kiknek nevét fenntartja Dahistan vagy Daghistan tartomány' neve, szerinte a' szó' eredete, 's tulajdonképi jelentése nem kipuhatható. (Wien, Jahrb. B. 59: p. 149.)

Ritter felhozván St. Martin' véleményét (V. B. p. 716.), megemlíti azt is, hogy Kyde szerint Perzsia' Tagjik (= Tadschik) neve eredeti persa szó, Tadsch (Tag, Taj) koronát jelentvén, Zohák' ősz nagyapja *Tadzsz* nevű volt, ki első koronáztatott meg.

D' Ohsson szerint (Histoire des Mongols à Paris 1828: p. 157.) „Tadjiks c' est ainsi que les Mongols et les Turcs païens appelaient les mahometans“ tehát szerinte ismét nem a' meggyőzötteket, hanem csak az iszlám hitűeket érték a' pogány tatárok Tadschik név alatt, Wilken pedig elegy belegy nép nevének vette a' tadschik nevet, melly az arabok' perzsa *tasi* nevével összefügg. (Über Verfassung der Afghanen: Abhandlung der Berliner Acad. 1802. p. 4.).

A' Zendavesta említi már az arabokat *Taxian* név alatt (Anquetil I: 126.), kik az időben Baktriában is lak-

tak mint Halling kimutató. Ez utolsó tudós Ritter után elindulván állítja, hogy Perzsia' őslakosait ma is három főnépelemek után nyomozhatni, egyik népelemet teszik a' *parsusok*, a' régi medopersák' ivadéakai, a' másikat a' *tadschikok*, kik a' keletiráni scythak' maradékai, harmadik elem az afghánokból áll, egykor semita — kusch nép faj. A' parsusokat már nem lehet, mint tudós tagtársunk Jerney úr tette, a' tadschikokkal egynek venni, mert ezek nyelvökre nézve elkülönözték amazoktól, kik új perzsa nyelven beszélnek, midőn a' tadschikok' nyelve a' régi persa idioma, mellyet Feridun' ideje óta lakván keleti Iránt, 's scytha szokásaikat perzsiakkal felcserélve — hiven fenntartották, mint erről Hallingban több utasításokat vehetni, (Geschichte der Skythen IV. Abth. p. 390. seq.) megelégedvén én itt nevek' származatját illető további jegyzeteit Hallingnak felhozni: Wilken — úgy mond értelmesen helyezi a' *tadschik* nevet *tâzi* (= arab) és *tâzik* két szó közé, az utolsó perzsául oly embert jelent, ki a' perzsán kívül más nyelvet nem ért. Ez állítás több mint hihető, mert a' három név igen jól meg felel azon körülménynek, mellyben állottak egykor a' tadschikok mint kelet iráni scythák a' persákhoz és baktriai taziánokhoz, sőt jelenleg is állanak a' parsusokhoz és afghánokhoz. Egy más körülmény, mellyet Pottinger felhoz, hogy a' beludschok őket *degan*, *dehgan*, az usbékek *serds* néven nevezik, nyilván bizonyítja, hogy a' tadsch-ik, tag-ik csak dialecti változtatása a' *Sedsch-Seg*, *Sak-estan* névnek, mellyre a' tâzi népnév volt befolyással, mellyel szinte időfolytában összekeveredtek. A' *tâg-ik* névforma görög kutfókben *takoi*, *tak-enoï*, a' *tâzi* pedig *task* formákban van meg, a' beludsch *dagan* neve a' tadschikoknak hason többes forma mint a' görög *takên* (oj), 's mind a' kettő a' scytha *sákai* név dialectusi alakzatja, melly *sagai*, *sadschai* formákban is iratik, 's a' sanscrit iratokban *tacvi* = Sakai; (sákák). Már abból, hogy éppen Sakestan a' kelet iráni sákák' földje volt egy-

kor a' scytha eredetű Rustém ház' diadalainak fészke, következhető is, hogy a' sáka név a' scytha népfajok közös névévé válhatott, a' minthogy keleti kutfőkben a' Sakestan név a' kelet iráni egész scytha földre gyakran kiterjesztetik, 's mivel később Sakestan név' Sistanra rövidült össze, feledékenységbe ment a' régi név eredete, 's nem csuda ha a' *deg-an*, *dag-an* nevekből az újabb *tag-ik* vagy *tadsch ik* kerekedett ki. Nagyon érdekes fejtegetéseiből Hallingnak elég levén ennyit közölni, kérdehetem méltán, hogy midőn magok a' keleti nyelvbuvárok még meg nem állapodtak a' tadschik szó' eredete 's értelmezése felett, (részemről azonban itt Hallinggal tartok) lehet-e bizonyossággal mondani, hogy tadschik = tót-ság, hogy az *tat* gyökből lett *schik* (= ság képző raggal, midőn az *s* vagy *ds* mint látjuké' keleti nevekben egyenesen a' gyökhöz tart, azt elemező egyik főbetű, azért képzőnek nem is vehető. Megjegyzem itt még azt is, hogy mind a' tadschik mind a' tázi, mind a' perzsa vagy parsus név át ment a' chinai földre is, a' mint az érintkezésbe jött Persiával, de a' neveket szokások szerint elferdíték a' chinai írók, kiknek irományaikban *tiaodschi* = tadschik, *ta-che* = tázi, *po-zsu* = persa. (Müller Das ugrische Volksstamm 1, 68, 69. Pauthier Journ. asiat 1839. nov. p. 409. Klaproth Asia polyglotta).

7) Igaz, hogy az utazók említnek *tat* vagy *tata* népeket Ásiában, de azok nem tadschikok, 's ha bár a' turk tatárok tatoknak nevezik is Perzsia elnyomott népeit, tehát a' tadschikokat is, abból még nem következik, hogy az utazók által említett *tat* népek is mind persák vagy tadschikok volnának.

Ritter *toto* népfajt említ Bhutánban a' Himalaya hegy' keleti láncolatjánál, (III. 166.) melyet persának senkisémet vett még, más *tata* népei pedig, melyeket éjszaki Ásiában leír, 's melyekről még bővebben is fogok szólni, turk tatárok tehát ismét nem persák. Gilan, Dilem és Mazenderan tartományokban említi Monteit után a'

taut nyelvet, mely ez utazó szerint nem persa, nem is turk, hanem láz, lur, és kurd nyelvekkel rokon, hogy azt még is Monteit a' persák egykor közönséges nyelvének vélheté valóban meg nem fogható. (Erdkunde VI. B. 1. Abth. p. 189.) E' *taut* nyelv már az, melyre értekezünk is utal Klaprothból felhozott helynél fogva, hogy az t. i. zagyvált nyelv, és zsidók is számíttatnak a' tatokhoz.

Leghíhetőbb még a' mit Eichwald káspi utjában rólok feljegyzett, mely szerint Baku és Derbend körül a' *tat* nyelv köznépi dialect, 's a' nyelv után ítélve a' lakosok perzsa telepek. (Reise auf dem kaspischen Meere Stuttgart 1834. 1. Th.) Hogy különböző időkben Perzsiából telepek szállítottak azon földrészekre kellőleg tudva van a' historiából, 's Klaproth is írja másutt, (Asia Polygl. p. 140.) hogy Dhagestánban és Krimióban *tat* népek laknak, az első rosz, azaz elrontott perzsa nyelven, az utolsóok turkul beszélnek. Hammer e' krimiai tatokat deutschoknak vette, mivel ott ma is fenn van Gothia föld' neve, 's tudjuk is Busbektől, hogy ő még a' XVI. században is ott góth szókat gyűjtögetett össze, 's e' szerint a' germánok *thiôt*, *diet*, *díot*, *thiota*, *teut*, *thot* régi nevei (Grimm 1, 108, 630, II. 438. III. 472, 474: és Adelung in voce *Deutsch*.) a' krimiai *tat*-tal összevágának, ¹⁾ és még is mondhatni, hogy ennyi sejdítéseknek is a' turkok 's mongolok ásiái *tatár* s' *tata* nevek utban áll, kik szinte Krimióban telepeket formáltak, míg Oroszország az arany horda', jármát viselte. Csupa név-hasonlatosságokból hát itt sem igazodhatunk el, 's hogy várnánk eligazodást a' perzsákra 's magyarországi tótokra nézve egy olly kényelmesen felállított egyetlen egy ok-

¹⁾ A' bosporusi felirások is említik a' *that* vagy *tata* népet, a' comosary felirásban *θαρεων* l. Antiquités du Bosphore Cimrierien Pétersb. 1829: és Bulletin des sciences hist. antiqu. nro. 1: 1831. à Paris.

ból, midőn épen tudós értekezők e' kényelmességet az őt megelőző magyarázók' irányában nem ok nélkül maga is roszalja. Castellus' nagy szótára szerint *tát* olly név, mellyel a' perzsákat, hihetőleg az ott uralkodó turkok terjeszték el, a' mit abból is gondolok, mert Herbelot is *That* várt említ Sistánban, mellyett a' ghaznai Mahmud foglalt el a' XI. században, de nem említi (t. IV. p. 29.) valljon a' turkok nevezték-e így el a' várt, vagy az előtt is e' neve volt. Egyébiránt a' kurd földön is van *Taiyat* vagy *Tahite* folyóvíz, 's a' *taitah* kurdok mindnyájan yezidek, vagy ördögösök (Ritter VI. 2. Abth. p. 535 — 726). Esztergom megyében is van hason *Tát* nevű falunk, 's kérdés, hogy és mikor származott a' név ottan? Ritter *Tatta* várost és népet említ még az indus delta földön is, melly város virágzó volt még a' XVI. században is, mikor Aurengzeb birtokába jutott: (B. IV. p. 474.) sőt még később is u. m. 1740. van róla említés téve, mikor a' hatalmas Afghan fejedelem Nadirschah *Sind* földre ment akkor *Tatta* város helytartója mint vasall elibe ment, turbánját hódolás' jeléül nyakához kötve, szájában szalma csomót tartva, befedett lábakkal jelent meg. (Pottinger: W. Jahrb. VII. B. p. 114.).

Mivel már Indiában a' nagy mogul birodalom századokon át fenntartá magát, majd csak nem bizonyos is, hogy az ottani *tatta* nép mongol maradvány, mert e' nevet őslakában már viselé, 's tán nem csalatkozom, ha állítom, hogy az esztergomi *Tát* falu neve a' mongol időkre felhat, mivel tudjuk, hogy tatárok vagy taták ezereként maradtak honunkban. (Turóczi 11, c. 79. Horvath Commentat de init. Jazyg. etc. p. 85. Hammer die goldene Horde p. 263, 264.).

Ezen fejtegetések' nyomában már lényegesen meg is kell különböztetni a' *tátokat* vagy *tatákat*, mint turk mongol fajt, a' *tadschikokat*, mint ó persa idiomájú keletiráni scytha maradékot, a' *parsusokat* mint új perzsa nyelven beszélő medo persa sarjadékot, 's végre a' sláv nyelvű

magyarországi *tótokat*, kiket a' magyarok már a' IX. században így neveztek, midőn a' mongolok csak a' XIII., az osmán turkok pedig csak a' XVI. században mutogatták magokat Pannoniában, tehát a' hypotheticus turkmongol *tat* névnek Perzsiából hozatala reájok épen nem is illeszthető.

8) Tudós szerzőnk végre azzal is támogatja véleményét, hogy nyelvünkben *tat* szó némely vidéken ház fedélt jelent, melly a' *tető* és *tatarozás* vagy ház - kijavítás, tehát munka és szolgálat' eszméivel összefügg, a' tótokra illet is ugymond a' nevezet, mert ők házakban laktak, a' magyarok sátorokban, ők szolgák, a' magyarok uraik voltak.

Hogy *tat* házfedélt jelentne, nyomát nem találtam szótárainkban, mert azokban az hajófarának magyaráztatik, a' *tető* pedig magossági feltűnés, vagy *feltetszés'* fogalmát, tehát nem munka és szolgálat' eszméit fejezi ki. E' részben jól eligazított már Révai, midőn így ír: *tet-szik*, *praeteritum primum habuit tetűvék*, *sicut fekűvék*, *secundum vero praeteritum tetött* *sicut fekött*, *etiam imperativum tetüdjék*: *de forma altera non sibilante tetüdik* *feküdik*-Silvester *habet ebben tetűvék meg az istennek szerelme*: *de plurali tetűvének est contractio tetőnek* *in cantilena jocularia a' tetembenel feltetőnek* = *in apparitione apparuerunt. Tetem antiquissima formatione apparitio, postea Tetény nomen vici ab eventu (= tető)* ¹⁾ *Tet-sz-ik olim*

¹⁾ Lehetne ugyan Révai ellen is a' *Tetény* név' irányában kifogást tenni, mert mind cseh, mind német földön több *Tetin* helységek vagynak, honnan a' telepek magokkal hozhatták a' nevet. *Tetin* falut Csehországban (*Tetin*, *Tietin*, *Tettin*) melly már 1544. állott, leírja Schaller. (*Topograph.* XVI. 145.) szinte Millauer is szól róla 's még régibb idő korra felviszi, hol Borzwoy cseh herczeg eltemettetett. *Sternfeld* pedig *Teten-husen*, *Tetelheim* falukat említ Jnn víz' baloldalán *Salzachen* felül. l. *Abhandl. der böhm. Gesellschaft der Wissensch. Neuer*

certe etiam *tel-űsz-ik* sicut fekszik, feküszik est de radice *tel*, quod nominis valore hodie quoque superest apud Esthones: *tüht* Huppelio interprete Zeichen, Kennzeichen, Schein. Sed fuit aliquando idem et apud nos verbi valore, velut in praesenti sine sibilo *tel-ik*, *tel-el*, *tel-em*; in vita S. Margar. *kik ő neki tetnek vala lenni.*“ (Grammat. Elab. II. 875, 876.).

A' franczia *tete* (caput, vertex) legközelebb jár a' magyar *tető* szóhoz, mellynek régi formái a' troubadurok és trouveresek nyelvén, *testa*, *teto*, *testo*, *tate*, *teste*, *tiete*, *tète*, (l. Françe litter: may 1835. p. 82.) ha ez nem egy szó a' *toit* vagy is „tectum“ szóval, a' minthogy nem is egy, hihetőleg rómaiak ültették át Galliában a' a' *tut* vagy *tel* gyököt; melly Latiumban szinte magossági értelemben használatott, mint Lepsius kimutató *Tota Jovina* vagy *Igursium* város' nevében, mellyet előtte a' latin *totus* után balul magyarázták, holott az *tut* gyökből (honnán *tutus*) eredt. Varro helye itt eldöntő, melly szerint *tutulus* = föfedél, *ab eo, quod altissimum in urbe, quodest arx tutissimum vocatur.* (de ll. VII. §. 44.) A' vár

Folge 2. B. p. 5. és 107. Abh. der bayer. Acad. II. B. 1. Th. g. 14. histor. klasse: de mivel Fejérben is az 1228. oklevél „de genere Thétén beszél, (t. 3. v. 2. p. 49.) a' ritus expl. verit. genus. *Tet* emlit, ugy a' Tudománytárban is *Tethényi István* 1543. budai birónak iratik (1840. Junius l. 404.) bizonyosan nem merem elhatározni a' kérdést. A' franczia *toit* (= *tető*) Dach, per figuram Haus — *teiture* = Bauen der Dächer, Dachwerk csak történetes összehangzások a' magyar *tető*'s tatározás szókkal, mert azok a' latin tectum, német Dach (deeke = tego) szókkal állanak kapcsolatban, 's messzirel vinnők a' dolgot, ha azokat a' magyar szókkal ugyanazonitnánk: a' mi pedig a' franczia *teti* szót illati = Brustschwarze, *tetine* = Euter, beule, *teton* = Brust, *teter* = saugen, azoknak a' sváb Dutte, Düttle (= weibliche Brust, Brustschwarze a' persa *tute* és a' magyar *tütü* felelnek meg, a' mit itt elég megéríteni.

hát tutissimum, vagy tutum, és oscus umber dialectekben *tota, tuta, touta, tauta*: a' *medix tuticus* oscus felírás innen megmagyarázható. (l. Rheinisches Museum 1834. p. 191, és Allg. Litt. Zeit. 1842. April Nro. 64.).

A' magyar tető szót hát nem lehet ismét a' *tót* névvel összekötni, mert annak egészen más a' gyökértelme, 's hogy öslaki földünkön is csak illy jelentésben használtott onnan gondolom, mert Olearius épen a' Kamavizi földön feljegyzé *Tetus* vár erősséget, melly hegytetőn fekszik, mellynek rajzát is adá Kasántól éjszakra 120 verstnyire, a' mi, mint több más hely-nevek ott csak finn eredetű (Persian. Reisebeschr. 1663. in fol. p. 352.).

A' tatarozásra is könnyű a' felelet, mert az a' köztünk maradt tatárok' neve után mintegy csufságból használtatott. Itt már a' Tájszótár is eligazíthat bennünket, mellyben (l. 359.) *tatár* = rosz, semmire kellő, *tatár ember*, *tatár szerszám* = rongyos hitvány, alávaló, innen megtatarozni, azaz megfoltozgatni a' házat, vagy rongyos ruhát, *tatri* = balgatag, bászli, Kassai szerint Vasmegyében rendetlenül öltözött. E' szó is hát a' tető és tót szókkal nem összeköthető, 's valamint a' *tatárkút* (= pohánka, haritska) melly a' nógai tatároknak kedves eledele volt, 's tőlök terjedt el, (Hammer die gold. Horde p. 410.) a' *tátorjánt* vagy tatárkenyeret, *tatár korbácsot*, *tatá virágot*, *tatárka borsot* ugy tatarozást is a' köztünk utálatba jött tatárok' neve után használtuk, kik mint Gödri is írja, megvetett rongy embereknek nézettek, azért Mátyás' parancsánál fogva (1459.) a' tatárok, kunok, philisteusok egykor még a' hadi szolgálattól is eltiltattak. De nem csak köztünk, hanem egész Európában megutált név az, 's az angol tengerészeti műszótár a' tatarszót ott ma is divatosnak mutatja ki kegyetlen fenyték' kifejezésére.

9) Nem bebizonyítható azon előadás is, hogy a' *tót* csak a' *slave*, vagy *slowe* szó' átfordítása; mert derék sláv philologusok mint Dobrowszki, Kollár, Schaffarik,

Arndt, Bulgarin jól kimutatták, hogy a' sláv szó gyökértelme a' szólási tehetség, a' slávok olly emberek, kik egy nyelven beszélnek, (Sprachgenossenschaft — Dobrowszki) a' hir, név, dicsőség jelentése ezen eredeti értelemnek csak másod fokozatai, a' slovak, (tschelovek, tzelovek, tschlek, slovek, slavak, tschowik) (synonimum a' slávval, mert ez utolsónak is slave, sluvek, schlowak, schlowek, slovinetz, slavinetz, slavon 'stb. formái vagynak, mind beszélő azaz ember értelemben, 's hogy hajdan a' népek magokat embereknek nevezték mindenhol, arra Balbi számos példákat nyújtott. (I. Introduction a' l' atlas ethnogr. du Globe I. p. XXXIV. Discours prélimin; a' sláv szóról I. Dobrowszkys' Entwurf zu einem allgem. Etymologicon der slav. Sprachen 2-te Ausgabe von W. Hanka. Prag, 1833. in radice *Sla.* Kollár Rozprawy etc. Ofen, 1830. p. 28. in radice *slu.* Thaddeus Bulgarin's Russland. I. B. p. 62.).

A' sláv, vagy *k* beszúrással *skláv* szónak szolgaságra értelmezése az időkből való már, mikor némelly ágazatai a' sláv nemzetnek meghódítottak: Jornandes mint Prokop említik a' slávokat (Sklabenoí Procopban), de koránt sem szolgálai értelemben, keleti írókban pedig, például choronei Mósesben Scylawaci, Abulfedában *seklab*, Mirkhaendban és Firdussiban *sakadib*, Ibn ed Wardiban *el-skalaba*, a' londoni polyglottában, mellyet Walton adott ki *skalabath* (= sclavones) néven jönnek elő, és sehol szolgálknak nem magyaráztatnak, csak nyugaton értelmeztetett így e' szó, miután függetlenségöket elvesztették, de még azután is, hogy hun, avar, frank, bajor hatalom megtörte őket a' karolowingi oklevelek szabad slávokról is szólanak: „*proprietates liberorum slavorum*“ 829, „*salvis tamen proprietatibus liberorum slavorum*“ 835-ből: A' bajor regestákban (I. 145) „*Gotelindis libera*, sicut *slavi* solent esse“ ismét „*slavi sunt nullum beneficium est*“ azaz sláv, birtoka tehát szabad „*slavico jure geudent*“ = földjeik nem dézmások; mert hol tizedet

kellett adni, az német birtok volt „decima quae teuthonico more solvenda erat“ de mihelyt szabad sláv birtokos kezekből ki ment a' föld, az szolgálai, azaz dézmás lett „postquam autem slavici juris terra decimalis facta est“ mint Wersebe mutogatja (Über die niederl. Colonien p. 723 — 780 és Dreyernél „ut slavi in dominio nostro liberi sint et exempti“ (Codex Pomer. II. 476.). A' slávok közt sok helyt nem is tudtak semmit a' szolgálaságról, 's megfordítva, ha a' birtok vissza ment sláv kézbe nem volt többé dézmás (Wersebe p. 781. Hormayr mysteria juris Pomeranici. Berolini, 1821.) Az ostfranki slávok csak hercegi bért adtak, önkéntes ajándékokat nagy innepekben, vagy különös történetek alkalmával, 's az illy ajándékok a' német császárok számára szedettek, kik aztán kegyességből, vagy pedig politicalai tekintetből azokból a' papságnak tizedet adtak, 's e' volt az oka, hogy a' dézmát nyerni akáró papság a' slávokat igyekezett birtokaikból kiforgatni, hogy azokat német szolgálakkal ültesse be. ¹⁾

¹⁾ Turóczi Evilath földéről (= Persia, mint tudós tagtársunk állítja) 's a' persák vallásáról mint szoroson nem a' tárgyhoz tartozó dolgokról azért nem szólottam, mert azok külön hosszas értekezést kívánnak, 's az eredmény más nem lenne, mint az, hogy Evilath föld a' Genesis *Chavila* földje, melly a' 70 fordítóknban Euila, Eiyilat, (*Ευιλάρ*) ezt pedig Persiának még senki sem magyarázta, mert a' régebbi exegeták szerint Palaestinának délre Aegyiptom felé esett, az újabb vizsgálók pedig az Oxuson túl Chokaud tartományban keresik, tehát ismét nem Persiában. A' nap és tűz tisztelet pedig közös volt más egyéb népeknél is, úgy hogy abból semmi bizonyost nem következtethetni, mire azonban még külön feleletet kellene készíteni, hogy itt az *isten* szó épen el nem döntő körülmény; mert e' szó is igen sok hason alakzatokban mutatkozik, 's még az is kérdés, vajjon nem birtok-e már a' szót ősi lakuunkban, mint Hager is véleményezi; miről azonban más alkalommal szólhatunk.

Nem csak a' pomerri és frankoniai, hanem az austriai vagy ostmárki birtokokban is voltak különböző színezetű slávok, elkezdve a' rabszolgáktól a' szabad birtokosokig, mely tárgyról többször és elég bőven írt Hormayer, kinek adataiból kiviláglik, hogy a' slávokat általjánoson rabszolgákká minősíteni nem lehet, 's a' szónak, illy értelemben használata — ha nem csalatkozom — legfőlebb is a' XI. században jöhetett nyugoton közdivatba, tehát későbbben, mint mikor a' magyarok tótoknak elnevezték őket, azért a' tót szó nem is lehet a' sláv névnek átírása.

KÁLLAY FERENCZ.

XXIV.

AZ OLASZ NÉPIRODALOM'

TÖRTÉNETE.

A' tizenhatodik századi olasz költészetben szükségtelen mondákat, történetét vagy szokásait keresni azon országnak, hol az sajátkép eredetét vette: e' költészetek' jelleme élesen ki van mondva, bár elvontan; semmi sem olaszosabb mint a' megszabadított Jeruzsalem, vagy az őrjöngő Roland, e' költemények' cselekvényei azonban Franciaország' történetéből kölcsönözték; *Pulci*, *Berni* ironiaillag éneklék meg azon hősi tetteket, mellyek Olaszországnak idegenek. Más költők többre becsülik a' nemzeti történet' classici emlékeit, 's az olasz nép mindig kívül maradt az olasz költészetben. Hogy valamely nemzet költészet', mondák' 's életerő hiányában kényszerítve látja magát idegenekhez nagy régiséghez folyamodni, az nagyon természeti, de hogy Olaszország a' tizenhatodik században Olaszországnak minden hírnevét, dicső középkorát, Dantéját, VII. Gerő pápa' korát, a' sziciliai estvéket, a' Condottieriket, Cola di Rienzit, Savaragno-lát számos vitézeket, 's velek Velence', Nápoly Palermo' költészi szokásait feledte, ez az irodalom-történetben páratlan példa.

Miért népszerűtlen hát illy gazdag költészet? mert a' florenczi olasz irodalom a' félszigetnek valamennyi udvarában elterjedt, a' nélkül hogy a' néphez, melly egészen más nyelveken beszél, 's csak helybeli mondákhoz ragaszkodik, leereszkedett volna. Az olaszok' költészete az udvar 's aristocratiának költészete egyszersmind, egész Olaszországban elismerve 's elfogadva, minthogy épen semmi személyiséggel nem bír, nemzeti, mert a' városokat 's a' nemzet egyes részeit mellőzi 's megveti. Mondhatná az ember, hogy fél beszennyezni magát, ha Genuát, Nápolyt 's Velenczét találná érinteni, 's úgy látszik, valamennyi költő szavát adta feledni születési helyét, nehogy a' nemzethez számítassanak. Így keletkezett Olaszországban olly költészet, melly nem volt Olaszország' sajátja, 's a' nép, melly ezt nem ismerheté magáénak, egy sajátágos költészetet kénytetett szerezni magának, melly, mig Olaszországnak fényes irodalmi korszaka tartá, csak a' legkülesőbb végpontokban, Velenczében és Nápolyban tarthatá fen magát, 's csak az úgy nevezett classicai irodalom' enyészttével emelé föl fejét merészebben 's Olaszországnak más részeiben.

Az írók rendszerint megvetéssel tekintik a' népbeszédmódot, így volt legalább kevéssel ezelőtt Német- 's Olaszországban. A' legujabb kor más is jobb vezér eszméket létesít erre nézve. Jelenleg átlátják, hogy az írói nyelvnek kezét kell fognia a' nép' nyelvével, ha célja, hogy a' nép' jelleme szerint műveltessék. De Franciaország megveti a' *patoist* (nép- vagy pórnyelv), mivel e' nemzet' nagy szellemei XIV. Lajostól fogva sziveken hordozzák a' nyelvcsinosítás' ügyét; ha Németország csak egy írói nyelvet ismer, mivel elejente a' hon, honnan a' műkedvelő 's hatalmas Hohenstaufenek származtak, költőiben a' nyelv' jeles remekeit mutatja elő, 's később a' reformáció 's némelly más okok a' szász beszédmódot teszik az íróknak egyetemes organumává, ez nem történt így Olaszországban. Itt valamint Görögország-

ban, minden kisvárosnak, minden mezővárosnak joga volt önállásulag képezhetni magát és saját belátása, véleménye szerint hozni intézkedéseket, törvényeket; mert szabad és független volt, mikint más szabad státusok, mellyek környezék. Minden városnak saját, másoktól függetlenül 's önállásulag alkotott és szerkesztett története van, melly önkénytelenül levén letéve a ' nép' dalaiba 's mondáiba, ezekben az irodalom' alapját bírja, mint minden valódilag történeti nép; 's így nem csoda, hogy Dante *népnyelvekről* 's nem *beszédmódokról* szól, 's azon állítást hozza fel; hogy Olaszországban nem létezik olasz nyelv. És igaza van. Mert az úgy nevezett olasz (das Italienische) még most is mesterkéltséggel és csavart nyelvnek tekintetik egész Olaszországban, 's némelly beszédmód sokkal idegenszerűbbnek mutatkozik az olaszhoz, mint ehhez a ' spanyol. De idegen az saját honában is, és mindig tanúsítja feszes füzővállát az academiának, melly gátolja, hogy elevenen mutatkozassék az életben. 'S valóban a ' két utolsó században ez nem mutatott egyetlen türhető regényt, semmiféle a ' nép által elfogadott dalt; elménczisége nehéz, darabos, a ' nép teljességgel nem érti, 's magok a ' Florenczben növekedett olaszok, mihelyt visszatérnek hazájokba, újra sietnek tanulni a ' nép' nyelvét. Csak ez bír eredetiséggel formájában, csak ez simúl bensőleg a ' gondolatokhoz, csak ez enged legmerészebb fordulatokat a ' lantnak és beszélőnek. E' beszédmód' költészete gyorsanⁿ tapad az elmékhez, gúnya sebesen és biztosan talál, 's a ' kigunyoltakat örök torzképekké teszi.

Olaszországban tizennégy beszédmódot számítnak és több költőt, kik tömérdek dalokat, verseket, párodiákat, beszélyeket írtak azokon; minden városnak hőskölteménye, minden mezővárosnak saját hőse van. E' népirodalom azonban Olaszország' két végpontján fejlet ki leghatalmasabban. Velenczében *Palo Márkkal* kezdetik, 's *Gozzi-* és *Goldonival*, Olaszország' két legjelesebb

comicusával végeztetik. Nápolynak *Dantéja* van, *Boccaccio* 's *Petrarca* Corteresben, *Basilio* és *Sgruttendio* egy korban virágznak, 's eleven vonásokkal festik a' nép' fölemelkedését Massaniello' korszakában. Milánonak *Maggi*-ja és *Portá*-ja van; egyik spanyol Lombardiához tartozott 's a' tizenhetedik század' aristocratai szokásaihoz szított, *Porta* ellenben kigúnyol mindent, mit amaz írt, 's utánozhatlan vázlatokban festi az ország' azon nevetességességét, mell a' francia forradalom által hirtelen napfényre hozattatott. A' siciliaiak szerelmi álmódzásaik' 's juhász- és pásztor dalaik' gyöngédségében Olaszország' legnagyobb költőit is felülműlják. E' költészetek még sohasem becsültettek, sohasem méltányoltattak kellőleg. Első rendű írók nem akartak bibelődni azokkal, 's mások ellenben nem érték a' nyelvet, és a' nép mégis bámúlja azokat, nem kérdezve okát Olaszország' népifodalmának festvényében Velence, Milano, Nápoly és Palermo teszi a' főpontokat, a' kisebb státusok e' négy várossal egyesülnek, de Középolaszországban a' népnyelvnek a' tudósok' nyelvével való contrastja mindinkább elenyészik.

Velenczében kormány, politica, művészetek, multságok, szóval minden sajátszerűleg alakult; a' város egy uszómászó (amphibium) volt, kereskedést üző és hódító, félolasz, félbyzanci. Elszakasztatván egyszer a' száraztól, a' barbaroknak berontásukban titok teljesen, alattomban nagyitá magát, maga létesíte kalmáregyedársága által, 's egyesülni tudott Pisával Genuával, hogy a' keresztes vitézek' hadait Ázsia' tengerpartjaira átszállítsa. Későbbben kényszerité a' keresztes vitézeket, hogy Byzanczot alája vessék, 's Görögország' szárazának tengerpartjai az ádriai tenger' másik oldalán neki jutának birtokul. Morea, az Archipelagus, a' fekete tenger' partjai 's a' kereskedés kelettel a' gazdagságnak 's hatalomnak kimeríthetlen forrásai voltak a' köztársaságra nézve. Középkor' végével a' római köztársaság' elsősülött leányának nevezheté magát, negyedét bírta azon országok-

nak, melyeket a' császári Róma lábainál láta egykor, 's mégis csekély birtokai voltak Olaszországban, még Páduát sem tarthatá mindig féken, 's olly státus nézőjékát képzé, mellynek királya hatalom, nemessége vá-
 rak, népe szabadság nélkül élt. Velenczének az inqvisi-
 tio volt palládiuma. Ha egy köztársaság hajóhoz hasonlít-
 tatik olykor, e' kép Velenczében a' valósággal üt össze. Velence valóban egy iszonyatos márványhajó volt, melly
 karókon nyugvék. Néhány elszánt férfi, egy ügyesen ve-
 zérelt összeesküvés megbuktathatá a' kormányt, 's 1296.
 év előtt húsz doge gyilkoltatott meg. A' város több izben
 végromlás' szélén látá magát; de az inqvisitio légben lebe-
 gő gép gyanánt örködék fölötte, melly elleneit eltiporá. Az
 olasz nagy forradalmak érintetlenül vonultak el mellette,
 Spanyolország, maga a' császár, sőt Franciaország is
 hiába egyesültek ellene, Velence diadallal lépett ki min-
 den veszélyből, azon tömérdek idegennek, folytonos car-
 nevalloknak, rosz törvényállapot — , 's tengeralatti fog-
 házainak ellenére is.

Velence irodalma a' tizenharmadik századdal, az
 utazóknak elbeszéléseivel kezdetik. A' velencei kalmá-
 roknak figyelmök főkép kelet felé volt irányozva. Porté-
 káikkal, árucikkeikkel 's a' pápáknak védeleivel el-
 látva indultak útnak, felkeresék Alexandriát, Constantiná-
 polyt, Samarkandot 's visszatértökkel Ázsia' csodáiról
 regéltek földieiknek. *Polo Márk*, *Zeno*, *Cada Mosto* kal-
 márok és költők, első irói voltak Velenczének; könyveik
 földleirási ismereteket nyujtanak, mellyekben a' népnek
 egyszerű érzéke a' nagyszerű' bámulatával mutatkozik.
 Későbbben, a' tizenötödik században már az erkölcsök'
 romlottsága mutatkozik az olasz városokban; már szaba-
 dabb tréfák, kolostorokra írt gúnyköltemények találtat-
 nak, verseket olvasnak egy barátira, ki sz. Márk' tor-
 nya előtt gyalázatos vétke miatt kaliczkában akaszt-
 tatik fel.

Mindeddig a velencei nyelv a' latin- és olasz közt ingadozott, a' tizenhatodik században leveti magáról durva öltönyét. Gazdaggá, sokoldalúvá, erőteljessé leszen; elménczség szólamlík phrasisaiban, minden szónak epigrammai élessége van, Velence' költészi szokásai szabad népirodalomba mennek át. E' forradalom, a' castellániak' 's nicolottiak harcza híven van leírva egy kised név nélküli költeményben. A' castellániak a' hajógyár' munkásai, a' nicolottiak a' városéi voltak. Mindkét párt külön szállásán maradt, sohasem jövének össze, sz. Simon' napján azonban a' rabszolgák' hidján találkoznak botokkal fegyverkezve, hogy szabály szerüleg megverekedjenek. A' nép' harczjátéka volt ez, 's mindenki futott látására, a' lagunák (tavak Velence városa 's a' száraz közt), piacok, házak, háztetők emberekkel voltak megrakva, nemesek is megjelentek e' nemzeti ünnepen, melly a' nép' harczait az aristocratia' javára örökíté. A' költő elevenen, szép nyelven írja le a' pártok' daczos kihívásait, a' vitában előfordult tréfás eseményeket, a' bajnokok' haragját, a' csajkások (gondoliere) gúnyát, a' munkások' békés vitéségét, az elménczség' 's botozás' záporát, melly az' ünnep' tartalmát tevé. E' nézőjátéknak minden egyes részét röptében valódi velencei kellemmel fogá fel a' névtelen költő, hogy az írói olasz nyelv' benyomulásának ellene szegüljön. Irt vígjátékokat, ecclogákat 's leveleket; de stylje nagyon megterhelt, hamis hatást vadász, és hasonlításainak, epithetonjai 's czélzainak halmazában minden valódi érzés elenyészik. Hasonlít egy folytonos tűzjátékhoz, melly szerfölötti mohósággal akarván világítani 's fényleni, ezáltal önmagát fojtja el. Velencei pártfogóját 's Olaszország' minden jeles művészet' illető levelei csak tisztelgések, üres dicsőitgetések 's dagályos hizelgések. *Calmo* egészen sajátságos ügyességet fejt ki a' fecsegésben, valóban byzanci pompában kiállított képeket. Periodusai hosszúk és bonyolultak, metaphorákkal 's jelképi szóllásmódokkal annyira

elhalmozvák, hogy egy eszme' kifejezésére nem éri be négy, öt melléknévvel, sőt mégcsak szavakat 's rokonértelműeket (synonim) talál, folytatja tarkabarka beszédét. „Milly boldog vagy te“ mond egy barátjának, „Hellikon' forrásánál illatozva, az athenaei tanodákban növeltetve tiszteletreméltó, okos, tudós, nyájas, bölcs, nemeslelkű 'stb. férfi. Te, rómaiak' üstökös csillaga“ folytatván, „az egyházi tanács' támasza, tűzoszlop, mely sz. Péter hajóját vezérli. Phoebus, Mercur, Salamon, Sándor, Scipio, Darius, Hanibal, Xerxes, Nagy Károly, Getta-Melata elenyésznek melletted.“

Eclogai ugyanazon hibákban sínlének, versmértéke sokszor homályos, sőt ebben nyelve egészen tiszta velencei nép nyelv, mivel olaszszal keveri. Azonkívül e' költemények vastag színekben mutatják a' város' közellétét, bár a' halászdalok találtan visszaadják a' csajkások' tónját, tréfáit szokásait 's a' háttérben Velence' zsibangó élete eleven főstvényben mutatkozik, A' pásztorköltemények nem egyebek Velence' tükörképeinél az arkádiai pásztorok' nevetséges álanzában. Ezek majd pásztornők, kiknek Venus jósszava szerint két férjjel kell nőszülniök, majd olyanok, kik buja öregek által üldöztetnek 's veszélytől tartván, nem mernek ki menni házaikból, Velence mindenütt fajultságával, mit a' költő a' nevetséges álarczban pellengérré állít kinézésül.

Calmo' vígjátékai, számra hat, valamint eclogái, Velenczét festik, hogy ezekben a' város 's egyes rendei leplezetlenebbül lépnek az olvasó szeme elébe. 'S majdnem elhítenék az olvasóval, hogy itt még hibái is kevésbé kellemetlenül tűnnek föl merész csacsкасága könnyüedséget a' dialognak, képavadászata csak az anyagbőség 's a' cselekvény' gazdagsága által fékeztetik némileg, a' nélkül hogy nyelvétől a' tarka tartás (die Haltung) elvétetnék, mit nála megszokott az olvasó. Morált ugyan nála ne keressen az ember — ő a' tizenhatodik századi. Velenczét festi, pedig saját tapasztalásából. Akkor a'

nicolottiak és castellániak örvendező szóval verék agyon egymást, a' szerelmesek töröket hordoztak, bér gyilkosok mindenütt találtattak; a' szabad személyek nagy házakat tartanak, 's így a' színházaknak is a' mindennapi élet' szenvedélyeit kellett viszhangozniok. Az ő színpadja kaczérnökkel, kerítők —, nyeglékkal 'stb. van megrakva, mikint *Arletin'* színművei. Ezt azonban nehezen róhatni fel szemrehányásúl a' költőnek, midőn legujabb időben magok az angolok is, kik különben olly nagyra vannak társoldalmi begyességökkel, mellőzhetlen alapfeltételnek tartják, hogy vígjáték legocsmányabb czélzások 's kétértelműségek nélkül nem is gondolható. (Ezt eléggé bizonyítják Cibber, Murphy, Sheridan 'stb.) *Calmo* vígjátékiban nem éri el ugyan a' forma a' tökélyét, mi Aretinnél az olvasót elragadja, de neki jutott az elsőség a' néphez szólni, 's itt olly sükert, 's eredményeket kivíni, mellyekben amaz nem osztozott. Ha *Travaglia* vagy *La Spagnolas* adaték színen, a' színház mindig csufoltan tőmve volt; az ablakokon másztak be, mivel az ajtók emberekkel voltak dugva, a' háztetőkre másztak, kapaszkodtak 's életüket koczkázák, hogy bár távolról lássanak valamit a' színműből. *Calmo* † 1571.

Vele a' velnenczei költők' fényes sorzata nyílik meg, kik dalaikban Velence életét tükrözik vissza. E' dalok többnyire vidoran, gúnynyal, szenvedély- 's hévteljesen rajzolnak egy fiatal embert, ki nyakig adósságban levén, botor szerelemnek adja magát, mindig felkészülten pajkos csinyekre, ki azonban komoly foglalkodásokra teljességgel nem alkalmas. E' feladat váltja fel egymást minden költőnél *Calmo*-tól fogva *Bonáig* (1550 — 1650-ig.). Legjobb közöttök *Veniero*. Versei nagyon csinosak, kellemesek az öszhangzást 's nyelv' gazdagságát illetőleg, szerelmét csaknem gyöngédnek nevezhetni, noha ő sem tudja elrejteni az iróniát. Legszebb dalaihoz számíthatni egy rongyokba burkolt asszony' dicsérését, és egy férfi keservét, ki hogy kedvesének hűséget es-

küdjék, ezüstnyelű törét is kénytelen zálogba adni. *Veniero*' versei szerfölött nehéz fordíthatásuak, nagy merészséggel bánik a' nyelvvel 's váratlanul idéz elő képeket. A' velencei beszédmód olly sajátságos a' czélzásokban, és gyöngéd halk dallásokban, hogy minden fordítási kísérletnek már kezdetben tönkre kell silányúlnia.

Ugyancsak *Veniero*' utját követték többek közt: *Ingegneri*, *Cararia*, *Britti* és *Pino*. *Ingegneri* († 1613.) honától ugyan távol élte élte' napjait, de ő ott is velencei maradt, azoknak szerelmét dallá, kéjcsónokázásaikat a' lagunákban, hódolataikat a' nőknek templomba menetkor. *Cararia* írt egy hosszabb költeményt is, hősköltemény' alakjában „*Naspo Bizarro*“ hajógyári munkás' szerelmi és násztörténetét. Az első három énekben *Naspo* nagyon szerelmes és féltékeny', a' negyedikének' czíme így hangzik: *Naspo Bizarro*' szerelmi kalandjainak vége, ki kedvesét nőül vevé, hogy megkeresztelt jó keresztényként éljen; az ötödik ének panaszait, kesergéseit foglalja magában, miután a' hős megbánta házasságát. — *Pino* folytatja a' tréfát. *Cararia* habozott megverni nőjét, mint barátai javallák *Naspo Bizarro*nak, mivel attól tartott, hogy becsületén boszúlhatná magát. *Pino* nem olly gyöngédérzésű, de hitelezői által a' költemény' hőse hörtönbe hurczoltatik, hol aztán szabadon kesergi panaszait nője ellen. Kéri őt ruháinak eladására, hogy megszabadítsa, gyakran kiszidja, hogy törét 's kardját eldugta előle; ha jó kardvasa nála volt volna, a' sbirrek nem fogandhatják el őt. — E' lyricusok' sorát *Britti* zárja be. Született 1620., de már huszonégy éves korában elveszté szeme világát és szabadságát. Forma' szépségében nem hasonlít ugyan az előbbiekhöz, de a' nyelv könnyűségben felülmúlja őket.

1640. felé megszűnik a' velencei lyricának ezen iránya; a' castellániak 's nicolottiak feledvék; a' szerelem sem olly költőileg nem nyilatkozik, 's az újabb

kor' eszméi először jelentkeznek a' catholici ellenhatás' következtében a' középkornak 's a' reformáciának szabadságai ellen. De ezen eszmék mostmár némi bánulatot gerjesztenek *Bona*, e' korszak' költője, a' morálnak 's Velence' erkölcstelenségének követelései közepett, elveszti a' szilárd szempontot, 's a' világot bolondok' házának tekintti. A' nagy urak, kik rakáspénzt játszanak el, a' szegények, kik éhvel halnak, Apicius, ki nyalánkságok miatt hosszú utazásokat teszen, Regulus, ki az afrikaiak által türelemmel hagyja meggyilkolni magát — mindezek csak álarczos multságok előtte, melyeket zagyva keverékben vegyít Velence' carnevalljába 's azokat hazája' bátorságival hasonlítja össze. Különbséget nem téve a' hűn és erény között, e' rögzött eszmét husznál több kisebb 's nagyobb költeményekben elméli ki (auspinnen), melyeket történeti 's mythologiai példákkal cifráz fel. Ugyanazon zürzavar találtatik *Beldati'* énekeiben Velence' alapításáról. Az Olymp' istenei 's a' keresztény szentek, Vénus' szolgálata 's a' catholici vezeklés gyakorlatok (die Buszübung) karöltve mennek egymással különös furcsasággal. E' különös csoportozatok háttérében azonban mintegy fátyolon keresztül világlik át Velence' társadalmi helyzete. Diana, Venus, 's más istennői *Baldatinak* nem egyebek sajátképi velenczei nőknél, kik fecsegésökkel az Olympot vidítják 's a' zürzavarba tolakodnak, vannak imádóik 's vezérlik a' város' szépitéseit. Az isten, a' szent szüz 's a' szentek lebegnek e' pogány társaság felett, mint a' tanács és inquisitio Velence' carnevalja felett. Igy alakult XIV. Lajos' kora az ádriai tengernél. Az emberek jobban felfogák az orleansi herczeg' uralkodásának korát. Természetileg, mert csak a' régi időt kellett korszerű alakba önteni.

Baffo az argiak' költője; ő Vénus' diadalát énekli, költészeti a' szerelemnek ünnepe, melly szentek és madonnák között ületik meg, nyelve hű nyomata zabolátlan szokásainak, epigrammái sértik a' szemérmes fület, ma-

drigálai a' legmeztenebb nyelven festik a' fesletséget, minden kép, melyet használ, szemszuró színnel rajzolja korának elfajultságát. Ő kigúnyol 's kaczag mindent, a' legszentebb 's legtiszteletesebb neki csak anyag, hogy elménczségét gyakorolja rajta. Itt a' kolostort mint Priap' templomát rajzolja, ott Bonfadio, Genuának cyniciens történetírója jelenik meg neki 's elbeszéli, hogy mindenütt kereste az istent, és sehol sem találta; máskor ismét maga ereszti meg a' kantár szárat sonetteiben amaz aljasság' más világából. Isten, pokol, becsület, erény csak elménczségének gyakorlására való tárgyak, védelmezi a' bünt, a' nap' religióját: „Éljen a' gonoszság! fölkiált, „az szépíti a' várost, forongásba hozza a' pénzt, táplálja a' művészeket. Tartsatok a' szerelemmel, élvezet és dicsvágy, pénz és geniek elveszték becsöket. Isten és becsület csak képzelődés! — imádjátok a' napot és holdat, mint a' régiek, 's éljetez az aranyidőnek szent egyszerűségében!“ Ez *Baffo*-nak hitvallomása; ezen eszméket ismétli négy vastag kötet verseiben, és a' tizek' tanácsa nyugodtan nézé olly költő' szilajkodását, ki ötven évvel előbb zsineggel fojtattatott volna meg. Az ő hite korának hite volt.

Neki mindenben ellentéte volt *Labia*, ki 1709 — 74-ig élt. Egy tiszteletre méltó velencei, ki keblében mély gyökeret vetvén a' múltnak 's valódi hazafiúságnak eszméi, borzalommal látja a' kereskedés' sülyedését, a' vallásosság' szellemének enyészvét a' nemességnek a' játék asztal okozta elszegényülését, 's abban a' világ' végpusztulásának elő jeleit szemléli. Helyes oknál fogva; mert az ő világa. — Velence — leroskadt alattak versei roszak ugyan, de azon boszuság, melyet legcsekélyebb esemény is gerjeszt benne, valódi költészi! egy színház ég, 's ő siránkozik azon sietségen, mellyel újra építik, népünnepeket ülnek — 's ő sajnálkozik a' népen, mellynek közeli végromlásra-jutását jósolja, a' kávéházak bezáratnak 's ő gúnyt üz a' közren-

dészet' silány rendszabályából, melly a' vétket, gonosz-
ságot' az utcákon és minden sarokban szabadon hagyja
csatangolni. Nagyon jelesek kitörései a' hölgyek ellen,
azon buják, divatok és költő ellen, k'nek létele már min-
den igaz velenceinek szálka volt szemében. Csak a' ko-
lostorok eltörlése miatti haragjában feledi a' költészetet,
és ekkor sovány, középszerű íróvá lesz.

1750. felé a' kávéházak újra kinyittatnak, a' fény-
üzés ellen hozott törvények eltöröltetnek, a' köztársaság
fényes ünnepeket ad, 's a' velencei költészet még
egyszer mutatkozik egész fényében. A' satyrák, paro-
diák, bohózatok csodálatosan elsokasodnak, vígjáték
ellen, torzkép ellen lépett fel nyilvános küzdterén.
Goldoni', *Gozzi*', *Chiari*, *Sachiak*' művei nyomban kö-
vetkeztek; az irodalom minden osztályba behatott, ural-
kodása egészen házalók' történeteig terjeszkedék, mel-
lyek nyolczvanezer példányban nyomattak Pozzobani' al-
manachjából. Ezen új mozgalom Baffotól fogva, ki élt
még ekkor hogy Goldonit kigunyolja, egész *Grilli*- és
*Lamberti*ig tartá. Mellözük *Merattit*, *Pozzobanit*, *Ba-
dát* 's más költöket, minthogy műveikben semmi különös
nem mutatkozik 's ők egy gazdag, fényes irodalomnak
csak természeti kísérletei. *Grilli* és *Lamberti* elégsége-
sek ezen utósó korszak jellemének és szellemének kimu-
tatására.

Grilli' rajzai tarkák és sokfélék, ő jobban tudja
csempészni a' velencei nyelv' merész metaphoráit; ké-
peket képekre halmoz védiratiban, meséiben, chinai tör-
ténetek- 's allegorikai beszélyekben, miből jobbára költe-
ményei állnak, és leírása által a' legkopottabb tételeket
is föleleveníti, mellyeket ez keleti beszélyekbe öltöztet.

Elménczsége legfényesebben mutatkozik Brigli ada-
ro chinai meséjében, melly beszély nézőjáték vitairat
egyszersmind. A' színhely Peking' minden készen van az
udvar' első lovászlegényének kivégeztetésére; a' császár

maga akarja vinni a' hóhér kötelességét, hogy istállói legjobb lovának megdögléseért boszút álljon. Háromezer mandarin, fejök felett napernyő, keresztbe tett kezekkel és szemeiket bajuszaikra függesztve, kettős sorzatot képez, melly a' tróntól lefelé a' palota' lépcsőin keresztül, a' balconokon át egészen a' csillagásztorony' lábaihoz nyulik; roppant tömeg fedi a' mezőket, a' házak 's élőfák' tetőit. A' csillagász-toronyban két néző áll. Paralasso jesuita pater, és Japan' követe, mindkettő olasz születés, ez florenczi, az velencei, 's mint a' beszéd' folyamatából kiviláglik, maga Pantalon, ki vagyonának helyre állítása végett, mit Velenczében eltékozlott, utazni ment, 's több veszély és kaland után a' japani császár' teljes hatalmú követének méltóságára emeltetik, mivel a' serlegjátékban (Becherspiel) különös ügyességet tanusított. Beszélgetésök a' tiszta olasz nyelvnek elsőségéről, mit a' jesuita véd, noha legdarabosabb, mégis tiszta florenczi beszédmódban írva, mit Pantalon velencei 's népbeszédmódban czáfol meg 's teszen nevetségessé, a' legmulatságosabb olvasmány. Az alatt a' főcselekvény maga útján halad 's legtarkább mellék cselekvényeket idéz elő, míg végre a' lovászlegények Confucius' egyik tanítványa kegyelmet eszközöl 's a' jesuita Pantalonhoz folyamodik, kivel elejente nagy megvetéssel bánt 's kéri, részesítse őt pártfogásában az udvarnál.

Gritti olasz vígjátékokat, parodiákat, regényeket is írt; de ő csak velencei beszédmódban költő; rideg és darabos, ha az académiá' szabályai alá vették, vígjátékai ki is füttyültettek 's a' többi tiszta olasz beszédmódban írt művek nem nyertek semmi javallatot. † 1806.

Lamberti az utósó sajtókép velencei költő; az ő tanulmánya a' velencei nők, kávéházakban, hangversenyeken, casinókban észleli őket, 's gyakran, ha születési helyéről, a' velencei nőkről, kedveséről szól, gúny kedély szálja meg 's minden gyöngédség mellett, melly rajzolatait eleveníti, gonosz irónia leselg; írt egy költe-

menyt az év' négy szakáról. A' tél, a' várost és örömeit festi, a' tavasz Phillisről egy beszélyt foglal magában, ki sétálásiról beszél szeretőivel, barátnéi' kalandjait regéli el, aztán látogatások 's estveli társalgások iratnak le szomszédné' fülébe való suttogásával, rágalommal kacajakkal, bájvonásu apróságok' sokaságával. A' nyár' rajzolatában Toninánál mutatja pipereasztalánál komornája 's a' költő között; strophái, versszerkezete, nyelve meggyez leírásával, miszerint egy fiatal velencei nőnek legtökéletesebb, leghivebb képe terjesztessék elő minden kedvességével, és gyöngédségével, csacskaságával 's duzzogásával és könnyelműségével. De az őszben a' költő nem gúnyolódik többé, ő szelíd, engedelmes 's türelemmel hordja a' velencei élet' jármát. A' trevisoi pályatéren, a' pádovai casinóban mindig Tonina' oldalánál van, ügyekszik a' divatvilág' szokásait tanulni, komolyan bírálja a' múlt idő' szokásait 's világosan megmutatja, hogy Tonina által van megnyerve az új időre.

Lamberti-től fogva nincs költő, ki a' velencei nevet megérdemlené, *Burottit* akarák azzá tenni, de az ő nászokra 's farsangokra írt alkalmi versei nem költészet, 's annál kevésbbé velencei költészet. Legnevezetesebb költeménye első Ferencz császárt dicsőítő versezete, kit Velence' helyreállítójának nevez.

Padua, Verona, Brescia, Bergamo 's Lombardia' más városa' mindenikének saját beszédmódja van, de irodalmukról Paduán kívül keveset mondhatni t. i. mint írói nyelvileg kiművelt népbeszédmódról, mellynek rajzolatai a' kor' 's nép' szokásait ábrázolnák; 's maga Padua irodalmának sokáig független virágzásában inkább Velence' ellenképének mint önállásának nevezhető. Padua' költői csak a' mezei élet' gyönyöreit festik: *Maganza*, *Riva*, *Rusticello*, *Berterello*, kik 1550 — 1650-ig virágznak 's classicusoknak tartattak, mindnyájan e' tárgyat használják dalaikban, 's egyhanguságuk némi unalmat éreztet az olvasóval. Egyébiránt csak a' velenceiek' mezei

gyönyöreit ünneplik, 's valóban azoknak szentelék műveiket.

Veronának sincs tulajdonkép saját irodalma, csak *Attinuzzi* neveztetetnék annak, a' többi idevaló születésű költők Velenczéhez tartoznak, mint p. o. *Bona*, Brescia Velenczének adá *Chiari*-ját, 's így minden más város; 's e' férfiak említést sem érdemlenek itt; mint-hogy ők csak az olasz, nem a' velencei irodalomhoz tartoznak mint *Chiari*, Goldoninak szerencsétlen utánczója.

(Ausland Nro. 56 — 59. 1841. után.)

FEKETE SOMA.

XXV.

A' TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK'

HALADÁSA , JELLEME 'S ÁLLAPOTJA NÉMETOR-
SZÁGBAN 1840. ÉVIG.

A' történettudomány iránti szeretet és történetírói tehetség — még ha általános tudományos műveltséget teszünk is fel — csak oly nemzeteknél ébred és virágzik, mellyek magok történetírásra méltót tettek vagy tesznek 's egyszersmind a' kedély és szellem' emelésére nélkülözhetlen szabadságnak örülnek. Hol az egykorúak' nagy tettei, vagy egy dicsőséggel teljes multnak népregéi és emlékei mélyebb benyomást szív és lélekre nem tesznek 's szívet és képzeletet elragadó képek' festésére nemes anyagot nem nyújtanak, ott igen természetesen, kedv a' buvárokodásra, valamint buzgalom és ösztön az előadásra hiányzanak 's hol szabadság és ennek szeretete nem létezik, ott nem fog sem értetni, sem éreztetni, mi az emberi történeteknek nemességét kölcsönöz; az emberi szabadság' befolyása és eredményei.

A' német nemzet egykor szabad volt, és e' német nemzet nagy tetteket is vitt véghez, hőseket nemzett, legragyogóbb hírre méltókat: de benső szabadsága, valamint küldicsősége is, csak a' szép és komoly tudomá-

nyok által még meg nem világított időkben, a' félmiveltség' napjaiban, részint pedig a' vadság' korában virágzott 's ezért a' történet irati munkák, ezen időszakban születvők, illy jellemet viselnek magokon: 's később, midőn a' tudományok gyarapodtak 's több nemeiben az ismereteknek a' bennök kitünő nemzeteket is meghaladták a' németek, ismét a' szabadság bukott volt meg 's a' régi hatalom és nagyság' helyébe feldaraboltatás, lealacsonyodás és erőtlenség állottak. A' történetírás, főképen a' hazai, mellynek műveltetése természetszerűleg egyebeket megelőzni szokott, ez okból nemesebb fogalmának megfelelő szárnyalatot nem vehetett; és így a' németek épen ezen hecses mezőn maradtak, mintegy ötven év előtt, hátra a' francziák 's angolok mögött.

Nem célunk a' németek' történettudományi munkálkodása' méltatásában visszamenni a' sötét középkorszakiglan. Azon kis számú lelkes történetíró ki a' népelet' legnevezetesebb oldalaival nem foglalkodó krónika-írók' seregén fölül emelkedett, nevezetesen azok, kik egyebet és jobbat írtanak, mint csupán harczot és viszátkodást, fejdelmek és urak' névsorát 's azok házainak nemzetségi és rokonsági viszonyát, borzasztó természeti tüneményeket 's a' népek' csapását, mint földrengést, vízáradást, éhséget és dögvészt — ama' kis számú történet-írói a' középkornak, mondom, ismeretesekek. Mi tehát az újabb időhöz fordulunk 's azt könnyebb áttekinthetés végett, jellemöknél fogva kitünő több szakaszokra osztjuk fel.

I. A' XV. és XVI. században a' tudományoknak általános okok miatt kedvező fölébredésénél és a' szellemnek a' reformatio által kölcsönzött szárnyalatánál fogva, emelni kezdé a' németek közt a' történettudomány is fejét, és sok lelkes művelők' elméje 's buzgalma által szembeötlőleg gazdagodott. De ez nem olly mértékben történt még is Németországban, mint az olaszok, francziák 's angoloknál; 's három ok volt főképen, mi előmenetelét akadályozá. Az akkori tudósoknak, tudniillik, egész szel-

lemi munkássága sok ideig csak a' nyelvészetre és régi irodalomra volt fordítva, később pedig a' reformatio által kigyúlt egyházi vita csaknem minden gondolkodóknak legjobb erejét fölemészté és végtére, azon kori történetirókban többnyire hiányzott ama' politikai belátás, mi ezen mező' sikeres művelésére nélkülözhetlen. Azonban a' classicusok' szorgalmas tanulása — ama' jótékony befolyáson kívül, mellyel általában a' szellemi művelődésre hat — legalább a' régi történetek' némelly fő szakaira, nagyobb világot vetett 's az archaeológiát sok érdekes ismerettel gazdagítá, 's mi a' vallási vitákat illeti, ezek is, mivel a' csatázásokhoz leginkább az egyházi történetekből kelle fegyvereket kölcsönzeni, ezen, szinte nagy nevezetességű történettudományi mező' felvilágítására lényegesen befolytak, sőt közvetlenül a' világi történettudományban is némi fölfedezésekre vezettek. Ámde ezen korszak' történetiratai csaknem mind azon irány' egyoldalúsága' bélyegét hordják magokon, mellynek a' philologusok és theologok hódoltak. Ők a' történettant csak mint philologia és theologia' szolgálóját becsülték és mi nem vonatkozott ezen irányra, kívül feküdt látkörükön. Különben is, miként fölebb megjegyeztetett, az országtani tudományok, mellyekből tisztább világ sugárzik a' világi történettanra, akkor még gyermekkorukban voltak, és Németországban, ha nem mind szerzetesek és papok is, de nagyobb részint szobatudósok, országügyekben avatlan férfiak, foglalkodtak a' történetvizsgálat és írással; innen magyarázható azon elmaradás, más nemzetekkel hasonlítva, mind a' két ösvényen. De e' mellett is, már ezen időszakban, részint krónikák, okiratok, 's más történeti emlékek' gyűjtése, részint a' történettani segédtudományok (millyenek chronologia, genealogia, heraldica, némileg a' diplomatica is) szorgalmas művelése által a' jövő történettudósoknak jeles előmunkálatok tétettek, és jó alapok rakattak legalább későbbi korokban készüendő történeti munkáknak.

II. Ellenben a' XVII. században a' tudás' más szakainak gazdagítása mellett, és daczára a' történettudósok' szaporodásának, előhaladás helyett, egészben véve, inkább visszaesést lehet észrevenni, 's jöllehet lassanként újra fölemelkedett és néhány magasabb szellemű férfiú sikerrel járt ösvényén 's egyesekben is a' tudósok' kiltartása és szorgalma által sok tétetett, még is a' XVIII. század' közepe' tájaig a' történettudományok' állapotja általában nem igen volt örvendetes. Ennek oka főkép a' harmincz éves háború' (1618 — 1648.) következtében elharpozott elvadulás és inség Németországban, továbbá a' nemzetnek szellemi és politicalai nyomorú állapotja, mellynek a' westphaliai béke tette le alapját. Ezen békekötés által nevezetesen nem csak vallási különbözés szerint két egymástól törvényesen elválasztott testületté és egymás ellenében álló szorosán elkülönzött és védbástyával jól ellátott táborra szakasztatott a' nemzet, hanem a' világi uralkodásnak, vagy a' sajátképi álladalmi életnek feldarabolatása is a' császári hatalom' teljes lealázásával, a' számos magányos uraknak (mellettök sok szabad, az az csak ott-honi tekintet által kormányzott székes városoknak), alap-törvényileg elismert függetlensége' ellenében végeztetett el és alapított meg. Ez idő óta a' németnek nem volt többé hazája, mellynek örülhete, mellyre szeretettel 's önérettel tekinthetett volna. Ő — kivéve a' többnyire oligarchiailag igazgatott városokat — nem vala más, mint alattvalója, földhöz kötött rabszolgája gazdag dynastáknak, kiknek törekedése csak házuk és pompájuk' nagyobbítása volt, és mindenike magányjog alá vetett birtokalap szerint igazgatta saját tartományát és népét, szeméit csupán a' javadalmak' szaporítására függesztve és az állodalom' céljai helyett a' fejedelmi kincstár' gazdagítását tekintve. Ezen urak' némellyike emberi, szelíd és nemesebb hír után vágyó volt, de mind ez valódi kormányzói kötelességek' elismerése nélkül és e' mellett saját vé-

leményök szerint csupán önkényes jóságot és magány-erényt gyakorolva, vagy legfelebb józan okosságnak engedve, és a' szellem minden szabadabb röptét, mint saját nevedő igényeinek veszélyeset, félve és tehetsége szerint elnyomva.

Ezen szomorú viszonyok' következtében alig volt lehető, hogy olly tudományok, mellyeknek sikeres művelése szabad szellemet igényel, hogy mondom a' történettudományok nemesebb eszméjüknek megfelelő előhaladást nyerjenek, 's ámbár a' többi tudományos mezőkről, mellyeknek némellyike — mint névszerint a' real-tudományok — ama' szellemi szabadságot nélkülözhetik, kisugárzó világosság némi fényt a' történettanra is vetett, még is körükben ama' magasbat elérni, vagy felé szabadabban és nemzetiebben igaztatott népekhez arányos lépést tartva törekedni, a' németeknek lehetetlen volt. Politicai hatás és gondolkodásban közvetlen fejedelme vagy ura' kicsin tartományára szorittatva, és ott, hol még egy nemzeti szövetségnek vagy országnak maradványa vagy némi alakja fenn állott, csak erőtlenséget, gyámoltalanságot és semmiséget látva, és általában egészen elszokva egy magasabb értelemben vett hazáról még csak gondolkodni is, vagy magát egy ilyen haza' polgárául tekinteni, a' német történetíró soha sem emelkedhetett azon fokra, honnan messzebb és enyhítőbb áttekintést élvezhet vala, és soha nem lenghette át azon melegebb érzelem, azon magasabb lelkesület, melly nélkül valódi művészi munkát teremteni lehetetlen. Szorgalmas gyűjtést, fáradhatlan fürkészetet írott és nem írott forrásokban, parányi körülmények és egyes dolgok után: a' történettudomány' mezéjén, a' segédtudományokban, és a' találtaknak lelkiösmeretes közlését, lehet lelni ezen időszaki német történetíróknál, mik által ők sok jó építési anyagot szerzettek jövőre idökre. De az események' megválasztásában, miből — a' critican túl — leginkább megismerhető a' történetírói hivatás; valamint politicai szellem és ítéletben, a' polgári

és emberi viszonyok' természetébe mélyebb behatásban, az előadás' élénkségében 's végtére általában a' valódi művészi történetírás' szerkesztésében a' fenntebb nevezett más nemzetek' történettudósainak messze megette maradának.

III. A' XVIII. század' közepétől kezdve végre lassanként jobb szellem ébredt fel és a' század' végeig szembetűnőleg nevededett erő, tisztaság és valódi avatottság' tekintetében. Ezen idő óta a' német történetírók egyenlő vonalba kezdenek állani a' külföldi jobbakkal, 's mi a' szorgalmat 's alaposágot illeti, még fölül is haladják azokat. Csupán a' lelkes előadás hiányzott még és az, hogy a' hazai történetírás nem talált magához méltó mivelőre. Az okok között, mellyek ezen jobbra törekvést eszközlék a' következőket emeljük ki, mint fontosbakat.

1. A' versenyzési ösztön, melly a' francia és angol mesterművek' megismeréséből keletkezett és azon szellemi világ, melly ezen művek által lassanként a' tudósok' sötét dolgozó szobáikba is beszivárgott. A' francziák között *Montesquieu* volt az, ki illy fáklyavilággal ment elő; utána a' többször léha, de mindig lángeszű és, hol az igazság az ő részén van, a' beszéd' varázsa által elragadó *Voltaire* 's mindkettőnél előbb, a' balítélet és sötétség ellen egyképen küzdő *Bayle*. Az angolok közt pedig a' szellemrokon történetírók' dicső hármassága: *Robertson*, *Hume* és *Gibbon*. Nem lehetett nem lelkesülni illy férfiak' mesterművei által, és ezen fölül a' német miveltebbek' közvéleménye is megkívánta lassanként a' honi írókban, hogy ezen irány és művészethez legalább közeledjenek.

2. Ez idő körül, vagy csak kevéssel később, alapított egy új bölcsészeti iskola egy nagy német által, mellyből minden tudományos mezőkre hatalmas fény kezd világítani és ösztön ébredni keresztülható változásra. *Kant* Németországban szellemvilág' forradalmát idézte elő olyképen, a' hogyan előtte még senki és nem egy ha-

mar fog valaki. Maga a' történettudomány, ámbár ő, fő feladatához képest, csak csekélyebb figyelmet és csak oldalvásti pillanatok fordíthatott rá, legalább közvetlenül végtelen sokat nyert általa. Mivelői ez idő óta több eszmével bírnak, következésképp több szellemmel a' világ' folyásának nézésében, mi által munkáik magasabb jelentőséget és nemesb jellemet nyernek. A' pragmaticai történetírás hátra tolta a' csupán emlékezeti meddő kincseket gzüjtőt; az események' szellemét kezdé kímélni, azok' okát és következményét és a' fölöttöki szemlélődésből vonható nyereséget az értelem és kedély, tudomány élet, köz és magánylétre nézve. Főképen pedig a' most nevedő buzgalommal mivelte statustudományok vétettek általa kitünőleg célba.

3. Még mélyebben és kiterjedettebben hatott a' francia forradalom. Szám nélküli nagy tettek, megrázó catastrofhák, és bámulatos eredmények, óriási jellemek, erények és vétkek, a' legiszonyúbb csaták, győzelmek és vereségek, mindennemű forradalmak, szédítő sebességgel átrohanva szemünk előtt, a' legaluszékonyabbat is felrázták 's a' fogékony kedélyekben fellobbanták az enthusiasmus' lángját. Az emberi és polgári szabadság' eszméje a' közvélemény által kíváncsilag felkapva, különösen a' történetekből felvilágosíthatónak és magyarázhatónak találtatott. A' történettanban hív tüköre látszott a' szabadság' üdvös használatának, vagy az avvali visszaélésnek, és tüköre azon eszközöknek, mellyekkel az megszerzhető, ápolható és megtartható, valamint szinte a' veszélyeknek, mellyek minden felől környezik és a' fondorlat 's vétkeknek, mellyeket ellenségei használni szoktak ellene. Meggyőződés támadt, hogy a' történettan épen ezért legjelesebb tanítója a' nemzetnek — kormányok 's népekhez egyképen szólva — és ügykeztek ezen tanítói hivatalt méltólag betöltetni. A' különféle népek' politicalai és polgári állapotja, különösen az alkotmányi viszonyok, legfontosabb tárgyai lőnek az előadás és

vizsgálatnak. A' királyok' rendsora, azok házi története, udvari ünnepei, valamint csatái és hódításai és a' mit illy neműt a' régibb történetírók különös előszeretettel jegyzének föl könyveikbe, most helyet engedtenek a' nyilvános és magányjog' változó alakulásai' és azok alapjai' vizsgálatának, az akotmányos ügyek' szerencsés vagy szerencsétlen kísérleteinek, az állodalom és népélet' minden ágai bani törvényhozás és igazgatás' hátra vagy előmetelének, azok' befolyásának a' köz és magányjólétre, végtére a' nemzet' erkölcs és szellemi állapotjának szokásainak és módjának, véleményei 's életirányának, ipari és tudományos cselekvőségének 'stb és mind ezek' eredményeinek. És most már az új és legújabb történetekre is nagyobb figyelem fordított mint eddig és a' népek' sorsának azt általánosban áttekintő, való világtörténeti pillanat szenteltetett. Egyszersmind a' történettudománynak is kedveltőbb öltözet által, mellyel az elbeszélés feldíszítetett, szívesebb fogadtatás eszközölteték a' nem tudományos, de még is miveltebb osztályoknál, 's ez által a' nemzet' közvéleményét szabadelműebb szellem kezdé átlengeni.

IV. Mind ezek' hatása és befolyása nevedett, terjedelmesb lön és mind mélyebben nyomult be a' jelen század' kezdetétől mai napig terjedő időszakba. Németország' meghódíttatása külföldi hadmesterek által, a' győzdelemmel túlzott visszaélés, mellyet a' gallusok' imperatora magának engedett volt, a' nagy császár' satrapái által rabi szolgálatban tartott slav sereggé alacsonyíttatása a' nemzetnek, mind azt a' mi még szellem és kedélyerő volt a' németekben, hazafiúi ellenszegülésre izgatá. A' lassanként nevedő és a' közvélemény' jelenetei iránt némi szelíd figyelemmel viseltető honi despotia részint meggondolás nélkül, részint elfogultan csaknem gyermeki tisztelettől a' nemzeti törzsökü fejedelmi házak iránt, emelkedni és magát megerősíteni minden ellenszegülés nélkül hagyatott. Az új Brennus' elbizakodása, a' naponként ismételt cse-

lekedetekben kifejezett „vae victis“ a' nemzetet elkese-
 rítvén, lángoló tettszomjas gyűlöletre hívá fel. De le-
 nyomatva a' szégyenletes és remény nélküli jelen által,
 a' némi vigasztalást kereső és az önértet' fölébredését
 vágyó szellem a' mult felé fordult és fürkésze az előbbi
 századok' történeteiben, a' régi dicsőség emlékei és a'
 nemzet' régi nagysága után. A' honszeretet, melly a' hazai
 állapot' gyámoltalanságai közt csaknem egészen kialudt
 volt, fellobbana újra és még hevesebb lánggal. Megpil-
 lantva az idegen győzöt, ki erőszakjait még gúnnyal is
 élesíté, hathatós táplálékot nyert és egyszersmind az if-
 juságot lelkesítő erőt a' honi írók által most szeretettel
 festett nagy hajdankori képekben. A' hazai történetek 's
 egymásra vonatkozólag minden népek' történetei és a'
 történettudomány iránt fölébredt vonzalomnál fogva a'
 többi nemzetek 's egész emberiség' történetei is lassanként
 kedvencz tanulmányná váltak a' tudósoknál és kedvencz
 olvasmányná a' mívelt néposztályok közt. Az írók, kik-
 nek történettudományi munkáik szemlátomást nagyobb ke-
 lendőséget nyertek, írásmódjuk' szárazságát vonzóbb és
 élénkebb ábrázolással cserélték föl 's népszerű előadás
 által még az egyszerű polgárt is magokhoz édesgeték,
 hogy szorgalmasan merítsen ismereteket a' történettudo-
 mány' forrásából. Írók és kiadók, észrevevén az olvasó kö-
 zönség' ezen új nemes izlését a' történeti munkák' olva-
 sása iránt, versenyezve nyujtanak nekik gazdag táplálékot
 és a' történettani munkák — tárgy, alak, és szín' te-
 kintetében minden neműek — végetlenre szaporodtak.
 Csupán az újabb történeteket érinteni, vagy legalább
 másként érinteni mint a' hogyan ama' nagy hatalmasnak
 kedves leheté, volt veszélyes, mert a' német kormányok
 használatni engedék magokat fő urok' hatalomszava' vég-
 rehajtásában és gonddal, szigorúan akadályozának min-
 dent, a' mi neki ellenére lehetett.

A' történettan sokkal inkább mint bár mi más ta-
 nulmány, szülője szabad eszméknek és ápolója a'

honszeretettel egybekapcsolt szabadságszeretetek. A' történettudományi munkák' nagy elterjedése a' nemzet' minden osztályai közt, minden kétségen kívül hatalmas eszközlője volt, hogy a' vágy a' vas igábóli kiszabadulásra, főleg a' német ifjúságban még élénkebb, még lángolóbbá váljék, és a' keblek' mélyében szabadító csatá-katszomjazó bátorságot gyujtson.

Föltámadt végre a' szabadság-háború, midőn a' bal- események, mellyek a' moszkvai tüzvész után a' nagy tá- hort megsemmisítve, reményt nyujtának jó következés' le- hetségére. Nemzeti hősfáradalmak után ismét szabad lőn Németország, azaz lerázta a' francia uralkodás' bilin- cseit és visszatért saját kormányainak most ismét önálló hatalma alá. De a' remény, mellyet a' csatázók táplál- tak, egy belső 's külsőleg szabad Németország' reménye, nem ment teljesülésbe. Napoleon, midőn a' leomlott régi Németország' romjain a' rajnai szövetséget alapítá — a' protectoratust magának tartva fenn — az ezen szövetség- be álló fejedelmeknek souverenitast ígért, minek nem lehe- tett más értelme, mint a' szövetségesek' elszakasztása a' német császár és birodalom' halálhoz közelfő tekintélyé- től, a' fejedelmek által pedig menekülésnek magyarázta- tott, hatalmuknak a' népjogok általi korlátoltatásától, nevezetesen pedig a' legtöbb tartományokban régóta diva- tos országrendektől. E' szerint ők népeik' ellenében mint korlátlan uralkodók emelkedtenek fel, míg más részről a' francia nagy császár' hatalomszavának föltétlenül hódol- tak. A' nemzet ellenben, ez utóbbi viszonynak, mint vas szükség' törvényének magát ideiglen alávetvén, tiltako- zott, a' mennyire szavát emelhetten ellene, mint törvény- telen merény ellen 's midőn az idegen uralkodás megbu- kott, követelte régi szabadságának visszaállítását és pe- dig inkább az újabb kor' szellemének, mint a' régi elag- got hűbérinek megfelelő alakban. A' fejedelmek szükség' perczeiben meg is ismerték e' követelés' törvényességét és — midőn Napoleon' visszatérte Elbából új ijedelem-

mel tölté el őket — elkészíték a' német szövetség okiratát, mellyben minden hozzá kapcsolt állodalomnak a' legfontosabb honpolgári jogok mellett alkotmány is — a' vitatkozás' szelleméből ítélve képviseleti rendszer' eszméjében — ígértetett.

Az ígélet nem ment teljesezésbe. Néhány hatalmaságok' korlátlan uralkodása, és az összes aristocrazia, veszélyes hatalmat sejtve saját érdekei' ellenében a' demokratiai elemekben, ellene szövetkezett. Ez okból mindketteje háborút támaszta a' gyűlölt alkotmányos rendszer ellen, mint a' nem régiben lecsillapított forradalom' gyermeke ellen. Hirdettetett a' tan az úgy nevezett történeti jogok' szentsége és illethetlensége felől és következmények vonattak belőle ama' középkori intézkedések visszaállításának szüksége iránt, mellyeket a' forradalom' vihára szétfűtt. Számos, részint saját érdek vagy hitbuzgalom által izgatott, részint a' hatalmasok és nemesség' kegye után esengő iskola, minden alkalommal ajánlá ennek visszaállítását, és vetélkedett a' középkori hűbéri és hierarchiai állapot' magasztaló ábrázolásaiban. Csak egy oldalú ugyan, de ama' sötét időszaknak némelly helyeit mégis felvilágosító fény terjedt el ezen iskolából; de egy-sokkal távolabbra világló szivárgott egy másik ennek ellenszegülő iskola' kutatásaiból, melly a' történeti előjogokon épített visszaható irány által a' szabadság' érdekeinek védelmére felhivatva, a' csatát ugyanazon történeti mezőn elfogadván, az ellenséget maga által választott harcztéren támadta meg.

Erre vonatkozólag, t. i. a' mi illeti a' német nemzet' régi történeteinek felvilágosítását, az újabb idő igen gyümölcsöző volt. Egyetlenegy emberkor óta ezen része a' történettudománynak sokkal inkább gazdagított, felvilágosított criticailag és megismertetett a' nemzet' miveltebb osztályaival, mint az előtti valamennyi századokban összesen 's a' honi történetekhez vonzalommal fölébredt a' szeretet a' történettudományok iránt általá-

ban. Jó és egy részt igen jeles történettudományi munkáknak egész tömege lön gyümölcse ezen vonzalomnak.

Mi az új és legújabb történeteket illeti azonban, az ezek' mivelése iránti fölébredt szorgalom és részvét ellen is nehéz akadályok gördültek, nevezetesen a' korlátlan kormányok és ezek' ösztönzéséből a' német szövetség által korlátozott sajtó.

Miatta a' szabadelmű írók vagy teljes hallgatásra látták magokat kárhozattva, vagy pedig nézeteiket és ábrázolatukat úgy kelle beleplezniök vagy olly kifejezésekkel egybekapcsolniok, hogy felsőbb helyeken rajtok meg ne ütközzenek.

Mind a' mellet is Németországban a' történettudomány olly magasságban tartja magát, melly a' külföld által tiszteltetik. A' visszaható párt' minden ellentörekvései' daczára, az ismereteknek újabb és újabb kincseit hordja elő a' tudósok' számára, és ezen fölül a' nemzet' minden osztályai' értelmének felvilágítására a' szabadság és előhaladásnak hódoló közszellem' fentartására sikeresen munkálkodik. Épen ebben áll különös elsősége a' történettudománynak, hogy meddig az a' mindenki által sajátjának ismert birodalomban, az az: a' mult birodalmában, járdall, mind addig csak a' teljesen szemtelen erőszak meri egészen elnémitani; 's hogy ott, hol egykor világa fénylett, az elsötétítés' kísérletei hasztalanok és hogy még akkor is, midőn csak elbeszél, azaz: minden hasonlító nézetek vagy példázgatások nélkül a' jelenre, meztelen tényeket sorol elő, és tartózkodik minden ílelet és elmélkedéstől felettök, ez által már tükröt tart szemünk elé, mellyben a' jelent és jövőt megismerjük, a' napi események iránt bölcs tanácsokat merítünk magunknak, 's kérlelhetlen és lényegbe ható ítéleteket lelünk írva a' napjainkban sáfarkodó hatalmasok és más cselekvő személyek, vagy politicalai pártok' és egész nemzetek' jelleme felől.

Ez általános nézetek' igazolása és magyarázatára most némi részleteket sorolunk elő. Célunk, természetesen, nem lehet egy teljes, vagy teljességhez még csak közeledő névsorát is adni a' német történettudósok, vagy történettudományi munkáknak. Csak azokat akarjuk előszámlálni, kiknek munkái nevezetes befolyással voltak a' történeti tanulmányok' iránya és szellemére, vagy a' melyek ezen szellemet bizonyítják és aztán összes átnézetét az írók' különféle dolgozataiknak.

Kezdjük a' közönséges vagy világtörténeten. Ez Németországban nagyobb buzgalommal és szerencsével miveltetett, mint akárhol más helyt. Igaz, hogy a' magasabb szellemi mivelődés' alapjául szolgáló ezen világtörténetek' ügyesebb szerkesztésében némelly külföldiek törtek útat a' németek előtt, mint *Bossuet*, *Rollin*' és *Millot* Franciaországban, Angliában pedig — legalább a' mi a' régibb korok' közönséges történeteit illeti — ama' történetírási nagy gyűjtemény' szerkesztői, melly „Közönséges világtörténetek“ cím alatt, egész sornyi kötetekben világot láttak, 's mellyekből *Guthrie* és *Gray* később egy még így is gazdag kivonatot adának. De a' XVIII. század' mintegy közepe tája óta, leginkább *Gatterer* és *Schlözernek* Göttingában adott példája után az egyetemes világtörténetek német írói magasabb szempontot és jobb irányt kezdenek felfogni. *Gatterer* *Kristóf János* (1727 — 1799.) volt az, ki amaz ízetlen ez előtt szinte közönségesen szem előtt tartott „négy monarchiai módszert“ győzödelmesen számüzte és mondhatlan szorgalommal, minden kapható forrásokat használva, kivált a' régi népek' történetei felett meglepő világot terjesztett. Azonban a' teljességei törekvés, némelly a' régi iskolát jellemző előítéletek' és csekélységvadászat' maradványai-val egybekötve, akadályozák őt az események' czélszerűbb megválasztásában és amaz egyetemes szellemi átpillantás' megnyerésében, melly egy jó egyetemi világ-

történetnek valódi lelke. Fiatalabb, őt tudományban el nem ért, de szellemben fölül haladt tisztársa *Schlözer Lajos* (1735 — 1809.) megigazította az illy hibákat és a' világtörténet' ideálját állítja fel, mellyben, a' tények' rendszeres egybegyűjtéséből, miknél fogva a' földnek és embernek jelen (és mindenkori) állapotját alapokból (azaz közel és távol okokból, mellyek eszközlék) magyarázza. Ez által különbözött ama' felebb említett egyetemi világtörténettől, melly csupán tára volt minden népek és idők' tényeinek, de nem egy egészzé alkotott ábrázolata az embernek közsorsának, és így egyszersmind megnyeré az őt illető önállóságot és ama' magasabb political szellemet, mellyet az előtt, míg csupán szolgaleánya volt a' philosophia és theologianak, soha meg nem nyerhetett.

Gatterer és Schlözer, (kivált ez utóbbi óta a' historiographia és historiographia, historiai critica, és a' történettudomány' philosophiája valódilag tudományosan kezeltetett és méltatott 's a' világtörténeteket egy serege a' kitünő férfiaknak előhaladólag jobb és nemesebb szellemben dolgozta, irány és módszerre nézve egymástól ugyan sokféleképen különbözve, de éppen ez által egyoldaluságtól szabadon és tanulságra nézve gazdagabban. Két különböző főjellemet lehet ezen írók' munkáiban megismerni. Egy része tudományosságban, részletekig menő forráskutatásban és anyaggyűjtésben Gattererrel vetekedik és őt utánozza; fáradatlanul buvárkodik a' történeti ismeretek' még fel nem fedezett kincsei után, de kutatásai gyümölcsét — e' részben Gatterert fölülhaladva — megválasztva és valódi pragmaticai irányban, az állodalmak és népek' társadalmi és emberi állapotját tartva inkább szem előtt, hogysem egyéni tényeket. És ők csupán elbeszélők, az olvasóra hagyva, hogy az eseményeket és tényeket megbirálják 's belőle eredményeket vonjanak ki, a' nélkül hogy magok sokat elmélkednének. Mások philosophiai, részint költői álláspontra emelkednek föl és a' történettannal — mellyet szinte kútfők' tanulása által is-

mernek meg — úgy bánnak mint valami nagy epossal; szemeiket szüntelen a' sors' főfolyamára fordítva, a' részletek' egész tömegét egyetemi tüneménybe, egy nagyobb életképbe foglalva 's így közlik az olvasóval nem csak azt, mit e' szerint észrevettek, hanem azon hatást is, melyet az így észrevett tárgy kedélyökre tön, és azon véleményt, melly iránta fürkésző elméjükben támadott. Ezen két kijelelt fő jellem azonban teljességgel nem különbözik egyenes ellentét által egymástól, hanem csak a' benne többé vagy kevésbé kitetsző tünemény és az írók' egyénisége által sokféleképen változva és lassankénti átmenetekben egymásba vegyülve. Az első mondott irányúak közé számítandók *Remer August Gyula'* († 1803) nagyobb és kisebb munkái, *Beck Dániel Keresztély* († 1832.) *Spittler Lajos Thimotheus* († 1810.), kinek történettudományi munkái közt az egyházi történetek, és az európai állodalmak' története érdemlenek különös dicséretet; *Eichorn, János, Godofréd, Pölitz Lajos, Joanne, Károly* († 1838.), *Woltmann J. G.*, és *Meuzel Adolf K.* (*Becker K.* olvasó könyv gyanánt kedvelt, de kevésé alapos világtörténetei tanult folytatója) 'stb. Mind ezeknek fölötte áll csodálatra méltó tudományosság és a' legalaposabb kútfő tanulmánynak a' legtisztább szellemnézetek és nemesen szilárd jellemmel egyesítése által *Schlosser Fridrik Kristóf*, kinek munkái, mint; *Universalhistorische Uebersicht der Geschichte der alten Welt* (IX. kötet), valamint *Weltgeschichte in zusammenhängender, Erzählung* (VI. kötet) mellyből (a' még nem bevégzett) *Geschichte der Weltbegebenheiten des vierzehnten und fünfzehnten Jahrhunderts* és *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts* amannak folytatásai gyanánt tekinthetők, megmérhetetlen történeti gazdagságot nyújtanak. (Németből)

(*Vége következik.*)

B.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

- Albélyi Ferdinand' munkája 212.
Albertfalva 242.
Alsó néposztály' insége 133.
annak nem oka a' túlnépese-
dés 134.
András' II. oklevele 190.
Angyali sziget 57.
Anonymus' Dentumogeriája 341.

B.

- Banó István' könyve 213.
Ballanche elvei 's követői 151.
Bauer Antal 38.
Becse 235.
Behr József 38.
Bel Mátyás' törekvései 51.
Belgium, Hollandia, Dán - és
Svédországokban a' jogböl-
cselkedés 162.
Benkó Samu 211.
Bentham' rendszere 157 és kö-
vetői 159. 249.
Bonald de, rendszere 149.
Beköltő lehet hasznos vagy ár-
talmas tagja a' társaságnak,
hasznosabb vagy ártalma-
sabb a' fősvénynél 138.
Börtönügy hazánkban 244.
Büntetés 251. annak a' vétkek'
irtására ritkán van várt fo-
ganata 314.

C.

- Classicitás' elve 331. azzal bir-
nak a' régi nyelvek 334.
Cousin' jogelvei 's tanítványai
153.

Cs.

- Csacskó Imre' munkája 213.
Csepel 50. 101. 264 216. fekvé-
se 52. szélessége 's hossza
53. elneveztetése 54. szige-
tecskéi bal és jobb oldalról
57. 61. földének minősége
113. erdei 115. gyümölcse
116. vadai 117. helységi 119.
lakosi 123. aozk' minősége
125. hitfelekezetei 128. szám
szerint 165. kereskedése 166.
birtokosi 173. 178. falui 233.

Cz.

- Czigányok' kóbor élete 345.

D.

- Dankowsky fejtegetése a' tót
névről 261. 339.
Dienes Sámuel 211.
Dolgos és dolgoztató osztály'
kölcsönös viszonya 144.

E.

- Ecclecticai rendszer' követői 92.
 Eckstein' elvei 151.
 Előbb neveltetnünk kell, mielőtt másokat nevelhetnénk 17.
 Elenyészett nemzetek' műveltségi tetőzés pontja nem volt más, mint a' gazdagok' fényüzése, és inség a' nép' alsó osztálya között 132.
 Elszegényedés' okai 137.
 Ember és emberiség' fogalma nem egy 337.
 Emberek vagyunk - e előbb, vagy polgárok? 324.
 Erény' gyakorlati iskolája a' munkás élet' mezeje 304.
 Erényes tettek' végrehajtását benső gyönyör és megelégedés kíséri 309.
 Erényesség' elve 311.
 Erkölciség és izlés 203.
 Érzékeny szívekbe csak az érzékenységek útján férkezhetnek 310.
 Eszmék' gerjesztésén kell-e kezdeni a' nevelést? 331.
 Észjogtudomány' fejlődése 's jelen állapotja 26. 76. 147. 208.
 Észtehetségeink földi boldogságunknak talpköve 195.
 Evilath annyi, mint Perzsia 265.

F.

- Fényes Elek' munkái 51.
 Fényüzés és nyomor küzd egymással 132.
 Festészet 141.
 Feuerbach 37.
 Fichte' elvei 32.
 Fogházak 243. azok' javítása 254.
 Fuchs 211.

G.

- Gozzi és Goldonival végeztetik az olasz népirodalom 360.

- Gózbajók 13.
 Groot de, 147.
 Gros Henrik 37.

H.

- Haller' elvei 82. követői 86.
 Harmincz éves háboru' következménye 376.
 Hárosi sziget 61.
 Hazánkban csak kínzó tömlőczők léteznek 243.
 Hegel' rendszere 43. és tanítványai 48.
 Heidenreich 37.
 Herbart' munkája 40.
 Hévmérő 15.
 Hoffbauer 36.
 Hufeland 36.
 Hugo Gusztav a' historiai iskolának előbajnoka 76. követői 79. elvei 80.
 Humanismus és realismus küzdésben vannak egymással 323. amaz mit tanít? 324. 331. nem tűz ki magának más tárgyat, mint a' régi holt nyelvek' tanulását 337. rajta az élő nyelvek' művelése halálos sebet ejtett 338.
 Hun emlékek 319.

I.

- Ifjabb nemzedék' jelleme 269.
 Irodalom és tudományok 143.
 Írói nyelvnek kezét kell fognia a' népnyelvével 359.

J.

- Jakob Henrik 37.
 Jobb szellem ébredt a' történetírás' mezéjén több oknál fogva 378.
 Jordan 39.
 Jótékony intézetek' felsegélésére a' vigalmak nem czél-szerűek 139.

K.

- Kant' elvei 's nézetei 27. jogtana élénk visszhangra talált 34.
 Katonai akademiák 291. osztályai 292. tanulmányai 293.
 Kik lesznek a' nevelők? 18.
 Kittonich 209.
 Kolozsvári régiségek 67.
 Korunk' míveltségi állapota 132. 200.
 Kovács Lőrinc Pál' levele 96. véleménye az erdéli fakönyvekről 97. közleményéből vont következmények 101.
 Költött történetek előterjesztése, beszélyekben, regényekben, élő szóval és színi mutatványokban 304. szükségtelen 307.
 Közlemények az erdéli fakönyvekről 95.
 Klaproth 262.
 Krónikairók 374.
 Krug 39.

L.

- Lamennais demokratiai elvek' hirdetője 151.
 Lengyeltóti 260.
 Lenzen, Lengen anyyi, mint lengyel 260.
 Letronne' kétségei 95.
 Lórév 236.

M.

- Maffioli a' monarchiai rendszer' védője 149.
 Magnestű természete 14.
 Maistre de, József' állítása 150.
 Makád 235.
 Maróthy István' tudósítása 263.
 Martini' munkája 210.
 Massman János 95.
 Meister Fridrik 38.

- Melegség természete 15.
 Mi alapokra építsük a' népnevelést? 19. mi az emberiség, és ember? 325.
 Minden nemzetnél léteznek nevelő intézetek 9. de minden tudományt egyenlőleg ápolni lehetetlen 19.
 Miért nevededik a' boldogtalnok' száma 143.
 Míveltségi előhaladás' kezdete 196. az eltérést annak egyenes utjáról, maga a' természet bomzúlta meg 197.
 Munkásság 203.
 Műkönyök nem fosztják meg az alsóbb néposztályt a' kenyérkereset módjaitól 136.
 Művészetek miként ápolhatnak? 141. aljasodnak 143. azok és a' fényűzés 202.

N.

- Napoleon tanulmányi rendszere 148.
 Nemzetek' jelen állapota 131. felvirágzásának és elenyészésének okai külön nemzet' történetéből ki nem fejthetők 199. azok' életében nincs olly tetőzéspont, mellyet elérvén el kellene hanyatlaniok 200.
 Nemzeti jólét egyedül a' tudományok és hasznos ismeretek' terjesztése által eszközölhető 205.
 Nevelés' főnehézsége 286.
 Nevelés mesterség az egyedet és általánost köti össze 272.
 Nép nevezet' értelme 10.
 Népinevelés' fogalma 7. kapcsolatban áll a' társas életével 9. az sokfelé ágazó 10. tagasb értelme 17. azt általános értelemben kell vennünk 21. a' kormány és törvényhozás' gondoskodásai közé tartozik 22. a' köztársulat minden tagjaira kiterjesztendő 300. eszméje nincs megállapítva 124.

Népszerű tudományok mellett népszerűek maradnak belátásaink 12.
Népszerűsítéssel elaljasodnak a' tudományok 16.

O.

Okosság találta fel a' nyelv' használatát 333.
Olasz népirodalom 358. a' néphez nem ereszkedett le 359.
Olaszországban nem létezik olasz nyelv 360.
Olaszországi jogtudósok 160. költészet 359.
Originaloknak neveztetni szokott emberek eltűntek 269.

P.

Paget János angol 68.
Perzsia' viszontagságai 264. néposztályai 344.
Polgári társaság' célja 246.
Polo Markkal kezdetik az olasz népirodalom 360.
Potocki 262.
Pólitz 38.
Puffendorf 147.
Promontorium (Dunafok) 239.

R.

Ráczkéve 181. jogai 185. 186. viszontagságai 187. 216. mostani állapota 218. oklevelei 225. tanácsa, pecsége 's címere 231.
Rayneval de, rendszere 148.
Realismus a' hasznos ismeretek' terjesztését sürgeti 328.
Reinhold Károly' oklevele 63.
Rosos Pál 211.
Rotteck 39.

S.

Sírkő' felirata 's évszáma 71.
Somlyói sziget 59.

Súlymérő 15.
Schaumann 36.
Schelling 40. és iskolája.
Schulze 39.
Skaricza Máté naplója 164.
Schlosser Fridrik történetirő 387.
Schmalz 36.
Schmidt 37.
Spanyolország' állapota 161.
Stephani Henrik 37.

Sz.

Szabadság-háború' következményei 382.
Szavak nem gerjesztenek eszméket 332. azokból alakul-e a' nyelv? 334.
Szedmáky Mihál 209.
Szentmárton 234.
Szentmiklós 234.
Székely Sándor' közleményei 95.
Sziebenliszt Mihál' munkája 212.
Szilágyi János' munkája. 212.
Szirmay Ádámnak Zemplin megye leírása 51.
Szívképzésre alapított nevelési rendszer nem egyéb, mint az indulatok' izgatása 303.
Szükség nem tett minden embert leleményes eszűvé 204.
Szláv szó gyökértelme 's szolgására értelmezése 355.
Szlávok tót nevééről 259. 339.

T.

Tadsek 265. 346.
Társas élet a' nevelés' gyakorlati iskolája 8.
Tat nevű népség 262. ázsiai néposztály 263. szó' értelme 267. 341. 343. nyelv 350.
Tatarozás 354.
Tatta város és nép 351.
Testek' nehézsége 14.
Tót nevezet' eredete 261. 341.
Toto népfaj 349.
Tököle 237.
Tökölyi sziget 57.

- Történeti tanulmányok' haladása, jelleme 's állapota Németországban 373.
- Történettan, philologia' 's theologia' szolgálójának tekintetek 375. az szülője 's ápolója a' szabad eszméknek 381.
- Történettudomány iránti szeretet 373. azt Németországban három ok akadályozá 384.
- Törvények' kötelező ereje mi elven alapúl? 312. azok' hatása 313.
- Vándorlások Kolozsvár' falai körül 68.
- Vélemények az alsóbb néposztály neveléséről 11.
- Velenczében minden sajátszerűleg alakult 361. annak urodalma 362. nyelve 363. költészete 365.
- Verbóczy 208.
- Vesztegetés' megismertető jelle 138.
- Virozsil Antal' munkája 212.
- Víz természete 15.

U.

- Új és legújabb történetek' művelése 384.
- Újabb joghistoriai iskola' elvei 80.
- Ujfalu 236.
- Ujfalusi sziget 111. abban épületrom 112.

V.

- Valódi érdem magába zárkozik 310.
- Vallások' célja a' nép' erkölcsi nevelése 8.
- Vallásosság nem lehet az általános népnevelés' alapja 300. sem a' szívképzés és erkölcsiség 302.

W.

- Wagner 42.
- Warnkönig 79.
- Welcker' rendszere 40.
- Wolf 147.

Z.

- Zachariae Salamon 38. Miksa 79.
- Zeiller Ferencz 37. 211.
- Zenészet 141. annak megtapsolt hősei nem panaszkodhatnak 142.
- Zrínyi Miklós, Korabinszky szerint, régiséggyűjteményt állított 320.

LELT. 1995

